

Vakıflar Dergisi

Yıl: Aralık 2018 • Sayı: 50

VAKIFLAR DERGİSİ

Yıl:Aralık 2018 - Sayı:50 Hakemli Dergidir.
Haziran ve Aralık olmak üzere yılda iki kez yayınlanır.

TÜBİTAK ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanı (SBVT) tarafından taranmaktadır.

Sertifika No: 16651

ISSN: 1011-7474

e-ISSN: 2564-6796

Sahibi

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına
Dr. Adnan ERTEM

Yayın Koordinatörü

Rifat TÜRKER

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Mevlüt ÇAM

Yayın Yönetmeni

Mehmet KURTOĞLU

Editörler

Hüseyin ÇINAR, Fatih MÜDERRİSOĞLU

İngilizce Editörü

Miyase KOYUNCU KAYA

Tashih

Hasan DEMİRTAŞ

Dergi Sekreteryası

Hasan DEMİRTAŞ

Yayın Kurulu

Prof.Dr. Mehmet BULUT	İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof.Dr. Yılmaz KURT	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Ali YILMAZ	Uşak Üniversitesi
Doç.Dr. Miyase KOYUNCU KAYA	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih MÜDERRİSOĞLU	Hacettepe Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi

Yayın Danışma Kurulu

Prof. Dr. Mahmut AK	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Enver ÇAKAR	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Abide DOĞAN	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Géza DAVID	Macar Bilimler Akademisi
Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Özer ERGENÇ	Bilkent Üniversitesi
Prof. Dr. Süreyya FAROQHI	Bilgi Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya KURŞUN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut KAYA	Emekli Öğretim Üyesi
Prof.Dr. Yunus KOÇ	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Heath W. LOWRY	Bahçeşehir Üniversitesi
Prof.Dr. İlber ORTAYLI	MEF Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin SUBAŞI	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Prof.Dr. Eugenia KEREMLİ ÜNAL	Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşıl TÜKEL YAVUZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Bahaeddin YEDİYILDIZ	Emekli Öğretim Üyesi
Prof. Dr. Musa YILDIZ	Ahmet Yesevi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Vefa ÇOBANOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Rhoads MURPHEY	Emekli Öğretim Üyesi
Evangeila BALTA	Ulusal Yunan Araştırma Vakfı / Yunanistan
Mehmet Çetin	Araştırmacı

Yayın ve Danışma Kurullarındaki isimler unvan ve soyadına göre alfabetik olarak sıralanmıştır.

Dergimize gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere alanında çalışması ile tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide çıkan yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir. Yayınlanan yazı, belge ve fotoğrafların her türlü hukuki mesuliyeti yazarına aittir.

Yazışma Adresi:

T.C.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı
Vakıflar Dergisi Atatürk Bulvarı. No: 10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE
Tel: (0312) 5096000 - Faks: (0312) 324 47 22
e-posta: vakiflaryayin@yahoo.com - web: www.vgm.gov.tr

TAKDİM

Vakıflar Dergisi 50. sayısı ile birlikte 80. yılını doldurmuş bulunuyor. Bir dergi için 80 yıl az bir zaman dilimi değildir. Özellikle kurumsal bir dergi ise bu daha da önem kazanmaktadır. Çünkü kurumsal olarak yayınlanan dergiler genellikle kısa ömürlü oluyor, yahut kurumsallaşamıyor. Belli bir yayın periyodunu tutturmak, yayına bir kimlik kazandırmak oldukça önemlidir. Bu anlamda Vakıflar Dergisi, bu 80 yıllık süre zarfında hem kurumsallaşmış, hem bir kimlik kazanmış, hem de alanıyla ilgili ciddi ve kalıcı makalelere yer vermiştir. Dergi bu 80 yıllık süre zarfında ilim ve kültür hayatımıza zenginlik katmıştır.

Vakıflar Dergisi son on beş yıldır istikrarlı bir şekilde Haziran ve Aralık aylarında yılda iki sayı yayınlanmaktadır. Hakemli olmasıyla birlikte ilim ve akademi dünyasının daha bir ilgisini çekmiştir. Dergimiz 75. yılında olduğu gibi 80. yılında da özel bir sayı ile bir kez daha okuyucusuyla buluşacaktır. 75. yıl özel sayımız nasıl ki dergimiz için bir hafıza oluşturduysa, birbirinden kıymetli yazıların yer aldığı 80. yıl Özel sayımız da Vakıflar Genel Müdürlüğünün bir hafıza oluşturacaktır.

Dergimiz, Yayın İlkeleri gereği yalnızca vakıf konusu ile ilgili yazılara yer vermesine rağmen, çok kıymetli akademisyen ve araştırmacıların katkılarıyla yazı konusunda sıkıntı çekmemekte ve akademik alanda canlılığını korumaktadır. Son yıllarda özellikle vakıf ile ilgili makale ve yayınların çoğalması yalnızca dergimiz açısından değil, bilakis ülkemiz açısından da sevindiricidir. Vakıflar, gerçek anlamda değerlendirildiğinde ülkemizin kültürel, sosyal, ekonomik hayatına büyük katkılar sağlayacaktır. Ecdadın bize bıraktığı bu miras üzerine daha çok araştırmak, incelemek ve düşünmek gerekir...

Dergimizin 50. sayımıza yazı ve makaleleriyle katkı sunan yazarlara ve derginin yayınlanmasına emeği geçenlere teşekkür ederim.

Dr. Adnan ERTEM

Vakıflar Genel Müdürü

ÖNSÖZ

Tarih 31 Aralık 2013. Vakıflar Dergisi'nin yayın hayatına başlamasının 75. yılı nedeniyle, Ankara'da Vakıflar Genel Müdürlüğü Konferans Salonu'nda, yapılan görkemli kutlama. Aradan geçen beş koca yıl ve sene 2018. Bu kez iki anlamlı kutlamayı bir arada yapmaktayız. Birincisi 80. yaş, ikincisi 50. sayı. Her ikisi de özel anlam ifade etmekte. 80 yıl, gelişmiş ülkelerde ortalama bir insan ömrü. Kurumsallaşmanın henüz yeterince olgunlaşmadığı Türkiye'de kaç kurum ve dergi 80 yıllık olup 50. sayıyı gördü diye düşünmemiz gerekiyor.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün ana yayın organı Vakıflar Dergisi, 75. yılda olduğu gibi 80. yılda da iki ayrı dergi çıkarmaktadır. İlki aşına olduğumuz süreli Vakıflar Dergisi, ikincisi ise 80. Yıl Özel Sayısı. Özel sayıda aradan geçen 80 yılda vakıflara, tarih, iktisat tarihi, sanat tarihi, mimarlık tarihi alanlarına hizmet etmiş, yaşayan ya da rahmetli olmuş bazı akademisyen ve araştırmacılarla ilgili makalelere yer verilecektir.

50. sayımıza makale gönderen ve hakem sürecinden geçerek yayınlanması uygun görülen yazarlarımızın makalelerini tanıyalım: *"Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açısından Değerlendirilmesi"* konulu makalesinde R.İlhan Çelik, Ahi kültürü ve geleneği hakkında somut bilgiler içeren Ahi Evran'ın vakfiye suretlerinden söz etmektedir. Temeli Anadolu Selçuklularına uzanan 1277 tarihli vakfiyeden yola çıkarak çeşitli yorumlara gidilmiştir.

Araştırmacı Hasan Demirtaş, *"Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumi Vakfiyesi"* adlı çalışmasında 1381 tarihli vakfiyeyi tanıtmaktadır. İki bölümden meydana gelen makalenin ilk kısmında Saruhanoğulları Beyliği dönemine ait vakfiyenin diplomatik analizi yapılmaktadır. İkinci bölümde ise söz konusu vakfiyenin Nakşibendilik'in isimlendirilmesi, Anadolu'da ortaya çıkışı ve kurumsallaşması gibi temel konular irdelenmektedir.

Tarih içerikli bir diğer çalışma Bahattin Turgut kaleminden *"Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı"* adıyla sunulmaktadır. 15. yüzyılda Adıyaman'ın Zey köyünde kurulan zaviye odaklı külliyesi soya dayalı bir aile vakfidir. Makalede, dönemin sivil toplum kuruluşu konumundaki vakfın içeriğinden bahsedilmektedir.

Meryem K. Erdoğan *"Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları"* adını taşıyan çalışmaya imza atmaktadır. 16. yüzyılda yaşayarak dönemin iki önemli devlet adamına kethüdalık hizmeti veren Hüsrev Kethüda, payitaht İstanbul başta olmak üzere, Rumeli ve Anadolu'da çeşitli vakıf eserler vücuda getirmiştir. Hüsrev Kethüda'nın 1573 tarihli vakfiyesi ile 1582 tarihli vakfiye zeylinin tanıtıldığı çalışmada vakıf eserleri ve gelir kaynakları hakkında değerlendirmeler yapılmaktadır.

"Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları" konulu çalışma, yazarı Ayşenur Karademir tarafından doktora tezinden üretilmiştir. Bu bağlamda Sultan III. Murad'ın hareminded görevli Canfeda Hatun'un hayatı, serveti ve vakıf eserleri tanıtılmaktadır.

"Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği" adlı makalesinde Hamit Şafakcı, miskinler tekkesi veya bir başka deyişle cüzzamhanelerde kalan cvüzzam=lepra hastalarının toplumdan ayrı bir yerde muhafaza edilerek onların insani ihtiyaçlarının nasıl karşılandığına dair bilgiler verilmektedir.

Araştırmacı Mevlüt am, “*Berat (Arnavud Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı yazısında Osmanlı vakıfları yoluyla Berat şehrinin kent dokusunun gelişimindeki izlenimleri anlatmaktadır.

“*Osmanlı Sonrası Bosna Hersek’de Para Vakıfları*” adlı makalesinde araştırmacı Rahman Ademî, para vakıflarının, üretim ve ticareti destekleyerek ekonominin sağlıklı ve verimli olmasına olan katkılarını irdelemektedir.

Zehra U. Bülbül, sanat tarihi ağırlıklı çalışmasında, Aksaray’ın bir köyünde yer alan *Hacı Gayb Türbesi* üzerine görüşlerini bize aktarmaktadır. Tescilli bir kültür varlığı konumundaki yapı, Karamanoğulları dönemi özellikleri yansıtmaktadır.

Gazanfer İltar ve Mehmet Fatsa adlı iki araştırmacının kaleminden hazırlanan “*Giresun Merkezde Yok Olmuş Bir Vakıf Eseri: Sultan Selim (Hüdavendigâr) Camisi*” adlı makale, Giresun merkezde günümüze ulaşmayan bir vakıf eserini tanıtmaktadır. Sultan Selim Hüdavendigâr adını taşıyan caminin tarihi serüveni bazı belgelerle anlaşılmaktadır.

Fatih Müderrisoğlu’nun, “*Tahir Paşa ve Mudanya’daki Eserleri*” konulu çalışması, günümüzde daha çok liman ve turizm şehri olarak tanınan Mudanya’nın tarihsel sürecini ve bu bağlamda banî Tahir Paşa ve eserlerini irdelemektedir. Çalışmada özellikle günümüzde müze konseptiyle değerlendirilen Tahir Paşa Konağı vurgulanmaktadır.

Editörler

İÇİNDEKİLER / CONTENT

Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açıdan Değerlendirilmesi	9
An Evaluation of Akhi Evran Waqf and Waqfiyyas from Socio-Cultural Perspective	
Rifat İlhan Çelik	
Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi.....	23
A Document for Naqshibandi Emergence in Anatolia: The Waqfiyya of Sheikh Hâce İshak er-Rumî	
Hasan Demirtaş	
Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı	47
Waqf of Adıyaman Sheikh Abdurrahman Erzincani Zawiya	
Bahattin Turgut	
Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları.....	65
Waqf of Hüsrev Kethuda and Its Sources of Income in Thessaloniki	
Meryem Kaçan Erdoğan	
Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları	85
Kethuda of The Imperial Harem Canfeda Khatun's Wealth and Waqfs	
Ayşenur Karademir	
Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği.....	117
Konya Example of Lazar House Where Lepers Were Isolated in Ottoman Period	
Hamit Şafakcı	
Berat (Arnavud Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme.....	135
An Evalation on Waqfs of Berat (Albanian Belgrade)	
Mevlüt Çam	
Osmanlı Sonrası Bosna Hersek'te Para Vakıfları	151
Cash Waqfs in Bosnia Herzegovina	
Rahman Ademi	
Aksaray'da Bir Kültür Varlığı: Hacı Gayb Türbesi.....	165
A Cultural Property in Aksaray: Hacı Gayb Tomb	
Zehra Uslu Bülbül	
Giresun Merkezde Yok Olmuş Bir Vakıf Eseri: Sultan Selim (Hüdavendigâr) Camisi	177
A Lost Waqf Monument in Central Giresun: Sultan Selim (Hüdavendigâr) Mosque	
Gazanfer İltar - Mehmet Fatsa	
Tahir Paşa ve Mudanya'daki Eserleri.....	199
Tahir Pasha and His Works in Mudanya	
M. Fatih Müderrisoğlu	

Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyelerinin Sosyo-Kültürel Açısından Değerlendirilmesi*

Rıfat İlhan Çelik**

Öz

Ahi kültürü ve geleneği hakkında somut bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi de Ahi Evran vakfiyeleridir. Bu vakfiyeler dönemin sosyal, kültürel, dinî, ekonomik ve siyasî yapısı hakkında bilgiler ihtiva etmektedirler. Türkiye Selçuklular zamanında en çok İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubat tarafından geniş olanaklara sahip vakıflar kurulmuştur. Bu vakıf kurmanın temelinde iyilikseverlik, yardımseverlik, cömertlik, dünyada hayır ederek ahiret için sevap kazanma düşüncesi vardır.

Ahi Evran ve Ahilik çalışmaları açısından büyük bir öneme sahip olan Kırşehir Ahi Evran vakfiyesi Hicri 676 / Miladi 1277 tarihinde Arapça olarak tanzim edilmiştir. Günümüze bu vakfiyenin suretleri ulaşmıştır. Bu çalışmada beş ayrı vakfiyenin suretlerinin mukayesesi yapılmak suretiyle bilgiler değerlendirilmiştir. Buna göre yirmi yedi ayrı yerleşim yeri ve mevki adları tespiti yapılmıştır.

Vakfiyelere göre Ahi Evran güzel ahlak sahibi, zamanın kutbu, dünyanın en olgun şahsiyeti, Pîr-i Pîrân (Pirlerin Piri) Şeyh Nasurüddin Ahi Evran'dır. O dünyanın fani olduğunu anladıktan sonra malını mülkünü vakfedip, kendi tasarrufundan çıkarmış, sürekliliğini sağlamış ve bu durumu hukuken tescil ettirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ahi Evran Vakfiyesi, Türkiye Selçuklu Vakıfları, Kırşehir, Sosyal-Kültürel Hayat.

An Evaluation of Akhi Evran Waqf and Waqfiyyas from Socio-Cultural Perspective

Abstract

One of the most important sources of concrete information about Akhi culture and tradition is The Akhi Evran Waqfiyyas. These Waqfiyyas contain social, cultural, religious, economic and political information of their time period. During Turkish Seljukid period, many waqfiyyas with extensive facilities were established by İzzeddin Keykavus and Alaeddin Keykubat. Motivations behind establishing such foundations included benevolence, humanitarianism, generosity and the idea of performing good deeds for the hereafter.

Kırşehir Akhi Evran Waqfiyya that has a great importance in terms of Akhi Evran and Akhism studies was written up in Arabic in Hijri 676 / AD 1277. Copies of this waqfiyya have been preserved to our present day. In this study, the information obtained from the copies of five different waqfiyya was evaluated by making comparisons. Based on these copies, 27 separate settlements and their names were identified.

In these waqfiyyas, Sheikh Nasuruddin Akhi Evran was described as a person with excellent morality, the most virtuous in the world and Pîr-i Pîrân (master of masters). Having realized that the world was mortal, Akhi Evran donated all his wealth and possessions to these waqfs, thus ensuring their sustainability through legal registration.

Keywords: Akhi Evran Waqfiyyas, Turkish Seljuk Waqfiyyas, Kırşehir, Social-Cultural Life, History of Kırşehir.

* Bu çalışma, Ahi Evran Üniversitesi FEF. A.3.16,028 kodlu "Ahi Evran Vakfı ve Vakfiyeleri" adlı BAP projesi kapsamında hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Kırşehir/Türkiye rcelik@ahievran.edu.tr

Giriş

Ahi kültürü ve geleneği hakkında somut bilgi veren en önemli kaynaklardan birisi Ahi Evran vakfı ve vakfiyeleridir. Bu vakfiyeler hakkında şimdiye kadar çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Mesela Muallim Cevdet Ahi Evran Vakfiyesi'nin Arapça nüshasının tercümesini yayınlamıştır (Muallim Cevdet, 2008: 311- 315). Cevat Hakkı Tarım, iki ayrı çalışmasında Ahi Evran Vakfiyesi'nin Arapça suretini ve bunun Türkçe tercümesini (Tarım, 1938: 174; Tarım, 1948: 174), Faruk Şahin de Vakıflar Genel Müdürlüğündeki Ahi Evran Vakfiyesi'nin tercümesini neşretmiştir (Şahin, 2011:100 - 114). İlhan Şahin, Ahi Evran Vakfiyesi'ni Osmanlı Arşivinde yer alan farklı arşiv belgelerinden hareketle değerlendirmeye çalışmıştır (Şahin, 1985:325-341). Son olarak Hasan Karaköse ise Kırşehir müzesindeki Ahi Evran Vakfı vakfiye suretlerinin Türkçe tercümesini yapmıştır. (Karaköse, 2008: 155-164; 175-181; Karaköse, 2011: 637-655)

Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere bu araştırmacılar Ahi Evran vakfı vakfiyelerinin tüm nüshalarını karşılaştırmalı olarak incelememişlerdir. Oysa söz konusu vakfiye nüshaları arasında herhangi bir farklılık olup olmadığı, varsa bunun ne ifade ettiği gibi hususları bilmek konu hakkında sağlıklı değerlendirmeler yapabilmek için bir gerekliliktir. Bu nedenle biz bu çalışmamızda söz konusu vakfiyelerin beş farklı nüshasını değişik açılardan karşılaştırmaya ve içerdiği sosyo-kültürel unsurları ana hatlarıyla değerlendirmeye çalışacağız.

I- Tarihi Kaynak Olarak Ahi Vakfiyeleri

'Vakıf' kelimesi, Arapça'da sözlükte durmak, durdurmak, alıkoymak, ayakta bekleme, hapsedme anlamlarına gelmektedir. Terimsel olarak da VIII. yüzyıl ortalarından 19. yüzyıl ortalarına kadar olan zaman dilimi içerisinde İslâm ülkelerinin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarında önemli rol oynayan dinî-sosyal bir müessesenin adıdır. (Yediyıldız, 1986: 153). 'Vakfiye' ise; vakfedenin, vakfa dair ifadelerini ve kadının kaydını (tescilini, onayı) içermek üzere, düzenlenen delil (hüccet) hakkında kullanılan bir tabirdir. Vakfiyeler, eskiden, noter defteri mahiyetinde olan şer'î mahkeme siciline

kaydedilmek suretiyle kesinlik kazanırdı. Bu belgede vakfın nasıl idare edileceği, hangi masrafların yapılacağı, vakıfta kaç adamın ne şekilde çalışacağı, vakıftan kimlerin yararlanacağı uzun uzadıya ayrıntılı biçimde yazılırdı. Bundan dolayı da vakfiyeleri vakıf müessesesinin en önemli kaynaklarından birisi olarak addetmek gerekir. (Cebecioğlu, 2009: 381; Şemseddin Sâmî, 1989: 1496; Köprülü, 2005: 265; Öztürk, 1983: 27-28)

Vakıf müessesesi bütün Ortaçağ İslâm dünyasında olduğu gibi Anadolu Türkleri sahasında da gelişim göstermiş ve birçok sosyal hizmet bu vakıflar sayesinde yürütülmüştür. Türkiye Selçukluları zamanında hükümdarlar, hanedana mensup beyler ve hanımlar,¹ devlet erkânı ve zengin tacirler birçok vakıf tesis etmiş (Köprülü, 1943: 410), İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubât zamanında geniş olanaklara sahip vakıflar kurulmuştur. Ancak Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğol tahakkümüne girdiği dönemde ise bu vakıflarının gerilediği, bakımsız kaldığı hatta sayılarının azaldığı görülmektedir. Yine bu dönemde vakıf kurma işi daha çok siyasi çıkarlara yönelmeye başlamıştır. Bütün bunlara rağmen Anadolu'da Moğol hâkimiyeti zayıflayıp beylikler kurulmaya başladığında Anadolu'nun hemen her bölgesinde hızlı bir vakıf artışı görülmüştür (Demir, 2002: 276).

Türkiye Selçukluları ve Beylikler dönemi için vakıflar ve vakfiyeler ne kadar önemli bir tarihi kaynak ise Ahilik müessesesi açısından da o kadar önemlidir. Bu vakıflar arasında konumuz açısından Ahi Evran ve onun adına yazılmış olan Ahi Evran Vakfiyesi birinci derecede önemlidir. Ahi Evran Vakfiyesi'nin aslı hâlen mevcut olmamakla birlikte Arapça olarak tanzim edilen, muhtelif tarihlerde kopya edilmiş olan ve asıl vakfiyenin aynısı olduğuna dair kadılar tarafından tasdik edilen vakfiyenin suretleri bulunmaktadır. Bu vakfiyelerin suretleri tespit

1 Anadolu'da zaviye kurucuları arasında kadınlara da rastlamak mümkündür. Hatta bunlar arasında ahi lakaplı kadınlar da vardır. Bacı Ana, Sağrı Hatun, Savma Hatun, Ahi Ana gibi. Ahi Ana zaviyesi, Menteşe Evkaf Defterleri'ndeki kayıtlara göre Ahi İslam zevcesi Ahi Fatma ihya edip onartmıştır. Ancak zamanla bu zaviyenin malları kaybolmuş vakıfları yeniden tahrir olurken zaviyeye sadece 1800 akçe, 1 kazan, 1 sini, 4 tepsi, 6 halı, 4 döşek, 6 yastık, 3 yorgan kaldığı görülmüştür (Barkan 1942: 289; Cunbur 1986: 316).

edilebildiği kadarı ile bir adet Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (Şahin, 1985: 329-330), iki adet Kırşehir Turizm Derneğinde,² (bugün bu belgeler Kırşehir Müzesine taşınmıştır) ve bir adet de Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA, 608-2, 16/8) bulunmaktadır. İlhan Şahin'e göre Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi ile Kırşehir Müzesi'nde bulunan ve 676 (1277) yılına tarihlenen vakfiye suretleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki 706 (1306 -1307) tarihli vakfiyenin kopyasından ibarettir.

II- Ahi Evran-ı Veli Vakfiyelerinin Mukayesesi

Elimizde mevcut Ahi Evran vakfına ait vakfiyeler asıl vakfiyenin birer sureti olarak, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ve Kırşehir Müzesi'nde ise iki adet olarak bulunmaktadır. Dönemin bir özelliği olarak Arapça ile yazılmış bu vakfiye suretlerinin birbirinin kopyası durumunda olduğu göze çarpmaktadır.

Ahi Evran vakıfları, "vâkıfın kendi mülkü olan bir malı vakfetmesi suretiyle ortaya çıkan bir vakıf olması" bakımından "vakf-ı sahih" türüne dâhildir. Kurucularına ve kuruluş amaçlarına göre tasnif edildiğinde ise evlatlık vakıf statüsünde olmaktadır. Bu durum Ahi Evran Vakfiyesi'nde şöyle açıklanmıştır: "Bu zaviyenin şeyhi ve mütevellisi ve nâzırı nesili kesilinceye kadar şeyhin sülâlesinden gelen erkek evlâda aiddir. Sonra münkarız olunca ya kadar sülâlesinden gelen kız evlada aittir" (BOA [AE_OO_00001_00002_001]). Ahi Evran'ın oturmuş olduğu zaviyesi ve onun etrafında şekillenen külliyesi (zaviye, mescit, merkad) vakfedilen temlik arazilerden elde edilen gelirin bir kısmı ile devamlılığını sağlamaktadır. Bu gelir zaviyenin masraflarına ayrılır, geri kalanı ise Ahi Evran'ın soyundan gelen aile üyeleri ve müteveli tarafından tasarruf edilirdi. Şeyh öldükten sonra bu vakfın tasarruf hakkı müteveli heyetinin büyük çoğunluğunu oluşturan kendi ailesine intikal ederdi (Demir, 2002: 276). Aile içerisinde en yaşlı ve ehliyetli olan erkek çocuk şeyhlik makamına oturup vakfı yönetirdi. Bu durum Ahi Evran Vakfiyesi'nde şöyle ifade edilmiştir:

"Mescidde Şeyh olan kimse sâlih, muttekî, ehl-i vera ve uzlet, kanaat sahibi olmaktadır. Ve ahlâk-ı hüsün sahibi olmaktadır ve meşâyih ve saliha elbiseli olmaktadır. Ve zaviyede mukim olmaktadır. Ve bu şeyh ve vakfın gallesinde bir dirhem verilür. Şeyh olursa ve fena yollara giderse, meşihat merâtıbın riâyetiyle islâh evlâda virilür" (BOA, [AE_OO_00001_00002_001]).

Ahi Evran vakfiyelerine göre Ahi Evran, Kırşehir kazasına bağlı Kızılca Köyü diye adlandırılan bölgede mal ve mülkünün dörtte birini herkesçe bilinen bir tarzda vakfettirerek tescil ettirdi.³ Özel şahısların malı olmasını engelledi ve hayır yaparak ebedileştirdi. Bunu Kırşehir ili sınırları içerisinde bulunan diğer mezra, köy ve kazalar takip etti. Aşağıda bu mezra, köy ve kazaların ne kadarının Ahi Evran vakfına ait olduğu mukayeseli olarak belirlenmiştir.

III- Vakfiyelerdeki Şahıs Adları

Ahi Evran Vakfiyelerinde şahıs adları başlığı altında vakfiyelerde adları geçen şahitlerin isimleri yer almaktadır. Farklı nüshaları bulunan vakfiyede yer alan şahitlerin aynı ya da farklı şahıslar olup olmadıkları aşağıdaki tabloda incelenmiştir. Buna göre; tablo incelendiği takdirde farklı nüshalar arasında yer alan şahit isimlerinde herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Bu durum bize vakfiyelerin birbirlerinin kopyaları oldukları izlenimini vermektedir. Tabloda sadece Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Osmanlı Türkçesi) başlığı ile verilen sütunda şahıs isimleri verilirken muhtemelen müstensihin bir tercihi olarak diğer sütunlarda geçen "Süleyman b. Mehmed" yerine "Süleyman ibn Mehmed" şeklinde yazılmış ve bu durum diğer şahit isimlerinde de devam etmiştir. Sonuçta vakfiye nüshaları şahit isimleri açısından karşılaştırıldığında nüshalar arasında herhangi bir farklılık görülmemektedir. Bununla birlikte şahıs isimleri arasında Ahi lakaplı şahıs isimlerinin bulunmaması dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca şahit isimleri arasında ahi lakaplı kişilerin bulunmaması da dikkat çekmektedir.

² İçerisinde adı geçen Vakfiyelerinde de bulunduğu Ahilik Belgeleri yayınlanmıştır (Köksal vd. 2008: 155-181).

³ Ahi Evran vakfiyeleri incelendiği takdirde sadece Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinde bulunan Vakfiye'de Kızılca Köyü'nün mal, mülk ve arazilerinin 1/4'nün Ahi Evran vakfına ait olduğu görülecektir.

Tablo 1: Ahi Evran Vakfiyelerinde Geçen Yer Adlarının Karşılaştırılması

Ahi Evran Vakfiyelerinde Geçen Yer Adları	Kırşehir Müzesi Vakfiyesi I	Kırşehir Müzesi Vakfiyesi II	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Osmanlı Türkçesi)	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Arapça)	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Arapça)
Kızılca Köyü	¼	¼	-	-	½
Pazarağıl köyü ⁴	¼	¼	¼	¼	¼
Caruk Köyü ⁵	½	½	½	½	½
Ludran Köyü ⁶	½	½	½	½	½
Kulpak Köyü ⁷	½	½	½	½	½
Karahalil Köyü ⁸	½	½	½	½	½
Umur Köyü	½	½	½	½	½
İnceğiz	½	½	½	½	½
Gökçeli Köyü ⁹	½	½	½	½	-
Yazımesir ¹⁰	½	½	½	½	½
Kızılkaya Köyü	½	½	½	½	½
Akçaağıl Mezraası	½	½	½	½	½
Mikailhisarı Köyü ¹¹	½	½	½	½	½
Beğdüz Köyü ¹²	¼	¼	¼	¼	¼
Karşlan Köyü ¹³	¼	¼	¼	¼	¼
Arslandoğmuş ¹⁴	½	½	½	½	½
Kozağaç ¹⁵	¼	¼	¼	¼	¼
Mucur Köyü	¼	¼	¼	¼	¼
Gümüskünbet Köyü	½	½	½	½	½
Seyfsaray Köyü	½	½	½	½	½
Yazıkınık Köyü	½	½	½	½	½
Ahi Bozlar	½	½	½	½	½
İdris Mezraası ¹⁶	½	½	½	-	-
İlmelik Köyü	½	½	½	½	-
Gökçeöyük (Gökçe Döğür) Köyü	½	½	½	½	½
Güllüce Köyü	½	½	-	-	-
Gök Keven	½	½	-	-	-

4 Bu yerleşim yerinin adı, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan Arapça ve Osmanlı Türkçesi ile kaydedilen vakfiye nüshalarında "Baran Ağıl" olarak geçmektedir.

5 Caca Oğlu Nureddin'in Vakfiyesi'nde Çarıklı şeklinde kaydedilmiştir. Bkz: *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989, s. 228.

6 Karye-i Ladrone (Caca Oğlu Vakfiyesi, s. 106, 241). Günümüzde burasının yeri tespit edilemedi.

7 Kulbak Köyü (Caca Oğlu Vakfiyesi, s. 106, 241).

8 Bu köyün yerinin neresi olduğu tespit edilemedi.

9 Koçak mecrasının içinde bulunmaktadır.

10 Yazıyemin (Yazıemir)? Bu köyün ismi ve yerinin neresi olduğu tespit edilemedi.

11 Mikailhisarlı Köyü'nün Kırşehir'den ayrı bir şekilde Hacıbektaş kazasına bağlı olduğu ayrıca belirtilmiştir.

12 Günümüzde Kaman'ın Buğüz Köyü ismi ile anılmaktadır.

13 Bu köyün yerinin neresi olduğu tespit edilemedi.

14 Arslan Doğmuş b. Sevinç (Caca Oğlu Vakfiyesi, s. 130).

15 Vakfiyenin yazıldığı tarihlerde Hacı Bektaş kaza olarak kaydedilmiş ve Kozağaç ona bağlı bir yerleşim yeri olarak gösterilmiştir. Muhtemelen bugünkü Nevşehir ilinin Kozaklı ilçesi kastedilmektedir.

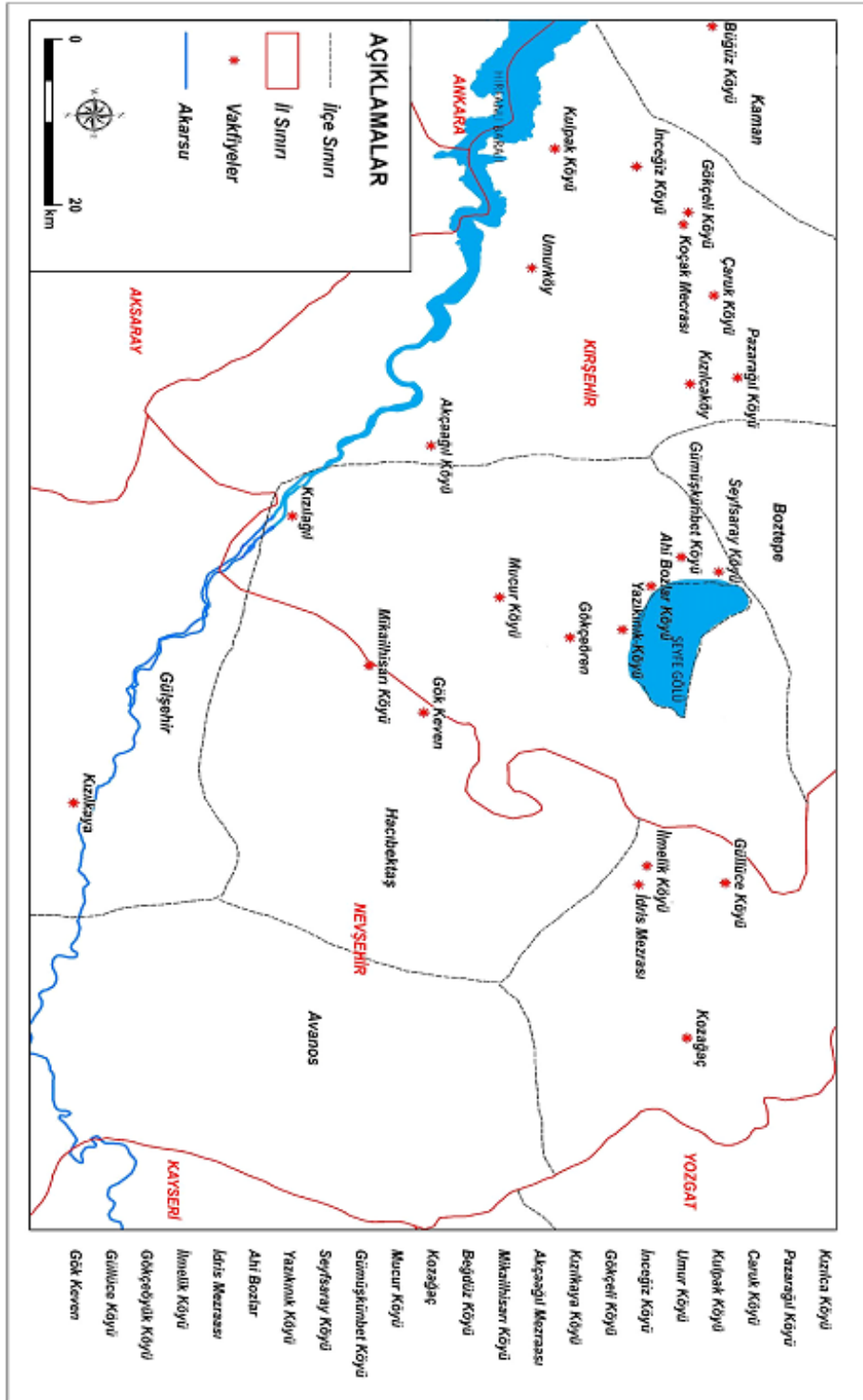
16 Gökkavak ve İlmelik Köyü'nde İdris Mezraası olarak gösterilmiştir.

Tablo 2: Ahi Evran Vakfiyelerinde Geçen Şahıs Adlarının Karşılaştırılması

Kırşehir Müzesi Vakfiyesi I	Kırşehir Müzesi Vakfiyesi II	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Osmanlı Türkçesi)	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Arapça)	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Arapça)
Sinan Çelebi b. Mesud	Sinan Çelebi b. Mesud	Sinan Çelebi b. Mesud	Sinan Çelebi b. Mesud	Sinan Çelebi b. Mesud ¹⁷
Abdullah b. Ali	Abdullah b. Ali	Abdullah b. Ali	Abdullah b. Ali	Abdullah b. Ali
Süleyman b. Mehmed	Süleyman b. Mehmed	Süleyman ibn Mehmed	Süleyman b. Mehmed	Süleyman b. Mehmed
Yusuf b. Ahmed	Yusuf b. Ahmed	Yusuf ibn Ahmed	Yusuf b. Ahmed	Yusuf b. Ahmed
Yunus b. İsmail	Yunus b. İsmail	Yunus ibn İsmail	Yunus b. İsmail	Yunus b. İsmail
Emrullah b. Ahmed	Emrullah b. Ahmed	Emrullah ibn Ahmed	Emrullah b. Ahmed	Emrullah b. Ahmed
Ahmed b. Hasan	Ahmed b. Hasan	Ahmed b. Hasan	Ahmed b. Hasan	Ahmed b. Hasan
Hasan b. Bayezid	Hasan b. Bayezid	Hüseyin b. Bayezid	Hüseyin b. Bayezid	Hüseyin b. Bayezid
Mustafa Efendi ibn Bahşayış	Mustafa Efendi ibn Bahşayış	Mustafa Efendi ibn Bahşayış	Mustafa Efendi ibn Bahşayış	Mustafa Efendi b. Bahşayış
Musa b. Hüseyin	Musa b. Hüseyin	Musa b. Hüseyin	Musa b. Hüseyin	Musa b. Hüseyin
Hamza b. Devlet	Hamza b. Devlet	Hamza b. Devlet	Hamza b. Devlet	Hamza b. Devlet
Molla Ali b. Molla Mehmed	Molla Ali b. Molla Mehmed	Molla Ali b. Molla Mehmed	Molla Ali b. Molla Mehmed	Molla Ali b. Molla Mehmed

17 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde Ahi Evran Vakfiyesi Şühüdül-hâl kısmında diğerlerinin aksine Sinan Çelebi b. Mesud şahitlerin en son kısmına eklenmiştir.

IV- Yer Adlarını Tespit ve Haritalandırma

Harita 1: Ahi Evran Vakfiyesi'nde Geçen Yer Adları

V- Ahi Evran Vakfiesi'nde Sosyo-Kültürel Unsurlar

Anadolu'da XIII. yüzyılda ortaya çıkan vakıflar ve bunlara tahsis edilen arazinin tamamı özel mülktür. Bu vakıflardan birisi olan H.676/M.1277 yılında tesis edilen Ahi Evran vakfı, vakfiesinde belirtildiği gibi muhtemelen Ahi Evran'ın bizzat kendisinin özel mülkiyeti olarak vakfedilmişti, devlet tarafından yaptırılması ve yaptırılmaya teşvik edilmesi söz konusu değildi. Bu tür mülkler genellikle şehir merkezlerinde oluyordu ki zamanla Ahi müessesesinin Anadolu'da güçlenmesi ile birlikte Ahi Evran vakıfları merkezden başka kazalara, köylere ve mezralara kadar yayılmıştı. Bu kaza ve köylerin isimlerinden başka, kaçta kaçının Ahi Evran vakfına ait olduğu yukarıdaki tabloda detaylıca ortaya konulmuştur. İslâm hukukuna göre vâkıfların vakfiyelerinde belirtilen şartlara uyulması mecburi idi (Demir, 2002: 274). Vakıfların çoğunluğunda olduğu gibi Ahi Evran Vakfiesi'nde de vakfın mallarının özel mülkiyete satılması, bağışlanması, rehin verilmesi, mülk edinilmesi, mahiyetinin değiştirilmesi veya başka bir amaçla kullanıma sunulması söz konusu olamaz, miras olarak da bırakılmazdı (Demir, 2002: 275).

Bu durum Ahi Evran Vakfiesi'nde açık olarak şöyle belirtilmiştir:

“Bu vakıf dâ'iresindeki emlak ve arazi satılamaz, hayr olunamaz, rehn konmaz ve vâlidelerden ve vârislerinden ve bunların gayri kimseler tarafından bu vakıf tebdil ve tegayyür idilemez. Kim tebdile kalkarsa günâhı onadır.”(BOA[AE_OO_00001_00002_002]).

Vakfiyelere göre Ahi Evran cisim, beden, karakter ve güzel ahlâk sahibi zamanın kutbu, asrın ve kâinatın en olgun şahsiyeti Pîr-i Pîrân (Pirlerin Piri) Şeyh Nasirüddin Ahi Evran'dır.¹⁸ O dünyanın gelip geçici ve aldatici olduğunu anladıktan sonra keşin ve açık bir biçimde kendi malı olan Tablo 1'de sıralanan mülkü vakfedip kendi tasarrufunda çıkarmış, sürekliliğini sağlamış ve bu durumu hukukun tescil ettirmiştir (VGMA, 608-2, 16/8; BOA[AE_OO_00001_00002_002]; Muallim Cevdet, 2008: 312). Görüldüğü üzere vakfiyede Ahi Evran “pîr-i pîrân” ve “Şeyh Nasirüddin Ahi Evran” şeklinde zikredilmektedir. Şeyh unvanı tarikat üyelerinin ve tasavvuf erbabının en yüksek makamında bulunanlara verilen bir unvandır. Bu durum Ahi Evran'ın tasavvufi bir kişiliğinin olduğunu göstermesi bakımından bir hayli önemlidir. Ayrıca bu tanımlamalar

Ahi Evran'ın tarihî kimliğini belirlemek açısından da önem arz etmektedir.

Ahi Evran vakfının düzenlenme ve kuruluş amacı şu dinî, tasavvufî ve fikrî temeller üzerine inşa edilmiştir: Ahi Evran'a göre dünya; çok aldatici, hain, düzenbaz, zalim ve gelip geçicidir. Çok süratli akıp giden yok olucudur. İman, ilim ve cömertlikte üstün olanlar dünyaya önem vermezler. Dünyayı isteyenler için pişmanlık ve zillet kaçınılmazdır. Ahiret nimetlerinde karşılık, şarabında sarhoşluk yoktur. Orada nur, gilman,¹⁹ melekler ve hoşnut olma hali ve özellikle de rahmeti ile her şeyi kuşatmış olan Allah'ı görme ayrıcalığı vardır. Bunları görüp anladıktan sonra yani kühüne vâkıf olduktan sonra, mülkünü vakfedip, kendi tasarrufundan çıkarmıştır (Muallim Cevdet, 2008: 312; VGMA, 608-2, 16/8; Köksal vd. 2008: 159-177; BOA[AE_OO_00001_00002_002]).

Ahi Evran vakfına vakfedilecek mülklerin Ahi Evran türbesi yakınında yapılacak olan zaviyeye ait olma şartı vardır. Bu zaviyenin bir şeyhi bir mütevellisi, bir nâzırı ve soyu devam ettiği sürece vakfedenin erkek evladından yoksa kız evladından yöneticisi olur şartı koşulmuştur.²⁰ Türbeye yakın bir mescit yapılacak ve bu mescitte beş vakit namaz kılınacak ve namazdan sonra vakfeden için dua edilecektir. Şeyh cuma ve pazartesi (isneyn) geceleri mescitte Allah'ı zikredecek ve sabah namazından sonra Yasin Suresi ve Şeyh Hamid-i Velî'nin evradını okuyacaktır (VGMA, 608-2, 16/8; Köksal vd. 2008: 159-177; Muallim Cevdet, 2008: 313; BOA[AE_OO_00001_00002_002]). Vakfiyeye göre zaviyede görev yapacak olan *Ahi reisinde (Şeyh)* aranacak nitelikler şu şekilde sıralanmıştır: Ahi reisinin samimi dindar, Allahtan çok korkan, cömert, zaman zaman uzlete çekilen, kanaat sahibi, güzel ahlak sahibi, hamd eden, şeyhlik elbisesini devamlı giyinen, dindar, ahi zaviyesinde devamlı oturan, vakıfta az verilen dirhemle yetinen kimsedir. (Bu Ahi reisine vakfın gelirinden bir dirhem verilir.) Ahi reisi öldüğünde veya kötü bir davranışı ortaya çıktığı zaman, görev (meşihat mertabı) derece bakımından en dindar ve en faziletli olan evlada verilir.

Vakfın Nâzırı olmak için ise şu şart getirilmiştir: Vakfın yönetimi vakıf sahibinin çocuk ve torunlarına aittir (Evlâd-ı vakıftan olmalıdır). Bunlar kötülüğün yayılmasına çalışmayan, dindar ve faziletli bir insan olacaktır. Eğer ilim şartlarını yerine getirmeye çalışırsa her gün bir dirhem yevmiye verilir. Aksi takdirde fesat için çalışırsa yöneticilik elinden alınarak

¹⁹ Cennette hizmet eden genç delikanlılar.

²⁰ Vakfiyede verilen bu bilgilere rağmen günümüzde Ahi Evran'ın gerçekte çocuğunun olup olmadığı belirlenememiştir.

¹⁸ Ahi Evran Vakfiesi Ahi belgeleri arasında Ahi Evran isminin lakapları ile birlikte geçtiği nadir eserler arasında yer alır.

vakfedenin soyundan başka birine verilmelidir (BOA[AE_OO_00001_00002_002]; VGMA, 608-2, 16/8; Köksal vd. 2008:161-181; Muallim Cevdet, 2008: 314).

Vakfın mütevellisi olmak için ise şu şart koşulmuştur: Mütevellî olacak evlat, görüş ve düşüncesine itibar edilir, dindar, faziletli, olgun akıl ve fikre sahip olmaktır. Mütevellî; zaviyenin, türbenin, mescidin, kabrin, çiftlik ve köylerdeki bütün vakıfların imarı, elde edilen ürünlerin korunması için çalışmalı, vakfın yararına olan işleri yapmalıdır. İmkân nispetinde misafirlere, yolculara harcama yapılacak, kimseye zulmedilmeyecek ve söz konusu olan şartlar yerine getirilecektir. Vakıf mütevellisine de zaviye şeyhine verilen miktar verilecektir. Hepsî hayır işlerine koşacaklar, ahiretlerini imar edecekler, atalarına gece gündüz dua edecek ve Allah'a hamd edeceklerdir. İşte bu şartlar doğrultusunda vakıf sahibi yasal ve sahih bir vakıfta bulunmuş ve belirli ve geçerli şartlara bağlı kalınmak sureti ile söz konusu mülkü kendi tasarrufunda çıkarmıştır. Vakfedilen bu mülk, satılmaz, bağışlanmaz ve rehin gösterilemez (Hicri: 676 Miladi: 1277) (BOA[AE_OO_00001_00002_002]; VGMA, 608-2, 16/8; Muallim Cevdet, 2008: 314). Sonuçta Ahi Evran vakfında görevli olacaklar ve o vakfı yönetecekler için başta Ahi reisi (Şeyh) olmak üzere nâzır ve vakıf mütevellisinde aranacak dinî ve sosyal şartlar açıkça belirtilmiştir. Ayrıca ilim fa-

aliyetlerini teşvik etmek amacı ile nazır vazifesinde bulunanlar için: *Eğer ilim tahsilinin şartlarını yerine getirmeye çalışırsa her gün bir dirhem yevmiye verilir, şartı konulmuştur.*

Sonuç

Bu çalışmada öncelikle Ahi Evran'a nispet edilen vakfın vakfiyesinin beş ayrı nüshası karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda vakfiyenin suretleri arasında gerek içerik gerek yer adları ve gerekse şahitler açısından herhangi bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

İkinci olarak vakfiye, içerdiği sosyo-kültürel unsurlar açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede özellikle vakfiyede yer alan "pîr-i pîrân", Şeyh Nasırüddin Ahi Evran şeklindeki isim ve sıfatların Ahi Evran'ın tarihî kimliğini belirlemek açısından önem arz ettiği kanaatine varılmıştır.

Ayrıca Ahi Evran vakfı ve vakfiyesinin şekil ve içerik yapısı itibarıyla Osmanlı dönemindeki vakıf ve vakfiyelerle ciddi şekilde benzeşmesinin, vakıf kurumunun Selçuklular zamanındaki tatbikatının Osmanlılara intikal etmiş olduğu şeklindeki bir düşünceyi akla getirdiğini de belirtmek isteriz.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Ahi Evran Nasirüddin Vakfiyesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter No:608-2; 16 / 8, Kırşehir 706 / 1307.

Ahi Evran Nasirüddin Vakfiyesi, (Osmanlı Türkçesi) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A.E.OÖ-Dosya No:1, Gömlek No: 2, Tarih: 901 M. 01, İstanbul.

Ahi Evran Nasirüddin Vakfiyesi, (Arapça) Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, A.E.OÖ-Dosya No:1, Gömlek No: 2, Tarih: 901 M. 01, İstanbul.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Barkan, Ömer Lütfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, S. II., s. 279-386.

Bayram, Sadi (1997). "Ahilik, Ahi Evran-ı Veli Vakfiyesi ve Ahi Vakıfları". *XIV. Vakıf Haftası, Ahi Evran Sempozyumu*, Ankara. (<http://www.sadibayram.com/?page=makaleler&mid=356&id=2> Erişim Tarihi: 15.10.2018)

Berki, Ali Himmet (2013). *Vakıf Hukuku Yazıları*. Haz. Hüseyin Çınar. Ankara: VGM Yayınları.

Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Vakıflar (1993). Düzl. İbrahim Ateş. Ankara: Yoksullara Yardım ve Eğitim Vakfı Kültür Yayınları 2.

Cantay, Gönül (2002). "Tarihi Belge Olarak Yapı Kitabeleri ve Vakfiyeleri". *XIII. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: T.T.K. Yayınları, s. 1281 - 1286.

Cunbur, Müjgan (1986). "Ahiler'in Kurduğu Yerleşim Merkezleri". *Türk Kültürü*. S. 277. Ankara. s. 312 - 319.

Çağatay, Neşet, (1993). "Türk Vakıflarının Özellikleri". *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*. C. IV. Ankara: T.T.K. Yayınları. s. 1615 - 1623.

Demir, Mustafa (2002). "Türkiye Selçuklu Vakıfları". *Türkler*. C. VII. İstanbul: Yeni Türkiye Yayınları. s. 272 - 280.

İnançalp, Muallim Cevdet (2008). *İslâm Fütüvveti ve Türk Ahiliği*. Çev. Cezair Yazar, İstanbul: İşaret Yayınları.

Kalafat, Yaşar (2018). "Pir Kültü İtibari ile Ahilik Kurumu," *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu (XIII. Yüzyıla Kadar Türk ve Ahiliğin Temelleri)*. Kırşehir: Sarıyıldız Ofset, s. 857-877.

Karaköse, Hasan (2011). "Ahi Evran Vakfı Hakkında İki Arapça Vakfiye Bir Berat". *I. Uluslararası Ahilik Kültürü ve Kırşehir Sempozyumu*. Kırşehir: SFN Televizyon Tanıtım, Tasarım Yayıncılık. s. 637- 655.

Kayaoğlu, İsmet (2002). "Selçuklu Vakfiyeleri ve İçerdikleri Sosyal Motifler". *Türkler*. C. VII. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 281 - 285.

Kazıcı, Ziya (2010). *İslâm Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: M.Ü. İlâhiyat Vakfı Yayınları.

Kırşehir Müzesindeki Ahilik Belgeleri, (Ahi Şecerenâmeleri, Beratlar, Vakfiyeler) (2008). Haz. M. Fatih Köksal, Orhan Kurtoğlu, Hasan Karaköse, Özer Şenödeyici. Kırşehir: Kırşehir Valiliği Yayınları.

Kozak, İbrahim Erol (1985). *Bir Sosyal Siyaset Müessesesi Olarak Vakıf*. İstanbul: Akabe Yayınları.

Köprülü, M. F. (1943). "Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları I". *Belleten*. C. XXVII. Ankara: TTK Yayınları. s. 379 - 522.

Köprülü, M. Fuad (2005). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Köprülü, M. Fuad (2013). *Vakıfların Hukuki Mahiyeti*. Haz. Yahya Kemal Taştan, Ankara: VGM Yayınları.

Kunter, Halim Baki (1939). *Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd*. İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

Ortaylı, İlber (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*. Ankara: Cedit Neşriyat.

Öztürk, Nazif (1983). *Menşe'î ve Tarihi Gelişim Açısından Vakıflar*. Ankara: VGM Yayınları.

Saylam A. İstemi (2010). *Vakfiyelere Göre Anadolu Beyliklerinde Sosyal ve Kültürel Hayat*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Şahin, Faruk (2012). *Vakıf Şehri Kırşehir*. Kırşehir: Kırşehir Belediyesi Yayınları.

- Şahin, İlhan (1985). "Ahi Evrân Vakfiyesi ve Vakıflarına Dair". *Türklük Araştırmaları Dergisi*, I, 325-341.
- Şemseddîn Sâmi (1989). *Kâmus-ı Türkî*. İstanbul.
- Tarım, Cevat Hakkı (1938). *Kırşehir Tarihi Üzerine Araştırmalar*. Kırşehir: Vilayet Matbaası.
- Tarım, Cevat Hakkı (1948). *Tarihte Kırşehirî-Gülşehirî ve Babailer-Ahiler-Bektaşiler*. İstanbul: Yeniçağ Matbaası.
- Temir, Ahmet (1989). *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nureddin'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*. Ankara: TTK Yayınları
- Turan, Osman (1988). *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar*. Ankara: T.T.K. Yayınları.
- Ülken, Hilmi Ziya (1971). "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği". *Vakıflar Dergisi*. S. IX, Ankara, s. 13-37.
- Yediyıldız, Bahaeddin (1986). "Vakıf". *İslâm Ansiklopedisi*, C. XIII, s. 153-172.

Ekler

Ek-1: *Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Ahi Evran Vakfiyesi'nin Osmanlı Türkçesinden Transkripsiyonu*
[AE_OO_00001_00002_001]

Ali Emirî (İstiklâl-i mukaddem-i devre), ikinci melfufi.

Bu vakf-ı kadîmin suretin sahih olduğuna dair.

Kırşehir Kadısı Lütfullah Efendinin mührü: “es-Seyyid Lütfullâh”

Şâhid Mührü: “Devlet-i dareyne mazhar ola yâ rabb, Mehmed”

Şâhid Mührü: Devlet-i dareyne mazhar ola yâ rabb, Ahmed”

Cenâb-ı hakka himmed ve sanâdan ve dîn-i zişân ve âl-i ashâbına selât ve selâmdan sonra (Ahi Evran) lakabıyla lakablanmış (Şeyh Nasirüddîn'in) Kırşehir Kazâsı'nda Kızılca Karyesi'ndeki ma'lûm ve meşhûr olan dâr ve menzil ki mülk-i sahîhini ve mezkûr kazâda Kızılca Karyesi hudûdunda vâki' Baran Ağıl'da ev ve menzil-i ma'lûmunu ve Çaruk ve Lodran, Kulpak, Kara Halil Karyeleri'nin nısfını ve Umur köyü ve İnceğiz ve Yazimesir (Yazıyemir?) mezra'alarının nısfını ve Koçak Mezra'asında Gökçelü Karyesi'nin nısfını Kızılca Karyesi'nin nısfını ve Ağça Ağıl Mezra'ası'nın nısfını ve Mikail Hisarlı Karyesi'nin nısfını Beğdüz Karyesi'nin dörtte birini ve Karıslan Karyesi'nin altıda birini ve Aslan Doğmuş Karyesi'nin nısfını ki bu zikr olunan karyelerin cümlesi Kırşehir kazâsındadır. Fakat bunlardan Mikail Hisarlı Karyesi (el-Hâc Bektaş) kazasına tâbî'dir. Ve yine Hacı Bektaş Kazâsı'nda (Kozagaç) ile Mucur Karyesi'nin dörtte biri ve Gümüşküntbet, Seyfesaray, Yazıkınık Karyelerinin nısfını ki bu karyeler birbirlerine bitişiktir. Ve Ahî Bozlar Karyesi'nin nısfını ki bunun hudûdı Gökğün (Gökkeven) ile Güllüce'dir. Ve İlmelik karyesinde İdris mezra'ası ve İlmelik Karyesi'nin nısfı ve Gökçe Öyük ki bir ismi de Gökçe Döğ'er'dir. Bu karyenin nısfını ki bu karyelerin cümlesi Kırşehir Kazâsı'ndadır. Bunlardan başka Kırşehir'e merbût iki çiftlik ve bu çiftliklerdeki arazi ve bağçeler ve evler ve hamâm ve iki değirmen ki bunun da hudûdı ehl-i vilâyet ve mutasarrıfların kayıtlarında ma'lûm ve meşhûrdur ve bunlarda kimsenin hakkı yoktur. Cümlesi sâhibinin malıdır. Ve emmâ vakfiyenin sebebi hüdûsuna gelince vakfiye sâhibinin merkadi yakınında bir zâviyesi vardır. Bu zâviyenin şeyhi ve mütevellîsi ve nâzırı nesli kesilinceye kadar şeyhin sülâlesinden gelen erkek evlâda â'iddir. Sonra münkariz oluncaya kadar sülâlesinden gelen kız evlâda â'iddir. Ve şeyhin türbesine bitişik bir mescid vardır, Şeyh olan kimse bu mescidde beş vakit namâz kılar ve namâzların akabinde sâhib-i vakfa du'â eder. Ve cum'a ve pazartesi gicelerinde mescidde zikrullahda bulunur. Ve her sabah namâzından sonra Yasin-i şerîf ile Şeyh Hâmid Velî'nin evrâdını okur ve şart-ı vâkif da şu yerleredir. Mescidde Şeyh olan kimse sâlih, muttekî, ehl-i vera' ve 'uzlet, kanâ'at sâhibi olmalıdır. Ve ahlâk-ı hüsn sâhibi olmalıdır ve meşâyih ve sâliha elbiseli olmalıdır. Ve zâviyede mukim olmalıdır. Ve bu şeyh ve vakfın galleden²¹ bir dirhem virülür. Şeyh ölürse ve fena yollara giderse, meşihat-i merâtba riâyetle eslâh evlâda virülür. Nezâret vazifesinin şatına gelince; nâzır olan kimse evlâd-ı vâkıfdan olmalıdır. Sâlihlerden olup, fesâda çalışanlardan olmamalıdır. Nâzır olan şartların tahsiline çalışır ve ona da galleden günde bir dirhem virülür. Eğer fesâda kalkışırsa nâzırlık ondan alınup diğer evlâda virülür. Tevliyyet²² şartı da böyledir. Mütevellî olan evlâddan ve sâlih kimse olmalıdır. Ve kendinde isâbet-i re'y ve akıl ve fikr-i kâmil bulunmalıdır. Ve zâviyenin ve kabrin çiftlik ve karyelerdeki tekâmîl-i evkâfın ma'mûr olmasına çalışmalıdır. Ve mahsûlâtı hıfz ve zabt idüp bu sâyede geçinenlerin hakkını virmelidir. Dâ'imâ vakfa menfa'atde bulunup umûr-ı evkâfa hıyânetde bulunmamalıdır. Bu sarfiyatdan sonra ne kalırsa onu mümkün olduğu kadar misafirlere sarf etmelidir. Vakfa 'â'id şartlara ri'âyetle vakfa zulm ve hıyânetden kaçınmalıdır. Binâ'en-'aleyh her hak sâhibinin hakkını virmelidir. Mütevellîye de Şeyh gibi gallelerden virülür. Bunların cümlesi doğru işlerle meşgûl olup âhiretlerini ma'mûr itmelidir. Ve cedlerine du'âda bulunmalıdır ve gice gündüz Allâhu Te'âlâ'ya hamd ile meşgûl olarak dâ'imâ meşâyih ve ebrâr ile beraber

21 Topraktan alınan ürün, zahire, gelir, akar, varidat.

22 Bir kimseyi mütevellî tayin etme, Vakıf mallarına bakma görevi, mütevellilik.

bulunmalıdır. Mâdâmki bu şartlara ri'âyet iderler Allâh Te'âlâ onların kadrini 'izzetini dünyâ ve âhiretde kadrlerini artırsun. İşte vâkif bu vakfı vakf-ı sahîh-i şer'î ile vakf idüb habs ve kayıdda bulundu. Bu vakıf dâ'iresindeki emlâk ve arâzi satılmaz, hayr olunamaz, rehn konmaz ve vâlidelerden ve vârislerinden ve bunların gayri kimseler tarafından bu vakıf tebdîl ve tegayyür idilemez. Kim tebdîle kalkarsa günâhı onadır. Kim şerâ'itin tamamlını îfâ iderse vakf idenin kazandığı sevâbın bir sehmi de onadır. Zîrâ hayra delâlet eden o hayrı işlemiş gibidir. Cenâb-ı hak vakf ideni ve şart-ı vakfa ri'âyet ideni arşın gölgesinde cennet köşklerinde bulundursun. Allah Te'âlâ ganîdir vehhâbdür. Ve cenâb-ı hak kitâbının hayırlısını, mahlukâtının hayırlısını inzâl buyurmuştur. Faslü'l-hitâb Allah'a 'â'iddir. Ve Allah Te'âlâ 'azîzdir, tevvâbdır ve peygamberi onun kuludur. Ve Cenâb-ı hakk bizleri 'amelleri hayır ve sevâb olan ehl-i sünnet ve ehl-i kitâb mü'minlerden kılsun. Bu vakıf ve hayrât 676 târîh-i hicrîsinde vukû'â geldi.

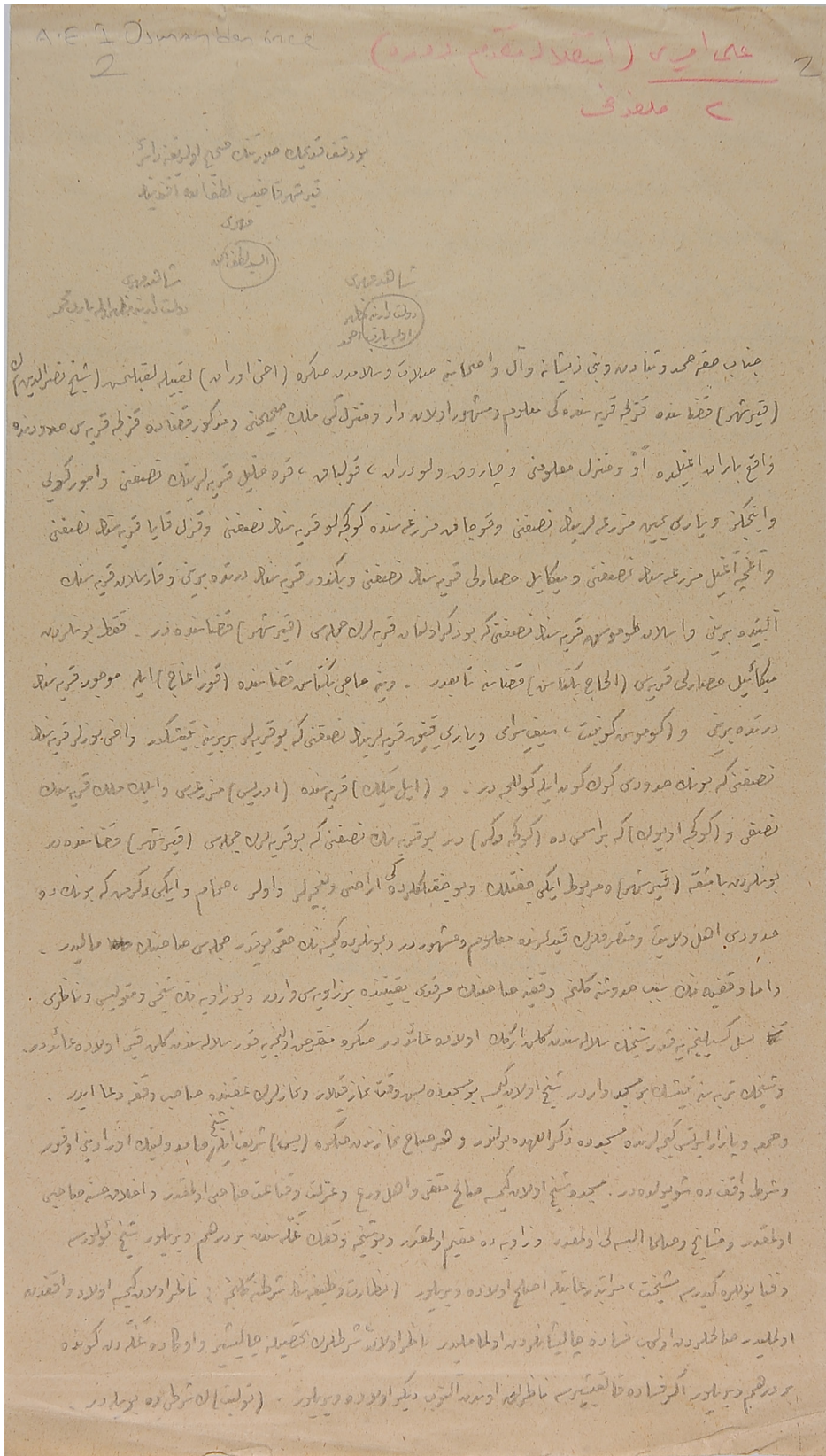
Şâhitler

Emrullâh ibn Ahmed, Yûnus ibn İsmâ'îl, Yûsuf ibn Ahmed, Süleymân ibn Mehmed, Abdullah b. Ali, Sinan Çelebi b. Mes'ûd,

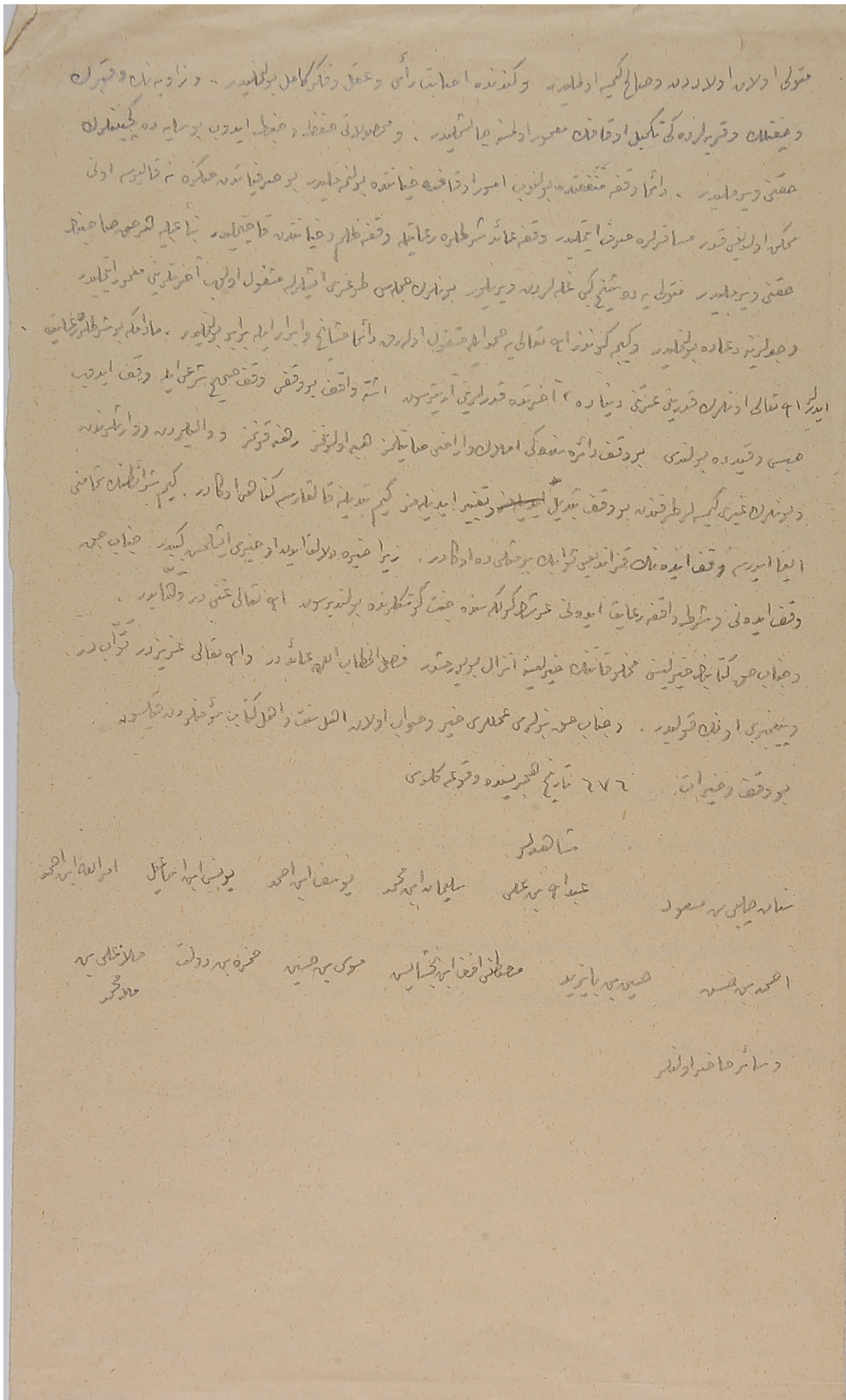
Molla Ali b. Molla Mehmed, Hamza b. Devlet, Mûsâ b. Hüseyin, Mustafa Efendi ibn Bahşayış, Hüseyin b. Bâyezîd, Ahmed b. Hasan.

Ve sâ'ir hâzır olanlar.

Ek-2: Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Ahi Evran Vakfiyesi

Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi

Hasan Demirtaş*

Öz

Nakşibendîlik, 14. yüzyılda Orta Asya'da, Bahâeddin Nakşibend tarafından kurulduğu kabul edilen tasavvuf akımıdır. Bu tasavvuf hareketi, zamanla Hindistan, Kafkaslar, Orta Doğu, Anadolu ve akabinde Balkanlar olmak üzere geniş bir sahaya yayılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren İslam dünyasının fikrî yapısının şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olan Nakşibendîlik'in Anadolu'ya girişinin ve yaygınlaşmasının Osmanlı döneminde 15. yüzyılın ikinci yarısında Simavlı Molla Abdullah-ı İlahi vasıtasıyla olduğu ilim çevrelerinde kabul görmektedir. Kimi çalışmalarda ise Nakşibendîlik'in Anadolu'ya girişi Ankara Savaşı sırasında Emir Timur'un ordusunda bulunan Nakşî şeyhleri ile irtibatlandırıldığı görülmekte ve Nakşibendîlik'in Anadolu'da ilk tekkesinin Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından 1404-1405 yılında Amasya'da kurulduğu öne sürülmektedir.

Bu makalede, Nakşibendîlik tarihi bakımından önemli muhtevaya sahip olduğunu düşündüğümüz 1381 tarihli Şeyh Hâce İshak er-Rumî vakfiyesi konu edilmektedir. İki bölümden oluşan makalenin ilk bölümünde Saruhanoğulları Beyliği dönemine ait olup daha önce neşredilmemiş olan Şeyh Hâce İshak er-Rumî vakfiyesi diplomatik açıdan değerlendirmeye tabi tutulacaktır. İkinci bölümde ise, makale sınırları da göz önünde bulundurularak, mevcut literatürde Nakşibendîlik tarihi açısından genel kabul halini almış olan Nakşibendîlik'in isimlendirilmesi, Anadolu'da ortaya çıkışı ve kurumsallaşması gibi üç temel konu hakkında Şeyh İshak er-Rumî vakfiyesinin sunmuş olduğu veriler ışığında yeni tespitler ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nakşibendîlik, Şeyh Hâce İshak er-Rumi, Saruhanoğlu, Manisa, tasavvuf.

A Document for Naqshibandi Emergence in Anatolia: The Waqfiyya of Sheikh Hâce İshak er-Rumî

Abstract

Naqshibandi order is a cult of Islamic sufism that is assumed to be founded by Bahâeddin Nakşibend in Central Asia in the 14th century. Throughout the centuries, this sufism movement has reached the present day by spreading over a wide area including India, the Caucasus, the Middle East and Anatolia then the Balkans. Academic circles accepted that especially from the 15-16th centuries, Naqshibandi had a great influence on shaping the intellectual structure of the Islamic world. It was introduced and spread through Anatolia by Simavlı Molla Abdullah İlahi in the second half of the 15th century, during the Ottoman period. In some studies, however, it is claimed that Naqshibandi entered Anatolia through the Naqshî sheikhs in Emir Timur's army during the Battle of Ankara, and that the first Naqshibandi lodge was founded in Amasya in 1404-1405 by Bedreddin Mahmud Çelebi.

This article evaluates the waqfiyya of the Sheikh Hâce İshak er-Rumî (1381), which we consider to have an important content about the history of Naqshibandi. The waqfiyya of the Sheikh Hâce İshak er-Rumî has not previously been published elsewhere. This article consists of two chapters. In the first part, the waqfiyya is evaluated in terms of political aspects of its time period. In the second part, considering the limited space for the article, new findings are revealed in the light of the data presented in the waqfiyya of the Sheikh İshak er-Rumî, focusing on three main topics; discussions on where the name "Naqshibandi" came from, as generally referred in the literature, emergence and institutionalization of Naqshibandi in Anatolia.

Keywords: Naqshibandi, Sheikh Hâce İshak er-Rumî, Saruhanoğlu, Manisa, sufism.

* Araştırmacı, Vakıflar Genel Müdürlüğü;Ankara/Türkiye; hasandemirtash@hotmail.com

Giriş: Nakşibendîlik Öncesi Anadolu'da Tasavvuf ve Tarikatler

Yaklaşık 13. yüzyıl başlarından itibaren Anadolu'nun büyük kısmının İslam'a açılmasının bir neticesi olarak çeşitli tasavvuf akımları ile bunların müntesipleri olan şeyhler ve dervişler Anadolu'ya gelmişlerdir. Tasavvuf akımları ve tarikat mensupları için Anadolu yerleşme ve yayılma bakımından uygun şartları barındırmakta iken Anadolu'da var olan siyasi iktidarlar ise söz konusu tarikat mensupları vasıtasıyla, halk nezdinde siyasi otoritelerini güçlendirecek manevi bir kaynak temin etme imkanı bulmuşlardır. Özellikle Moğolların Orta Asya'yı ve ardından İran ve Irak'ı istila etmeleri sebebiyle Kübreviye, Sühreverdiye, Rifaiye ve Kadiriye gibi tarikatlar Anadolu'ya göç etmişlerdir; Anadolu'ya dışarıdan gelen bu tarikatlara daha sonra Nakşibendiye ve Halvetiye gibi tarikatlar eklenmiştir. Söz konusu tasavvufi akımlar ve tarikatlar, Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu ve Balkanlar'da çok önemli roller oynamışlar, varlıklarını günümüze kadar devam ettirmişlerdir (Ocak, 2011: 169-172). 1242'de Moğolların Erzurum'u alması, Sivas ve Kayseri'yi yağma etmesi neticesinde oluşan tahribat ve huzursuzluk ortamında, her sınıf meslek erbabının yanı sıra, alim, şair ve tasavvuf ehli Anadolu'nun doğusundan batısına göç ederken yine aynı dönemde İran, Mısır ve Kırım medreselerinden gelen müderrisler, Selçuklu ve İlhanlı bürokrasisine mensup devlet adamları Moğolların tazyiki ile Anadolu'ya gelmişlerdir (Barkan, 1942: 282).

Anadolu topraklarında tasavvuf faaliyetlerinin temeli yukarıda kısaca değindiğimiz Moğol istilası önünden gelen göçler sırasında atılmıştır. Nitekim Anadolu'nun dînî ve fikrî yapısında etkileri yüzyıllar boyu sürecek olan Evhadüddin Kirmanî, Muinüddin Pervane, Fahreddin Irakî, Necmüddin Dâye, Muhyiddin Arabî, Ahi Evran, Sadreddin Konevî, Mevlana Celaleddin Rumî ve Hacı Bektaş Velî gibi mutasavvıfların bulunuşu (Köprülü, 2013: 200-203) dikkate alınır ise Anadolu'nun tasavvuf ve tarikat yapılanmaları bakımından oldukça zengin bir görüntü sergilediği muhakkaktır. Söz konusu tasavvufî akım müntesiplerinin bir kısmı büyük şehirlere yerleşerek ilim ve kültür hayatına önemli katkılar sağlarken, Barkan'ın (1942) *kolonizatör dervişleri* olarak tanımladığı diğer bir kısmı da köylere, تنها yerlere yerleşerek ziraat

ve hayvancılık ile meşgul oldukları zaviyelerinin etrafını imar ederek iskana elverişli hale getiriyorlar, gazilerle birlikte fetihlere katılarak sınır boylarında seferler esnasında orduların hareketini önemli ölçüde kolaylaştırıyorlardı. Anadolu Beylikleri dönemi ve ardından Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında ortaya koydukları bu davranışları sebebiyle yönetimler tarafından desteklenen dervişlere, iskan edildikleri topraklara resmen yerleşmeleri hususunda temliknameler verilmiş, bazıları için yeni zaviyeler oluşturulup vakıflar tahsis edilmiştir (Barkan, 1942: 288-299). Nitekim Moğol İstilasası akabinde Batı Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde Saruhanoğlu beyleri tarafından fethedilen toprakların önemli bir kısmı, sayıları yüzlerle ifade edilebilecek nüfuzlu kişilere vakıflarını tesis etmek üzere araziler temlik edilmiş ve bu kişiler de kurdukları vakıflarla imar ve iskâna önemli katkılar sağlamışlardır.¹

Yukarıda kısaca bahsi geçen tasavvuf ekollerine göre daha geç bir tarihte kurulması nedeniyle Anadolu'ya gelişi de geç olan Nakşibendîlik, 14. yüzyılda Orta Asya'da Buhara'nın Kasr-ı Arifan köyünde yaşayan, asıl adı Bahâeddin Muhammed b. Muhammed el-Buhârî olan (Câmi, 1998: 541; es-Safî, H.1256: 62; Tosun, 2015: 99) Hâce Bahâeddin Nakşibend'in ismine izafetle Nakşibendiye adıyla anılmaya başlayan tasavvuf akımıdır (Yazıcı, 1964: 52; Tosun, 2015: 98). Muharrem 718/Mart-Nisan 1318'de Buhara yakınlarındaki Kasr-ı Ârifân köyünde dünyaya gelmiş ve 3 Rebiülevvel 791/2 Mart 1389'da vefat eden Bahâeddin Nakşibend'in kabri de yine aynı köyde bulunmaktadır (es-Safî, H.1256: 66). Bu tasavvufî hareket, zamanla Hindistan, Kafkaslar, Orta Doğu, ve Anadolu üzerinden Balkanlara kadar geniş bir sahaya yayılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren İslam dünyasının fikrî yapısının şekillenmesinde büyük bir etkiye sahip olan Nakşibendîlik'in Anadolu'ya gelişinin ve yaygınlaşmasının 15. yüzyıl ortalarında, Nakşibendî tarikat silsilesinde önemli bir isim olan Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Simavlı Molla Abdullah-ı ilâhî

1 Batı Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma sürecinde vakıfların ve vakıflar vasıtasıyla kurulan zaviyelerin imar ve iskana katkılarına örnekler için bkz. *Defter-i Evkâf-ı Livâ-i Saruhan*, Haz. Mehmet Akif Erdoğan ve Ömer Bıyık, (Ankara: Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, 2014); M. Çağatay Uluçay, *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*, C.H.P. Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı: XVII, Marifet Basımevi, İstanbul 1946.

vasıtasıyla gerçekleştiği kabul görmektedir. Yine Nakşibendîlik'in Anadolu'daki tarihi için bir başka kabul de Osmanlı topraklarına gelişinin 1402 Ankara Savaşı'nda Emir Timur'un ordusunda bulunan Nakşi şeyhler ile irtibatlandırılması ve Nakşibendîlik'in Anadolu'da ilk tekkesinin H. 807/M. 1404-1405 yılında Amasya'da kurulmuş olduğu yönündedir.

Bu çalışmada yukarıda bahsi geçen ve hâlihazırda ilim çevrelerinde kabul görmüş kanaat ve kabulleri değiştirecek bir belge üzerinde durulacaktır. Manisa vakıfları üzerine yapılan arşiv taramaları sırasında tarafımızca tespit edilen, Saruhanoğlu Beyliği döneminde Manisa'da yaşadığı anlaşılan *Şeyh Hâce İshak er-Rumî*'nin 783/1381 tarihli vakfiyesi çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Vakfiye, Saruhan Beyi İshak Çelebi'nin bir çiftliği Şeyh Hâce İshak er-Rumî'ye temlik etmesi ve akabinde çiftliğin Şeyh Hâce İshak er-Rumî tarafından vakfedilmesiyle tesis edilmiştir. Vakfiyeden elde edilen bilgiler ışığında Nakşibendîlik'in isimlendirilmesi, Anadolu'da ortaya çıkışı ve kurumsallaşması üzerine yeni tespitler yapılacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde vakfiye nüshaları diplomatik açıdan değerlendirmeye tabi tutulurken, daha sonraki bölümde vakfiyenin Nakşibendîlik tarihi araştırmaları bakımından önemi mevcut literatür üzerinden değerlendirilecektir.

1- Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin Diplomatik Bakımdan Değerlendirilmesi

Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi nüshası (VGMA, 582-1: 10/5; Ek-1) ve Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi nüshası (BOA, EV.VKF.01; Ek-3) olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. Ayrıca VGMA'da bulunan Arapça nüshanın kısmî tercümesi bulunmaktadır (VGMA, 1967: 163/38). Çalışmamız açısından oldukça mühim olan vakıf kurucusunun ve babasının künyesi, vakfın akarları, hayrat ve işletim şartları ile vakfiyenin şahitleri gibi vakfiyenin ilgili bölümleri VGMA Arapça nüsha, VGMA kısmî tercüme ve BOA nüshası karşılaştırılarak ve kontrol edilerek kullanılmıştır.

1.a. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin VGMA Nüshası ve Kısmî Tercümesi: Vakfiye, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan 45 bine

yakın vakfiyeden birisidir² ve VGMA'da 582/1 numaralı vakfiye defterinin 10. sayfasında 5 sıra numarası ile kayıtlıdır (VGMA, 582-1: 10/5). H. 10 Muharrem 783 / M. 6 Nisan 1381 tarihli vakfiyenin kaydedildiği sayfanın üst kısmında (bâlâsında) "tescil kaydı" bulunmaktadır. Tescil kaydının altında H. 855 / M. 1451-52 tarihli Fatih Sultan Mehmed Han ağzından ifadelerle kaleme alınan "tecdîd-i berât" kaydı yer almaktadır (VGMA, 582-1: 10/4).³ Vakfiye metninin üstünde söz konusu vakfiyenin hukuken sıhhatinin vurgulandığı ve dönemin Manisa Kadısı tarafından onaylandığını gösteren "kadî onayı" bulunmaktadır. Arapça olarak kaleme alınan vakfiyenin ana metni 122 satırdan oluşmaktadır. Vakfiye metninin altında yer alan "şuhûdü'l-hâl" kısmında 17 şahidin isimlerinin kaydedilmesiyle vakfiye tamamlanmıştır. Vakfiye, kayıtlı olduğu defterin 10. sayfasının ortalarından başlayıp yine aynı defterin 12. sayfasında sona ermektedir. Vakfiyenin bitiminde H. 856 / M. 1452-53 tarihli Manisa kadısına ait ikinci bir kadî onayı bulunmaktadır.

Vakfiyenin VGMA'daki Arapça nüshasının kaydedildiği sayfanın sol kenarına Türkçe Latin harflerle "Tercüme edildi. Def: 1967 Sa: 163 Sı: 38" kaydı düşülmüştür. Bu kayıttan anlaşılacağı üzere Arapça olarak istinsah edilen Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin VGMA'da 1967 numaralı defterin 163. sayfasında 38 sıra numarası ile kayıtlı Türkçe tercümesi bulunmaktadır (VGMA, 1967: 163/38). Vakfiyenin Türkçe tercümesinin başında "582/1 numaralı defterin 10.sahife ve 5. sıra numarasında kayıtlı Şeyh İshak-ı Rumi'ye ait 10 Muharrem 783 tarihli Arapça vakfiyenin ayet ve hadîs ve duâ cümleleri hâriç olarak tercemesidir" ifadesi yer almaktadır. Vakfiye tercümesinin sonunda 4/4/1946 tarihi ve Mütercim Ali Sami Yücesoy'un ismi ve imzası yer almaktadır. Kısmî ve

² Bu vakfiye, hazırlamakta olduğum "Osmanlı Dönemi Manisa Vakıflarında İstihdam" başlıklı doktora tezi arşiv taramaları esnasında tespit edilmiştir. Son yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürüttüğü VAYS (Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi) projesiyle Türkiye'deki arşiv ve kütüphanelerdeki vakıflar ile ilgili belge, defter ve yazma eserler taranarak vakıf tescil işlemlerine tabi tutulmuş ve araştırma hizmetlerine sunulmuştur. Yakın zamanlara kadar mevcut vakfiye sayısı 27 bin olarak telaffuz edilirken, söz konusu proje neticesinde ortaya çıkan yeni belgelerle bu sayı 45 bine yaklaşmıştır. Tasnifler arttıkça bu sayının da artacağını tahmin etmekteyiz.

³ VGMA 582/1 numaralı defterin 10. sayfasında 5 sıra numarası ile kayıtlı vakfiyenin üstünde 4 sıra numarasıyla tecdîd-i berât kaydı bulunmaktadır. Tecdîd-i berât kaydına vakfiyeden bağımsız olarak vakfiye sıra numarası verilmiş olması tarafımızca o dönem için bir tasnif hatası olarak değerlendirilmektedir.

sadeleştirilmiş tercüme diyebileceğimiz bu metnin girişinde belirtildiği gibi vakfiyede yer alan ayet, hadis ve dua kısımları ile vakfiyenin sonunda yer alan şahitlerin isimlerine yer verilmemiştir.

Tescil Kaydı: Vakfiyenin kaydedildiği sayfanın en üstünde H. 16 Şevval 1267 (M. 14 Ağustos 1851) tarihli tescil kaydı yer almaktadır:

“Vakf-ı çiftlik el-ma‘rûf çiftlik-i Şeyh İshak der-kâin-i karye-i Babasuluk tâbi‘-i kazâ-i Mağnisa kayd-şod. Vakfiyye-i ma‘mülün-bihâ be-Muhâsebe-i Evkâf müceddeden kayd-şod. Fermûde bâ-arz-ı hâl-i es-Seyyid el-Hâc Hasan Fehmi Efendi el-mutasarrıf-ı vakf-ı mezbûr ve bâ-i‘lâm-ı fekâhetlü es-Seyyid Mehmed Saadeddin Efendi Müfettiş-i Evkâf ve bâ-telhîs-i devletlü es-Seyyid Abdurrahman Nafiz Paşa Nâzır-ı Evkâf-ı sâbık ve bâ-fermân-ı âlî el-vâkî‘ fi 16 Şevvâl sene 1267.” (Bkz: Ek-1)

Tescil kaydından anlaşıldığına göre; Manisa kazasına bağlı Babasuluk köyündeki Şeyh İshak Çiftliği olarak bilinmekte olan çiftlik vakfının vakfiyesi, söz konusu vakıf çiftliğin mutasarrıfı Hasan Fehmi'nin arzuhali, Evkâf Müfettişi Mehmed Sadeddin'in ilâmı ve Evkâf Nâzırı Abdurrahman Nafiz Paşa'nın telhîsi üzerine padişah fermanıyla 14 Ağustos 1851 tarihinde Evkâf Muhâsebesiciliği'ne yeniden kaydedilmiştir.

Tecdîd-i Berât Kaydı: H. 855 / M. 1451-52 tarihli berat yenileme kaydı, dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmed'in ağzından yazılmış ifadeleri içermekte ve padişahın mühür örneği şeklinde “Mehmed Han” ibaresi ile son bulmaktadır:

“Bismillâhirrahmânirrahîm

İmâmü'l-hakîka ve şeyhü't-tarîka sultânü'l-ârifin *Şâh Muhammed Bahâeddîn bin Muhammed el-Buharî en-Nakşibendî* kuddise sirruhu es-samedî hazretlerinin hulefâlarından *Mevlânâ Tâcü'd-dîn Şeyh Hâce İshak er-Rumî* hazretlerinin vakf itmiş olduğu çiftliği mutasarrıflığı ve tevliyeti necl-i necîbleri Ahmed Hüsameddîn Efendi uhdesine vâlid-i mâcid-i kesîrü'l-mehâmidim firdevs-i âşiyân *Sultân Murad Han* aleyhi'r-rahmeti ve'l-gufrân hazretlerinin sekiz yüz yirmi altı târîhinde taraf-ı evzahî'ş-şereflerinden verilen *berât taraf-ı padişâhânemden tecdîd olunub*

üstâdım yedine i'tâ kılındı mücebince ber-vech-i vakfiyyet mutasarrıf olunmak ve işbu vakfiyye-i âtî'z-zikrde münderic ve mastûr bulunan şurût ilâ yevmi'l-âhire fesh olunmayub düstûrül-amel tutula mâdâmki işbu vakfiyye-i şer'iyeye-i ma'mülün-bihâ mutasarrıfın yedlerinde bulundukca ilâ-yevmi'l-kiyâme evlâd-ı ulü'l-emcâd hilâfet-nihâdimdan ve vüzerâ-yı izâm ve ümerâ-yı fihâm ve mutasarrıfın-ı emvâl ve mübâşirîn-i â'mâl ve nâzırîn-i evkâfdan ve gayriden muhasılan hiç bir ferd-i efrâd-ı âferîdeden kâine mekân ve keyfe mâkân bi-vechin mine'l-vucûh ve nev'in mine'l-envâ' ve sebebin mine'l-esbâb mâni' ve dâfi' ve râfi' olmaya ve tebdîl ve tağyîr kılmayalar her kim tahrîf ve tesvîf iderse fa'llâhu te'âlâ hasmuhu yevme'l-kiyâme fe aleyhi gadabü'r-Rabbi ve la'netu'llâhi ve'l-melâiketi ve'n-nâsi ecma'în indallahi'l-meliki'l-mu'în zümre-i mücrimînden ola deyu işbu bâlâ-yı vakfiyye hatt-ı padişâhânem ile kayd ve imlâ kılındı. Tahrîren fi sene hamse ve hamsin ve semâne miete min hicreti men lehü'n-nübüvve ve'r-risâle. (Mehmed Han) 855” (Bkz: Ek 1).

Tecdîd-i berât kaydında vakfın kurucusunun “Mevlânâ”, “Tâcü'd-dîn”, “Şeyh”, “Hâce” sıfatlarıyla anılan “İshak er-Rumî” olduğu ve bu şahsın aynı zamanda Nakşibendîlik tarikatının kurucusu olan “Şâh Muhammed Bahaeddîn bin Muhammed el-Buharî en-Nakşibendî”nin halifelerinden olduğu belirtilmektedir. Kayıttan, Şeyh İshak tarafından vakfedilen çiftliğin tasarruf hakkının ve vakfın mütevelliliğinin daha önce H. 826 / M. 1422-1423 tarihinde dönemin padişahı ve Fatih Sultan Mehmed'in babası Sultan Murad tarafından Şeyh İshak'ın soyundan gelen (necl-i necîbleri) Ahmed Hüsameddîn Efendi'ye⁴ verilen beratın yine Fatih Sultan Mehmed tarafından aynı kişiye “tecdîd-i

4 Vakfiyenin ilerleyen bölümlerinin analizinde de bahsedileceği üzere, H. 783 (M. 1381) tarihli Şeyh İshak vakfiyesinde vakfın ilk mütevellisinin vakfın kurucusu Şeyh İshak'ın oğlu Ahmed Hüsameddin'in tayin edildiği kayıttır. Ahmed Hüsameddin ismi vakfiye tarihinden yaklaşık 70 yıl sonra gerçekleşen ve söz konusu vakfiyenin üstüne kaydedilmiş olan tecdîd-i berât kaydında da geçmektedir. Şeyh İshak'ın oğlu Ahmed Hüsameddin'in hem Sultan II. Murad'dan hem de Fatih Sultan Mehmed'den berat aldığını bu kayıttan öğrenmekteyiz.

berât” edilerek verildiğini öğrenmekteyiz.⁵ Tecdîd-i berât kaydı, vakfiye şartlarının kıyamete kadar geçerli olduğu, hiç kimse tarafından değiştirilmemesi gerekliliği vurgulanarak sona ermektedir.

Kadı Onayı: Vakfiyede biri başta, biri de vakfiyenin sonunda şahitler kısmının bitiminde olmak üzere iki adet kadı onayı bulunmaktadır. İlk kadı onayı vakfiyenin tesis ediliş ve kaleme alınış tarihi olan 10 Muharrem 783 / 6 Nisan 1381 tarihinde *Manisa kadısı es-Seyyid Mustafa Nureddin el-Hüseynî*'ye aittir. Söz konusu vakfiyenin içerik olarak yürürlükte olan hukuka uygunluğunun kadı tarafından onayladığı bu kısımda Manisa kadısı kendisini “ene efkarü'l-verâ turâb-ı akdem-i âl-i abâ es-Seyyid Mustafa Nureddin el-Hüseynî” olarak tanıtmaktadır. Vakfiyenin bitiminde yer alan ikinci kadı onayı ise H. 856 / M. 1452-1453 tarihli olup dönemin *Manisa kadısı Hasan Çelebi(?) bin Musluhiddin*'e aittir. Kadı Hasan Çelebi de vakfın hukuka uygunluğunu ifade ettikten sonra söz konusu vakfiyenin “Hüdavendigâr Sultan Mehmed Han hazretlerinin hatt-ı hümayûnlarıyla bâlâsını tevşih ve tezyîn buyurulub defter-i vakf-ı cedîde ba‘de'l-kayd Manisa mahkemesi sicillâtına kayd ve imlâ olundu” kaydını düşmüştür. Bu ifadelerden Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin birisi dönemin Manisa şer'îye sicilinde ve birisinin de “Defter-i Vakf-ı Cedîd” olmak üzere iki nüshasının daha olduğunu öğrenmekteyiz.⁶

Dibâce: Vakfiye, klasik vakfiye metinlerinde olduğu gibi Allah'a hamd, Peygamber ve ashabına

- 5 Fatih Sultan Mehmed'in söz konusu beratı yenilerken kullanmış olduğu “taraf-ı padişâhânemden tecdîd olunub üstâdım yedine itâ kılındı” ifadesinde kullanılan “üstâdım” tabiri oldukça dikkat çekicidir. Arapça “öğretmen” anlamına gelen “üstâd” kelimesi tasavvuf literatüründe “mürşid-i kâmil” manasında (Cebecioğlu, 2014: 509) kullanıldığı düşünüldüğünde şehzadeliğini Manisa sancağında geçiren Fatih Sultan Mehmed'in Manisa'da bulunduğu sırada söz konusu Şeyh İshak Çiftliği ve Zaviyesi'nin mutasarrıfı, mütevellisi ve kayıta ifade edilmemiş olsa da kuvvetle muhtemel zaviyenin şeyhi konumunda olan Ahmed Hüsameddin ile “hoca-talebe” veyahut “şeyh-mürîr” ilişkisi olabileceği akla gelmektedir. Çalışmamızın sınırlarını göz önünde bulundurarak başlı başına bir araştırma konusu olan bu hususa burada sadece dikkat çekmekle yetiniyoruz.
- 6 Manisa'ya ait Milli Kütüphane ve Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesinde dijital görüntüleri olan 432 adet Şeriye Sicil Defteri bulunmaktadır ve 1 Numaralı sicil H. 929 / M. 1522-1523 tarihlidir. Fatih Sultan Mehmed Han tarafından yeni berat verilmesinin ardından kaydedildiği 1452-1453 tarihli Manisa Şeriye sicili günümüz arşiv kayıtlarında bulunmamaktadır.

salât ve selâm ile vakıf kurma gerekçesinin âyet ve hadislerle anlatıldığı dibâce kısmı ile başlamaktadır.

Vakfın Kimliği: Vakfiyede vakıf kurucusunun kimliği, dinî ve tasavvufî sıfatlar sayıldıktan sonra “Tâcü'd-dîn Ebu'l-Kemâl Şeyh Hâce İshak er-Rumî el-Kuruçayî mevriden, el-ma'rûf bi-Emirler Şeyhi, el-Mağnisî mutavattinen fî nâhiyeten Belen, el-Hüseynî neseben, en-Nakşibendî tarikaten, el-Hanefî mezheben” şeklinde kaydedilmiştir. Bu ifadelerden vakıf kurucusu *Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin Kuruçay* doğumlu olup *Emirler Şeyhi* olarak tanındığı, Manisa'nın Belen Nahiyesi'nde yaşamakta olduğu, soyunun Hz. Hüseyin'e dayanmakta olduğu, Nakşibendî tarikatinden olduğu ve mezhebinin de Hanefî olduğu anlaşılmaktadır.⁷ Şeyh İshak er-Rumî'nin babası Şeyh Ubeydullah ise “el-Bakkalî”, “el-Buharî” lakaplarıyla anılan ve Nakşibendî tarikatının kurucusu Şah Muhammed Behaeddîn en-Nakşibendî hazretlerinin “ashâbı” ve “halifesi”⁸ olarak kaydedilmiştir.

Vakfedilen Akar: Vakfiyede akar olarak sınırları vakfiyede belirtilen Şeyh İshak Çiftliği vakfedilmiştir. Manisa'nın Belen Nahiyesi'nin Babaslu⁹ köyünün yakınlarında olan bu çiftliğin doğu sınırı Kazgan

- 7 Vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin kimliği hakkında tek bilgi kaynağımız çalışmamıza konu olan vakfiyedir. Nakşibendîlik çalışmaları açısından başvuru kaynaklarından olan ve Nakşi silsilesinde yer alan şeyhlerin isimlerinin kayıtlı olduğu Nefehât (Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi; Yayına Hazırlayan: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1998), Reşehât (Ali bin Hüseyin es-Saffî, *Kitâb-ı Reşehât Ayne'l-Hayât*, Mütercimi: Mehmed ibn Mehmed Şerif el-Abbâsî, Mürettib: Hüseyin Efendi, Kahire-Mısır H.1256) ve Şakâyık-ı Numâniye (Mehmed Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyık-ı Numâniye*, İstanbul H. 1269) gibi başvuru eserleri ile Nakşibendîlik üzerine yapılan araştırma ve inceleme eserlerde vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.
- 8 Birinin yerine geçen, arkasından gelen vekil kişi anlamına gelen halife kelimesi tasavvufta ise şeyhin, müridlerinin yetişkinleri arasında, kendisi gibi mürşid-i kâmil olmaya ve derviş yetiştirmeye manevî yetenek kazananlara, özel metodlarla halifelik denilen bir emanet vermesi anlamına gelmektedir. Bu bakımdan halife, o mürşidin naibi ve kâim-i makamı olup tasavvuf okulunda bir kişinin varacağı son makamdır. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto, İstanbul 2014, s. 190; Abdülbaki Gölpinarlı, *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Kitabevi, 2017, s. 141.
- 9 Vakfiye metninde “Babaslu” şeklinde geçen bu köy Osmanlı dönemi muhtelif arşiv vesikalarında Papaslı olarak geçmektedir. Papaslı köyünün adı daha sonraları Halitpaşa olarak değiştirilmiştir (Uluçay, 1946: s. 98). Halitpaşa günümüzde Manisa ili Saruhanlı ilçesine bağlı bir mahalledir.

köyü sınırından başlayarak Babaslu ve Alibeyli köylerinin sınırlarına kadar uzanmaktadır; kuzey sınırı iki dağ arasındaki değirmen yolundan başlayarak Köşkpınarı altında Gökçesu başındaki değirmene ve oradan Tatarocağı köyüne ulaşır, sonra Cabarişbey köyü geçidi adlı mevzide sona erer; batı sınırı Cabarişbey geçidi adlı mevziden Saruhan Karyesi sınırına ve Kemaleddinoğlu köyü üstündeki mezarlıkta biter; güney sınırı bahsi geçen mezarlığa bitişik Akhisar kasabasına giden ana yol ile başlayıp Abdülcebbarbey Çeşmesi'ne ve sonra güneydoğu istikametinde Babaslu köyü mezarlığına, ve sonra oradan Alibeyli köyüne giden yolu takip ederek Kazğan köyü sınırında sınır sona erer. Vakfiyede sınırları belirtilen ve Saruhanoğlu Beyliği hakimiyetindeki Manisa'nın Belen nahiyesinde yer alan söz konusu çiftlik, o tarihlerde Saruhanoğlu Beyliği'nin kurucusu Saruhan Bey'in torunu olan İshak Bey (es-Sultân ibnû's-Sultân İshak bin İlyas bin Saruhan) tarafından vakıf kurucusu Şeyh İshak'a temlik¹⁰ edilmiştir. Hâce Şeyh İshak er-Rumî, kendisine temlik edilen ve yine gerek vakfiyenin kaleme alındığı Saruhanoğulları dönemi ve gerekse daha sonraki Osmanlılar döneminde Şeyh İshak Çiftliği olarak anılan çiftliği, içerisindeki bağ, bahçe ve tüm müstemilatıyla vakfetmiştir.

Vakfedilen Hayrat: Hâce Şeyh İshak er-Rumî, vakfettiği çiftlik içerisinde yer alan ve kendisinin ikamet etmekte olduğu altı odalı bir evin üç odasını

10 Saruhanoğulları Beyliği tıpkı diğer Anadolu beylikleri gibi Anadolu Selçuklularının teşkilatını devam ettirmiş ve toprak idaresinde de onlarda olduğu gibi topraklarını statü olarak iktidar (timar), vakıf ve mülk olmak üzere kategorize etmiştir. Bkz.: *Saruhanoğulları ve Osmanlı Klasik Döneminde Manisa'da Yaşayan Kültürel İzleri*, (Ed. Mehmet Çelik, Yay. Haz. H. Mustafa Eravcı-Mustafa Korkmaz), Manisa Valiliği Yayını, s. 99. Daha sonraları Osmanlı uygulamasında açıkça görüleceği üzere arazilerin şahıslara temlik edilmesi ve aynı şahıslarca bu arazilerin vakfa dönüştürülmesi Saruhanoğulları Beyliği uygulamalarında da görülmektedir. Bilindiği üzere İslam hukukuna göre herhangi bir arazi parçasının vakfedilebilmesi için vakıf kuran kişinin mülkiyetinde ve tasarrufunda olması gerekir iken toprağın şahısların mülkiyetinde olabilmesi için ya ölü toprak olarak ifade edilen ve kullanılmayan arazilerin şahıslarca işlenebilir hale getirilerek ihyâ edilmesi, ya da hükümdar tarafından devlete ait toprakların mülkiyetinin beratla yani temliknâme ile şahıslara verilmesi gerekmektedir. Köy, kasaba ve şehirlerin etrafında bulunan ve iskân yerlerinin tamamlayıcısı konumunda olan bağ, bahçe ve bostanlar ihyâ yoluyla mülk edinilebilirken; yine devlete ait olup ihyâ edilen topraklara nazaran daha büyük olan tarla, mezraa, çiftlik, köy gibi daha büyük sahalara ise temliknâme ile özel mülke dönüştürülmüşleridir. Bkz. Bahaeddin Yediöldüz, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 128-130.

kendi ailesinin kullanımına bırakırken, diğer üç odayı ise zaviye formunda misafirlerin kullanımına vakfetmiştir. Özellikle Nakşibendî tarikatine mensup dervişler için vakfedildiği belirtilen zaviyeden, yoldan gelip geçen sâdat, meşâyih ve ihtiyaç sahibi yolcular da ayırt edilmeksizin istifade edebileceklerdir; "Misafiriniz kâfir ise de ikram ediniz" meâlindeki hadîs-i şerîf gereğince zaviyeye misafir olan herkese ikramda bulunulması zaviyenin işletimi için şart koşulmuştur. Vakıf kurucusu Hâce Şeyh İshak er-Rumî, zaviyede Pazartesi ve Perşembe geceleri olmak üzere haftada iki defa "hatm-i hâcegân"¹¹ okunarak kendisine dua edilmesini, her sene Muharrem ayında aşure pişirilmesini, her yıl mevlid kandilinde mevlid-i şerif okumaya ve dinlemeye gelenler için yemek pişirilmesini, her kurban bayramında üç koyun kesilmesini ve hasıl olan sevabın kendisi, Allah'ın Resulu ve sâdat-ı kirâmın ruhlarına hediye edilmesini şart koşturmuştur.

Vakfiyede vakıf kurucusu Hâce Şeyh İshak er-Rumî tarafından "Cabariş Karyesi" civarında Gökçesu yanında bir cami, bir köprü, bir çeşme ve su kuyuları yaptırılarak vakfedildiği belirtilmiştir. Söz konusu camide görev yapan imam, müezzin ve hatip için vakıftan "yevmî birer dirhem" tahsisat ayrılırken, yine cami, köprü, çeşme ve su kuyularının bakım onarım masraflarının da vakıf tarafından karşılanması şart koşulmuştur.

Vakfın Yönetim ve İşletim Şartları: Vakıf kurucusu Hâce Şeyh İshak er-Rumî, vakfettiği çiftliğin tasarruf hakkının yaşadığı sürece kendisinde olacağını, ölümünden sonra ise kendi neslinden gelen evladının, daha sonra ise "batın tertibi" üzere önce erkek evladının, daha sonra ise kız evlatlarının evlatlarında olmasını şart koşturmuş; şayet vakıf kurucusunun nesli kesilirse söz konusu çiftliğin tasarruf hakkı Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin silsilesinden gelen *Nakşibendî* tarikatına

11 Nakşî tarikatında toplu olarak icra edilen bir zikir ve dua biçimidir. Genellikle Pazartesi ve Cuma geceleri okunur. Abdest alınıp kibleye karşı diz çökülür tevbe ve istiğfar edilir, tarikat silsilesine dâhil olan bütün şeyhlerin ruhlarına teveccüh edilip onlardan yardım ve imdat istenir. Besmele, salavat, Fatiha, İnşirah ve İhlas sureleri okunur. Sonra eller kaldırılıp dua edilir (Cebecioğlu, 2014: 160-161). Hatm-i Hâcegân hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Dilaver Selvi, "Nakşilikte İcra Edilen Gizli Zikir ve Hatm-i Hâcegân", *Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu*, 02 Aralık 2016, halîç Kongre Merkezi, İstanbul: http://www.nakşibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri.pdf. (Erişim Tarihi: 15.09.2018)

mensup bir kişiye verilmesini vakfiye şartı olarak kaydettirmiştir. Vakfiyeye göre, vakfedilen çiftliğin mutasarrıfı olan kişiler çiftliğin gelirinden kendisi ve ailesinin insani ihtiyaçlarını israf etmemek koşuluyla karşılayabileceklerdir. Hâce Şeyh İshak er-Rumî, kurmuş olduğu vakfın yöneticisi/mütevellisi olarak oğlu *Ahmed Hüsameddin*'i atamış ve vakfiyede koymuş olduğu idarî ve hayri şartların asla değiştirilmemesini şart koşmuştur.

Vakfın Tescili: Klasik vakfiye metinlerinde olduğu gibi bu vakfiye metninde de vakfın tescil edilmesi duruşmalı (murafaalı) bir dava şeklinde olmuş ve vakıf kurucusu Hâce Şeyh İshak er-Rumî mahkemede vakfını kurup mütevellî tayinini gerçekleştirdikten sonra vakıftan vazgeçmek (rücu etmek) istemiş, mütevellî tayin kılınan Ahmed Hüsameddin ise buna itiraz etmiştir. Her iki tarafın hukukî delillerini dinleyen kadî efendi ide söz konusu vakfın kurulduğunu ve geri dönüşünün olmadığını delilleriyle beyan ederek vakfı tescil etmiştir.

Tarih ve Şahitler: Vakfiye metninde vakfiyenin kaleme alınış tarihi Arapça olarak "hurrirehu fı yevmi'l-âşir min şehri Muharremi'l-harâm senete selâse ve semânîn ve seb'a mi'etin min hicreti'n-nebeviyyeti'l-Mustafaviyye" (H. 10 Muharrem 783) şeklinde kaydedilmiş olup bu tarihin Miladî karşılığı 6 Nisan 1381 tarihine tekabül etmektedir. Şahitler kısmında kullandıkları sıfatlardan dönemin âlim ve fâzil kişileri olduğu anlaşılan önemli şahsiyetler ile birlikte Saruhanoğlu İshak Bey'in alemdârı olup Kemaleddinoğlu namıyla bilinen *Muhammed Semî'*, *Manisa Kadısı Seyyid Hasan Çelebi* ve *İshak Çelebi Camii İmamı Şeyh Muhammed* olmak üzere toplam on yedi kişi bulunmaktadır (Bkz. Ek 2).

1.b. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin BOA Nüshası: BOA, EV.VKF.01 fon koduyla kayıtlı belge tek sayfada 37 satırlık ana metin ve ana metnin altında kaydedilen şahitlein isimlerinden oluşmaktadır. Belgenin ilk iki satırında belgeyi tanımlayıcı şu ifadeler yer verilmiştir:

"Şeyh Muhammed Bahâeddin el-Buharî en-Nakşibendî hazretlerinin hulefâlarından Şeyh Hâce İshak Rumî hazretlerinin vakf itmiş olduğu çiftlik mutasarrıflığı ve tevliyeti evlâdı Ahmed Hüsameddin Efendi uhdesine fı 10 Muharrem sene 783 sene-i hicriyyesinde tevcihiyle şerâit-i âtiye ile mübeyyin vakfiyenin sûretidir" (BOA, EV.VKF.01; Bkz: Ek 4).

Belgenin girizgâhında yer alan bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, söz konusu belge Şeyh Hâce İshak Rumî tarafından vakfedilen çiftliğin 10 Muharrem 783/ 6 Nisan 1381 tarihli vakfiyesinin şartlarını içeren vakfiye suretidir. Belge klasik vakfiye metinlerinde olan rükünlerden bağımsız olarak "Şöyle ki Mağnisa muzâfâtından Babaslu Karyesi altında ve İshak Çelebi Sultân nâmıyla be-nâm olan çiftliğin hudûd-ı erba'ası" ifadesiyle başlayarak vakfedilen çiftliğin sınırlarının ayrıntılı bir şekilde tarif edilmesiyle başlamaktadır. Belgede daha sonra söz konusu çiftliğin *İshak Çelebi bin İlyas bin Saruhan* tarafından Şeyh İshak'a temlik edildiği belirtilmiştir. Burada Şeyh İshak'ın Kuruçay'da doğduğu ve daha sonra Manisa'nın Belen Nâhiyesi'ne yerleştiği, *Emirler Şeyhi* lakabıyla tanındığı, *Hanefî tarikatından Nakşibendî*'ye mensup olduğu belirtildikten sonra isim künyesi *Tâceddin Ebu'l-Kemâl Şeyh Hâce İshak Rumî* olarak kaydedilmiştir.

Belgenin devamında vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak Rumî'nin oğlu Ahmed Hüsameddin Efendi'yi vakfının mütevellisi tayin ettiği ifade edildikten sonravakfın işletim şartları sayılmıştır. Vakıf kurucusu kendisinin ikamet ettiği altı odalı evinin üç odasını gelen misafirlerin konaklaması için tahsis etmiştir. Vakfedilen çiftliğin gelirinden insanî ihtiyaçlarını karşılayacak kadarının çiftliği tasarruf edecek olan kişiye bırakılması, çiftlik gelirinin kalanının ise zaviyeye gelen misafirlerin yedirilip içirilmesi ve özellikle de Nakşibendî dervişlerine harcanması şart koşulmuştur. Cuma ve Pazartesi geceleri olmak üzere haftada iki defa "hatme-i hâcegân" yapılması, Muharrem aylarında aşure pişirilmesi, Rebiülevvel ayında mevlid-i şerîf okutulması ve yemek yedirilmesi, kurban bayramlarında üç adet koyun kurban edilmesi, Cabarişbey köyünde inşa ettirilen cami, köprü ve çeşmenin tamir giderleri ile camide görev yapan imam, müezzin ve hatiplerin ücretlerinin ödenmesi vakfiye şartları arasında sayılmıştır. Vakfiyenin geri kalan kısmında vakıf kurucusu Hâce Şeyh İshak Rumî'nin vakıf kurmaktan vazgeçmesi, mütevellî Ahmed Hüsameddin'in itirazları ve nihayetinde kadî efendinin deliller beyan ederek vakfı tescil etmesi anlatılmıştır. Söz konusu vakfiye tarih ve şahitlerin kaydedilmesi ile son bulmuştur. Vakfiyenin tarih kaydına "târîh-i tahrîr fı 10 Muharrem sene 783" kaydı düşülerek vakfiyenin 6 Nisan 1381 tarihinde kayıt altına alındığı belirtilmiştir. Vakfiyenin şahitler

kısımında yaşadıkları dönemde ilmi açıdan ve siyasi açıdan önemli kişilerden oluşan on üç kişinin adı kaydedilmiştir (Bkz: Ek-4).¹²

2- Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin Nakşibendîlik Tarihi Araştırmaları Bakımdan Önemi

Anadolu'da İslam tasavvufu ve bunun muhtelif şubelerinin gelişiminin yanısıra Nakşibendîlik'in menşei, usul ve erkânı, karizmatik şahsiyetleri, kurumsal yapısı ve daha pek çok alt çalışma sahalarında yurt içi ve yurtdışında önemli bir literatür oluşmuş durumdadır. Çalışmamızın bu bölümünde, makale sınırları da göz önünde bulundurularak, mevcut literatürde Nakşibendîlik tarihi açısından genel kabul halini almış belli başlı konular Şeyh İshak er-Rumî vakfiyesinin bize sunmuş olduğu veriler ışığında yeniden değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Söz konusu vakfiye Nakşibendîlik'in isimlendirilmesi, Anadolu'da ortaya çıkışı ve yaygınlaşması ile kurumsallaşması gibi üç temel konuda yeni bilgiler sunmaktadır.

2.a. Nakşibendîliğin İsimlendirilmesi

12-15. yüzyıllar arasında Maverâünnehir'de faaliyet gösteren ve Orta Asya sülûlîğinin gelişmesinde önemli rol oynayan Hâcegân¹³ (Algar, 1996: 431) tasavvuf ekolünün devamı sayılan Nakşibendîlik'in tarihi seyrini genel anlamda dört aşamada değerlendirmek mümkündür. Her biri ayrı bir kırılmayı ifade eden ve tarikata yeni esaslar kazandıran karizmatik şahsiyetlerin isimleriyle anılmaya başlayan bu dönemlerden ilki, Hâcegân'ın kurucusu kabul edilen Abdülhâlik Gücdüvânî'den¹⁴ (ö. 1179) Bahâeddin Nakşibend'e (ö. 1389) kadarki dönem *Hâcegân*; ikincisi Bahâeddin Nakşibend'den İmam-ı Rabbânî

Ahmed Sirhindî'ye (ö. 1624) kadar olan dönem *Nakşibendîlik*; üçüncüsü Ahmed Sirhindî'den Halid el-Bağdâdî'ye (ö. 1827) kadar *Müceddidîlik*;¹⁵ dördüncüsü Halid el-Bağdâdî'den günümüze kadar devam eden *Hâlidîlik*¹⁶ dönemidir (Şimşek, 2016: 31-43).

Nakşibendîlik, Bahâeddin Nakşibend'in¹⁷ ismine izafetle adlandırılmıştır. Bahâeddin Nakşibend'in asıl adı kaynaklara farklı şekilde yansımıştır. Çalışmamıza kaynaklık eden ve Bahâeddin Nakşibend'in henüz hayatta olduğu bir dönemde kaleme alınmış olması hasebiyle, en eski arşiv kaynağı olma özelliğine sahip 1381 tarihli *Şeyh İshak er-Rumî Vakfiyesi*'nde Bahâeddin Nakşibend'in isminin "Şah Muhammed Bahâü'llâh-ve'd-dîn en-Nakşibendî" olarak kaydedildiği görülmektedir (VGMA, 582-1: 10/5). Nakşibendîlik araştırmalarının temel kaynaklarından olan Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*¹⁸ adlı eserinde ise Bahâeddin Nakşibend bahsinde "Hâce Bahâeddin Nakşibend kaddesâllahu te'âlâ sırrahu" başlığından sonra "Adları Muhammed bin

15 Müceddidilik ve İmam-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî için bkz. Halil İbrahim Şimşek, 18. *Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016.

16 Hâlidîlik ve Halid el-Bağdâdî için bkz. Abdurrahman Memiş, *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*, Kitabevi, İstanbul 2000.

17 Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, el-Câmî, Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed; Müt.: Mahmud Lamii Çelebi, İstanbul: H. Evâil-i Rebiülhura 1270 / M. 1854, s. 418 vd; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi; Yayına Hazırlayan: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul 1998, s. 530-541; Ali bin Hüseyin es-Safî, *Kitâb-ı Reşehât Ayne'l-Hayât*. Mütercimi: Mehmed ibn Mehmed Şerif el-Abbasi, Mürettib: Hüseyin Efendi, Kahire-Mısır H.1256, s. 62 vd; Mehmed Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâyık-ı Nu'mâniye*, İstanbul 1269, s. 265-275; Hamit Algar, "Bahâeddin Nakşibend", TDVİA, C. 4, 1991, s. 458-460; Necdet Tosun, *Bahâeddin Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikati (XII-XVII. Asırlar)*, İnsan Yayınları, 6. Baskı İstanbul 2015, s. 97-118.

18 Molla Câmî'nin (ö. 1492) tasavvufa dair eseridir. Câmî, Sülemî tarafından Farsça yazılmış olan Tabakâtü's-Süfiye isimli eseri tekrar ele alarak genişletmiş, bir çok süffinin hâl tercümesi eklemiş ve baş tarafına giriş kısmı koyarak Nefahâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds adını vererek adeta yeniden telif etmiştir. Eser, onun gibi Nakşibendiye silsilesine dahil bir süffî olan Bursalı Lamii (d. 1479) tarafından Belgrad'ın fethi münebebiyle Anadolu Türkçesine tercüme edilmiştir. Tercüme 1521 yılında Bursa'da tamamlanmıştır. Bkz. Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi; Yayına Hazırlayan: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul 1998, s. 15; Eserin orijinali için bkz. *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, el-Câmî, Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed; Müt.: Mahmud Lamii Çelebi, İstanbul: H. Evâil-i Rebiülhura 1270 / M. 1854.

12 Vakfiyenin VGMA'da bulunan Arapça nüshasının şahitler kısmında 17 kişinin ismi kaydedilirken, BOA nüshasında 13 kişinin ismi kaydedildikten sonra "ve gayrihum" ifadesiyle her ne kadar isimleri yazılmasa da başka şahitlerin de olduğu vurgulanmıştır.

13 Hâcegân, Farsça bir kelimedir ve "hocalar" manasına gelir. Hoca Abdülhâlik Gücdüvânî'nin fikirlerine dayanan bu tasavvuf ekolünün liderlerinin tamamı ilmiye sınıfına mensup olmaları nedeniyle hâcegân (hocagân) tarkatı diye anılmıştır (Cebecioğlu, 2014: 184). Hâcegân için bkz. Hasan Lütfi Şuşud, *İslâm Tasavvufunda Hâcegân Hânedânı*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992; Hamit Algar, "Hâcegân", TDVİA, C. 14, 1996, s. 431.

14 Hâce Abdülhalik Gücdüvânî için bkz. Hamit Algar, "Gücdüvânî", TDVİA, C. 14, İstanbul 1996, s. 169-171.

Muhammed el-Buharî'dir" şeklinde ifade edilmiştir (Câmî, H.1270 : 418). Yine Nakşibendîlik'in temel kaynaklarından bir diğeri olan Ali bin Hüseyin es-Saffî'nin *Reşehât Ayne'l-Hayât*¹⁹ adlı eserinde ise Bahaedin Nakşibend'in ismi "Hâce Bahâü'l-hak ve'l mille ve'd-dîn el-müştehir Nakşibend" olarak kaydedilmiştir (es-Saffî, H.1256: 62).

Farsça "nakş" ve "bend" kelimelerinin biraraya getirilmesiyle oluşturulan ve "nakış yapan" anlamına gelen (Sami, 2002: 1468) "nakşibend" unvanının taşıdığı mana ve bu unvanın Bahâeddin Nakşibend'e ne zaman ve nasıl verildiği konusunda ilk Nakşibendî kaynaklarında bilgi yoktur (Algar, 1991: 459). Nakşibend kelimesinin Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik'in isimlendirilmesinde kullanılması hakkında daha sonradan iki farklı görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilkinde göre Bahâeddin Nakşibend gençliğinde babasının mesleği olan nakışçılık yaptığı için "nakşibend" lakabını almış ve bu lakaba izafetle tarikat *Nakşibendiye* adıyla anılmaya başlamıştır (Yazıcı, 1964: 52; Tosun, 2015: 98). Diğer bir görüşte ise "nakşibend" kelimesinin filolojik anlamına tasavvufî bir yorum ilave edilerek hafî (sessiz/gizli) zikrin kalpte bıraktığı "nakş"a bir işaret olduğu kabul edilmiş (Algar, 1991: 459), "kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı için" tarikata bu isim verilmiştir (Kara, 2018: 234).

Yaşadığı dönemde "hocaların yolu" anlamına gelen Hâcegân isimli tasavvuf ekolünün mensubu olan Bahâeddin Nakşibend, bu ekol içerisinde önemli usul değişikliklerine gitmiştir. Baheddin Nakşibend, Hâcegân silsilesinde yer alan kendisinden önceki dört şeyhin aksine, sesli (cehrî) zikir yerine Hâcegân yolunun kurucusu Hâce Abdülhalik Gücdüvanî gibi sessiz/gizli (hafî) zikri benimsemek, halvet yerine sohbeti esas almak, sema ve mûsikîden uzak durmak (Tosun, 2016: 61) gibi prensipleri düstur haline getirmiştir. Yaşadığı dönemde Hâcegân içerisinde farklı bir manevî yol olarak ortaya çıkma ve günümüz Nakşibendîlik'inin

kurumsal temelini atması (Weismann, 20015: 79; Le Gall, 2016: 42) olarak yorumlanabilecek faaliyetlerine rağmen, Bahâeddin Nakşibend'in Hâcegân silsilesinde hakim konumda oluşunun ve Nakşibendîlik'in kurucusu kabul edilmesinin çok açık olmadığı ifade edilmiştir (Algar, 2006: 335; Le Gall, 2016: 42). Bahâeddin Nakşibend'in Hâcehân geleneği içerisinde dirilişin temsilcisi seçilmesinde, kendisi gibi tarikat içerisinde etkin simalar olan, öğrencileri ve aynı zamanda halifeleri Alâeddin Attar,²⁰ Muhammed Pârsâ²¹ ve Yakup Çerhi'nin²² etkili olduğu ifade edilmektedir (Weismann , 2015: 65-66; Le Gall, 2016: 45; Şimşek, 2016: 39). Bahâeddin Nakşibend'den itibaren belirgin şekilde ayrılan yeni usul ve bu usulün "Nakşibendiye/Nakşibendîlik" adıyla yeni bir ekole dönüşümünün tam olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığı meselesi tarikatın tarihi üzerine çalışan araştırmacılar tarafından net olarak ortaya konulamamıştır.

Hâcegân'dan Nakşibendiye ismine geçiş süreci, Nakşibendîlik araştırmaları bakımından temel kaynak olan Molla Câmî'nin *Nefahât* ve es-Saffî'nin *Reşehât* adlı eserlerinde de gizemini korumuştur. Nefehât'da her iki tabirin de kullanılmış olduğu görülmektedir. Eserde, günümüz araştırmacıları tarafından Nakşibendîlik'in Anadolu'ya gelişi ve yayılmasının başlangıcı kabul edilen Abdullah-ı İlahî'den bahsedilirken "Tarîk-i hâcegân âvâzesi vilâyet-i Rum'a münteşir olmuş" (Câmî, H.1270 :461; Câmî, 1998: 575) ifadesine yer verilmiştir. Bununla birlikte eserin ilerleyen bölümlerinde, gerek eserin müellifi Molla Câmî'nin ve gerekse mütercimi Lamiî'nin kendi ilave ettiği kısımlarda "Nakşibendî" kelimesini zikrettikleri görülmektedir (Câmî, 1998: 243, 568, 698, vd). *Reşehât*'ın müellifi Ali bin Hüseyin es-Saffî ise Nakşibendîlik silsilesinin önemli halkalarından birisi olan hocası Ubeydullah Ahrâr'ın (1404-1490)²³ sohbet meclislerini anlatmak için "Hâce hazretlerinin mecâlis-i aliyyelerinde dâimâ *silsile-i Nakşibendiye*

19 Eser Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın talebelerinden Saffî ismiyle meşhur Ali bin Hüseyin el-Vâizü'l-Kâşifî tarafından Farsça olarak H. 909/M.1503'te yazılmıştır. Söz konusu eser, Nakşibendî şeyhlerinin menkıbeleri ile birlikte geniş çerçevede Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın menkıbelerine yer verilmektedir. Osmanlı Sultanı III. Murad'ın saltanat yıllarında Mehmed ibn Mehmed Şerif el-Abbâsî tarafından H. 993/M. 1585'te Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Ali bin Hüseyin es-Saffî, *Kitâb-ı Reşehât Ayne'l-Hayât*, Mütercimi: Mehmed ibn Mehmed Şerif el-Abbâsî, Mürettib: Hüseyin Efendi, Kahire-Mısır H.1256.

20 Asıl adı Muhammed b. Muhammed Buharî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Câmî (1998: 541-543; Hamid Algar, "Alâeddin Attâr", TDVİA, 2, İstanbul 1989, s. 319-320; Tosun (2015: 127-145).

21 Asıl adı Muhammed b. Muhammed el-Hafzî el-Buharî'dir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Câmî (1998: 543-547), Algar (2005: 563-565), Tosun (2015: 120-125).

22 Ayrıntılı bilgi için bkz. Câmî (1998: 549-550), Tosun (2015: 147-154).

23 Ubeydullah Ahrâr hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Câmî, (H.1274 : 444-455; 1998: 556-568); Safî, (2009: 270-423); Tosun, (2015: 155-170).

ulularının hasâis ve şemâil ve menâkıb ve fezâilî zikr olunub bu hakîr anın istima'ıyla şeref-hâsıl kılurdu" (es-Saffî, H.1256: 9) ifadelerini kullanmıştır. Bu durum bize *Nefehât* yazarı Molla Câmî ile mütercimi Lâmiî'nin ve *Reşehât* yazarı Ali bin Hüseyin es-Saffî'nin dönemlerinde, yani 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın ilk çeyreğinde, daha önceleri Hâcegân olarak bilinen tarikatın artık Nakşibendî olarak adlandırılmakta olduğunu ve her iki ismin birlikte kullanıldığını göstermektedir. Nitekim Hâcegân isminden Nakşibendî ismine geçiş sürecindeki bu bulanıklığın ifadesi olarak "Nakşibendiyye-i Hâcegâniyye" (Yücer, 2001: 170) veya "Hâcegân-Nakşibendiyye" (Le Gall, 2016: 42-45) gibi kavramlar günümüz araştırmacıları tarafından da kullanılmaktadır.

Bu çalışmaya konu edinilen Şeyh İshak er-Rumî Vakfiyesi, Hâcegân'dan Nakşibendîlik'e geçiş süreci hakkında mühim bir bilgi sunmaktadır. Vakfiyede dört yerde "Nakşibendî" tabiri kullanılmıştır. İlk kullanım vakıf kurucusunun kimliği kısmındadır; vakfiyenin VGMA nüshası olan Arapça suretinde "en-Nakşibendî tarikaten" ifadesi kullanılırken, Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış olan BOA nüshasında "Nakşibendî'ye mensûb" ifadesi kullanılmıştır. Nakşibendî kelimesi ikinci olarak vakfın hayır şartları sayılırken VGMA Arapça nüshada "fukarâi tarîki Nakşibendiyye" şeklinde, BOA nüshasında ise "tarîk-i Nakşibendî fukaraları" şeklinde ifade edilmiştir. Üçüncü olarak vakfın yönetim şartları bahsinde vakıf kurucusunun neslinin kesilmesi durumunda vakfedilen çiftliğin tasarruf hakkının Nakşibendî tarikatına mensup kişilere verilmesi ile ilgili VGMA Arapça nüshada "ilâ tarîkatınâ el-Nakşibendiyye", BOA nüshasında ise "tarîkat-ı Nakşibendiyye'den" ifadesi kullanılmıştır. Vakfiyede Nakşibendî ifadesinin geçtiği dördüncü ve son yer ise vakfiyenin şahitler kısmıdır; vakfiyenin VGMA ve BOA nüshalarının şahitleri arasında Nakşibendî şeyhi olduğu açıkça belirtilen "eş-Şeyh İsmail bin Muhammed el-Buharî en-Nakşibendî" ismi zikredilmiştir.

1381 tarihli Şeyh İshak er-Rumî Vakfiyesi'nde geçen Nakşibendîlik ile ilgili ifadeler, Hâcegân ekolünün bir üyesi olan Bahâeddin Nakşibendî'nin henüz hayatta iken kendi adını taşıyan bir tasavvuf ekolü oluşturduğunu, bu ekolün "Nakşibendî" olarak isimlendirildiği ve tarikat ismi olarak Nakşibendîlik'in Anadolu'da kullanılmakta olduğunu ortaya koymaktadır.

2.b. Nakşibendîlik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışı

Sünnî kültür çevrelerinde ortaya çıkmış olan Nakşibendiye tarikatı, Bahâeddin Nakşibend ve halifelerinin özellikle Türklerin yoğun yaşadığı Maverâünnehir ve ardından İran'ın bazı bölgelerindeki yoğun faaliyetleri Sünnîlik'in bu coğrafyada yerleşmesine büyük katkı sağlamıştır (Ocak, 2012: 113). Nakşibendîlik'in ortaya çıkıp yayıldığı Maverâünnehir ve Horasan'dan batıya doğru yayılmasının başlangıcı olarak Bahâeddin Nakşibend ve talebelerinin hac farızasını yerine getirmek üzere Hicaz'a yapmış olduğu seyahatler kabul edilir. Nitekim 1370 ve 1388 yıllarında iki kez hacca giden Bahâeddin Nakşibend bu seyahatleri sırasında pek çok ulema zat ile görüşerek sohbet etme imkanı bulmuştur (es-Saffî, 1526: 64; Tosun, 2015: 107-108; Algar, 1991: 459). Bu durumu batı yönünde ilk temaslar ve bunun neticesinde Nakşibendîlik üzerine bir farkındalığın başlaması olarak yorumlamak mümkündür. Nakşibendî silsilesinde Bahâeddin Nakşibend'den sonra en önemli şahsiyet olan Ubeydullah Ahrâr'ın (1404-1490) faaliyetleriyle Nakşibendîlik, Orta Asya'nın en yaygın tarikatı haline gelmiş, bölgenin doğu, batı ve güneyinde teşekkül eden kollarıyla nüfuzunu arttırmış, doktriner yapısı da kuvvetlenmiştir (Algar, 2006: 336-337). Ubeydullah Ahrâr'a nisbetle Nakşibendîlik'in bir kolu olarak anılan Ahrârîye,²⁴ Ubeydullah Ahrâr'ın halifesi Kütahya Simavlı Molla Abdullah-ı İlâhî²⁵ vasıtasıyla Anadolu'ya getirilmiş ve Anadolu, Orta Asya'dan sonra Nakşibendiyye'nin ikinci büyük merkezi olmuştur (Algar, 2006: 336-337).

Nakşibendîlik özelinde veyahut tasavvuf ve tarikatlar genelinde yapılan çalışmalarda Nakşibendîlik'in Anadolu'da tezahürü konusu Osmanlı döneminde Ahrârîye kolunun Anadolu'ya gelişi ile irtibatlandırıldığı görülmektedir.

²⁴ Nakşibendiyye'nin Ahrârîye kolu, 18. yüzyılın başlarına kadar yani Nakşibendîlik'in diğer bir kolu olan Müceddidiyye'nin yükselişine kadar İstanbul ve Anadolu'nun her tarafında yayılma imkânı bulmuş, Osmanlı sultanları Anadolu'daki bu ilk Nakşibendîler'in faaliyetlerini müsamaha ile karşılamıştır (Algar, 2006: 338) Nakşibendîlik'in 17. Yüzyıldaki durumu için bkz. Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidiyye*, Litera Yayıncılık, İstanbul 2016; Hakan Kaya, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Nakşibendîlik (İstanbul, Diyarbakır, Bursa)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2011.

²⁵ Hayatı hakkında bkz. Câmî (H.1274 : 460-465; 1998: 574-579); Mehmed Mecdî Efendi (1269: 262-265); Kara- Algar (1988: 110-112).

Yeseviye, Haydariye, Vefaiye ve Kalenderiye gibi tasavvuf ekollerine mensup kitlelerin büyük bir çoğunluğunun Moğol tehdidiyle 13-15. yüzyıllarda Anadolu'nun ücra köşelerine yayılmasına (Ay, 2014: 19) nispetle Nakşibendîlik'in Anadolu'ya girişinin daha geç bir dönem olarak Osmanlı ile irtibatlandırılmasında tarikatın kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in (1318-1389) Osmanlı Sultanı I. Murad'ın saltanatı (1326-1389) ile aynı dönemde yaşamış olması en büyük etken olmalıdır.

Diğer yandan Bahâeddin Nakşibend'in yaşadığı dönemde Nakşibendîlik'in Osmanlı topraklarında yaygınlaşmamasının sebebi olarak Nakşibendî şeyhlerinin Timur ile yakın ilişkileri ve Timur ile Yıldırım Bayezid arasındaki rekabet etken olarak gösterilmiştir (Memiş, 2000: 15; Şahin, 2017: 177). Nitekim Nakşibendîlik'in Anadolu toprakları ile ilk temasının Timur'un ordusunda yer alan Nakşîderviş ve şeyhlerinin Ankara Savaşı sırasında Anadolu'ya gelmesi ve bu esnada Osmanlılar tarafından tanınma imkanı bulduğu öne sürülmüştür (Gündüz, 1983: 40; Le Gall, 2016: 46). İnançlarına bağlı bir Müslüman olan Timur, siyasi hayatının başlarından itibaren Moğol asilzadeleri ve Çağatay prensleri ile olan mücadelesinde Maverâünnehir bölgesinin âlim ve sūflilerinin desteğini kazanmak için çaba göstermiş, özellikle bölgedeki büyük şehirlerdeki halk ve göçebe topluluklar üzerinde manevi etkinlikleri olan Yesevî-Nakşibendî dervişleri de Timur'un bu mücadelesine destek olmuşlardır (Babinger-Fuad Köprülü, 1996: 73-74). Bahâeddin Nakşibend'in hocası Emir Kūlal'e manevî olarak bağlı olduğu rivayet edilen Timur ile (Tosun, 2015: 397)²⁶ Timur'dan sonraki yönetici ve prenslerin Nakşibend'in ailesiyle akrabalık kurmaları, Nakşibend'in talebesi Ubeydullah Ahrâr'ın bu yönetici sınıf üzerinde oldukça saygın oluşu gibi etkenler, Timurlular nezdinde tarikatın itibarını yükseltmiştir (Gündüz, 1983: 41-42). Nakşibendîlik'in Timurlular üzerindeki bu imtiyazlı durumu ve Timurlular ile Osmanlılar arasındaki siyasi çekişmelerin doğal bir sonucu olarak, Nakşibendî şeyhlerinin Osmanlılar ile temastan sakınmış olma ihtimali ve yine aynı sebeple Osmanlı idaresinin de bu tarikata ilgi göstermeme olasılığı dile getirilmiştir (Şahin, 2017: 177). Nakşibendîlik'in Anadolu'ya girişinin Timur'un

²⁶ Bahaeddin Nakşibend ile Timur'un çağdaş olmasına rağmen kaynaklarda Timur ile Buharalı şeyhler arasındaki münasebete dair hiçbir bilgi olmadığını belirtmektedir. Bkz. İsmail Aka, "Timurlular", *TDVİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 179.

Anadolu'ya gelmesiyle irtibatlandırılmasını destekleyecek bir veri de çalışmamızın bir sonraki bölümünde ele alınacak olan Nakşibendîlik'in Anadolu'da ilk tekkesini H. 807/M. 1405-1406 yılında Amasya'da kurulduğu ve bu tekkenin ilk şeyhinin Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden Rükneddin Mahmud Buharî olduğu (Hüseyn Hüsameddin, 2004: 134; Tosun, 2015: 270; Le Gall, 2016: 47; Kılıç, 2016: 30) yönündeki bilgisidir.

15. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı coğrafyasında Nakşibendî oldukları söylenen bazı şahıslara rastlanmaktadır. Evliya Çelebi tarafından İstanbul'un fethine üç yüz müridi ile birlikte katılarak şehit düştüğü rivayet edilen *Aya Dede* (Evliya Çelebi, 2006: 60) ve İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Aksaray semtinde adına tekke inşa ettirilen *İshak Buhari Hindî* İstanbul'da görülen ilk Nakşibendî şeyhleridir (Tosun, 2015: 270; Le Gall, 2016: 47). Yine bu dönemde *Şemsi Dede* ve *Aynî Dede* isimli iki Nakşibendî mensubunun Osmanlı ordusu ile birlikte Saraybosna'nın fethine katıldıkları ve burada şehit oldukları bilinmektedir (Le Gall, 2016: 47). Nakşibendîlik, Fatih Sultan Mehmed döneminin başlarından itibaren Osmanlı ülkesinde Halvetiye'den sonra ikinci büyük tarikat halini almıştır (Kufralı, 1948: 129-151; Weismann, 2015: 111-112).

Nakşibendîlik'in Osmanlı'da yaygınlaşması Ahrârîye kolunun Anadolu'ya gelişi ile hızlanmıştır. Özellikle tebliğ ve irşad vazifesini İran ve Anadolu'ya yöneltmiş olan Ubeydullah Ahrar, yabancı müritlerinin kendi memleketlerine döndüklerinde tarikatlarıyla ilgili neşr faaliyetleri yürütmelerini kendisine temel stratejisi edinmiştir (Wiesmann, 2015: 109). Kütahya Simav'lı olduğu bilinen ve İstanbul'da Zeyrek Medresesi'nde eğitimi tamamlayan Abdullah-ı İlâhî, hocası Ali et-Tûsî ile birlikte Horasan'a gitmiş, daha sonra Semerkand'da dönemin en önemli Nakşibendî şeyhi olan Ubeydullah Ahrâr'a intisap etmiş, tasavvuf eğitimini tamamladıktan sonra irşad vazifesi için hocasının "emr-i şerîfiyle diyâr-ı Rûm'a zâhib olmuş" yani Anadolu'ya dönmüştür (Mehmed Mecdî, 1269: 262; Algar-Kara, 1998: 110-112). Anadolu'ya dönüşünde kendisine eşlik eden Emir Ahmed Buharî²⁷ (ö. 1516) ile birlikte Simav'a yerleşen Abdullah-ı İlâhî'nin şöhreti kısa zamanda

²⁷ Hayatı hakkında bkz. Câmî, (H.1274 : 465-470; 1998, 579-585) ; Kara (1995: 125-126).

yayılmıştır. Özellikle İstanbul uleması tarafından davet edilen fakat memleketinde kalmaya devam eden Abdullah-ı İlahî'nin Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra Kütahya dolaylarında Şeytankulu isyanının çıkması üzerine İstanbul'a giderek Zeyrek Camii'ne yerleştiği rivayet edilmektedir (Mehmed Mecdî, 1269: 263). Nakşîliğin İstanbul başta olmak üzere Anadolu'da yayılmasında her ikisi de Ubeydullah Ahrar'ın öğrencileri olan Abdullah-ı İlahî ve halifesi Ahmed Buharî'nin katkıları mühimdir (Kufralı, 1948: 132-136; Tosun, 2015: 270; Wiesmann, 2015: 111-112). Hatta Nakşibendîlik üzerine çalışan bazı araştırmacılar tarafından tarikatın yaygınlaşmasında Ubeydullah Ahrar ve talebelerinin faaliyetlerinin önemini vurgulamak için Nakşibendîlik'in bu dönemine *Ahrâriye* adı verilmektedir (Gündüz, 1983: 60; Memiş, 2000: 207; Şimşek, 2016: 40).

Nakşibendîlik üzerine yapılan akademik çalışmalarının genelinde Nakşibendîlik'in Anadolu'ya gelişi ile Ahrâriye kolunun Anadolu'ya gelişi özdeşleştirilmiş olduğu görülmekle birlikte, tarikatın Anadolu'ya girişinin Ubeydullah Ahrâr ve talebesi Abdullah-ı İlahî (ö. 1491) ile irtibatlı olduğu noktasında bir ittifak söz konusudur. Bu çalışmalarda Nakşibendîlik'in Anadolu'da Abdullah-ı İlahî ile tanındığı ve yaygınlaştığı (Yazıcı, 1964: 54; Ocak, 1996: 43; 2012: 113; Öngören, 2007: 544; 2012: 117; Algar, 2013: 72; Tosun, 2015: 271-273; Wiesmann, 2015: 111; Le Gall, 2016: 47; Şahin, 2017: 184), Nakşibendîlik'in Anadolu'ya ilk defa Simavlı Molla İlahî tarafından getirildiği (Kara, 2018: 233; Ay, 2014: 24) ve hatta Abdullah-ı İlahî'nin Anadolu'daki ilk Nakşi şeyhi olduğu (Yılmaz, 2016: 261) ifade edilmiştir.

1381 tarihli Şeyh Hâce İshak er-Rumî vakfiyesi bizlere Nakşibendîlik'in Anadolu'ya gelişi ve yayılması hakkında bilinenleri değiştirecek nitelikte veriler sunmaktadır. Vakfiyedeki bu verilerden ilki, "tarikaten Nakşibendî" ifadesi ile tanıtılan vakıf kurucusu *Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin* Nakşibendî şeyhi olarak karşımıza çıkmasıdır. Vakıf kurucusunun babası, *Şeyh Ubeydullah el-Bakkalî el-Buharî'nin* Bahâeddin Nakşibendî'nin halifesi olarak kaydedilmesi Nakşibendîlik'in Anadolu'daki tarihi açısından önemlidir. Vakfiyenin Nakşibendîlik'in Anadolu'da ortaya çıkışı hakkında sunduğu diğer bir veri ise, vakfın kuruluşuna şahitlik eden şahitler arasında başka bir Nakşi şeyhi olarak *eş-Şeyh İsmail bin Muhammed el-*

Buharî en-Nakşibendî isminin zikredilmesidir. Bu verilerden hareketle Nakşibendîlik'in, tarikatın kurucusu Bahâeddin Nakşibend henüz hayatta iken, 1381 yılında, Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin kurmuş olduğu vakıf vasıtasıyla Batı Anadolu'da, Saruhanoğlu Beyliği topraklarında tezahür etmiş ve kurumsallaşmış olduğunu söyleyebiliriz.

Diğer taraftan vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin Kuruçay²⁸doğumlu olması ve babası Şeyh Ubeydullah el-Bakkalî el-Buharî'nin Bahâeddin Nakşibendî'nin halifelerinden bir şeyh olduğu göz önüne alındığında, Nakşibendîlik'in Anadolu'ya gelişini daha erkene tarihlere götürülmesi mümkündür. Vakfiyedeki isim künyesinde kullanılan "el-Buharî" ibaresinden Buharalı olduğu anlaşılan Şeyh Ubeydullah, Bahâeddin Nakşibendî'nin hâlifesi/temsilcisi olarak Buhara'dan Doğu Anadolu'ya gelmiş ve oğlu Şeyh İshak Kuruçay'da doğmuştur. İsim künyesinde kullanılan "er-Rumî" ifadesi ile Anadolu'ya gelmesine vurgu yapılan Şeyh İshak daha sonra Manisa'nın Belen nahiyesine gelerek yerleşmiş olmalıdır. Vakfiyede verilen bu bilgiler ışığında Nakşibendîlik'in Anadolu'ya girişini 14. yüzyılın ortalarına kadar götürmek mümkündür.

Vakfiyenin şahitleri arasında diğer bir Nakşi şeyhi olarak *Şeyh İsmail bin Muhammed el-Buharî en-Nakşibendî* isminin zikrediliyor olması, söz konusu tarikatın Batı Anadolu'da yaygınlığına işaret etmektedir. Ayrıca Saruhanoğlu İshak Bey tarafından Şeyh Hâce İshak er-Rumî'ye vakıf kurmak üzere çiftlik temlik edilmesi de Nakşîliğin bu dönemdeki meşruiyetini göstermesi açısından önemlidir. Vakfiyenin şahitler kısmında yer alan şahısların tamamının Saruhanoğlu Beyliği döneminin önemli idareci, ulema, ve eşrafından kimselerin olması Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin şahsında Nakşîliğin nüfuzunu ortaya koymaktadır.

28 Vakfiyede vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin doğduğu yer olarak belirtilen Kuruçay, Osmanlı döneminde 1530'lu yıllarda Rum eyâleti, daha sonra Erzurum eyâletine bağlı kaza, 1865'ten itibaren ise Erzurum vilayetinin Erzincan sancağına bağlı Kuruçay kazası olmalıdır. Kuruçay kazası Cumhuriyet döneminde Erzincan vilayetine bağlanmıştır. Bkz. Hacı Bey-zâde Ahmed Muhtar, *Osmanlı Memleketleri*, (Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla tabî olunmuştur, Sahib-i Neşri Şems Kütüphanesi Sahibi Seyyid Hüseyin), Alem Matbaası, sene H. 1313, s. 292; *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, (Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdiriyyet-i Umûmiyesi Neşriyatından aded:3), Hilâl Matbaası, İstanbul 1928, s. 207; Tahir Sezen, *Osmanlı Yer adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara 2006, s. 338.

2.c. Anadolu'da İlk Nakşibendî Tekkesi/Zaviyesi:

Osmanlı dönemi tasavvuf hayatı ile ilgili arşiv belgelerinde *tekye* (*tekke*) ve *zâviye* kelimeleri, farklı manalarına rağmen, yaklaşık aynı anlamları ifade etmek için birbirlerinin yerine de kullanılabilir. Tasavvuf yapısı olarak genel bir tanımlama yapılacak olursa *tekke* ve *zaviye* tarikat mensuplarının oturup kalktıkları, ayin icra ettikleri yer anlamında kullanılırken, *tekke* daha ziyade şehir merkezlerinde, *zaviye* ise tekkelerin biraz küçüğü olarak şehir ve kasabaların çoğunlukla ıssız ve ücra yerlerinde faaliyet göstermektedir (Ocak, 1978: 248-249; Pakalın, 1993: 445, 648). Tarikat mensuplarının toplanma, ayin icra etme gibi fonksiyonlarının yanı sıra *tekke* ve *zaviyeler*, *âyende* ve *revende* diye tabir olunan yolcuların ve diğer ihtiyaç sahiplerinin konaklama ihtiyacını da karşılayan kurumsal yapılardır. Anadolu'da tasavvuf ve Nakşibendîlik tarihi üzerine yazılan kimi eserlere bakıldığında, tarikatın Anadolu'daki ilk kurumsal yapısının Amasya'da *İmad-zâde Bedreddin Mahmud Çelebi* tarafından H. 807 / M. 1405-6 yılında inşa ettirilen Mahmud Çelebi Tekkesi'si olduğu ve bu tekkenin ilk şeyhinin Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden *Rükneddin Mahmud Buharî*'nin olduğu öne sürülmüştür (Öngören, 2007: 544; 2012: 118; Kaya, 2011: 8-9; Tosun, 2015: 270; Le Gall, 2016: 47; Kılıç, 2016: 30). Mahmud Çelebi Tekkesi'nin Nakşibendîlik ilk tekkesi olduğunu söyleyenlerin kaynak olarak gösterdikleri *Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi*'nin birinci cildinde Mahmud Çelebi Tekkesi hakkında şu bilgi verilmektedir:

"Mahmud Çelebi Tekyesi: İçerişehir'de Karatay Mahallesi'nde olup meşâhir-i kuzâtdan İmad-zâde (Bedreddin Mahmud Çelebi) 807'de binâ ve evkâfını tanzim etmiştir. Misafirhânesi mükemmel, ta'âmiyesi mebzûl olup Nakşibendiyye tarîkine mahsûs idi. (Hâce Bahâeddin Muhammed Nakşibend) hazretlerinin kibâr-ı hulefâsından (Hâce Rükneddin Mahmud Buharî) hazretleri Amasya'ya geldikde kâdî-i mûmâ-ileyh bu tekyeyi binâ ve meşihatını hâce-i müşârün-ileyhe i'tâ etmiştir..."²⁹

29 Amasyalı Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin (Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi Kuyûd-ı Kadîme Arabî Mütercimi), *Amasya Tarihi*, Dersaadet, Hikmet Matbaası 1327-1330, C. 1, s. 243-244. Bu eserin çevirisi için bkz. Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin Yasar, *Amasya Tarihi*, Yayına Hazırlayan: Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, C. 1, 2004, s. 134 (243-244).

Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin'in vermiş olduğu bu bilgiye göre Amasya'nın Karatay Mahallesi'nde yer alan Mahmud Çelebi Tekkesi'ni meşhur kadılardan İmad-zâde Bedreddin Mahmud Çelebi H. 807 / M. 1405 yılında bina ettirmiş ve bu tekkenin vakfını tanzim etmiştir. Yine aynı kayıttan anlaşılmaktadır ki Bedreddin Mahmud Çelebi bu tekkeyi Nakşibendî tarikatının kurucusu Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden biri olan Hâce Rükneddin Mahmud Buharî Amasya'ya geldiğinde inşa ettirmiş ve tekkenin şeyhliğini de kendisine vermiştir. Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin'in kaynak göstermeden³⁰ verdiği bu bilgi "Nakşibendîlik'in Anadolu'daki ilk tekkesi" olarak literatüre girmiştir. Mahmud Çelebi Tekkesi'nin bânisi Bedreddin Mahmud Çelebi'ye ait 23 Şaban 807 / 24 Şubat 1405 tarihli bir vakfiye bulunmaktadır.³¹ Söz konusu vakfiyeye göre vakıf kurucusu Bedreddin Mahmud Çelebi, Amasya'da daha önce yaptırmış olduğu caminin yanına, içerisinde Kur'an-ı Kerim hafızlık eğitimi verilen Dârü'l-kurra'nın da yer aldığı, her gün fakir ve kimsesiz olan kırk kişiye yemek ikramı yapılan Dârü'l-hayr adı verilen bir vakıf eser vücuda getirmiştir.³² Rükneddin Mahmud Çelebi, Amasya ve civarında bulunan bir takım köy, mezraa, tarla, bağ ve bahçe gibi arazilerini yaptırmış olduğu Darü'l-kurra ve Dârü'l-hayr'ın bakım-onarım ve diğer masraflarının karşılanması için vakfetmiştir.³³ Tarafımızca tetkik edilen vakfiyenin gerek metninde, gerekse elli altı kişilik şahitler kısmında Nakşibendîlik veyahut söz konusu tekkenin ilk şeyhi olduğu öne sürülen Hâce Rükneddin Mahmud Buharî'ye dair hiçbir bir

30 Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin eserinin kaynaklarını her ne kadar belirtmemiş olsa da, söz konusu kitabını yazmak için yirmi beş yıl boyunca İstanbul, Amasya, Bursa, Hicaz, Suriye gibi Osmanlı coğrafyasının pek çok yerinde bulunan kütüphanelerdeki tarih, münşeat, şeriye sicilleri gibi önemli kaynaktan istifade ettiğini belirtmiştir (Amasyalı Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin, 1327: 6). Nitekim Franz Babinger'e göre yerel tarih çalışmaları ve şehir tarihçiliği bakımından Abdîzâde Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'ni mükemmel bir tarih olarak nitelendirmektedir. Bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 382, dipnot:1.

31 VGMA, 594, 249/186. Çalışmamız kapsamında VGMA nüshasını görme imkanı bulduğumuz vakfiyenin diğer bir nüshası Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyûd-ı Kadime Arşivinde bulunmaktadır bkz. TKG.KK.VKF.Cd.5.

32 Bedreddin Mahmud Çelebi vakfiyesinde "dârü'l-kurra'yı müştemil dârü'l-hayr" olarak adlandırılan yapının daha sonradan Mahmud Çelebi Darü'l-huffazı, Mahmud Çelebi Dârü'l-kurrâsı ve Mahmud Çelebi Tekkesi gibi isimlerle arşiv belgelerine yansıdığı tarafımızca görülmüştür.

33 VGMA, 594, 249/186.

bilgiye rastlanmamıştır. Diğer yandan vakfiyenin şahitleri arasında “er-Rifâ’î” sıfatını taşıyan beş kişinin olması, vakfiyenin tanzim edildiği tarihlerde tekkenin Rifâ’î tarikatına mensub olabileceği izlenimini uyandırmaktadır. Kimi Nakşibendîlik çalışmalarında “Nakşibendîlik'in Anadolu'daki ilk tekkesi Amasya Mahmud Çelebi Tekkesi'dir” şeklinde verilen bilgi söz konusu tekkenin bânisi Bedreddin Mahmud Çelebi'ye ait vakfiye verileri dikkate alınarak düşünüldüğünde tartışmaya açık hale gelmektedir.

Nakşibendîlik'in Anadolu'daki ilk tekkesinin Kütahya'nın Simav ilçesinde kurulduğu yönünde de bir görüş vardır. Herhangi bir kaynağa atıf yapılmadan öne sürülen bu görüşe göre, Ubeydullah Ahrâr'ın talebesi olan Abdullâh-ı İlâhî tarafından Anadolu'daki ilk Nakşibendî tekkesi Simav'da kurulmuştur ve yine Ubeydullah Ahrâr'ın talebesi olup Abdullah-ı İlâhî'ye intisap ederek onunla birlikte Simav'a gelen Emir Ahmed Buharî bu tekkede imamlık yapmıştır (Kara, 1995: 125).

1381 tarihli Şeyh Hâce İshak er-Rumî vakfiyesi, çalışmamızın önceki bölümlerinde ele alınan Nakşibendîlik'in isimlendirilmesi ve Anadolu'da tezahürü konularının yanında Anadolu'daki kurumsal tarihi bakımından da önemli bir belge olma özelliği taşımaktadır. Vakfiyede Nakşibendî şeyhi olarak tanıtılan Hâce İshak er-Rumî, Saruhanoğlu Beyliği'nin başında bulunan İshak Çelebi Sultan tarafından kendisine temlik edilen çiftliğin içerisinde yer alan ve aynı zamanda ailesiyle birlikte ikamet ettiği altı odalı evinin üç odasını Nakşibendî dervişleri ve ihtiyaç sahibi her yolcunun istifade etmesi için tekke/zaviye olarak tahsis etmiştir. Şeyh Hâce İshak er-Rumî tarafından oluşturulan bu yapı aynı zamanda Nakşibendîlik'in Anadolu'da bilinen ilk kurumsal yapısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç

Bu çalışmada, Nakşibendîlik'in Anadolu'da ortaya çıkışı hakkında yeni bir belge neşri ve bu belgenin alana katkısı üzerinde durulmuştur. Her şeyden önce, daha sonraki dönemlerle kıyaslandığında sayıları oldukça az denilebilecek Beylikler dönemi vakfiyelerinden birisi olan 1381 tarihli Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi, Nakşibendîlik tarihi üzerine yapılacak çalışmalar için yeni bir kaynak olmasının yanı sıra bilinen en eski arşiv belgesi olma özelliği taşımaktadır. Vakfiyenin akademik bir

çalışmaya konu edilerek literatüre kazandırılması, genelde Saruhanoğlu Beyliği ve Manisa tarihi üzerine çalışma yapanlar, özelden ise tasavvuf ve Nakşibendîlik tarihi araştırmacıları için önem arz etmektedir.

Saruhanoğlu Beyliği döneminde, klasik vakfiye yazım tekniğine uygun şekilde Arapça olarak kaleme alınan vakfiyenin aslının akıbeti hakkında bilgi sahibi olunamamakla birlikte, çalışma kapsamında VGMA ve BOA nüshaları tespit edilmiş ve incelenmiştir. Vakfiye nüshalarından VGMA nüshasının, vakfiyenin aslına uygun olarak istinsah edilerek kayıt altına alındığını söylemek mümkündür. Zira söz konusu vakfiye nüshasından öğrenmekteyiz ki, 1381 tarihli Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi ilk olarak II. Murad'ın saltanat yıllarında, daha sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından 1451-1452 yılında ve son olarak da 1851 yılında olmak üzere defaaten istinsah edilerek kayıt altına alınmıştır. Çalışma kapsamında analiz edilen VGMA nüshası bir dizi resmî işlem neticesinde ortaya çıkmıştır; vakıf yetkilisinin talebi, evkâf müfettişi ve evkâf nâzırının yazışmaları ve nihayetinde dönemin padişahının emri ile aslına uygun olarak 1851 tarihinde vakfiye defterine kaydedilmiştir. Diplomatik açıdan sıhhati tartışmasız olan vakfiyenin neşredilmesi ile Osmanlı vakıf bürokrasisinin işleyişi ve arşivcilik işlemleri hakkında uygulamaya yönelik bilgiler ortaya konulmuştur. Vakfiyenin Arapça olan VGMA nüshasının nitelikli bir özeti diyebileceğimiz BOA nüshası ise, söz konusu çiftlik vakfının iş ve işlemlerinde kullanılmak üzere daha sonraları Türkçe olarak kaydedilmiş olmalıdır. Nitekim 1946 yılında Vakıflar Umum Müdürlüğü'nce aynı amaca yönelik olarak söz konusu vakfiye özet halinde Latin harflere çevrilmiştir.

Vakfiye, kaleme alındığı dönemin sosyo-kültürel, siyasî ve idarî uygulamaları hakkında bilgiler içermektedir. 14. yüzyılın sonlarına ait olan vakfiye, dönemin sıkça kullanılan vakıf uygulamalarından biri olan temlik usulüyle vakıf kurulmasının/kurdurulmasının bir örneğidir. Bilindiği üzere İslam hukukuna göre herhangi bir arazi parçasının ya da başka bir şeyin vakfedilebilmesi için vakıf kurucusunun mülkiyetinde olması gerekmektedir. Vakfiyede, bir çiftlik arazisi önce Saruhan Beyi İshak Çelebi tarafından vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî'ye temlik edilmek suretiyle mîrî arazi statüsünden çıkartılarak mülk arazi statüsüne

getirilmiş, daha sonra da vakıf kurucusu kendi mülkü olan bu çiftliği vakfetmiştir. Bu yönüyle vakfiye, Selçuklu ve Osmanlı uygulamalarında görülen, özellikle fethedilen yeni yerlerin iskana açılma sürecinde, insanları toprakla ve toprağı insanlarla buluşturan, devlet arazisinin şahıslara temlik edilmesi ve akabinde aynı şahıslar tarafından kamu yararına vakıflaştırılmasıyla tatbik edilen iskan ve imar metodunun Saruhan Beyliği uygulamasına müşahhas bir örnektir.

Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi'nin olarak analiz edildiği bu çalışma ile Nakşibendîlik tarihi açısından yeni bilgiler ortaya konulmuştur. Çalışma neticesinde "Nakşibendîlik" tabirinin bir tarikat ismi olarak Bahâeddin Nakşibend hayatta iken kullanılmaya başlandığı tespit edilmiş ve tarikatın Hâcegân isminden Nakşibendî ismine geçişindeki belirsizlik ortadan kaldırılmıştır.

Çalışmanın Nakşibendîlik tarihi açısından bir diğer katkısı da, tarikatın Anadolu'da ne zaman ortaya

çıkışı ile ilgili olmuştur; mevcut literatür tarikatın Anadolu'ya girişini 15. yüzyılın ortalarında, Fatih Sultan Mehmet döneminde Simavlı Molla Abdullah-ı İlâhî ile başlatırken, vakfiye, Nakşibendîlik'in 1381 yılında Saruhanoğlu Beyliği döneminde Manisa'da ortaya çıkmış olduğunu belgelemektedir.

Vakıf kurucusu Şeyh Hâce İshak er-Rumî'nin biyografisi hakkında şimdilik tek bilgi kaynağı 1381 tarihli vakfiyesidir. Buharalı bir babanın oğlu olarak Erzincan Kuruçay doğumlu olup Anadolu'nun batısında Manisa'da Nakşibendî zaviyesini kuran Şeyh Hâce İshak er-Rumî, vakfettiği çiftliğin civarındaki bir köyde cami, çeşme ve köprü inşa ettirmiş, bu yapıların personel giderleri ile bakım ve onarım giderlerinin vakıf tarafından karşılanmasını şart koşturmuştur. Bu faaliyetleri ile birlikte değerlendirildiğinde Şeyh Hâce İshak er-Rumî, manevî kişiliğinin yanında, yaşadığı bölgeyi şenlendiren, imar ve iskanına katkılar yapan tarihî bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar

- Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed, el-Câmî, Ebü'l-Berekat Nureddin; *Terceme-i Nefehâtü'l-Üns*, Müt.: Mahmud Lamii Çelebi, İstanbul: H. Evâil-i Rebiülühra 1270 / M. 1854. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc>) (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- Abdurrahman Câmî (1998). *Nefehâtü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*. (Tercüme ve Şerh: Lâmiî Çelebi; Yayına Hazırlayan: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara). Marifet Yayınları, İstanbul.
- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin (1327-1330). *Amasya Tarihi*. C. 1. Dersaadet, Hikmet Matbaası.
- Abdî-zâde Hüseyin Hüsameddin (2004). *Amasya Tarihi*. C. 1. Yayına Hazırlayan: Mesut Aydın, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- Aka, İsmail (2012). "Timurlular", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 41. İstanbul. s. 177-180.
- Algar, Hamid (1989). "Alâeddin Attâr", *TDVİA*, C. 2. İstanbul. s. 319-320.
- Algar, Hamid (1991). "Bahâeddin Nakşibend", *TDVİA*, C. 4, s. 458-460.
- Algar, Hamid (1996). "Hâcegân", *TDVİA*, C. 14, s. 431.
- Algar, Hamid (2006). "Nakşibendiyye", *TDVİA*, C. 32, s. 335-341.
- Ali bin Hüseyin es-Safî, *Kitâb-ı Reşehât Ayne'l-Hayât*. Mütercimi: Mehmed ibn Mehmed Şerif el-Abbasî, Mürettib: Hüseyin Efendi, Kahire-Mısır H.1256. İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (<http://ataturkkitapligi.ibb.gov.tr/yordambt/yordam.php?sayfaOturumAc>) (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- Ay, Resul (2014). *Anadolu'da Derviş ve Toplum 13-15. Yüzyıllar*. Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Babinger, Franz (1992). *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Babinger, Franz -Fuad Köprülü (1996). *Anadolu'da İslamiyet*. (Çev. Ragıp Hulusi-Yay.Haz. Mehmet Kanar). İnsan Yayınları, İstanbul.
- Barkan, Ömer Lütfi (1942). "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler". *Vakıflar Dergisi*, II, s. 279-386.
- Cebecioğlu, Ethem (2014). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Otto, Ankara.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2017). *Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İnkılâp Kitabevi.
- Gündüz, İrfan (1983). *Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri*, Seha Neşriyat. Ankara.
- Hacı Bey-zâde Ahmed Muhtar (H. 1313). *Osmanlı Memleketleri*. (Maarif Nezâret-i Celîlesinin ruhsatıyla tab olunmuştur. Sahib-i Neşri Şems Kütüphanesi Sahibi Seyyid Hüseyin). Alem Matbaası.
- Kahraman, Seyit Ali -Yücel Dağlı (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, 1.Cilt-1.Kitap, İstanbul.
- Kara, Mustafa -Hamid Algar (1988). "Abdullah-ı İlahî". *TDVİA*. C. 1. İstanbul. s. 110-112.
- Kara, Mustafa (1995). "Emîr Buhârî", *TDVİA*, C. 11. İstanbul. s. 125-126.
- Kara, Mustafa (2016). *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*. Dergah Yayınları, İstanbul.
- Kaya, Hakan (2011). *XVII. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Nakşibendîlik (İstanbul, Diyarbakır, Bursa)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kılıç, Mahmut Erol (2016). *Anadolu Tasavvuf Tarihine Notlar -I- Osmanlı Dönemi-Cumhuriyet Dönemi*. Sûfî Kitap. İstanbul.
- Köprülü, Fuad (2013). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Akçağ Yayınları. Ankara.
- Kufralı, Kasım(1948). "Molla İlahi Ve Kendisinden Sonraki Nakşibendiye Muhiti". *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III/1-2, s. 129-151.
- Le Gall, Dina (2016). *Bir Sûfî Kültürü Olarak Osmanlı'da Nakşibendîlik (1450-1700)*. Çev. İrfan Kelkitli. Litera Yayıncılık. İstanbul.

- Mehmed Mecdî Efendi (1269). *Terceme-i Şakâyık-ı Nu'mâniye*, İstanbul.
- Memiş, Abdurrahman (2000). *Hâlidî Bağdâdî ve Anadolu'da Hâlidîlik*. Kitabevi, İstanbul.
- Muhammed b. Abdullah Hânî (2011). *Behcetü's Seniyye –Nakşibendî Âdabı-*. Terc. Siraceddin Önlüer. Semerkand Yayınları. İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1978). "Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, S. 12, Ankara. s. 247 -268.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1993). "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması", *TDVİA*. C.3. Türkiye Diyanet Vakfı yayınları. İstanbul. s. 110-116.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1996). *Türk Süfliğine Bakışlar*. İletişim Yayınları. İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2011). *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi*. Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2012). *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*. Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Öngören, Reşat (2007). "Osmanlılar - Tasavvuf ve Tarikatlar", *TDVİA*. C.33, s. 541-548.
- Öngören, Reşat (2012). *Osmanlılar'da Tasavvuf, Anadolu'da Sûfiler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*. İz Yayıncılık. İstanbul.
- Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. C. 3. Milli Eğitim Basımevi. İstanbul.
- Şahin, Haşim (2017). *Dervişler ve Sûfî Çevreler -Klasik Çağ Osmanlı Toplumunda Tasavvufi Şahsiyetler-*. Kitap Yayınevi. İstanbul.
- Şimşek, Halil İbrahim (2016). *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*. Litera Yayıncılık. İstanbul.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.
- Selvi, Dilaver (2016). "Nakşilikte İcra Edilen Gizli Zikir ve Hatm-i Hâcegân". Uluslararası Bahâeddin Nakşibend ve Nakşibendîlik Sempozyumu, 02 Aralık 2016, haliç Kongre Merkezi, İstanbul: http://www.naksibendiliksempozyumu.org/files/sempozyum_tebliğ_metinleri.pdf (Erişim Tarihi: 15.09.2018).
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer adları Sözlüğü (Alfabetik Sırayla)*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21. Ankara.
- Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*. (Türkiye Cumhuriyeti Dâhiliye Vekâleti Nüfus Müdiriyet-i Umûmiyesi Neşriyatından aded: 3). Hilâl Matbaası, İstanbul 1928.
- Şuşud, Hasan Lütfi (1992). *İslâm Tasavvufunda Hâcegân Hânedânı*. Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Tosun, Necdet (2015). *Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarîkatı (XII-XVII. Asırlar)*. İnsan Yayınları. 6. Baskı İstanbul.
- Uluçay, M. Çağatay (1946). *Saruhanoğulları ve Eserlerine Dair Vesikalar II*. C.H.P. Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı: XVII. Marifet Basımevi. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1979). "Murad I". *İslam Ansiklopedisi*, M.E.B., VIII. İstanbul s. 587-598.
- Weismann, İtzchak (2015). *Nakşibendîlik -Dünya Çapında Bir Süfî Geleneğinin Sünnî Tutum ve Faal Tavrı-*. Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Yılmaz, H. Kamil (2016). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. Ensar Yayınları. İstanbul.
- Yazıcı, Tahsin (1964). "Nakşibend". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9, Milli Eğitim Basımevi. İstanbul. s. 52-54.
- Yılmaz, Necdet (2007). *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf –Sûfiler, Devlet ve Ulemâ-*. Osmanlı Araştırmaları Vakfı. İstanbul.
- Yuvalı, Abdülkadir (1997). "Moğol Harekâtının Anadolu'nun Demografik ve Dinî Yapısı Üzerindeki Etkileri". *Erdem*. Aydın Sayılı Özel Sayısı, C.9, S. 27. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara. s. 1287-1293.
- Yücer, Hür Mahmut (2001). *Osmanlı XIX.Asırda Anadolu'da Tasavvuf*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Ekler

Ek-1. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi VGMA Nüshası (VGMA, 582-1: 10)

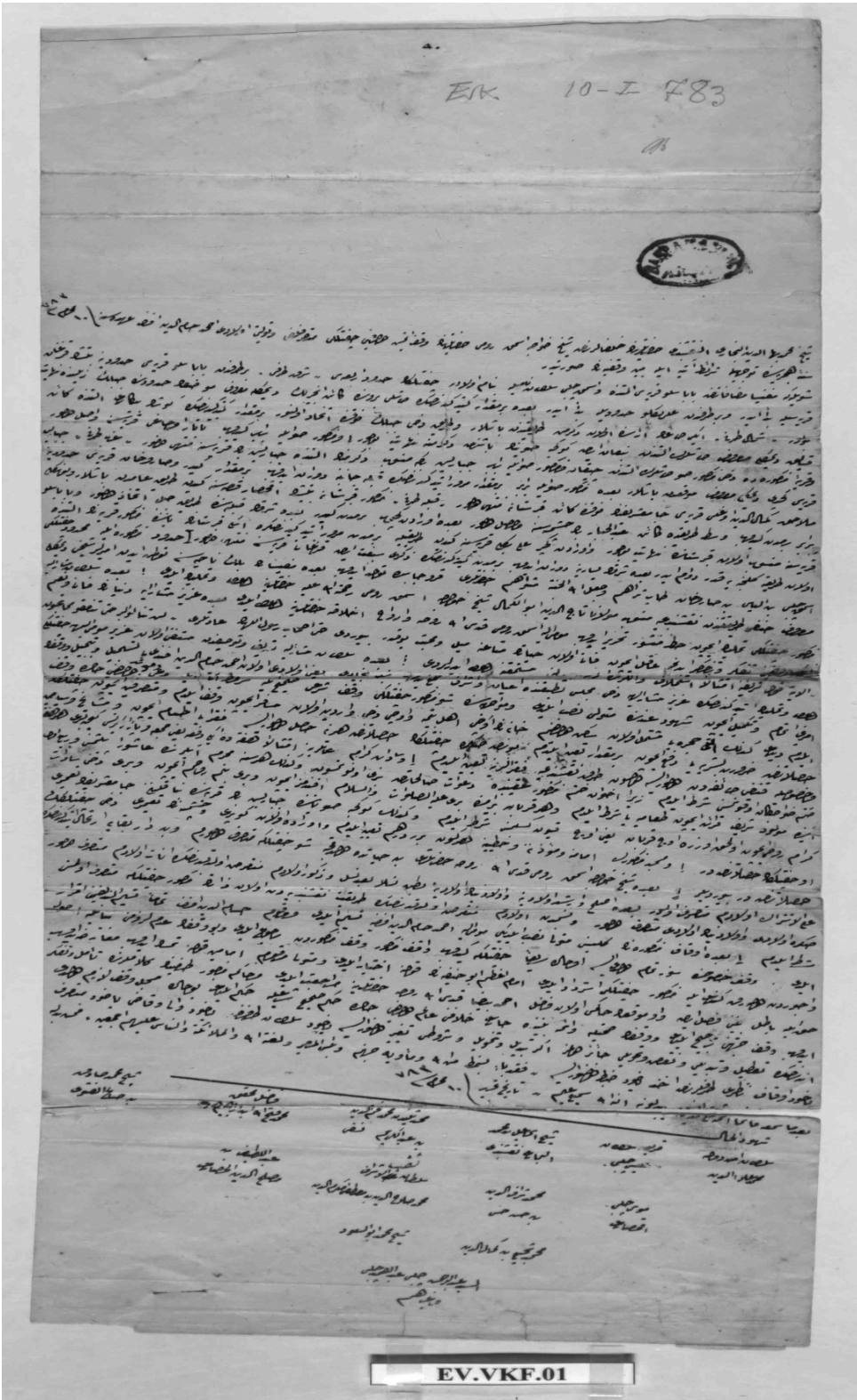

Ek-2. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi VGMA Nüshası Şuhûdü'l-hâl Transkripsiyonu

Ve mimmâ eşhede el-fâzilü'l-muhakkiku'l-bahrü'l-muhit ve'l-kâmusü'l-vasît el-hibrü ve'l-kadrü'l-hatîr Muhammed Fethullah bin İbrahim el-Hirevî
Ve mimmâ eşhedehe mefharü'l-ulemâi'l-muhakkikîn ve umdetü'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn ve bahri'l-fezâil ve kezü'd-dakâyik allametü'l-asr abu'l-fazl Muhammed Necmü'd-dîn bin Abdülkerim en-Nesefî
Ve mimmâ eşhedehe kutbü'l-vücûd ve menba'-ı feyz ve'l-cûd sâhibü'l-meclisi'l-esnâ ve'l-nûrü'l-mevrûsü'l-kudsî el-ârifu rabbehü'l-aliyy ve'l-vâsilü ilâ-makami's-seniyy mevlânâ eş-Şeyh İsmail bin Muhammed el-Buharî en-Nakşibendî kudde sırrihü's-samedî
Ve mimmâ eşhedehe karînü's-sultân sâhibü'l-cûd ve'l-ihsân es-Seyyid İsa Çelebi
Ve mimmâ eşhedehe mu'temedü'l-mülûk ve's-sultân mu'inü'd-devleti ve'd-dîn ebû'l-muzaffer Muhammed Alaaddin
Ve mimmâ eşhedehe kudvetü'l-ayân ve'l-eşrâf Abdüllatif el-Halebî el-ma'rûf el-Musluhiddinoğlu fi kazâ-i Akhisar
Ve mimmâ eşhedehe mu'temedü's-sultân nakibü'l-eşrâf sâhibü'l-lütfi ve'l-i'tâf Muhammed Selahaddin bin Mustafa Mükremüddin
Ve mimmâ eşhedehe umdetü'l-eşrâf el-ekâbir Ebu'l-Kemâl es-Seyyid Muhammed Şerefü'd-dîn bin Hüseyin el-Hüseynî
Ve mimmâ eşhedehe sâhibü'l-velâye el-kâmile ve mazharu inâyetü'l-ihsân eş-şâmile Sultan sâhib-i dil(?) vâkifi esrârî sübhânî ve kâşifiser-sırrı envâri bâlî mevlânâ eş-Şeyh Seyyid Ali es-Semedânî kudde sirruhü'l-ihsân
Ve mimmâ eşhedehe el-fâdil el-kâmil es-sâlih el-âmil el-hubbü's-sâdik eş-şeyh Muhammed Sadık bin Salih el-Konevî
Ve mimmâ eşhedehe Seyyid Abdurrahman Halebi/Çelebi bin Abdussamed el-Halebî
Ve mimmâ eşhedehe kıdvetü'l-ulemâi'l-mudakkikîn ve mu'addelü'l-ilm sâhibü'l-keşfü ve'l-yakîn ve zübdetü'l-vâsilîn mevlânâ Akhisarî Musa Çelebi
Ve mimmâ eşhedehe eş-Şeyh Muhammed Ebu's-şu'ur et-tahalluku mâ hallaku sâhibü'l-vürûd
Ve mimmâ eşhedehe edafü'l-ibâd Hamza Bey bin Murad
Ve mimmâ eşhedehe zü'l-kadirü'r-refî' sâhibü'l-birrü ve'l-hayr Muhammed Semi' el-müştehir ve Kemaleddinoğlu ve hüve alemdâr-ı İshak Çelebi Sultan bin İlyas bin Saruhan
Ve mimmâ eşhedehe muharreru hazihî'l-vakfi'l-şer'iyye eş-Şeyh Muhammed İmâm-ı Câmî-i İshak Çelebi Sultân
Mâ fihi indi harrerehu es-Seyyid Hasan Çelebi bin Musluhiddin el-Kâdî bi-Mağnisa. Ufiye anhumâ

Ek-3. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi BOA Nüshası (BOA, EV. VKF.01)

Ek-4. Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi BOA Nüshasının Transkripsiyonu

Şeyh Muhammed Bahâeddin el-Buharî en-Nakşibendî hazretlerinin hulefâlarından Şeyh Hâce İshak Rumî hazretlerinin vakf itmiş olduğu çiftlik mutasarrıflığı ve tevliyeti evlâdı Ahmed Hüsameddin Efendi uhdesine fî 10 Muharrem sene 783 sene-i hicrîyesinde tevcihiyle şerâit-i âtiye ile mübeyyin vakfiyenin sûretidir.

Şöyle ki Mağnisa muzâfâtından Babaslu Karyesi altında ve İshak Çelebi Sultân nâmıyla be-nâm olan çiftliğin hudûd-ı erba'ası "şark tarafı" bir taraftan Babaslu Karyesi hududuna bitişik Kazgan Karyesi'yle bed' ider ve bir taraftan Alibeylü hudûduyla bed' ider ba'dehu bir mikdâr gitdikden sonra Taşlıburun'da kâin İncirlik dimekle ma'rûf mevzi'in hududunda cebelin zeylinde nihâyet bulur. "Şimâl tarafı" iki dağın arasında olan değirmen tarafından başlar ve tarik dahi cebelin fevkinde ittihâd olunur bir mikdâr gitdikden sonra Köşkpınarı altında kâin Kayalık dimekle ma'rûf taşların altından neb'ân iden Gökcesu'nun başından değirmene nihâyet bulur ve mezkûr suyla berâber gidüb Tatarocağı Karyesi'ne vâsıl olur karye-i mezkûrede dahi mezkûr su taşların altından çıkar mezkûr suyla berâber Cabarişbey'e mensûb değirmenin altında Cabarişbey Karyesi'ne münthehi olur. "Garb tarafı" Cabarişbey Karyesi geçidi dimekle ma'rûf mevki'den başlar ba'dehu mezkûr suyla berâber bir mikdâr mürûr itdikden sonra kible cânibine deverân idüb bir mikdâr gider ve Saruhan Karyesi hududuna mülâsık Kemaleddinoğlu Karyesi câmi'-i şerifinin fevkinde kâin kabristâna münthehi olur. "Kible tarafı" mezkûr kabristana bitişik Akhisar Kasabası'na giden tarik-i âmmdan başlar ve bununla berâber bir müddet gidüb vasat-ı tarîkde kâin Abdülcabbar Bey Çeşmesi'ne vâsıl olur ba'dehu oradan geçüb bir müddet gider ba'dehu şark-ı kıblesinde tarik-ı cebel ittihâz olunur ve Babaslu Karyesi'ne mensûb olan kabristânda nihâyet bulur ve oradan geçer Alibeyli Karyesi'ne giden tarikiyle bir müddet mürûr itdikden sonra eski kabristânın başında mezkûr karyenin altında olan tarîke gelinceye kadar devâm ider ba'dehu şarkın yesârına deverân idüb bir müddet gitdikden sonra zikri sebgat iden Kazgan Karyesi'ne münthehi olur. Hudûd-ı mezkûre ile mahdûd çiftliği İshak Çelebi bin İlyas bin Saruhan -tâbe serâhum cealallâhu el-Cennete mesvâhum- hazretleri Kuruçay'da tevellüd idüb ba'dehu Mağnisa'nın Belen Nâhiyesi'ne tavattun iden Emirler Şeyhi dimekle ma'rûf Hanefî tarikatından Nakşibendî'ye mensûb mevlânâ Tâceddin Ebu'l-Kemâl Şeyh Hâce İshak Rumî rahmetullahi aleyh hazretlerine i'tâ ve temlik eyledi. Ba'dehu sultân-ı müşârun ileyh mezkûr çiftliği temlik için hatt-ı menşûr tahrîr idüb mûmâ ileyh İshak Rumî -kaddesallâhu rûhahu ve ervaha ahlâfahu- hazretlerine i'tâ eyledi. Ba'dehu azîz-i müşârun ileyh dünyanın fâni ve ni'amı zâil olduğunu tefekkür ve tezekkür idince âkil için fâni olan hayâtın metâ'ına meyl ve muhabbet yokdur buyurdu. Hatta Ashâb-ı Rasulullah'ın âdetleri "*Len tenâülül birre hattâ tunfikû mimmâ tuhibbûn*" el-âye kavli şerîfine imtisâlen istihlâf ve ellerinde olan mallarını müstakkîne i'tâ iderlerdi. Ba'dehu sultân-ı müşârun ileyh ta'rîf ve tavzîfdan müstağni olan azîz-i mûmâ ileyhe çiftliği i'tâ ve temlik itdikden sonra azîz-i müşârun ileyh dahi meclis tatbikinde â'yân ve eşrâf cem' idüb neseb-i necîlleri ya'ni evlâdı olan Ahmed Hüsameddin Efendi'yi tescîl ve tebcîl ve vakfının umurunu itmâm ve tekmiî için şuhûd indinde mütevellî nasb eyledi ve muvâcehesinde şu mezkûr çiftliği vakf-ı şer'î-i sahîh ile şurût-ı âti ile mer'û ve müebbed olduğu hâlde vakf eyledim didi. Kezâlik altı hücreyi müştemîl olan sâkin olduğum hânenin üçü ehl-i beytime ve üçü dahi vâridîn olan misâfir için vakf eyledim ve mutasarrıfın için çiftliğin hâsılâtından zaruret-i beşeriyeyi def' için bir mikdâr ta'yîn eyledim bundan sonra çiftliğin hâsılâtından her ne hâsıl olur ise fukarâ-yı it'âm için ve meşâyih ve seyyâhîn ve husûsuyla kangı taifeden olur ise olsun tarîk-ı Nakşibendî fukaralarına ta'yîn eyledim ve sadât-ı kirâm âdetlerine imtisâlen haftada iki def'a yani Cum'a ve Pazartesi giceleri her hafta hatme-i hâcegân okunmasını şart eyledim. Zîrâ ihvân hatm-i mezkûr akabinde da'avât-ı sâlihâtдан bizi unutmâsın ve kezâlik her sene Muharrem aylarında aşure pişmesini ve Rebi'ülevvel ayında mevlid-i şerîf kırâ'at için ta'âmıyeyi şart eyledim. Ve her kurban bayramında biri aleyhisselâtu ve's-selâm efendimiz için ve biri benim ruhum için ve biri dahi sadât-ı kirâm ruhu için olmak üzere üç kurban yani üç koyun kesilmesini şart eyledi. Ve kezâlik Göksu başında Cabarişbey karyesinde binâ kılınan câmi'-i şerîfin ta'mîri o çiftliğin hâsılâtındandır. Ve mescid-i mezkûrun imâmına ve müezzinine ve hatibine her gün birer dirhem ta'yîn eyledim ve orada olan köprü ve çeşmenin ta'mîri dahi çiftliğin hâsılâtındandır buyurdular. Ba'dehu Şeyh Hâce İshak Rumî kaddesallâhu rûhahu hazretleri ben hayatta oldukça bu çiftliğe mutasarrıf olurum ve ben dâr-ı bekâya irtihâl itdikden sonra ale'l-iştirâk

evlâdim mutasarrıf olur ba‘dehu aslah ve erşed evlâdına ve evlâdının evlâdına batn neslen ba‘de neslin ve zükûr evlâdim munkariz olduktan sonra inâs evlâdim mutasarrıf olur sonra evlâdı evlâdının evlâdı mutasarrıf olur ve nesebimden evlâdim munkariz olduktan sonra tarikat-ı Nakşibendiye’den olan zâtin mutasarrıf olmasını şart eyledim ba‘dehu evkâf-ı mezkûrenin küllîsini mütevellî nasb eylediği mûmâ ileyh Ahmed Hüsameddin Efendi’ye teslim eyledi ve merkûm Hüsameddin Efendi tamâmen teslim aldığı ikrâr eyledi. Vakf husûsunda söz tamâm oldu ise o hâlde serî‘ân çiftliğe gidüb vâkıf-ı mezkûr vakf-ı mezkûrdan rücû‘ eyledi ve bu vakfın adem-i lüzûmunu beyanıyla usûl ve ucûrdan olarak kendi(?) ile mezkûr çiftliği istirdâd eyledi İmâm-ı Â‘zam Ebu Hanîfe’nin kavline ihtiyâr eyledi ve mütevellî-i merkûm imâmeyn kavline temessük idüb mu‘âraza idüb hak ile bâtlı beynini fasl iden ve o mevki’in hâkimi olan fâzıl Ahmed Beyzâ kaddesâllahu ruûhahu hazretlerine mürâca‘at eyledi ve hâkim-i mezbûr tarafeyn kelâmalarında teemmül ve tefekkür idüb vakf cihetini tercîh eyledi ve vakfın sıhhatiyle ve eimme beyninde cârî hilâfını âlim olduğu hâlde hükm-i sahîh-i şer‘le hükm eyledi bu hâlde müseccel vakf lâzım oldu ândan sonra ta‘tîl ve tebdîli ve nakz ve tahvîli câiz olmaz eğer tebdîl ve tahvîl ve şurûtu tağyîr olunur ise yahud sultân tarafından yahud vâli ve kâdî yahud mutasarrıf yahud evkâf nâzırı taraflarından ahz yahud zabt olunur ise “fe kad bâe bi-sehatım minallâhi ve me’vahu cehennem ve bi’sel-masıyr” aleyhim ecma‘în “Fe men beddelehu ba‘de mâ semî‘ahu fe innemâ ismuhu ale’llezîne yubeddilûnehu inne’llâhe semî‘un alîm” târîh-i tahrîr 10 Muharrem sene 783.

Şuhûdü’l-hâl:

Sultân-ı emin-i devle Mehmed Alâüddin

Karîn-i Sultân İsa Çelebi

Şeyh İsmail bin Muhammed el-Buharî Nakşibendî

Muhaddisinden Muhammed Necmüddin bin Abdülkerim Neseî

Fâzıl-ı muhakkik Muhammed Fethullah bin İbrahim

Şeyh Muhammed Sadık bin Salih el-Konevî

Musa Çelebi el-Akhisarî

Muhammed Şerafüddin bin Hüseyin Hüseyinî

Sultân Nakibüleşrâfi Muhammed Selahüddin bin Mustafa Mükremüddin

Abdüllatif bin Musluhüddin Akhisarî

Muhammed Şemi‘(?) bin Kemaleddin

Şeyh Muhammed Ebussuud

Es-Seyyid Abdurrahman Çelebi bin Abdussamed Çelebi

Ve gayrihum.

Adıyaman Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı

Bahattin Turgut*

Öz

Şeyh Abdurrahman Erzincanî, zaviyesini 15. yüzyılda Adıyaman'ın Zey köyünde kurmuştur. Vakfın temelini hükümdarlar ve hayırseverler tarafından zaviyeye bağışlanan araziler oluşturmuştur. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı, soya dayalı bir aile vakfı olduğundan vakfın ve zaviyenin yöneticiliği ile ilgili görevlerden şeyhlik, mütevellilik, zaviyedarlık ve mezraadarlık Osmanlı'nın sonuna kadar Şeyh Abdurrahman Erzincanî evlatlarınca yürütülmüştür. İki camisi ile birlikte zaviyesi, sıbyan mektebi, medresesi ve aşevi ile Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfı, Adıyaman ve çevresinde topluma yönelik önemli hizmetler gerçekleştirmiştir. Vakfın mülklerinden elde edilen gelir, vakfa bağlı hayrî kurumların idaresine, idamesine, masraflarına ve personel maaşlarına harcanmıştır. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfı, kurulmasından Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar topluma hizmet veren, devlete destek olan ve devletten destek gören bir sivil toplum kuruluşu olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Adıyaman, Abdurrahman Erzincanî, zaviye, vakıf, mektep, medrese.

Waqf of Adıyaman Sheikh Abdurrahman Erzincani Zawiya

Abstract

Sheikh Abdurrahman Erzincani built his zawiya in Zey, a village of Adıyaman, in the 15th century. Donations made by the rulers and philanthropists of the period provided the base for the waqf. In the waqf of Sheikh Abdurrahman Erzincani Zawiya – a family waqf- duties such as sheikhism, trusteeship, zaviyedarlık, and mezraadarlık were carried out by the descendants of sheikh Erzincani, until the end of the Ottoman period. Besides two mosques, the waqf served the public with institutions such as zawiya, nursery school, madrasah and a soup kitchen for the poor. The income of the waqf was spent for the management and maintenance of these institutions, for the salaries of the staff and other related expenses. Waqf of Sheikh Abdurrahman Erzincani was a non-governmental organization serving to the public, thus supporting the state and was supported by it until the end of the Ottoman era.

Keywords: Adıyaman, Sheikh Abdurrahman Erzincani, zawiya, waqf, school, madrasah.

* Dr. Öğretim Üyesi, Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ABD, Zonguldak/Türkiye; e-mail: bahattinturgut02@gmail.com

Giriş

İslam tarihi boyunca vakıflar, şehir merkezlerinde olduğu gibi köy ve mezra gibi küçük yerleşim yerlerinde de hizmetler geliştirerek toplumun manevî yönden gelişmesine, memleketin imar ve iskânına vesile olmuşlardır. Arşiv belgeleri incelendiğinde, bölge sakinleri tarafından Adıyaman ve çevresinde kurulmuş vakıfları tespit etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca bu arşiv belgelerinde vakıfların hizmetleri ve faaliyetleri de özellikle kaydedilmiştir.

Osmanlı döneminde Adıyaman'ın sosyal, ekonomik ve dinî hayatına katkı sağlayan vakıf hizmetlerini, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'nde bulunan evkaf defterleri, Tapu Tahrir defterleri (TTD), Cevdet Evkaf (CE), Cevdet Maarif (CM) ve İbnü'l-Emin Evkaf (İEE) tasniflerinde görmek mümkündür. Ayrıca Hısnımansur (Adıyaman) şer'iyeye sicilleri ve vakfiyeler, vakıflar konusunda başvuru kaynaklarıdır.

Evkaf defterleri, 19. yüzyıl sonlarında (1289/1872) Adıyaman'da otuz civarında vakfın olduğunu göstermektedir. Bu vakıfların on tanesi cami vakfı olup evkaf defterinde; Câmî-i Kebîr (Ulu Cami), Hoca Ali (Kap) Câmî-i, Abdülğani Câmî-i, Hoca Ömer Câmî-i, Sıratut Câmî-i, Yenipınar Câmî-i, İbrahim Bey (Eskisaray) Câmî-i, İmam Ağa Câmî-i ve Şeyh Muhyiddin Arabî Câmî-i olarak kaydedilmiştir. Zaviye vakıfları ise on iki tane olup; Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi, Çanakçı Dede Zaviyesi, Kadî Han Zaviyesi, Turuş Dede Zaviyesi, Bulduk Zaviyesi, Şeyh Mahmud Ensarî Zaviyesi, Zeyne'l-Abidîn Zaviyesi, Ebuzer Gıfarî Zaviyesi, Melekhan Zaviyesi, Şeyh Muhyiddin Arabî Zaviyesi, Şeyh Mahmud Ensarî Zaviyesi ve Nureddin Dede Zaviyesi adlarıyla yer almaktadır. Medrese olarak sadece Eslemez Bey Medresesi vakfı geçmektedir (BOA, *Ev. d*, 34325). Bu durum diğer medreselerin cami vakıfları bünyesinde bulunduğu bir göstergesi olsa gerektir. Bu vakıfların dışında ismen mevcut olduğu halde hizmetleri hakkında arşiv belgelerinden bilgi edinemediğimiz vakıflar ise İsmailü Vakfı, Şemseddin Vakfı, Mezraadarlık Vakfı, Şehabeddin Vakfı, Hacı Harun Vakfı, Hacı Mehmed Köprüsü Vakfı ve Helvacı Hacı Ahmed Vakfı'dır (BOA, *Ev. d*, 34325).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Adıyaman'daki vakıf sayısı evkaf defterlerinde otuz

civarında ise de Adıyaman'ın Osmanlı idaresine girdiği (1515) tarihten itibaren vakıf tesisi konusunda Adıyaman'da sürekli bir hareketliliğin olduğunu belirtmemiz gerekir.

Osmanlı arşiv belgelerinde, Adıyaman'da vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilen hizmetlerin cami ve mescitlerle dinî; mektep ve medreselerle ilmî; tekke ve zaviyelerle kültürel alanlarda ağırlıklı olduğu görülmektedir. Bu durum, Osmanlı döneminde Adıyaman yöresinde ilim tahsiline, İslam kültürünün ihyasına ve tasavvufî düşüncenin hayata geçirilmesine önem veren seçkin bir topluluğun mevcudiyetini ispatlar niteliktedir.

Osmanlı döneminde Adıyaman'daki vakıflar tarafından yürütülen hizmetlerin halka ulaşması dinî, sosyal ve kültürel anlamda toplumun ilerlemesinde etkili olmuştur. Bu hizmetlerin içinde en dikkat çeken ise toplumun manevi ve ahlaki açıdan eğitilmesine yönelik esaslar üzerinde yoğunlaşan kurumlar olan tekke ve zaviyelerin gerçekleştirdiği faaliyetlerdir (Kara, 2011: 368). Osmanlı döneminde Adıyaman ve çevresindeki tekke ve zaviye vakıfları denilince, en başta Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi gelmektedir. Çünkü Adıyaman'a ait Osmanlı arşiv belgelerinde Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfının ve ona bağlı hayrî kurumların topluma yönelik çeşitli alanlarda gerçekleştirdiği faaliyet ve hizmetler daha çok yer almaktadır. Bu da göstermektedir ki, Adıyaman'da bir zaviye kurucusu ve toplum önderi olan Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin hayatı, zaviyesi ve bu zaviye etrafında oluşan vakıf kurumların tanıtılması ve hizmetlerinin açığa çıkarılması, Osmanlı dönemi Adıyaman tarihi ve vakıf medeniyeti açısından önem arz etmektedir.

Osmanlı döneminde Adıyaman'da faal durumda olan vakıf hizmetlerini incelediğimiz "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri" adlı yüksek lisans tezimizde, Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfının Adıyaman vakıflar tarihinde ayrı bir yeri olduğu tespit edilmişti (Turgut, 1993: 61-64). Günümüze kadar Osmanlı arşivi kaynakları esas alınarak Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı ve hizmetlerini konu alan özgün bir çalışma yapılmadığından, bu konuyu daha önceki çalışmamızdan bağımsız olarak ele almayı uygun gördük.

A. Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin Hayatı

Erzincanî'nin nisbesinden hareketle Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin Erzincan'dan göç ederek Adıyaman'a bağlı Zey (İndere) köyüne yerleşen bir tasavvuf önderi, bir gönül eri olduğu genel kabul görmektedir. Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin göçüp geldiği yer olarak Türkiye'de mevcut olan, herkesçe bilinen Erzincan olduğunu söyleyenler olduğu gibi, Özbekistan'ın Buhârâ vilayetine bağlı bir kasaba olan Erzincan olduğunu söyleyenler de vardır. Ancak bu şifahî bilgiyi destekleyen bir vesikaya sahip değiliz. Bu bilgilerden başka Şeyh Abdurrahman'ın soyundan olduğunu mahkeme kararıyla tespit ettiren Lütfü Kırmızı, bu konuda Osmanlı arşivinde bir araştırma yapmış, tespit ettiği belgeleri bir araya getirerek bir kitap halinde basımını sağlamıştır. Sözü ettiğimiz bu kitapta Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin biyografisine dair kısımda şifahi bilgilere yer vermiştir (Kırmızı, 2012: 10). Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin yaşadığı dönemi belirlemek açısından ayrıntılı bilgi veren bir kaynak bulunmamakla birlikte, onun vakfına ait arazi kayıtlarını ihtiva eden tapu tahrir defterleri ve Hisnımansur şer'iyeye sicilleri dolaylı da olsa onun hayatına dair önemli bilgiler içermektedir. Osmanlı öncesinde ve Osmanlı'nın ilk döneminde adı geçen vakfa ait mal varlıkları Tapu tahrir defterlerine Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin oğlu Şeyh Abdulğafur'un müracaatıyla 1530 yılında kaydedilmiştir (BOA, *TTD 71*: 298, 303, 306, 328, 332; BOA, *TTD 156*: 253). Bu kayıtların Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin vefatından sonra gerçekleştiği makul gözükmektedir.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî ismini taşıyan ve 15. yüzyılda yaşadığı arşiv kayıtlarında yer alan bir başka tasavvuf önderi de Malatya Darend'e bağlı Balaban beldesinde medfundur (BOA, AE. SABH. I, 16275; BOA, ŞD, 440/82). İsimleri, nisbeleri ve yaşadıkları yüzyıl bakımından aynı olan bu iki zatın farklı kişiler oldukları arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır. Aralarında bir akrabalık bağı olduğuna dair bir tespit de mevcut değildir (Yılmaz, 1996: 243).

Osmanlı öncesinde Adıyaman ve çevresinde hüküm süren önemli devlet adamları Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne köyler, mezraalar ve araziler vakfetmişlerdir. Tapu tahrir defterlerinde, Dulkadiroğulları beylerinden Alaüddeve Bey (ö. 1515) ve Şahsuvaroğlu Ali Bey

(ö. 1522) gibi devlet adamlarının (Yinanç, 1995: IX, 556) Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne akarlar vakfettiği kayıtlıdır. Ayrıca kısa süreli olarak bölgede hükümlük süren Akkoyunlu Hükümdarı Sultan Uzun Hasan (ö. 1478)'in (Sümer, 2012: XLII, 261) ve Memluklu Sultanı Kansu Gavri (ö. 1516)'nin de (Seyyid, 2001: XXIV, 314) ayrı ayrı köyler ve araziler vakfettikleri mahkemece tescil edilmiştir (BOA, *TTD 71*: 298). Bu kayıtlara göre söz konusu zaviyeye araziler vakfeden ilk hayırsever Sultan Uzun Hasan'dır (Sümer, 2012: XLII, 261). Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfına dair ilk resmi kayıt olan bu belge, Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin 15. yüzyılda yaşadığını ve o dönemde zaviyesini Zey köyüne kurduğunu ispatlar niteliktedir.

Bilindiği üzere Osmanlı döneminde genel olarak şeyhlerin zaviyelerinin yanında bulunan haziresinde doğumunu ve vefatını gösteren mezar taşları bulunmaktadır. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi haziresinde üç mezar olmasına rağmen bu mezarların kimlere ait olduğunu gösteren herhangi bir kitabe bulunmamaktadır. Ancak Osmanlı arşiv belgelerinde şeyhin bu hazirede medfun olduğu ifade edilmektedir. Özellikle Adıyaman'a bağlı Kamışlı köyünün 1/6 hissesinin Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin mezarının masraflarına harcanmak şartı ile vakfedilmesi onun mezarının Zey köyünde olduğunun resmî bir belge ile ispatıdır (BOA, *TTD 156*: 34; BOA, AE. SMST. III, 22324). Diğer mezarların ise kızı ile hanımına aidiyeti şifahi bilgiye dayanmaktadır. Bununla beraber Osmanlı döneminde yaşayıp Adıyaman mahkemesinde vakıf arazileri tescil ettiren oğlu Şeyh Abdulğafur'un nerede medfun olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

B. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı Yönetimi

Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı, Osmanlı döneminde hayrî kurumları, akarları (gelir kaynakları) ve gerçekleştirdiği hizmetleri açısından Adıyaman ve çevresinde öne çıkan vakıflardandır. Bilindiği gibi malî kaynakları sayesinde vakıflar, öncelikle toplumun yararına hizmet edecek müesseseler inşa ederler. İnşa ettikleri bu müesseseler aracılığıyla toplumun dinî ve sosyal alandaki ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışırlar. Bu hizmetlerin sağlıklı bir şekilde idare edilmesi de ayrı bir ehemmiyet taşımaktadır. Bununla birlikte

hayrî kurumların idare edilmesi önemli olduğu kadar hizmette devamlılıkları da en az o derece önemlidir. Bu nedenle İslam tarihi boyunca oluşan vakıf kültür ve teamülü, hayırsever insanların yaptıkları hayrî kurumların idare ve idamesi için gelir kaynağı olacak akarlar (gayrimenkuller) tahsis etmesi şeklinde oluşmuştur. Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfının da bu şekilde hayrî kurumları (zaviye, cami, mektep ve medrese) olduğu gibi, bu kurumların idaresi ve idamesi için tahsis edilen akarları da (25 köy arazisi) olmuştur (BOA, *TTD 156*: 34; BOA, BEO, 20251, s. 44).

Hayrî kurumların halka yönelik hizmetlere devamının sağlanması ve vakfa tahsis edilen akarların işletilmesi için idarî bir teşkilata ihtiyaç olduğu açıktır. Bu ihtiyaç dolayısıyladır ki mütevellî denilen idareciler tarafından vakıfların yönetilmesi ve vakıflara ait mal varlıklarının korunması (Ömer Hilmi, 1977: 13) İslam tarihi boyunca önemini korumuştur.

Malını vakfeden her hayırsever, vakfiyesini mahkemeye tescil ettirirken genellikle vakfına kimi mütevellî tayin ettiğini de belirtir. Şayet belirtmezse ölünceye kadar kendisi, öldükten sonra da evlatları veya miras olarak bıraktığı malına vasî olarak tayin ettiği kimse vakfın mütevellisi olarak yöneticilik görevini üstlenir. Vâkıfın evladı veya vasîsi yoksa mütevellî, kadı tarafından tayin edilir. Mütevellî, hukuken vakfiyede yazılı şartlara uygun olarak vakfı yönetir, vakfiye kaybolmuşsa oluşan teamüle göre idare eder (Kayaoğlu 1977: 124.) Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesi vakfının vakfiyesi kayıp olduğundan, oluşan teamül çerçevesinde vakıf, Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin soyundan gelen evlatları tarafından idare edilmiştir (BOA, *CE*, 23303, 25593, 25606).

Mütevellinin idarî sorumluluklarından biri de vakfın mal varlığını muhafaza etmektir. Bu sorumluluk çerçevesinde mütevellî, gerektiğinde vakfedenin şartına ve oluşan teamüle uygun olarak vakıf malda tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir (Pakalın 1993: II, 640). Aynı şekilde yöre halkı tarafından en çok muhatap alınan ve devlete karşı da sorumluluğu olan mütevellî, vakfa bağlı kurumlara görevli tayininde veya azledilmesinde etkili ve yetkilidir. Bununla birlikte vakfın hayrî kurumlarında görevli olan personelin, din adamlarının, muallim ve müderrislerin maaşlarını deruhte ederek zamanı gelince ödemek de yine mütevellinin sorumluluğundadır.

Hizmetleri daha çok zaviye etrafında gelişen Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfını idare etmekle görevli olan mütevelliler genellikle bu görevin yanı sıra zaviye şeyhliğini veya aynı anlama gelen zaviyedarlık görevini (Ayverdi, 2006: III, 3481) ve vakıf arazilerin işletilmesini deruhte eden görevli anlamında mezraadarlık (Ayverdi, II, 2275) görevini de uhdelerine almışlardır.

Vakıf kurumlarda özellikle de zaviyelerde öne çıkan şeyhlik, zaviyedarlık, mütevellilik ve mezraadarlık gibi idarî görevlerin babadan oğula intikali vakıf kültüründe bir teamül haline gelmiştir (Açıkel, 2018: 109). Nitekim 27 Zilhicce 1194 (23.12.1780) tarihli bir dilekçe bu durumu kanıtlar niteliktedir. Bu dilekçeye göre, Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi zaviyedarı ve mütevellisi olan Şeyh Abdurrahman vefat etmiş, yerine oğlu Şeyh Osman tayin olma talebinde bulunmuştur. Bu talebe istinaden zaviyedarlık ve mütevellilik görevlerine Şeyh Osman tayin edilmiş (BOA, *CE*, 32408) ve altı sene görev yaptıktan sonra vefat etmiştir. Bunun üzerine vakfın diğer mütevellisi Şeyh İbrahim, 5 Cemaziyelahir 1200 (4 Nisan 1786) tarihli bir dilekçe ile vakfın zaviyedarlığı ve mütevelliliği görevlerine müteveffa Şeyh Osman'ın oğlu Mustafa'nın ortak edilmesini istemiştir. Söz konusu görevin Şeyh Mustafa'ya tevcih edildiğine dair bilgi, 1 Cemaziyelahir 1205 (1.2.1791) tarihli bir i'lamda yer almaktadır (BOA, *CE*, 23299).

Aile vakıflarında vâkıfın soyundan gelenlerin sayıca çoğalması, vâkıf evladı olanlar arasında vakfın ortaklaşa yönetilmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu durum vâkıf evladı olan herkesin kendisini vakıf yönetiminde görev almaya hak sahibi olarak görmesine yol açmıştır. Bunun sonucunda her hak sahibine görev ve yetki paylaşımı yoluna gidilmiştir. Ancak her vâkıf evladına görev verilmesi imkân dâhilinde olmadığından her aileden en çok hak sahibi ve en çok liyakatli (ehakk ve elyak) olan birine görev verilmesi uygulaması esas alınmıştır (BOA, *CE*, 25593, 21888).

Osmanlı uygulamasında vakfın mütevellisi iken kendi isteği ile görevden çekilen veya görevde iken ölen bir yöneticinin yerine yeniden birinin atanması genel bir teamül halini almıştır. Bu uygulama Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfının yönetiminde de geçerlilik kazanmıştır. 17

Ramazan 1217 (12.01.1803) tarihli bir arşiv belgesi bu konuya dairdir. Buna göre, vâkıfın evladı olduğunu ifade eden Ali, vakfın tevliyet ve zaviyedarlık görevlerini müştereken yürüten Seyyid İbrahim'in vefat ettiğini zikrederek ondan boşalan mezkûr göreve atanmak istemiştir. Bu talebini: "...yeri hâlîve hizmet-i lâzimesi mu'attal kalmağla merâhim-i 'aliyyelerinden mercûdur ki müteveffây-ı mezbûrun mahlûlünden evlâd-ı vâkıftan bu kullarına tevcih ve yedime bir kît'a berât-ı 'alfi'tâsı bâbında emr u fermân devletlü inayetlü merhametlü efendim hazretlerindir" şeklinde ifade etmiştir. Talebi kabul edilen Ali için bir berat tanzim edilerek ataması gerçekleşmiştir (BOA, CE, 8119). 10 Şaban 1247 (8.1.1832) tarihli bir belge ise vakfın vefat eden bir mütevellisinin yerine onun oğlunun atanmasına dair bir öneriyi ihtiva etmektedir. Buna göre, vakfın mütevellilerinden biri olan Seyyid Abdurrahman, vakfın diğer mütevellisi Seyyid Şeyh Mehmed'in vefat ettiğini bir dilekçe ile Hısnımansur (Adıyaman) kadısına bildirmiştir. Adıyaman kadısı da bu müracaata istinaden vefat edenin yerine onun oğlu Seyyid Şeyh Osman Halife'yi mütevellî olarak atamıştır (BOA. CE, 428- 430).

Osmanlı'da topluma yönelik hizmetlerin hayata geçirildiği kurumları elinde tutan aileden olmak önemli bir paye ve şeref olarak kabul edildiğinden şeyhin soyundan gelenlerin bu hayrî hizmette görev paylaşımı yapmaları önemli görülmüş ve bu paylaşım bir gelenek olarak devam etmiştir (BOA. CE, 429, 15659, 32408). Söz konusu hizmetleri yürüten insanların bu hizmeti müştereken yürüttüklerini başka arşiv belgelerinde de görmek mümkündür. 27 Ramazan 1087 (2.12.1676) tarihinde Adıyaman kadısı Mustafa Efendi'nin tanzim ettiği bir i'lama göre, adı geçen zaviyede birlikte şeyhlik ve vakıf mütevelliliği görevini yürütmekte olan Şeyh Hüseyin ve Şeyh Yahya adlı kişiler, vâkıfın evladından olan Ömer'in de şeyh unvanıyla görevlendirilip kendisine bir berat verilerek mezkûr göreve ortak kılınmasını arz etmişlerdir. Onların bu talebi olumlu karşılanmış ve adı geçen şahıs da mevcut yöneticilere müşterek kılınmıştır (BOA. CE, 25593).

Zaviyeyi idare etmekle ilgili görevlerin paylaşımında herhangi bir çekememezliğin görülmemesi, hatta söz konusu görevi paylaşanların kendi istekleriyle başkalarının aynı göreve müşterek kılınmasını

talep etmeleri tasavvufî düşüncenin icraata yansması olarak değerlendirilebilir. Başka arşiv belgelerinde de aynı konuyu görmek mümkündür. Nitekim 12 Şevval 1124 (12.11.1712) tarihli bir dilekçede belirtildiğine göre, Şeyh Erzincanî'nin evladından olan Dede Hüseyin, Ebubekir, Mustafa, Ömer, Muhammed ve Ahmed isimli kimseler, meclis-i şer'î şerîfe (Adıyaman Mahkemesine) başvurmuşlardır. Başvuru dilekçesinde Dede Muhammed isimli başka birinin de evlad-ı vâkıftan olmasından dolayı kendilerinin yürüttükleri şeyhlik ve mütevellilik görevlerine ortak edilmesini talep etmişlerdir. Bu talebin dikkate alınarak Dede Muhammed için de bir beratın tanzim edildiği bilgisi dilekçenin açıklama kısmında yer almaktadır (BOA. CE, 10066).

19. yüzyıla gelindiğinde Şeyh Abdurrahman Erzincanî soyuna mensup aileler, sayı bakımından 38'e ulaşmıştır. Vâkıf evlatlarının nüfusunda bu derece artış olmasına rağmen kendini mütevellî olmaya hak sahibi ve bu göreve liyakatli gören herkes dedelerinden kendilerine vasiyet yoluyla kalan vakfın manevi nüfuzundan ve maddî paylaşımlarından istifade etmek istemiştir. Bundan dolayı vakfın birden fazla yönetici tarafından ortaklaşa idare edilmesi teamül haline gelmiştir. Bu durum vakfın idaresine yönelik görevlerin birden fazla kişi tarafından hisse usulü esas alınarak paylaşılmasına yol açmıştır. Aileler arasında ortaklaşa yürütülen vakıf yöneticiliği, bu göreve liyakatli ve hak sahibi olan kişilerin hisse usulü ile atanması ile devam ettirilmiştir. 17 Rebiulevvel 1331 (24.02.1913) tarihli bir belge, vakfın mütevelliliği ve mezraadarlığı, zaviyenin şeyhliği ve zaviyedarlığı gibi idarî görevlerin vakıf kurucusunun şartı gereği hisse usulü ile yürütüldüğünü göstermektedir (HŞS, 251, s. 83).

Zaviyelerde yıllarca şeyhlik yapan veya vakfın mütevelliliği görevini yürütenlerden bulunduğu görevleri yürütemeyecek dereceye gelenlerin bu görevlerinden feragat ettiklerini arşiv belgeleri ortaya koymaktadır. 17 Cemaziyelevvel 1144 (16.11.1731) tarihli Hısnımansur kadısı Abdullah'ın imzasını taşıyan bir i'lâm bu konuyla alakalıdır. Söz konusu i'lâmda 1703 yılında Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi şeyhlik ve mütevellilik görevlerini üstlenen Dede Muhammed, 28 yıl hizmetten sonra muhtemelen artık bu görevle ilgili yükümlülüklerini hakkıyla ifa edemediğinden kendi rızasıyla görevlerinden feragat ederek oğlu Seyyid Abdurrahman'a bırakmıştır (BOA. CE, 23303).

Osmanlı döneminde vakıfların yönetimi ile ilgili arşiv belgelerinde görev değişikliği titizlikle kaydedilmiştir. Bunların arasında Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfı ile ilgili görev değişikliklerini içeren arşiv belgeleri de görülmektedir. Bu konu kapsamında 17 Receb 1212 (16 Ocak 1798) tarihli üç arşiv vesikası bulunmaktadır. Bu belgelerden ilkinde, vakfın mütevellilerinden Şeyh Mustafa'nın vefat ettiği ve yerine Şeyh Ahmed adında birinin atandığı kaydedilmiştir. İkincisinde, çocuksuz vefat eden zaviyedâr ve müteveli Hasan'ın yerine yine evlâd-ı vâkıftan Şeyh Mustafa'nın tayin edildiği belirtilmiştir. Üçüncüsünde ise, zaviyenin hissedarlarından Hüseyin'in vefat ettiği ve yerine oğlu Şeyh Mahmud'un tayin edildiği tescil edilmiştir (BOA. CE, 18467).

Vakıf yönetiminin başında bir görevlinin bulunma zorunluluğu özellikle vakıf mal varlıklarının korunması amacıyla matuftur. Her dönemde vakfın çok değerli mal varlığına bazı kötü niyetli kişilerin göz dikmesi mümkün olmuştur. Bu nedenle vakıf mallarının büyük bir hassasiyetle korunması önemli görülmüş, vakıf malların korunması hususuna vakıf yöneticileri ve inanca toplu özen göstermiştir ve vakıf mal varlıklarının yüzyıllarca korunmuş olmasında Müslüman toplumlarda bu inancın hâkim olmasının payı büyük olmuştur. Bununla birlikte Müslüman toplumlarda yaşayan herkesin bu duygulara sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. (Orazov-Aşirov, 2018: 183). Bu nedenle zaman zaman Allah'ın mülkü olmak üzere vakfedilen mallara bazı kötü niyetli insanların sahte evrak düzenleyerek sahip olmak istediğine de şahit olunmuştur. 15 Cemâziyelevvel 1105 (12 Ocak 1694) tarihli bir arşiv belgesi böyle bir duruma şahitlik eder niteliktedir. Buna göre, Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına ait köylerden biri olan Samsat nahiyesine bağlı Karkuni köyüne Samsat'ta görevli bazı kişiler uydurma berat ve sahte defter sureti göstererek bu arazilerin kendi üzerlerine kayıtlı olduğunu iddia etmişler ve vakıf arazisine el koymak istemişlerdir. Ancak mütevellinin şikâyeti ve Adıyaman kadısının müdahalesi ile bu zorbalık önlenerek vakfın arazileri mütevellinin tasarrufuna verilmiştir (BOA, AE. SAMD, II, 432).

Osmanlı döneminde vakıfların yöneticisi kadrosunda nâzır denilen görevliler de vardı. Bunlar vakfın yönetimini, gelirini, giderini kontrol eden, harcamaların yerli yerince yapılıp yapılmadığını denetleyen görevlilerdi (Kazıcı, 1985: 62). Nâzır

denilen görevlilerin daha çok malî açıdan yüksek geliri olan vakıflarda mevcut olduğu görülmektedir. 29 Zilhicce 1170 (14.9.1757) tarihli bir arşiv belgesine göre, Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı nâzırlık görevine vâkıfın evladından olan Şeyh Yahya bir beratla tayin edilmiştir (BOA, AE. SMST, III, 723). Altı sene bu görevi yürüten Şeyh Yahya, 29 Zilhicce 1176 (11.7.1763) tarihli dilekçe ile uhdesinde mevcut olan nâzırlık görevini yine evlad-ı vâkıftan Seyyid Ömer Efendi'ye devretmek istemiştir. Talep doğrultusunda görev tevcihi gerçekleştirilmiş ve Seyyid Ömer Efendi'ye bu atamaya dair bir berat verilmiştir (BOA, AE. SMST, III, 1460).

Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'nın yönetimi ve denetimine dair görevlerin vâkıfın evlatları tarafından karşılıklı anlayış çerçevesinde topluma hizmet noktasında buluşarak herhangi bir tartışmaya ve çekişmeye yer vermeden ortaklaşa olarak yürütüldüğü konu ile ilgili arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

C. Vakfın Hayrâtı

Hayrât, topluma hizmet maksadıyla hiçbir karşılık beklemeden kurulan müesseselerdir. Aynı şekilde bu müesseselere hayrî kurumlar da denilmektedir. Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı, zaviye, aşevi, cami, mektep ve medrese gibi sosyal kurumlara sahip olduğundan Osmanlı döneminde Adıyaman halkına önemli hizmetler sunan vakıflardan biri olmuştur.

C. 1. Zaviye ve Aşevi

İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yeri olan zaviyeler, tasavvuf düşüncesinin, anlayış ve terbiyesinin işlendiği, derinleştirildiği ve tasavvufî hayatın yaşanarak halka takdim edildiği yerlerdir (Kazıcı, 1985: 111). Bu özellikleri sebebiyle zaviyeler, Anadolu'nun İslamlaşmasında önemli rol oynamışlardır. Tasavvuf erbabı olan şeyh ve dervişler kendi müritleriyle beraber gelip Anadolu'ya yerleşerek, boş arazileri imara açmaları, tarlaları işletmeleri ve yerleştikleri yerlere birer zaviye kurarak, oraları din, kültür ve imar merkezleri haline getirmeleri sonucunda fethedilen bölgeler kısa zamanda İslam yurdu haline getirilmiştir (Turgut, 2013: 86). Kendisi de tasavvuf erbabı olan Şeyh Abdurrahman Erzincanî müritleriyle beraber göç edip gelerek Adıyaman'ın Zey köyüne yerleşmiştir. Yolların kavşağında yer alan Zey köyünde Şeyh Abdurrahman

Erzincanî'nin tesis ettiği zaviyeye, konumu ve icra ettiği misyonu nedeniyle Akkoynlu Sultanı Uzun Hasan, Memluklu Sultanı Kansu Gavri, Dulkadiroğulları beyleri ve Osmanlı Sultanı Yavuz Sultan Selim köyler vakfetmişlerdir (BOA, TS. MA. d. 6941: 21). Adıyaman ve çevresini Osmanlı topraklarına katan Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Zey köyünün örfi vergisini de Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesine bağışlayarak gelip – geçenlere sarf edilmesi için vakfetmiştir. Ayrıca Yavuz Sultan Selim, Ayıntab'ın (Gaziantep)'in Sam isimli bir köyünü de zaviyeye vakfetmiştir. 1539 yılında yapılan yeni tahrirde, eski tahrir defterinde olduğu gibi, Yavuz Sultan Selim'in bağışladığı yerlerin ve gelirlerin tahrir defterine yazılması talimatı verilmiştir. Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin oğlu Şeyh Abdulğafur'un torunu Mevlana Ali'nin köyde kayıtlı reyanın vergilerini toplayarak vakfa sarf etmesi hususu da ayrıca kayıt altına alınmıştır (BOA, TTD 71: 213). Kanunî Sultan Süleyman (1520-1566) ise Şeyh Abdurrahman Erzincanî ailesinin, olağanüstü hallerde tahsil edilen “avarız-ı divaniyye” adı verilen vergi ile savaş durumunda tahsil edilen “tekâlif-i örfiyye” (Pakalın, 1993: III: 434, 437) adlı vergiden muaf tutulmalarını ferman buyurmuştur (BOA, TTD 419: 445). Osmanlı'da başka vakıflara da vergi muafiyetinin uygulandığı bilinmektedir. Mesela, Sivas'taki Büyük ve Küçük Ali Baba zaviyeleri de Osmanlı döneminde vergi muafiyetinin uygulandığı vakıflara örnek zaviyelerdendir (Savaş, 1990: 138).

Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi gibi geçitlerde, derbentlerde ve yol üzerlerinde gelip – geçen yolcuların yiyecek ve içecek ihtiyaçlarını karşılayan, gerektiğinde yatacak yer, hayvanlarına da kalacak ahır temin eden zaviyeler, İslam tarihi boyunca birer misafirhane görevi yapmışlardır. Asıl itibarıyla Kur'an'ın yemek yedirmeye, açları doyurmaya yönelik teşviklerini bir prensip olarak benimseyen tasavvuf erbabı, bu prensibi sosyal hayata tatbik ederek zor zamanda insanlara destek olmasını bilmişlerdir. Tasavvuf erbabı, bu fedakâr anlayış sayesinde, kurdukları zaviyelere misafirhane ve aşevi gibi bölümler ekleyerek gelip geçenlere yemek ikramında bulunmuşlardır. İnsanların su ihtiyacını karşılamaya özen göstermişlerdir. Bu durum toplumsal kaynaşmaya, kardeşliği geliştirmeye ve dostluğu güçlendirmeye de vesile olmuştur (Ocak, 1978: 250). Bu anlamda Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi de,

misafirlerinin iâşe ve ibatesi ile ilgilenmiş, onların rahatı ve huzuru için gerekli hizmetleri sunarak toplumun kaynaşmasına, kardeşlik duygularının gelişmesine vesile olmuştur. Ulaşımın binek hayvanlarla yapıldığı Osmanlı döneminde zaviyenin sadece yolcuların ihtiyaçlarını karşılayan bir merkez olmayıp, onların hayvanlarına da yem ve yer temin ettiğine işaret edilmelidir. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi nezdindeki aşevi, ayende ve ravende (gelip- geçen) misafirlerin ağırlandığı bir misafirhane görevi yapmıştır (BOA, TTD 419: 445).

Zaviyenin hizmetlerinin aksamadan yürütülmesi, ayende ve ravendenin ağırlanması, ihtiyaçlarının karşılanması, insanların sevgisini kazanacak, dinî yaşantıya sempatisini arttıracak tasavvuf derslerinin, hoş sohbetlerin yapılması, insanların ihtiyaç duyduğu hususlarda ve zamanlarda onlara yardımcı olunması yönündeki bütün çabalar birinci derecede zaviyenin şeyhi durumunda olan zaviyedar tarafından organize edilerek yürütülmüştür. Şeyh Abdurrahman Erzincanî tarafından kuruluşu gerçekleştirilen zaviye, Osmanlı tarihi boyunca onun soyundan gelen evlatları tarafından icra edilen nice hizmetlere sahne olmuş Adıyaman'ın en faal zaviyelerinden biri olmuştur.

C. 2. Camiler

Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına ait iki cami mevcuttur. Her iki cami de günümüze kadar varlığını devam ettirmiştir. Bunlardan biri Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin zaviyesini kurduğu Zey köyündedir. Diğer cami ise günümüzde Adıyaman iline bağlı bir ilçe merkezi olan Tut'tadır. Tut ilçe merkezindeki tek tarihi cami olma özelliği taşıyan ve ilçe müftülüğü kayıtlarında Ulu Camiî (Ulu Câmî) olarak geçen cami, Osmanlı arşiv belgelerinde Şeyh Abdurrahman Erzincanî Câmî'i olarak yer almaktadır.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı, faaliyetlerini zaviye merkezli sürdüren tasavvufî bir yapılanma olmakla birlikte cami yapımına ve hizmetlerine de önem vererek halkın ibadethane ihtiyacına cevap vermiştir. Vakfın yönetimi aynı zamanda bu camilerin idaresi, faaliyetleri ve idamesi için gerekli bütün tedbirleri de almıştır. Camilere din görevlileri tayin ederek camilerde ibadetin ve din hizmetlerinin aksaması önlenmiştir. Gerektiğinde camilerin bakım ve onarımı yaptırılmıştır. Camilerin ihtiyaç duyduğu malzemenin temini sağlanmıştır.

Osmanlı döneminde camilerde görev yapacak din görevlilerinin dinî bilgi ve birikim bakımından iyi bir seviyede olmaları şart koşulduğu gibi, yaşantısı bakımından da cemaate örnek olacak bir vasıfta, cemaatin çoğu zaman ahlakına ve İslami yaşantı konusundaki istikametine şahit olduğu kimselerden seçilmesine önem verilmiştir. Şayet cami görevlilerinden atandıkları göreve liyakat olmadığı veya ahlakî problemleri olduğu tespit edilenler ise görevden uzaklaştırılmışlardır. Dinî yaşantı bakımından problemlili olanların görevden uzaklaştırılmasına aracılık yapan vakıf mütevellisi, ahlakı ve yaşantısı toplumca övülen kişilerin camilere görevli olarak atanmasına da özellikle aracılık etmiştir. Bu görevini Adıyaman ve Behisni kadılarında verdiği arz-ı hâl (dilekçe) ile dile getirmiştir. Bu anlamda mütevellinin etkili ve yetkili olduğu arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır (BOA, CE, 23303; BOA, CE, 11387). 1 Cemaziyelahir 1259 (29.06.1843) tarihli bir arz-ı hâl vakıf mütevellisinin etkisini göstermesi bakımından anlamlıdır. Söz konusu arz-ı hâlde vakfın mütevellisi, Tut köyündeki Şeyh Abdurrahman Erzincanî Camii'nde imam-hatip olarak görev yapmakta olan Osman b. Abdurrezzak adlı şahsın bu görevlere layık olmadığını, toplum içinde kötü ahlakı ve münafıklığı ile tanındığını, bu yüzden insanların kendisinden nefret ettiğini, köy halkının ve cami cemaatinin adı geçen şahıstan şikayetçi olduğunu ifade etmiştir. Bundan dolayı adı geçen görevden alınarak yerine köy halkı ile cami cemaatinin ahlakını ve davranışlarını takdir ettiği, Kur'an-ı Kerim okuyuşu düzgün olan ve yaşantısıyla salih bir insan olarak bilinen Abdulğafur b. Mehmed Şerif adlı kişinin atanmasının uygun olacağını bildirmiştir. Vakıf mütevellisinin Besni (Behisni) kadısına sunduğu bu şikâyet dilekçesine istinaden köy halkının ve cami cemaatinin şahitliğine başvurulmuş, olayın gerçekliği tespit edilmiş, ardından imam-hatip Osman b. Abdurrezzak görevden alınmış ve yerine Abdulğafur b. Mehmed Şerif atanmıştır. Bu atama talebi Besni kadısı tarafından sadarete yazılan bir dilekçe ile talep edilmiş, sadaret makamı ise bu talebi yerinde bularak, görevli değişikliğini yapmıştır (BOA, CE,11387).

Osmanlı devlet geleneğinde vakıflar eliyle yürütülen cami hizmetlerinin verimli olmasına özen gösterildiği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Camilere tayin edilen imamların Kur'an'ı tecvitle okuyan, kıraatı düzgün, güzel ahlak sahibi, cemaat tarafından hal ve yaşantısı güvenilir kimseler ol-

malarına dikkat edilmiştir. Bu yönleriyle kusuru görülenler cemaat tarafından şikayet konusu edilmiş ve mütevellinin kadiya müracaatıyla ya görevden alınmış ya da düzelmesi için çaba sarf edilmiştir.

C. 3. Sıbyan Mektebi

Adıyaman'ın nüfusu kalabalık köylerinden biri olan Zey köyünde toplumun her kesimine yönelik sosyal, dinî ve kültürel alanlarda hizmetler yürüten Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı, çocuklara yönelik olarak da eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Sıbyan mektebi adı altında küçük çocuklara eğitim ve öğretime imkân sağlamıştır.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin oğlu Abdulğafur'un babasının yerine zaviyenin şeyhliğini ve vakfın mütevelliliğini yürüttüğü ilk yıllarıda, Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olmuştur. O dönemde vakfın hizmetlerinin aksamaması için mirî araziden olan Samsat kazasına bağlı Kilisebük, Kuruçay ve Ankoz mezraaları adı geçen vakfa bağışlanmıştır. Bu mezraaların gelirinin yarısı zaviye hizmetlerine sarf etmesi için Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin oğlu Şeyh Abdulğafur'un tasarrufuna, diğer yarısı ise Şeyh'in dostlarından Müslüman Sıbyan Mektebi muallimi Mevlana Hacı İsmail'in tasarrufuna verilmiştir. Onlar, söz konusu mezraaların arazilerini tarıma açarak işletilmelerini sağlayacaklardır. İşletenlerden işletme bedeli olarak belli bir ücret tahsil ederek hem zaviyeye hem de sıbyan mektebine gelir temin edeceklerdir (BOA, TTD 71: 332). Sıbyan mektebi mualliminine yapılan bu tahsisat, Osmanlı Devleti ve Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi vakfı bünyesinde eğitime verilen önemi göstermesi bakımından anlamlı olmuştur.

C. 4. Saru Şeyh Medresesi

Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı, cami, zaviye ve mektepten başka gençlere yönelik eğitim faaliyeti gösteren bir medrese açarak da eğitim faaliyetlerine ağırlık vermiştir. Vakfın bu hassasiyetini tespit eden o zamanın padişahları ve bürokratları Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına devletin mirî arazisinden ve kendi şahsi arazilerinden tahsisatta bulunarak destek olmuşlardır.

Tarihsiz bir arşiv belgesine göre, Adıyaman ve çevresinin Malatya'ya bağlı olduğu bir dönemde Samsat kazasına bağlı Karkuni adındaki köy, Malatya Mirlivası Mehmet Bey tarafından satın alınarak Zey köyünde eğitim öğretime devam eden Şeyh

Abdurrahman Erzincanî vakfı bünyesinde faaliyet gösteren Saru Şeyh Medresesi'ne vakfedilmiştir. Mirliva Mehmet Bey, Karkuni köyünün gelirinin yarısını Saru Şeyh Medresesi'nin müderrislerine, diğer yarısını ise aynı medresenin talebelerine vakfetmiştir. Bu vakfın amacı, medresenin hocalarıyla talebelerinin yıllarca maddi açıdan bir sıkıntı çekmeden eğitime devam etmelerini sağlamak olmuştur. Buna rağmen bazı kötü niyetli ve zorba tabiatlı insanlar tarafından bu vakıf arazilere zaman zaman el konulmuştur. Hayır yolda vakıf amacıyla yapılan bütün faaliyetlere, hayrî hizmetlere destek olan Osmanlı Devleti, Saru Şeyh Medresesi'ne vakfedilen arazileri, işgal edenlerin elinden alarak tekrar vakfa tahsis etmiştir. Böylece medresenin eğitim hizmetine devamı sağlanmıştır (BOA, CE, 33137).

Arşiv belgelerinden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti her zaman vakıf mallarına sahip çıkmış, onları korumuş, zorba ve sahtekar insanların ellerine bırakmamıştır. Böylece vakıf malları, yüzyıllar boyu Osmanlı idaresinde müsadere edilmeden, kimse'nin eline bırakılmadan ibadet anlayışıyla yaşatılmıştır. (BOA, AE. SAMD. II, 432; BOA, CE, 33137).

D. Vakfın Akarları (Gelir Kaynakları)

Osmanlı döneminde oluşan teamül çerçevesinde Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne önemli ölçüde araziler vakfedilmiştir (BOA, TTD 71: 213-215, 290, 298, 303, 306, 328, 332; BOA, TTD 156: 34, 161, 250, 251, 253). Vakfa bağışlanan araziler yirmi beş köy veya mezraadan ibarettir. Bu yerleşim birimleri Ayıntab (Gaziantep), Hısınmansur (Adıyaman), Samsat ve Behisni (Besni) kazalarına bağlı köy ve mezralardır. Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfının zaviyesi, aşevi, camileri, mektep ve medresesi gibi hayrî kurumların idaresi ve idamesi için yapılan tüm masraf ve giderler ile bu kurumlarda görev yapan personelin maaşları bu akarların gelirlerinden karşılanmıştır. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na yapılan bağışlar, padişahların bu zaviyeye ve hizmetlerine yüksek bir değer verdiklerinin göstergesidir. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı'na yapılan tahsisatları şöyle sınıflandırabiliriz:

D. 1. Ayıntab (Gaziantep)'a bağlı Sam Karyesi: Yavuz Sultan Selim tarafından tamamı Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesine bağışlanmıştır (BOA, TS. MA. d. 6941, 21).

D. 2. Hısınmansur (Adıyaman)'a bağlı olup Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına bağışlanan köyler:

a. Zey köyü ile bu köye bağlı Kızılvenk ve Tufan mezraaları: Akkoyunlular sultanı Uzun Hasan (ö. 1478), yıllık geliri 2000 akçe olan Zey köyünü Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesine vakfetmiştir (BOA, TTD 71: 303, 328). Yavuz Sultan Selim (ö. 1520) (Emecen 2009: XXXVI, 407) ise, Zey köyünün reayasından alınan örfi verginin tamamını zaviyeye bağışlamıştır. Bu durum tapu tahrir defterinde Yavuz Sultan Selim'in fermanıyla "... karye-i mezbûrenin mahsulâtı ve ğallâtı külliyyen zâviye-i mezbûrede âyende ve ravendeye sarf oluna deyû merhûm Sultân Selim Han hazretlerinden mukarrer-nâme..." şeklindeki kayıttan anlaşılmalıdır (BOA, TTD 419: 445). Zey köyüne bağlı Kızılvenk (Kızılben) mezraası ise Kutludoğmuş adındaki bir hayırsever tarafından Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Kızılvenk'in yıllık geliri 150 akçedir (BOA, TTD 71: 328). Zey köyünün bir diğer mezraası olan Tufan mezraası da Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne vakfedilmiştir. Yıllık geliri 260 akçedir (BOA, TTD 419: 453).

b. Yassihöyük Köyü: Osmanlı hâkimiyeti öncesinde Adıyaman ve çevresinde hüküm süren Dulkadiroğulları beyleri de Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne rağbet etmişler, hizmetlerini takdir etmişlerdir. Bunun göstergesi olarak Yassihöyük köyünün yarısını Dulkadiroğulları Beyi Alaüddevle Bey (ö. 1515); diğer yarısını ise Dulkadiroğulları Beyi Şahsuvaroğlu Ali Bey (ö. 1522) zaviyeye vakfetmişlerdir. Yassihöyük köyünün yıllık geliri 226 akçedir (BOA, TTD 71: 298, 328).

c. Dağdağanlı köyü ve Hasankendi mezraası: Alaüddevle Bey, yıllık geliri 188 akçe olan Dağdağanlı köyü (BOA, TTD 71: 306, 328) ile yıllık geliri 200 akçe olan Hasankendi mezraasını (BOA, TTD 71: 328) zaviyeye vakfetmiştir.

d. Yağlı Mezraası ve Seyfeler köyü: Memluk sultanı Kansu Gavri (ö. 1516), Yağlı mezraası ile yıllık geliri 200 akçe olan Seyfeler köyünü zaviyeye vakfetmiştir (BOA, TTD 419: 453).

e. Uludam ve Kamışlı köyleri: Senelik geliri, 500 akçe olan Uludam köyü (BOA, TTD 156: 161) ile Kamışlı köyünün gelirinin altıda biri Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin Zey köyündeki mezarının giderleri için vakfedilmiştir. Tahrir defterine göre,

Kamışlı köyünün mâlikâne usulü bir vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde mâlikâne arazi, devletin vakfa tahsis ettiği bir arazi olup, işletmecisinden devletin vergi aldığı ve vakfın da arazinin gelirinden vergiden ayrı bir pay aldığı arazidir. Bundan dolayı da ona, “iki baştan tasarruf” arazi denilmektedir. (Barkan, 1939: 122) Kamışlı'nın yıllık gelirinin 130 akçe olduğu belirtilmiştir (BOA, *TTD 156: 34*).

D. 3. Samsat kazasına bağlı köylerden Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'ne bağışlananlar:

a. Karkuni köyü: Malatya Mirlivası Mehmed Bey'in kendi imkânlarıyla satın alması sonucunda sahip olduğu Karkuni köyünün tamamı Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına bağlı Zey köyünde faaliyet süren Saru Şeyh Medresesi'ne bağışlanmıştır. Senelik geliri 3000 akçe olup gelirinin yarısı medresenin müderrislerine, diğer yarısı talebelerin ihtiyaçlarına bağışlanmıştır (BOA, *TTD 156: 250*).

b. Samsat'ın Kilisebük, Kuruçay ve Ankoz mezraaları: Samsat kazasına bağlı yıllık geliri 40 akçe olan Kilisebük, (BOA, *TTD 71: 332*) yıllık geliri 30 akçe olan Kuruçay (BOA, *TTD 71: 332*) ve yıllık geliri 20 akçe olan Ankoz mezraaları mirî arazi (devlete ait arazi) olup, Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na tahsis edilmiştir (BOA, *TTD 71: 332*).

D. 4. Besni kazası köylerinden Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına bağışlananlar:

a. Besni'nin Erniç (Kaşlıca) nahiyesine bağlı Buryalu, (BOA, *TTD 71: 213*) Havudlu (BOA, *TTD 71: 214*) ve Tut köyleri Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına bağışlanmıştır. Bu köylerden Tut'un geliri 1000 akçe, Havudlu'nun ise 450 akçedir (BOA, *TTD 71: 215*).

b. Burçluca köyü: Besni'nin yıllık geliri 287 akçe olan Burçluca köyü ise Eslemez Bey adında bir hayırcı tarafından Erzincanî vakfına bağışlanmıştır (BOA, *TTD 71: 290*).

H. 925 / M. 1519 ve H. 937 / M. 1530 yıllarında yapılan tahrirlerden (BOA, *TTD 71: 213, 328, 332*; BOA, *TTD 156: 34*) hareketle kaydettiğimiz bilgilere göre Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na 15-16. yüzyıllarda bağışlanan 19 köy ve mezraadan 16'sının tamamı; diğer üç köyden Besni kazasına bağlı Havudlu köyünün dörtte üçü (3/4), Buryalu köyünün üçte ikisi (2/3) vakfedilmiştir.

Hısımansur'a bağlı Kamışlı köyü ise 1/6 hissesi, Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin mezarının masraflarına tahsis edilmiştir (BOA, *TTD 156: 34*).

16. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'nın köy sayısı 19 iken, 19. yüzyılda 1283 (1866)- 1287 (1870) senelerinde 17 olduğu görülüyor (BOA, BEO, 20251, s. 44). Ancak bu defa farklı köy isimleri kayıtlı olup, 17. yüzyılda Erzincanî Vakfı'na ait bazı köylerin defter dışında kaldığı anlaşılmaktadır. 16. yüzyıl ile 19. yüzyılda Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na ait köylerin sayısının yeni ilave olan isimlerle 25'e çıktığını görüyoruz (Ek: 2). Bu durum, Asr-ı Saadet'ten itibaren devam eden infak kültürünün Osmanlı toplumundaki tezahürü olarak görülebilir. Osmanlı topraklarında temeli atılan bir hayır kurumunun Müslüman toplum tarafından sahiplenildiği ve halkın kendi malını Allah rızası için vakfetmek suretiyle onu ihya ettiği ve fedakârlık yaptığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'nın gelir kaynaklarının arttığı ifade edilebilir.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına ait köylerden 19. yüzyıl sonları 1866-1870 yıllarında vakfa gelir getiren 17 köyün toplam geliri 1866'da 74.188 kuruş iken 1870 yılında oldukça bir düşüş kaydederek 43.167 kuruş olarak kaydedilmiştir (BOA, BEO, 20251, s. 44). Bu düşüşün sebebinin ne olduğuna dair kayıtlarda bir açıklık bulunmamaktadır. Osmanlı Devleti'nde yapılan hesapların titizlikle yapılması ve denetlenmesi bağlamında 6 Temmuz 1863 tarihinde “Divan-ı Muhasebat”ın kurulduğu kayıtlarda yer almaktadır (Kış 2016: 39). Günümüzde “Sayıştay” karşılığı olan söz konusu kurumun kuruluşu, Osmanlı Devleti'nde hesapların daha titiz yapılmasına yönelik bir iradenin oluştuğunun göstergesidir. Bu iradenin vakıf gibi hassas bir kurumun hesaplarının tutulmasında da kendini göstereceği açıktır. Bununla birlikte 1870'te vakfın arazilerinden elde edilen gelirin azalmasının sebebinin, o yıllarda Anadolu'nun her tarafında olduğu gibi Adıyaman ve çevresinde de etkili olan kuraklık ve kıtlık olduğu söylenebilir (Erler, 2010: 133).

E. Vakfın Harcama Kalemleri

Osmanlı döneminde bütün vakıf kurumlarda olduğu gibi Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı bünyesinde yer alan hayrî kurumlarda da yönetim, vakıf bütçesinden alınan maddi destekle sürdürülebilmştir. Söz konusu vakfa bağlı hayrî

kurumların tüm masrafları ve personel maaşları vakfın bütçesinden karşılanmıştır. Bu açıdan bakıldığında vakıfların gelirleri hayrî kurumların devamı için hayatî derecede önemli olmuştur.

E. 1. Vakıf Yöneticilerine Yapılan Ödemeler

Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'nın vakfiyesi kayıp olmasına rağmen yüzyıllardır oluşan teamüle göre vakıf mütevelliliği görevi vâkıfın evlatları (şeyhin soyundan gelenler) tarafından yürütülmüştür. Mütevellilik gibi idarî görevlerden olan zaviyedarlık ve mezraadarlık görevleri de Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin soyundan gelen evlatları eliyle yine vâkıfın şartına uygun bir şekilde oluşan teamül doğrultusunda yürütülmüştür.

Osmanlı arşiv belgelerinde Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı idarî görevlerinin vâkıfın şartına uygun bir tarzda gerçekleştirildiği ve Osmanlı'nın son dönemlerinde vakfın masraf fazlası gelirinin 38 hisseye paylaştırıldığı görülmektedir. Bu durum 1327-1334 (1909-1915) tarihli 251 numaralı Hısnımansur (Adıyaman) Şer'îyye sicilinde kayıt altına alınmıştır. Bu kayda göre Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı tevliyeti otuz sekiz hissedir. Bu hisse sahiplerine her bir görevden dolayı ayrı bir pay verilmektedir. Bu hisselerin kapsamına mütevellilik, şeyhlik / zaviyedarlık ve mezraadarlık görevleri girmektedir. Vakfın mütevellisi, zaviyedarı ve mezraadarı olarak tayin edilen şahıslar 1913 senesine mahsuben her bir görevleri için senelik 137 kuruş 25'er para maaş almışlardır. Her üç görevin toplamı ise 413 kuruşa ulaşmaktadır (*HŞS* 251: 83). Bu bilgilerden şeyhin evlatlarının vakfın yönetimine müşterek oldukları ve vakıf kurumlara yapılan masraflardan artan gelirlerin şeyhin soyundan gelenlerce paylaşıldığı anlaşılmaktadır.

Vakfın idaresine dair görevlerin genellikle Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin soyundan gelen erkek evlatları tarafından yürütüldüğü bir şikâyet dilekçesinden anlaşılmaktadır. Söz konusu dilekçede Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin soyuna mensup kız evlatlarına mütevellilik görevinin verilmeyişi şikâyet konusu edilmiştir. Dilekçeyi sunan kişilerin isimleri "Seyyid Abdulkadir, Seyyid Osman, Seyyid Ebu Hureyre ve sairleri" şeklinde belirtilmiştir. Adı geçen şahıslar Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin kız evlatlarının çocukları olduklarını belirtmişlerdir. Özellikle vâkıfın sadece erkek evlatlarının soyundan gelenlerin mütevellilik yapacağına dair bir şart koşmadığını ve böyle bir vasiyetinin

olmadığını ifade etmişlerdir. Bundan dolayı vâkıfın kız evlatlarının çocukları olduklarını ve vakfın yöneticiliğine dair görevlere talip olduklarını, fakat vâkıfın soyundan gelen erkek evlatların kendilerini bu görevlere ortak yapmadıklarını ifade etmişlerdir (BOA, A. *DVNSMHD*, d. 34: 220). Şeyh Abdurrahman Erzincanî evlatlarından kızların soyundan gelenlerin bu dilekçenin sunulduğu zamana kadar vakfın idarî görevlerinde bulunmadıkları anlaşılmaktadır. Bu dilekçenin sonrasında ise vâkıfın kız evlatlarının veya onlardan olma erkek evlatların vakfın yöneticiliğine dair görevlerde bulunup bulunmadığına dair bir bilgi elde edilememiştir.

E. 2. Cami Görevlilerine, Muallim ve Müderrislere Verilen Maaşlar

Osmanlı Devleti'nde cami-mescid, tekke-zaviye, mektep-medrese gibi vakıf kurumların idaresi ve idamesi için gerekli bütün masrafları vakıfların bütçesinden karşılandığı gibi bu kurumlarda görev yapan şeyh, zaviyedar, imam, hatip, vaiz, müezzin, muallim ve müderris gibi personelin maaşları da vakıflarca karşılanmıştır (BOA, *CE*, 33137; *TTD* 156: 250; BOA, *Ev. d. 12768*: 22). Osmanlı döneminde Zey Köyü Cami'i; Tut Köyü Cami'i; Zey Köyü Sıbyan Mektebi ve Zey Köyü Saru Şeyh Medresesi, Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı adına kayıtlı hayrî kurumlardır. Bu kurumlarda görev yapan personelin maaşları ile mektep ve medresede tahsil gören talebelerin masrafları vakfın bütçesinden karşılanmaktadır. Bu konuda devlet bütçesinden herhangi bir ödeme yapılmamaktadır. 1 Cemaziyelahir 1259 / M. 29.6.1843 tarihli bir arşiv belgesine göre, Besni kazasının Tut köyündeki Şeyh Abdurrahman Erzincanî Cami'i'ne Abdulğafur b. Mehmed Şerif imam-hatip olarak tayin edilmiştir. Yevmiye (günlük) 4 akçe olarak belirlenmiş olan görevlinin maaşı vakıf bütçesinden ödenecektir (BOA, *CE*, 11387).

Zey köyünde eğitim öğretim faaliyetlerini devam ettiren Saru Şeyh Medresesi müderrislerine de bir köyün arazisinin vakfedildiğini tarihsiz bir arşiv belgesinden tespit edebiliyoruz. Mezkûr arşiv belgesine göre, Malatya Mirlivası Mehmet Bey, Samsat kazasına bağlı şahsi mülkiyetindeki Karkuni köyünü bütün arazisiyle Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına bağlı Zey köyünde faaliyet gösteren Saru Şeyh Medresesi'ne vakfetmiştir. Malatya Mirlivası Mehmet Bey, mülkiyetinde olan

Karkuni köyünü Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfına şartlı bir şekilde bağışlamıştır. Bu şarta göre, Karkuni köyünün gelirinin yarısı Saru Şeyh Medresesinin müderrisi Mevlana Hamza'ya ve onun vefatından sonra ise onun yerine medreseye müderris olacaklara vakfedilmiştir. Diğer yarısı ise aynı medresedeki talebelerin masraflarına harcanmak üzere vakfedilmiştir (BOA, CE, 33137; TTD 156: 250). Halen çok verimli toprakları olduğu bilinen ve bir köy halkına yetecek derecede olan Karkuni (Kahta'ya bağlı Narsırtı) köyünün Malatya Mirlivası tarafından bir medresenin işleyişine devam etmesi için vakfedilmesi, Osmanlı'da devletin ve devlet adamlarının eğitim- öğretime ne derece önem verdiklerinin önemli bir göstergesidir.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na bağlı tüm kurumlarda olduğu gibi sıbyan mektebinde muallimlik yapanların maaşları da vakıfça karşılanmaktadır. Bununla birlikte vakfa yapılan tahsisatlarda bazı ayrıntılara da rastlanmaktadır. Örneğin, Samsat kazasına bağlı Kilisebük, Kuruçay ve Ankoz mezraaları mîrî arazi olup, gelirinin yarısı Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi'nin masraflarına, diğer yarısı ise sıbyan mektebinin mualliminine (ilkokul öğretmenine) ödenmesi şartıyla vakfedilmiştir (TTD 71: 332). Tapu tahrir defterinde yer alan bu tahsisat, kurumdan daha ziyade şahısların tasarrufuna verilmiş izlenimi vermektedir. Bu da çevresine yaptığı hizmetleriyle hüsn-ü kabul görmüş olan ilim adamlarına devlet tarafından bazı özel tahsisatların yapıldığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Arşiv belgelerinde de görüldüğü üzere Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı bünyesinde çalışan personelin maaş veya yevmiyelerinin ödenmesi farklılık göstermiştir. Bir kısmının maaşı belirlenmiş yevmiye miktarının vakfın bütçesinden ödenmesi şeklinde iken, personelden bazılarının maaşı onlara yönelik yapılan tahsisatlarla karşılanmıştır. Müderris ve muallimlerin hizmetlerine karşılık arazilerin gelirleri tahsis edilirken, Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'na bağlı Tut Köyü Cami'i imam-hatibine yevmiye (günlük) ücretin 4 akçe olarak belirlendiği bir arşiv belgesine kaydedilmiştir (BOA, CE, 11387).

E. 3. Hayrî Kurumlara Yapılan Masraf ve Harcamalar

Hayri kurumlar, toplumun manevi yapısını ayakta

tutan müesseselerdir. Topluma yönelik hizmetlerde maddi ve manevî destek gereklidir. Bu destek de hiç şüphesiz ki vakıf gelirlerinden karşılanmıştır. Bir bakıma mülklerin hayrî kurumlara vakfedilmesinin sebebi de budur. Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı, gelirleri itibarıyla yüksek rakamlara ulaşmaktadır. Bu gelirlerin toplanması ve harcanmasının düzenli yürütülmesi, herhangi bir karışıklığa sebep olunmaması için gelirleri ve giderleri kayıt altına alan bir kâtabin (muharrir) vakıf bünyesinde çalıştırıldığı arşiv belgelerinde müşahade edilmektedir (BOA, Ev. d. 12768: s. 22). H. 15 Recep 1327 / M. 2.08.1909) tarihli bir arşiv belgesine göre Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'nın söz konusu seneye ait yıllık geliri 13.600 (on üç bin altı yüz) kuruştur. Bu paranın 719 kuruşu vakfın hesaplarını yazan muharririn (katibin) maaşına ve muhasebe harcına; 440 kuruşu Zey köyündeki Şeyh Abdurrahman Erzincanî Camii'nin şem' (mum), revğan (yağ), ve hasır masraflarına; 437 kuruşu zaviyenin ve türbenin şem' (mum), revğan (yağ), ve hasır masraflarına; 787 kuruşu caminin tamirat masraflarına; 743 kuruşu türbenin tamirat bedeline; 2625 kuruşu zaviyenin it'âm-ı ta'âm bahâsı (yemek masrafı) olarak harcama yapılmıştır. Vakfın yöneticiliği 38 hisse şeklinde gerçekleştiğinden mütevellilik, zaviyedarlık ve mezraadarlık görevlerini birlikte yürüten 38 hisse sahibinden her birinin hissesine ayrı ayrı olmak üzere 206'şar kuruş düşmüştür. Bütün bu masraf ve ödemeler sonucunda 1909 yılında vakfın yıllık toplam masrafının 13.600 kuruş olduğu muhasebe kayıtlarına geçmiştir (BOA, Ev. d. 12768: 22).

Vakfın hayrî kurumlarına yapılan harcamalar tetkik edildiğinde en yüksek oranın zaviyede "it'âm-ı ta'âm bahâsı" olarak kaydedilen yemek yedirme masrafının, zaviyeye gelip-geçen misafirlere yedirilen yemek giderleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum zaviyenin yirminci yüzyılın başlarında oldukça aktif olduğunu da ortaya koymaktadır. Zaviyede misafirlerin sayıca çokluğu, mutfak masraflarının yüksek oluşu zaviyenin faaliyetleri bakımından oldukça hareketli olduğunu tespit etmemize de imkân sağlamaktadır. Zaviye gibi tasavvufî sohbetlerin yapıldığı, ilim ve irfan eğitiminin verildiği bir ortamda bir taraftan insanlar manevî doyuma ererken, diğer taraftan da zaviye ortamında yiyip içerek, hoş sohbetler, güzel dostluklar oluşturma imkânı bulabilmişlerdir. Bu açıdan değerlendirildiğinde bile Osmanlı

döneminde zaviyelerin genelinde olduğu gibi Şeyh Abdurrahman Erzincanî zaviyesinin de topluma yönelik çok faydalı hizmetler yürüttüğü söylenebilir.

Sonuç

Adıyaman ve çevresinin hayrî hizmetlerine katkı sağlayan Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı, zaviye merkezli bir vakıf olup, sıbyan mektebi, medresesi, camileri ve aşevi ile topluma sosyal ve manevi açıdan önemli hizmetler veren bir kurum olmuştur. Temeli beylikler döneminde atılmış olan söz konusu vakıf, Osmanlı döneminde verdiği hizmetleri ile köklü bir kurum olmuştur. Bu dönemde Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı, devlet adamlarının ve bürokratların büyük araziler tahsis ettiği Adıyaman'ın en varlıklı ve faal vakıflarından biri olmuştur. Bu tahsisatlar sebebiyle Şeyh Abdurrahman Erzincanî vakfı, sahip olduğu gayrimenkullerinden önemli ölçüde bir gelir elde etmiştir. Elde ettiği bu kazanç ile vakfın hayrî kurumlarının idaresi ve idamesi sağlanmıştır.

Osmanlı döneminde Şeyh Abdurrahman Erzincanî ailesinin vakıf faaliyetlerinde büyük hizmeti görülmüştür. Şeyh Abdurrahman ve oğlu Şeyh Abdulğafur'dan sonra zaviye, cami, medrese, gelip geçenleri ağırlama ve onlara yemek yedirme misyonunu icra eden aşevi gibi vakıf kurumların hizmetleri, şeyhin soyundan gelen ailenin mensupları tarafından devam ettirilmiştir.

Vakfın yönetimine ve zaviyenin devamına dair vazifelerden olan şeyhlik, zaviyedarlık, mezraadarlık ve mütevellilik görevleri de şeyhin soyundan gelenlerce müştereken yürütülmüştür.

Şeyh Abdurrahman Erzincanî'nin yaşadığı dönem olarak tahmin edilen Beylikler döneminde sultanların ve önemli devlet adamlarının Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı'na ve hayrî kurumlarına önemli araziler tahsis etmeleri Şeyh'in halkın ve devlet adamlarının güvenini kazanacak derecede önemli hizmetler gerçekleştirdiğini göstermektedir. Osmanlı döneminde de bu nevi tahsisatların devamı ile Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı yüzyıllar boyu faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Cumhuriyet döneminde 3 Mart 1924 tarihinde Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti'nin kaldırılması sonrasındaki gelişmelerle vakıfların faaliyetlerine son verilirken, bir yıl sonra çıkarılan tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla (30.11.1925) zaviyelerin faaliyetleri sona erdirilmiştir. Bu çerçevede faaliyetleri sona eren Şeyh Abdurrahman Erzincanî Vakfı'ndan geriye, halk tarafından çokça ziyaret edilen Şeyh Abdurrahman Erzincanî Türbesi ile Zey ve Tut'taki camileri kalmıştır. Vakfın hayrî kurumlarından mektep, medrese, zaviye ve aşevi ise devam ettirilememiştir. Vakfın gelir kaynağı olan arazileri ise işletmecilerinin tasarrufunda kalmıştır.

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

BOA, A. DVNSMHD, d. 34, 220.

BOA, AE. SABH. I, 16275.

BOA, AE. SAMD, II, 432.

BOA, AE. SMST, III, 723, 1460, 22324.

BOA, BEO, 20251, s. 44.

BOA, *Cevdet Evkaf (CE)*, 428, 429, 430, 8119, 10066, 11387, 15659, 21888, 23299, 23303, 25593, 25606, 32408, 33137.

BOA, *Ev. d.*, 34325. 25606

BOA, ŞD, 440/82

BOA, Tapu Tahrir Defteri (TTD), 156, s. 34, 161, 250, 251, 253.

BOA, TTD, 419, s. 445, 453.

BOA, TTD, 71, s. 213, 214, 215, 290, 298, 303, 306, 328, 332.

BOA, TS. MA. d. 6941, s. 21.

Hısnımansur Şer'iyeye Sicili (HŞS), 251, s. 83.

II. Araştırma Eserler

Açıkel, Ali (2018). "Tokat Şeyh Pir Havend Zaviyesi Vakfı (1453-1839) ve Çöreğibüyük Köyü Türbesi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, LXXXV, 103-125.

Akgündüz, Ahmet (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: OSAV.

Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.

Barkan, Ömer, (1939). "Türk-İslam Toprak Hukuku Tatbikatının Osmanlı İmparatorluğunda Aldığı Şekiller I Mâlikâne- Divânî Sistemi". *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, II. s. 119-162.

Çelik, Abbas, (2007). "Hatıralarla Sıbyan Mektepleri". *Erzurum Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, XXVII, s. 125-135.

Elmalılı, Hamdi Yazır (1997). *İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. I-V. İstanbul: Eser Neşriyat.

Emecen, Feridun (2009). "Selim I". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, XXXVI, s. 407-414.

Erler, Mehmet Yavuz (2010). *Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık Olayları (1800-1880)*. İstanbul: Libra Yayıncılık.

Halaçoğlu, Yusuf (1988). "Adıyaman". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. Yayınları, I, s. 377-379.

Kara, Mustafa (2011). "Tekke". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV. Yayınları, XL, s. 368-370.

Kayaoğlu, İsmet, (1977). "Vakıfların Yönetim Tarihi". *Diyanet Dergisi*. Ankara: DİB XVI/2, s. 124-129.

Kazıcı, Ziya (1985). *İslamî ve Sosyal Açından Vakıflar*. İstanbul: Marifet Yayınları.

Kırmızı, Lütfü (2012). *Seyyid Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfı*. İstanbul: İlbey Ofset.

Ocak, Ahmet Yaşar (1978). "Zaviyeler". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: VGM Yayınları, XXII, 247-269.

Orazov, Orazsahet - Aşirov, Tahir (2017). "Sovyet Türkmenistan'da Vakıf Araştırmaları: G. İ. Karpov Örneği". *BEÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, IV/2, s. 177-189.

Ömer Hilmi Efendi (1977). *İthafü'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkaf*. Ankara: VGM Yayınları.

Özkılınç, Ahmet, Ali Coşkun ve Abdullah Sivridağ (2013). *Anadolu, Karaman, Rum, Diyarbakır, Arap ve Zülkadriye Eyaletleri (1530-1556)*. Ankara: BOA Yayınları.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. I-III. İstanbul: MEB Yayınları.

Savaş, Saim, (1990). "Sivas'ta Büyük ve Küçük Ali Baba Zaviyeleri". *Vakıflar Dergisi*. Ankara: VGM Yayınları.

XXI, s. 133-150.

Seyyid, Seyyid Muhammed (2001). "Kansu Gavri". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. XXIV, 314.

Sümer, Faruk (2012). "Uzun Hasan". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları. XLII, s. 261.

Turgut, Bahattin (2013). *Urfa Vakıfları (1850-1900)*. MÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Turgut, Bahattin (1993). *Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Adıyaman'daki Vakıf Hizmetleri*. MÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Witteck, Paul (1986). *Menteşe Beyliği*. (trc: O. Ş. Gökyay). Ankara: TTK Yayınları.

Yazıcı, Abdurrahman (2014). "Arazî Kanunnâmesi (1274/1858) ve İntikal Kanunlarıyla İslam Miras Hukukunun Mukayesesi". *Ekev Akademi Dergisi*, LX, s. 449-470.

Yediyıldız, Bahaeddin (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*. Ankara: TTK Yayınları.

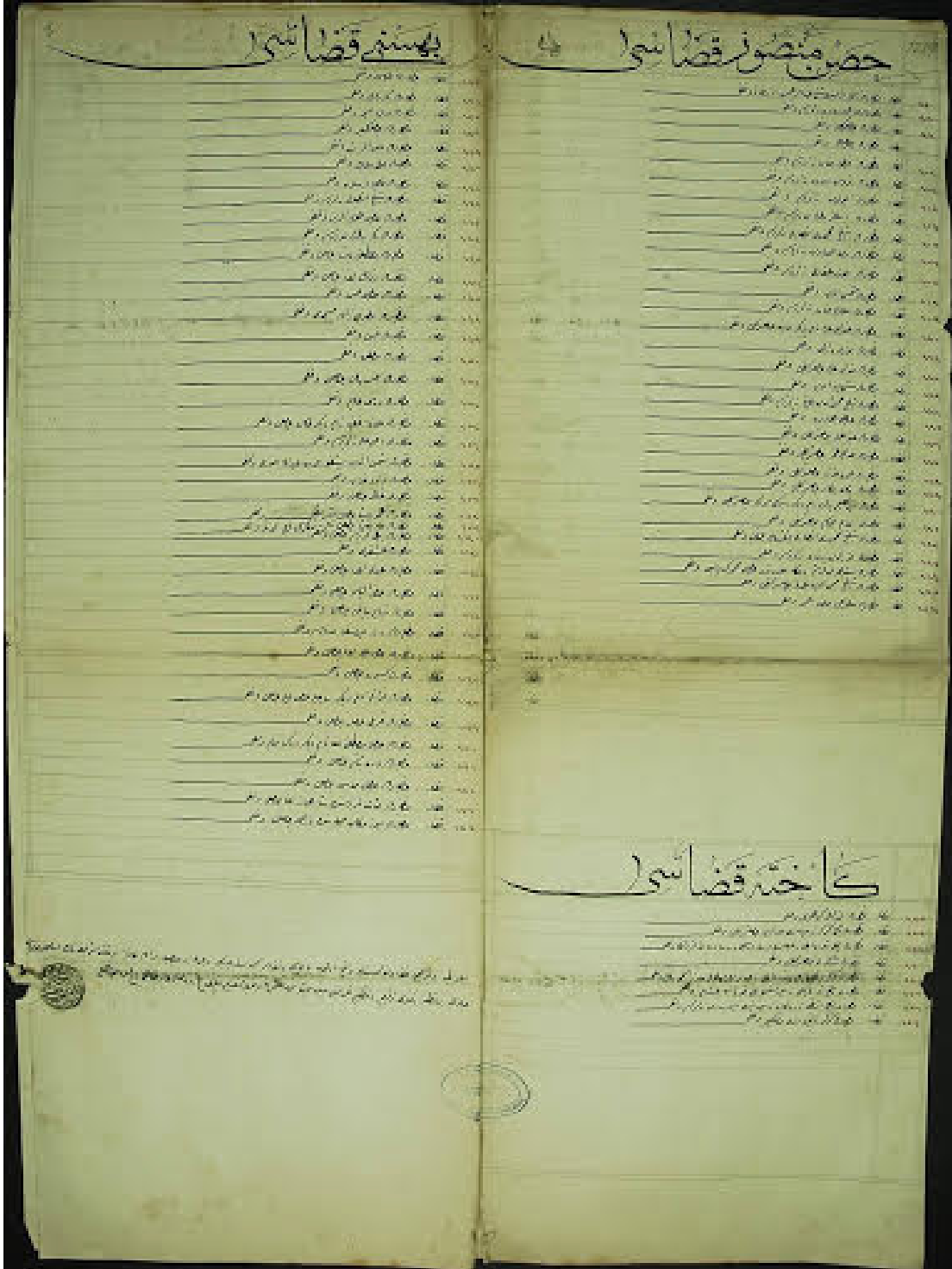
Yılmaz, Selahattin (1996). "Abdurrahman Erzincanî". *CÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, s. 243.

Yinanç, Refet (1995). "Dulkadiroğulları". *İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, IX, s. 556.

Ekler

Ek 1: 1289 (1872) yılında Malatya Sancağına bağlı Hısnımansur (Adıyaman), Behisni ve Kahta kazaları Vakıfları Listesi (BOA, Ev. d, 34325)

Ek 2: Şeyh Abdurrahman Erzincanî Zaviyesi Vakfına Ait Köyler

Sıra No	Vakfedilen Akar (Köy veya Mezraa)	Vâkif	Vakıf Hisse	Vakfın Yıllık Geliri (Hisse-i Öşriye)		
				9 3 7 (1530) ¹ (Akçe)	1 2 8 3 (1866) ² (Kuruş)	1 2 8 7 (1870) ³ (Kuruş)
1	Sam K. (Ayıntab)	Yavuz S. Selim	Tam	-		
2	Hasankendi K. (Hisnimansur)	Alaüddevle Bey	Tam	200	1300	740
3	Uludam K. (Hisnimansur)		Tam	500	3500	1853
4	Zey K. (Hisnimansur)	Uzun Hasan	Tam	2000	17500	10190
5	Burcuğaz K. (Hisnimansur)				1300	2130
6	Kilisik K. (Hisnimansur)				200	156
7	Sefer-i Suğra ve Büzürk K. (Hisnimansur)				1750	1389
8	Tırintil K. (Hisnimansur)		2/3		3571	2471
9	Ağviran K. (Hisnimansur)				6912	2432
10	Kenzi K. (Hisnimansur)		1/2		1300	232
11	Yuvalı M. (Hisnimansur)		2/3		1360	1525
12	Kızılvenk K. (Hisnimansur)	Kutludoğmuş	Tam	150	1060	834
13	Tufan K (Hisnimansur)		2/3		335	370
14	Yassihöyük K. (Hisnimansur)	Alaüddevle Bey- Ali Bey	Tam	226	650	306
15	Kamışlı K. (Hisnimansur)	Malikâne	1/6	130	1300	504
16	Dağdağanlı Köyü (Hisnimansur)	Alaüddevle Bey	Tam	188	1300	3243
17	Yağlı Mezraası (Hisnimansur)	Kansu Gavrî	Tam			
18	Seyfeler K. (Hisnimansur)	Kansu Gavrî		200		
19	Kilisebük M. (Samsat)	Mirî arazi	Tam	40		
20	Kuruçay M. (Samsat)	Mirî arazi	Tam	30		
21	Ankoz M. (Samsat)	Mirî arazi	Tam	20		
22	Karkuni K. (Samsat)	Mirliva Mehmed Bey	Tam	3000		
23	Havudlu K. (Besni)		1/2	450	12160	4043
24	Tut K. (Besni)		(32/40)	1000	18690	10749
25	Burçluca K. (Besni)	Eslemes Bey	Tam	287		
Toplam				8.421 Akçe	74.188 Kuruş	43.167 Kuruş

1 BOA, TTD, 156, s. 34.

2 BOA, BEO, 20251 / 44.

3 BOA, BEO, 20251 / 44.

Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları*

Meryem Kaçan Erdoğan**

Öz

XVI. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Vezir Kara Ahmed Paşa ile Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdası olan Hüsrev Kethüda, geniş bir coğrafyada oluşturduğu vakıflarla ön plana çıkmış bir idari görevlidir. O'nun başta İstanbul olmak üzere Anadolu ve Rumeli'de kurduğu vakıflar, toplumsal ihtiyaçları karşılamada önemli bir yere sahip olmuştur. Hüsrev Kethüda'nın, 1573 yılında hazırladığı vakfiyesi ile 1582 yılını taşıyan zeyl vakfiyesinde toplumsal ihtiyaçlar içinde önemli bir yer işgal eden suya ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Birçok Osmanlı şehrinde hamam, çeşme, sebil, şadırvan ve karlık gibi suyun merkez olduğu çok sayıda müesseseyi hayata geçiren ve insanların hizmetine sunan Hüsrev Kethüda, bu müesseselerin varlığını sürdürmesi için yüzlerce gayrimenkul vakfetmiş, görevliler tayin etmiş, tamir ve bakımları için vakıf gelirlerinden pay ayırmıştır.

Bu çalışmada, Hüsrev Kethüda'nın Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan ve 74 varaktan oluşan vakfiyesi ve vakfiye zeyli tanıtılarak vakıf eserlerinin bir fihristi çıkarılacak ve gelir kaynaklarına işaret edilecektir. Ayrıca özelde Selanik'te bulunan çifte hamam (Yeni Hamam veya Hüsrev Kethüda Hamamı), kervansaray, han, dükkân, serhâne ve diğer gayrimenkullerine temas edilerek bu yapıların tarihi süreçte geçirdiği değişikliklere yer verilecektir. Özellikle Selanik'te yüzyıl öncesine kadar kullanılan çifte hamamın şehirdeki fonksiyonu ele alınacak, şehrin kültürel dokusundaki yerine temas edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Hüsrev Kethüda, vakfiye, Selanik, Yeni hamam.

Waqf of Hüsrev Kethuda and Its Sources of Income in Thessaloniki

Abstract

Being the chamberlain of the Vizier Kara Ahmed Pasha and Mehmet Pasha Sokolovic and one of the Ottoman statesmen in the 16th century, Hüsrev Kethuda was an administrative attendant who was prominent with the waqfs on a vast geography. The waqfs that were established by him in Anatolia and Rumelia, particularly in Istanbul, had an important place in meeting the societal needs. It was observed that both the endowment of Hüsrev Kethuda prepared in 1573 and his addendum endowment dated to 1582 placed a premium on the water, which had a significant place in societal needs. Establishing and dedicating to the people numerous lots of facilities such as hamams (Turkish Bath), fountains, public fountains, şadırvans and snow holders in many Ottoman cities, Hüsrev Kethuda endowed hundreds of real properties, appointed officials, and allocated funds for maintenance and repairing in order to continue their existence.

In this research study, endowment and endowment addendum of Hüsrev Kethuda will be introduced, which is composed of 74 leaves in the archives of General Directorate of Land Registry and Cadastre, and additionally the historical artifacts of the waqf will be listed emphasizing their sources of income. Moreover, referring to particularly the double hamam (the New Hamam or Hüsrev Kethuda Hamam) in Thessaloniki, caravansaray, khan, shop, serhâne other properties, this research study will mention about the changes in these historical artifacts through the course of history. Particularly the function of the double hamam, which has been used until before the century, in the city will be handled, and its place in the cultural fabric of the city will be touched upon.

Keywords: Ottoman, Hüsrev Kethuda, endowment, Thessaloniki, the New Hammam.

* Bu çalışma "Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Komisyonu" tarafından desteklenmiştir.

** Doç.Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; Eskişehir/Türkiye; meryem@ogu.edu.tr

Giriş: Hüsrev Kethüda Hakkında Bilinenler

Onaltıncı yüzyılda yaşamış bir Osmanlı idarecisi olarak Hüsrev Bey veya bilinen adıyla Hüsrev Kethüda'nın hayatı ve kişiliği hakkında kaynaklara yansıyan bilgiler son derece sınırlıdır. Gerek vakfiyesi gerekse inşa ettirdiği hayır eserlerinde bulunan bazı kitabeler yoluyla Hüsrev Kethüda'nın hayat hikâyesiyle ilgili bazı bilgilere ulaşılmaktadır. Bulgar araştırmacı Ivan Batakliiev, Hüsrev Kethüda tarafından Tatarpazarcık'ta inşa ettirilen Paşa Hamamı kitabesinin el yazısı kopyasını yayınlamış ve buradaki verilere dayanarak kethüdanın Kanuni dönemi veziriazamı Kara Ahmed Paşa (ö. 1555) ile Sokullu ailesinin kâhyası (kethüdası)¹ olduğunu ifade etmiştir (Boykov, 2013: 223-224). Arşiv kayıtlarında ise Hüsrev Kethüda, Şehit Mehmed Paşa'nın (Sokullu) kethüdası olarak tarif edilmiştir (VGMA, Def. 02418.00003).

Hüsrev Kethüda aynı zamanda Ahmed Paşa'nın sağlığında iken başlattığı ancak idamıyla birlikte inşaatı duran İstanbul Topkapı'daki cami, medrese, mektep, çeşme ve türbeden ibaret olan külliye yapımını tamamlamıştır (Boykov, 2013: 224; Eyice, 1989: 116). 1559-1560 yılında tamamlanan ve Topkapı Camii olarak bilinen yapının bina eminliğini Hüsrev Kethüda yapmıştır (Mehmed Süreyya, 1996: 681).² 1561-1562 yıllarında Kara Ahmed Pa-

şa'nın vakıflarını da idare eden Hüsrev Kethüda,³ Sokullu Mehmed Paşa'nın eşi İsmihan Sultan'ın -eşiyle beraber- inşa ettirdiği Kadirga Limanı Zaviyesi Camii'nin vakıflarının yönetiminde de yer almıştır (Boykov, 2013: 224).

İleri gelen devlet adamlarının kurduğu vakıflarda yöneticilik yapan ve kendisi de birçok hayrat kuran Hüsrev Kethüda *Sicill-i Osmanî*'ye göre 985/1577 yılında vefat etmiştir (Mehmed Süreyya, 1996: 681). Oysaki Hüsrev Kethüda'ya ait Safer H. 990/M. Şubat-Mart 1582 tarihli zeyl vakfiyenin varlığı bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir. *Hadikatü'l-Cevâmi*'ye göre Hüsrev Kethüda'nın naaşı, Kara Ahmed Paşa'nın Topkapı'daki türbesi dışına defnedilmiştir. 1771 yılında mektep ve türbenin etrafı yandığı zaman kethüdanın mezarı da zarar görmüş, parçalanmış mezarı Kapıcıbaşı Haseki Hasan Ağa tarafından yenilenmiş ve vaktiyle mevcut olan mezar taşındaki yazılar tekrar kaydedilmiştir. Bu yazılardan kethüdanın H. 1011/M. 1602-1603 yılında vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁴ 18. yüzyılda kethüdanın mezar taşı yenilenmekle birlikte günümüze ulaşması mümkün olmamıştır. Zira Semavi Eyice, Ahmed Paşa Külliyesi ile ilgili kaleme aldığı yazısında türbe içinde sadece Ahmed Paşa'nın sandukasının bulunduğunu, türbenin etrafını çeviren haziredeki bütün taşların sökülüp kaldırıldığını, sadece bir iki taşla birlikte Ahmed Paşa'nın zevcesi Fatma Sultan'ın mezarının kaldığını ifade etmiştir (Eyice, 1989: 116).

1 Kethüda, Osmanlı idarî teşkilatında yaygın bir terim olup en itibarlı ve nüfuzlu olanı sadaret kethüdalığı idi. Önceleri vezir kethüdası ismiyle anılan sadarete kethüdasına sonraları veziriazam kethüdası, kethüda bey, kethüda-yı devlet veya Devlet-i aliyye kethüdası, sahibi-i devlet kethüdası, sahibi-i saadet kethüdası, kethüda-yı sadr-ı âlî gibi isimler verilmiştir. Yabancılar ise genellikle kahya bey ve vezir kahyası isimlerini kullanmıştır. 18. yüzyıl başlarına kadar askerî fonksiyonları ağır basan bir görevli idi. Silahlı olarak sefere katılmak, sefer sırasında çoğu zaman öncü kuvvetlerin başında olmak, yol güvenliğini sağlamak, mühimmat tedarik etmek, ordu nefretinin mevacic, bahşiş ve atıyyelerini dağıtmak, düşmanla yapılan mütareke ve sulh görüşmelerine katılmak gibi çok çeşitli görevleri vardı. Ayrıntılı bilgi için bk. Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Ankara 2016, s.27-41.

2 Hadikatü'l-Cevâmi'de caminin Rüstem Paşa'nın sadarete geldiği dönemde yani 1565 yılında tamamlanması için harekete geçildiği ve bu işin 7 yıl sürdüğü ifade edilmektedir ki bu bilgilerin tarihi olaylar dikkate alındığında doğru olamayacağı açıktır (Ayyansarâyî Hüseyin Efendi-Alî Sâti Efendi-Süleymân Besîm Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi (İstanbul Câmileri ve Diğer Dîni-Sivil Mimârî Yapılar)*, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, s.199.

3 Kara Ahmed Paşa, 21 Temmuz 1555 yılında tescil ettirdiği vakfiyesinde, vakfının idaresini Abdüssamed oğlu Firuz Kethüda'ya ve onun ölümünden sonra evlatlarına, soyun kuruması halinde de azatlı kölelerine bırakmıştır [Şerefeddin Yaltkaya, "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 95; Feridun Emecen, "Kara Ahmed Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 24, İstanbul 2001, s. 358]. Hüsrev Kethüda'nın vakif idareciliği muhtemelen Ahmed Paşa'nın külliyesini tamamlattırdıktan sonra söz konusu olmuştur.

4 Mezar taşındaki tarih Âsârî'ye ait olup yenilenme sırasında tekrar yazılmıştır:

Bu fenadan itdi Hüsrev Bey bekâya irthâl
Cennet-i Firdevs ola yâ Rabbenâ ana mekân
Câmi-i sadr-ı güzîn Ahmed Paşa'nın hayrına
Bâ'is-i itmâm olub kıldı revanın şâd-mân

Ravzasın rıdvân-ı cennet seyr idüb Âsârîya
Didiler târihidir Hüsrev Bey'e cây-ı cinân
Hüsrev Bey'e cây-ı cinân 1011 (1602/1603), (Hadikatü'l-Cevâmi, s.199-200).

Bu kayıtlar, Hüsrev Kethüda'nın kethüdalık süreci ile sonrasına ait bilgiler sunmaktadır. Hüsrev Bey'in doğum tarihi ve yeri, menşei, kethüdalık görevi öncesi hizmetleri ve faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Vakfiyesinde "Hüsrev Kethüda b. Abdülmennan" (TKGMA, *Vakf-ı Cedit Defterleri*, nr.33, vr.9a) olarak tanımlanmıştır. Kethüdalık öncesi görevleriyle ilgili bazı tahminlerde bulunmak mümkündür. Şöyle ki vezir kethüdaları başlangıçta saray müteferrikaları içerisinde olup padişahın şahsi maiyetini oluşturmuşlardır. Saray müteferrikalarının bir kısmı sultanade, vezir, beylerbeyi, defterdar ve ümera oğullarından bir kısmı ise Enderun'un Hasoda çıkmalarından idi (Doğan, 2016: 35). Muhtemelen Hüsrev Kethüda da saray müteferrikalığından bu göreve tayin edilmiştir.

Veziriazam kethüdaları, ağır zeametli müteferrikalar grubundan olup yüksek miktarda zeamet tasarruf etmişlerdir. Zeamet tasarrufu dışında gelirlerinin önemli bir kısmını caize bedelleri ile mukataa iltizamlarından alınan hisseler ve çiftlik gelirleri oluşturmuştur. Kuşkusuz son iki grupta bulunan gelir kaynakları kişilere göre değişiklik gösterdiğinden servetlerinin miktarında da farklılıklar söz konusu olmuştur (Doğan, 2016: 35, 185-189). Hüsrev Kethüda'nın da hatırı sayılır bir mal varlığı olduğu anlaşılmaktadır. Gerek inşa ettirdiği vakıf eserleri gerekse bu eserler için vakfettiği yüzlerce gayrimenkul kethüdanın idari görevleri süresince önemli bir birikim yaptığını göstermektedir.

I. Hüsrev Kethüda Vakfı

1) Hüsrev Kethüda'nın Vakfiyesi

Hüsrev Kethüda vakıflarına ait defter, Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır. Vakf-ı Cedit Defterleri Fonu'nda kayıtlı olan bu defter 33 numaralı olup "Defter-i Evkaf-ı Hüsrev Kethüda" adını taşımaktadır. Adı geçen defter, 74

varaktan oluşan bir vakfiye defteridir. Defterde asıl vakfiye dışında bir de zeyl bulunmaktadır. Muharrem 981/Mayıs-Haziran 1573 tarihli vakfiye Rume- li kazaskeri tarafından onaylanmıştır. Zeyl vakfiye ise Safer 990/Şubat-Mart 1582 tarihini taşımaktadır. Vakfiyenin bir sureti Defterhane-i Amire'de muhafaza edilmiş, H. Evâil-i Rebi'ülâhir 1154/M. 16-25 Haziran 1741 tarihinde ise vakfiye suretinden bir suret daha çıkarılarak Evkaf Haremeyn Mu- hasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d), 4231 numarasıyla kaydedilmiştir.

Vakfiyeler, Hüsrev Kethüda'nın çeşitli yerlerde kurduğu vakıf eserleri, akarlar ile şartlar ve vakıf görevlilerinden bahsetmektedir. Bu çalışmada Hüsrev Kethüda Vakfı genel hatlarıyla tanıtıldıktan sonra özelde Selanik'te bulunan vakıf akarlar incelenecektir. Ana malzeme vakfiye ve zeyli olmakla birlikte konuyu tarihi süreçte inceleyecek şekilde Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ile Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki kayıtlardan da istifade edilecektir. Ayrıca Hüsrev Kethüda'nın Selanik'teki vakıf akarlarının günümüzdeki durumuna işaret edilerek vakıf mirasının geçirdiği değişim ve dönüşüm takip edilecektir.

1.a. Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı Hayratı

Hüsrev Kethüda'nın vakıf eserlerinde dikkat çekici bazı özellikler bulunmaktadır. Bunlardan biri eğitime verdiği önemin bir göstergesi olarak dârü'l-kurrâ ve mektep inşası, diğeri gelip geçenlerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak hizmete koyduğu kervansaray; sonuncusu da hayatın kaynağı olan suyu ihtiyaç duyulan yerlere ulaştırmadaki gayret ve hassasiyetidir. Nitekim vakfın gelir kaynakları arasında yer alan ve suyun merkez alındığı pek çok müessesenin varlığı, kethüdanın dünya görüşünde ve yaşayışında suya atfettiği manayı gözler önüne sermektedir.

Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları

YERİ	VAKIF ESER	ÖZELLİKLERİ
Istanbul-Mevlana Mah.	Dârü'l-kurrâ ⁵	Dershane, iki hücre, tuvalet ve avludan oluşmaktadır.
Kırkkilise-Ulufeciler k.	Mektephâne	
Ipsala	Han ⁶	Yirmi iki ocak, iki tuvalet ve avludan oluşan hanın avlu kapısının solunda iki adet evli konacak hücre, iki tuvalet ile sağında kiler, mutfak ve fırın olup hücrelerden her birinin avlu ve sofaları mevcut olduğu gibi kiler, mutfak ve fırının da avluları bulunmaktadır.
Ipsala-Hanönü	Su	15.000 zira yerden lağım ve künk ile 12 lüle su getirtmiştir.
Malkara	Çeşme (2)	Çeşmeler; Ömer Bey Camii ve Eski Cami'nin önünde olup suları kasaba yakınında Kavaklar adlı yerden künk ve lağım ile getirilmiştir.
Çeşitli yerlerde	Çeşmeler	Müslümanların abdest alması ve diğer ihtiyaçları için vakfedilmiştir.
Istanbul-Mevlana Mah. Dârü'l-kurrâ yanısı	Sebîl ⁷	Bir masura su sebil olarak getirtilmiştir.
Istanbul-Darüssaade Avlusu içinde	Çeşme ve şadırvan	Bir masura su getirtilmiştir.
Istanbul-Darüssaade Avlusu dışında	Çeşme	Bir kamyş su getirtilmiştir.
Kaynak: TKGMA, <i>Vakf-ı Cedit Defterleri</i> , nr.33, vr.11a-13a		

1.b. Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Gelir Kaynakları (Selanik Hariç)

YER	AKARIN CİNSİ	ADET	ÖZELLİKLERİ
İstanbul-Emin Sinan Mah.	Evler	Birden fazla	15 odalı
İstanbul-Acemzade Mah.	Menzil	İki katlı	13 odalı
İstanbul-Acemzade Mah.	Menzil	İki katlı	
İstanbul-Acemzade Mah.	Menzil	İki katlı	
İstanbul-Maroloğlu Mah.	Menzil	İki katlı	
İstanbul-Frenk Çarşısı yakını	Menzil	İki katlı	
İstanbul-Çelebioğlu Mah.	Menzil	İki katlı	17 odalı, 12 mahzenli, 5 dükkânlı, 4 mutfaklı, 2 fırınlı.
Galata-Lonca denilen yer	Menzil	İki katlı	Arsasından dolayı yıllık 150 akçe mukataası vardır.
Galata-Kilise Mah.	Bina	İki katlı	
Galata civarı- Ortaköy	Hamam ⁸	Çifte hamam	Hamamcı ve börekçi evi, 5 dükkân, fırın, değirmen ve bahçeden oluşan hamam yerinin yılda 13 akçe mukataası vardır.
Bursa-Abdal Mehmed Mah.	Bina	İki katlı	30 odalı, 6 dükkânlı olup arsasından dolayı yıllık 48 akçe mukataası vardır.
Bursa-Kapan yakını	At değirmeni		2 hücreli, dükkân ve avlusu bulunan değirmenin arsasından dolayı yıllık 50 akçe mukataası vardır.
Bursa-Harratlar Çarşısı	Ekmek fırını		Arsasından dolayı 744 akçe mukataası vardır.
Bursa-İbrahim Paşa Mah.	Tabdahane		
Malkara	Hamam		Çifte hamam

5 Dârü'l-kurrâ Mimar Sinan'ın eseri olup günümüzde de ayakta (Sâî Mustafa Çelebi, 2002: 114).

6 Yapı, Mimar Sinan'ın eseri olup Hüsrev Kethüda Kervansarayı olarak bilinmektedir (Sâî Mustafa Çelebi, 2002: 117). Evliya Çelebi'nin büyük bir övgüyle bahsettiği kervansaraydan günümüze sadece duvar kalıntıları ulaşabilmiştir (Kayıcı, 2016: 86-87, 93).

7 İstanbul sebilleri içerisinde en eski tarihli olan sebil, bir köşe sebili olup 1565 yılında yaptırılmıştır. İç kısmı harap olan sebil günümüzde toprağa gömülü haldedir (Tali, 2009: 48).

İpsala-Kendi hanı yakını	Hücre	20	
İpsala	Dükkân	60	Dükkân arsaları için 704 akçe mukataa ödenmektedir.
İpsala	Oda	1	Boyacı dükkânı
İpsala	Dükkân	9	
İpsala	Dükkân ek-mek fırını	5	
İpsala		1	
İnez-Panayut Mah.	Hamam	1	
Siroz	Köy	1	Keşişliğe tabi İvrez köyü ⁹
Siroz-Nuhur köyü yakını	Mezra	1	Livadiye mezrası olarak bilinmektedir. ¹⁰
Siroz	Değirmen	1	Değirmen, dört gözlüdür.
Karatova	Değirmen	7	
Karatova	Bağ, bahçe		
Karatova	Bağ	2 parça	
Karatova	Çiftlik	1	Çiftlik, içindeki 20 baş sığır, 1299 baş kuzulu koyunla beraber vakfedilmiştir.
Karatova	Mülk Yaylak	1	
Karatova	Mülk Çayır	1	
Karatova	Mülk kışlak	1	
Karatova	Çiftlik	1	Çiftlik, içindeki hayvanlarıyla birlikte vakfedilmiştir.
Karatova	Bina	İki katlı	Bina, üç adet harap değirmeniyle vakfedilmiştir.
Kalamata	Değirmen	1	
İnebahti kalesinde liman yakını	Kervansaray tarzında bina	1	20 adet hücre, 5 mahzen, 1 oda, bir miktar arsa.
Angeli Kasrı-Pozenkeşte köy sınırında	Çeltik Değirmeni	1	
Tatarpazarı	Çifte Hamam ve diğerleri		Hamam, dolap, külhan avlusu, bahçe, iki mahzen, 41 dükkân, kellehane, yemiş kapanı, iki sabunhane, börekçi fırını, kervansaray, 15 dönüm mülk yer.
Tatarpazarı	Dükkân	21	6'sı oturak dükkân, iki mahzen, buzluk, çardak ve ahır.
Tatarpazarı	Kiremitlik ve yeri	1	
Tatarpazarı	Oda	6	İki evli odası, kireç binası avlusu, dört oda, çardak.
Tatarpazarı	Bozahane	1	Çardak ve bir dönüm mülk arsa.
Tatarpazarı	Dinkhane	2	4 tokmak ve 2 pirinç ambarı.
Tatarpazarı	Değirmen	1	Üç gözlü olup iki tokmağı, çeltik dineği, iki çeltik ambarı, buğday ambarı ve 20 dönüm bahçesiyle beraber.
Tatarpazarı	Mülk bostan yeri ve dolap	1	Bostan yeri 60 dönümdür.
Tatarpazarı	Çeltik arki	2	Meriç nehrinden gelen suyla ziraat edilmektedir.
Filiba	Değirmen	3	
Filiba	Dink	2	4 ambarıyla beraber.
Filiba-Yazlıtub Kavak	Koyun	2.200	
Edirne-Üç Şerefeli ile Eski Cami ortasında	Darüssaade	1	Yapının haremlik kısmında 4 hücre, bir oda, kiler, mahzen, hamam ve mutfak; selamlık kısmında 7 oda ile mutfak, ahır ve çeşme vardır.
Edirne-Darüssaade yakını	Menzil	İki katlı	6 oda, iki sofa, ahır, dehliz, otluk damı, kuyu ve avlu.
Edirne-Hisariçi	Oda	İki katlı	18 adet olup her birinin mutfak ve tuvaleti vardır.
Edirne-İğneciler Kapısı yakını	Dükkân binası	3	Arsalarından dolayı yılda 28 akçe mukataası vardır.
Edirne-Hisariçi-Aya Dohti Mah.	Menzil	İki katlı	Menzilin 10 odası, bodrumu, avlu ve tuvaleti vardır.

8 Yapı, Mimar Sinan'ın eseri olup Hüsrev Kethüda Hamamı olarak bilinmektedir (Sâî Mustafa Çelebi, 2002: 119).

9 Köy, önceleri Sultan Bayezid Han tarafından Mustafa Bey'e temlik edilmiş, ondan oğlu Mehmed Bey'e geçmiş, Mehmed Bey tarafından daha hayatta iken oğlu Kasım Bey'e terk edilmiş, Kasım Bey de köyü Hüsrev Kethüda'ya 6.000 filorine satmıştır. Köyün 8'i Müslüman olan 35 hanesi ile 18 mücerreden oluşan 53 nefer sakini olup 5.800 akçe hasılı bulunmaktadır (Turgut, 2016a, 215; 2016b: 69).

10 Mezra, Kasım Bey tarafından Hüsrev Kethüda'ya satılmış olup 650 akçe hasılı bulunmaktadır. Mezrada 25 nefer meskündür (Turgut, 2016a: 215; 2016b: 69).

Edirne-Hisariçi-Aya Dohti Mah.	Mülk boş arsa	1	
Edirne-Hisariçi-Aya Dohti Mah.	Menzil	1	
Edirne-Hisar yakını	Şemhane	1	
Kırkkilise-Ulufeciler köyü	Hamam		Hamamın külhanı, su kuyusu ve avlusu bulunmaktadır.
Kırkkilise-Ulufeciler köyü	Değirmen	1	Değirmen, iki gözden oluşmaktadır.
Kırkkilise-Ulufeciler köyü	Bostan yeri	1	
Kırkkilise	Menzil	1	Menzil oda, fırın ve su kuyusunu içermektedir.
Çirmen	Değirmen	2	
Çirmen-Obacık köy yakını	Mülk çiftlik	1	Çiftlik, içindeki binaları, 40 dönüm mülk mezra, 400 dönüm mülk çayır, bahçe, 24 kul, 18 cariyeye ve çok sayıda büyükbaş hayvan ile birlikte vakfedilmiştir.
Pravadi	Değirmen	2	İki göz dolabı, iki dönüm mülk tarla ve beş dönüm mülk çayır ile birlikte vakfedilmiştir.
Pravadi	Mülk bostanlık, sazlık	1	5 dönümdür.
Varna	Değirmen	4	
Kaynak: TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.13a-24a, 28b-41b			

Görüldüğü üzere Hüsrev Kethüda, önemli bir mal varlığına sahip olup bu malların büyük kısmını Rumeli'de edinmiş ve İstanbul başta olmak üzere Rumeli'de inşa ettirdiği hayır eserlerine vakfetmiştir. Vakfettiği mallardaki çeşitlilik dikkat çekici olduğu gibi suyla bağlantılı tesislerin çokluğu kayda değerdir. Değirmen, çeltik arki, hamam, dinkhane gibi su odaklı tesisler hem buldukların yerin ihtiyaçlarını karşılamış hem de ekonomik bir değer olarak vakfın hatırı sayılır gelir kaynaklarını oluşturmuştur. Hüsrev Kethüda'nın vakfettiği akarlar incelendiği zaman üç bölge üzerinde daha fazla durduğu görülmektedir. Bunlar; İpsala, Tatarpazarı ve Karatova kazalarıdır. Bunun özel bir sebebi olup olmadığı bilinmemektedir. İpsala'da hayır amaçlı inşa ettirdiği kervansarayı destekleyecek şekilde müesseseler oluşturmuş, burası zaman içinde hanı, çok sayıdaki dükkânları ve odaları ile canlı bir bölgeye

dönüşmüştür. Diğer iki kazada ise Eğridere, İpsine ve Meriç nehri üzerinde işleyen değirmen, çeltik arkları ve dinkhaneler edinmek suretiyle bölgenin elverişli su kaynaklarını kullanmak istemiş ve kurduğu vakıf yoluyla bu kaynaklar üzerinde bir kontrol ve denetim mekanizması da oluşturmuştur. Hüsrev Kethüda vakfettiği gayrimenkullerin bir kısmını çeşitli şahıslardan satın alma yoluyla edinmiştir. Ancak akarların tümü üzerinde mülkiyet hakkı sahibi olmayıp bir kısım akarları, kiraladığı arsalar üzerine inşa ettirmiş, bu amaçla çeşitli vakıflara yıllık bir mukataa ödemiştir.

Hüsrev Kethüda, gayrimenkuller yanında menkul de vakfetmiştir. Sahih ayarlı ve tam vezinli olmak üzere 30.000 sikke dinarın vakfa tahsis edildiği tespit edilmektedir. Vâkıf, bahsedilen meblağ ile akar satın alınması ve vakfedilmesini şart koşmuştur (TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.42a)

1.c. Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın İdareci Kadrosu

VAKIF GÖREVLİLERİ	ADET	ÜCRET (akçe-günlük)
Müteveli	1	50
Nâzır	1	10
Kâtip	3	3, 8, 5+Yıllık 12 yük buğday
Câbi	16 (biri atlı)	3, 5, 5+ Yıllık 12 yük buğday, 6, 7
Kaynak: TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.42b-45a		

Vakfın mütevelliliğini Hacı Mehmed b. Osman'a bırakan Hüsrev Kethüda'nın idareci kadrosunda özellikle câbilerin çokluğu dikkati çekmektedir. Vakıf akarlarının son derece zengin olması ve birçok şehre dağılması câbi sayısını da etkilemiş, her bölge için câbiler tayin edilerek evkafın işleri takip edilmiştir. Hüsrev Kethüda, vakfiyesinde İstanbul'daki dârü'l-kurrâ, Kırkkilise'deki mektep, İpsala'daki imaret-hanla ilgili düzenlemeler yapmış, vefatından sonra hizmetinde bulunan cariyeler ile azatlı köle ve cariyelerine vakıf gelirlerinden pay ayırmıştır. Vakfiyede isimleri geçen azatlı kölelerin sayısı 17'dir. Cariyeleri ve hizmetinde olan diğer kişiler düşünüldüğünde bunların oldukça kalabalık oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca vâkif, tevliyet dışında nezâret, kitâbet ve cibâyet ile diğer bütün görevlerin en uygun olan azatlı kölelerine verilmesini şart koşmuş, hatta tevliyetin mütevellilerin ölümü ve ihaneti sonrasında azatlı kölelerine verilmesini istemiştir. Azatlı kölelerinin hayatlarını idame ettirmeleri konusunda son derece hassas davranan vâkif, iş yapamayacak hale gelen kölelerine de vakıf gelirlerinin uygun olması durumunda günlük bir tahsisat bağlanmasını şart koşmuştur. Vakfiye şartları içinde önemli bir diğer husus da suyla ilgili tesislerin işleyişi ile bakım ve tamirinde gösterilen titizliktir. Hamam, çeşme ve sebiller için su yolcu ve meremmetçilerin tayin edilmesi, tamirlerinin bekletilmeksizin yapılması talimatı bu çerçevede zikredilebilir.¹¹

2) Hüsrev Kethüda'nın Zeyl Vakfiyesi

Hüsrev Kethüda, H. Safer 990/M. Şubat-Mart 1582 tarihinde tescil ettirdiği zeyl vakfiyesinde bir kısım emlak ve akarı vakfederek eski vakfiyede kaydedilen hayrata sarf edilmesini şart koşmuştur (TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.63a-63b). Bu

akarların bir kısmı satın alma yoluyla bir kısmı da arsasından dolayı başka vakıflara kira ödemek suretiyle edinilmiştir. Yeni gelir kaynaklarıyla daha da zenginleşen vakıfta Hüsrev Kethüda, yine azatlı kölelerine pay ayırmış, su ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak karlık ve buzluklar vakfederek sakalar görevlendirmiştir. Karatova, Tatarpazarı, Filibe ve Angeli Kasrı'nda 10 adet değirmen ile 6 adet dink vakfeden kethüda, suyun temel alındığı birçok müesseseyi işleterek vakfın gelirlerini artırmıştır.

3) Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Selanik'teki Gelir Kaynakları

Balkanların önemli şehirlerinden biri olan Selanik, Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra uygulanan iskân siyaseti ve 15. yüzyılın sonlarında şehre yerleştirilen Yahudilerle beraber nüfusu artan ve çeşitlenen bir görüntü çizmiştir. Ayrıca coğrafi konumu ve limanı gibi doğal etkenlerin ortaya çıkardığı avantajlar yanında güvenli ortam, artan nüfus, ticari potansiyel ve zengin hinterlant şehrin gelişmesini olumlu yönde etkilemiş, şehir 16. yüzyılda ekonomik açıdan uygun bir gelişme zemini bulmuştur (Ünal, 2015: 149, 159, 160, 165). Şehrin yükselişinde sahip olduğu imkânlar kadar vakıflar da büyük rol oynamıştır. Fetihden sonra kurulan ve sayıları giderek artan vakıflar sayesinde sosyo-ekonomik müesseseler artış göstermiş, han, dükkân, çarşı, kapan ve pazarların faaliyet göstermesi ile şehir canlanmış ve büyümeye başlamıştır.

Şehre ilgi gösteren idari görevlilerden birisi de Hüsrev Kethüda'dır. O, vakfettiği 2 adet kervansaray, 26 adet dükkân, serhane, çifte hamam, çok sayıda ev, bostan ve çayır yoluyla şehrin sosyo-ekonomik hayatına önemli katkıda bulunmuş, isminin günümüze kadar yaşamasına vesile olacak vakıf eserler oluşturmuştur.

¹¹ Vâkfın kurduğu vakıfla ilgili bütün şartlar için bkz. TKGMA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.45a-56a.

Zeyl Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Gelir Kaynakları (Selanik Hariç)

YERİ	AKARIN CİNSİ	ADET	ÖZELLİKLERİ
İstanbul-Sarıca Paşa Mah.	Menzil	1	Beyt, hücre, sofa, 3 mahzen, 5 dükkân, 4 su kuyusu, sarnıç, bodrum, iki tuvalet ve arsadan oluşan menzilin arasından dolayı Ayasofya Vakfı'na yılda 150 akçe, dükkânlardan ikisi ile diğerinin yarısının bulunduğu arsadan dolayı yılda 36 akçe ödenmektedir.
Eyüp- Söğütlüdere	Karlık Buzluk	1 5	Hz. Eba Eyüp Ensari Vakfı'na yıllık 44 akçe mukataa ödenmektedir.
Üsküdar-Kuzguncuk k.	Tarla, bağ, bahçe, arsa		İçinde dolap, oda, havuz ve tuvalet olup arsadan dolayı Abdullah Ağa Vakfı'na yılda 1.000 akçe ödenmektedir.
Bursa-Yeksericiler Çarşısı	Dükkân binaları	3	Bina arsasının yılda 16 akçe mukataası vardır.
Karatova	Değirmen	1	6 gözlü olan değirmen, 12 dönüm zemin arki, çayır ve ağaçlarıyla birlikte vakfedilmiştir.
Tatarpazarı	Menzil	1	Menzilin iki odası ile bir ambarı vardır.
Tatarpazarı	Mülk değirmen	1	Kiremit örtülü çatma ev ve dinkten oluşmaktadır.
Tatarpazarı	Bahçe	1	
Tatarpazarı	Dükkân	2	Ekmekçi ve muhtab dükkânından oluşmaktadır.
Filiba	Dink Ambar	2 5	Bostan ve dink yeriyle birlikte vakfedilmiştir.
Filiba	Değirmen	4	
Filiba	Dink Değirmen ocağı	2 1	İki ev içinde olan bu akarlar, ambar, bahçe, oda ve boş arsayı içermektedir.
Filiba	Dink Ambar	2 4	
Edirne muzafatı	Mülk köy	1	Vâkıf tarafından 60.000 akçeye satın alınan Umurca köyünün hamamı, ahır, bahçesi, evleri ve mahzenleri vardır.
Karlili-Angeli Kasrı	Değirmen	3	

Kaynak: TKGMA, *Vakf-ı Cedit Defterleri*, nr.33, vr.64a-70b

3.a. Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Selanik'teki Gelir Kaynakları

YERİ	AKARIN CİNSİ	ADET	ÖZELLİKLERİ
Selanik-Katırcılar Kervansarayı yakını Kara Hacı Mah.	Kervansaray	1	Kervansarayın üst katında 25 oda ile 2 tuvalet, alt katında hayat, ahır ve çeşme; dışarısında 2 dükkânı bulunmaktadır.
Selanik-Katırcılar Kervansarayı yakını Kara Hacı Mah.	Kervansaray	1	Kervansarayın üst katında 10 oda, alt katında hayat ile tuvalet, avlu ve su kuyusu bulunmaktadır.
Selanik-Yahudi Pazarı yakını Attarlar Çarşısı	Menzil	İki katlı	Üst katında 5, alt katında 10 oda ve tuvalet ile avlusu olan menzilin Attarlar Çarşısı tarafında 5 dükkânı ile Sandıkçılar Çarşısı tarafında 7 dükkânı bulunmaktadır.
Selanik-Yahudi Pazarı yakını	Kilise yeri	1	<i>Zemin-i kilise-yi yahudiyan</i> adıyla bilinen bu yer mirîden satın alınmıştır.
Selanik-Ayo Pelaya Mah.	Menzil	İki katlı	<i>Telisa Avlusu</i> adıyla bilinen bu yerin üst ve alt katında 11'er odası, tuvaleti ile avlu, fırın ve su kuyusu bulunmaktadır.
Selanik-Ayo Pelaya Mah.	Menzil	İki katlı	<i>Rusi Musa</i> adıyla bilinen menzilin 10 odası ile fırın, su kuyusu, tuvalet ve avlusu bulunmaktadır.

Selanik-Katırcılar Kervansarayı yakını	Menzil	1	Menzil 6 oda, dükkân ile su kuyusunu içermektedir.
Selanik-Balık Pazarı yakını	Dükkân binası	1	3 dükkândan oluşan bina, arsasından dolayı yıllık 16 akçe mukataa ödemektedir.
Selanik-Katırcılar Kervansarayı yakını	Menzil	1	Menzilde iki oda, dükkân ve su kuyusu bulunmaktadır.
Selanik-Vardar Kapısı dışı	Bostan yeri	1	<i>Bey Bostanı</i> adıyla bilinen bu yerde su kuyusu, <i>Esterne</i> adıyla tanınan havuz, avlu ve çeşitli ağaçlar vardır.
Selanik-Burmali Mescit Mah.	Menzil	1	Menzil 5 ev, ekmekçi fırını, su kuyusu, avlu ve tuvaleti içermektedir.
Selanik-Burmali Mescit Mah.	Menzil binası	1	Oda, iki hayat, su kuyusu, tuvalet ve avluyu içeren binanın bulunduğu arsadan dolayı her yıl Sultan Bayezid Han Vakfı'na 120 akçe mukataa ödenmektedir.
Selanik-Çakandil Mah.	Menzil	1	4 oda, ahır, hayat, tuvalet ve avludan oluşan menzilin dışında arpa dükkânı bulunmaktadır.
Selanik-Çakandil Mah.	Menzil	İki katlı	Menzil, üst katında oda ve kiler, alt katında üç oda, bodrum, su kuyusu, tuvalet ve avludan oluşmaktadır. Dışında bir dükkân ve iki oda bulunmaktadır.
Selanik-Aya Mina Mah.	Menzil	İki katlı	Menzilin üst katında iki oda, çardak ve hayat; alt katında büyük oda, ahır, tuvalet, su kuyusu ve avlu olup dışındaki iki berber dükkânıyla birlikte vakfedilmiştir.
Selanik-İshak Paşa Mah.	Mülk hamam	Çifte hamam	Dört tarafı ana yolla bağlantılı ve dışında bir börekçi fırını olan hamamın suyu, Hortaç Dağı'ndan getirilmiş, yaklaşık 4 lüle ve 3 kamışlık bir sudur. Suyun başında <i>Perver-i rum</i> denilen mevziden Karakaya'ya inince 10 dönüm civarında yer kiralanmış, su künklerle hamama ulaştırılmıştır.
Selanik-Yeni Hamam karşısı	Serhâne	1	Serhâne iki adet kazanı ve üç dükkânıyla birlikte vakfedilmiştir.
Selanik-Hune köyü	Mülk çayır	1	Çayır, 1.000 dönümdür.
Kaynak: TKGMA, <i>Vakf-ı Cedit Defterleri</i> , nr.33, vr.24a-28b			

3.b. Zeyl Vakfiyeye Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Selanik'teki Gelir Kaynakları

Hüsrev Kethüda, 1582 tarihli zeyl vakfiyesiyle yeni gelir kaynakları oluşturmuş, bu sayede hem vakfını zenginleştirmiş, hem de akarların bulunduğu

şehirlere yatırım yapmayı sürdürmüştür. Zeyl vakfiyesiyle Selanik'teki yatırımlarına iki katlı bir menzile ile 4 adet dükkânı da ilave etmiştir. Aşağıdaki tabloda bu mülklerin yeri, türü ve özellikleri gösterilmektedir:

YERİ	AKARIN CİNSİ	ADET	ÖZELLİKLERİ
Selanik-Çakandil Mah.	Menzil	İki katlı	5 odası, meyveli ağaçları ve avlusu vardır.
Selanik-İshak Paşa Mah.	Dükkân yeri	4	Vâkıfın hamamının karşısındadır.
Kaynak: TKGMA, <i>Vakf-ı Cedit Defterleri</i> , nr.33, vr.69b			

3.c. Muhasebe Defterlerine Göre Hüsrev Kethüda Vakfı'nın 18. Yüzyıl İle 19. Yüzyılın Başlarında Selanik'teki Gelir Kaynakları

Hüsrev Kethüda, Rumeli ağırlıklı olmak üzere birçok kazada vakfettiği akarı kurduğu hayrat için sarfetmiştir. Akarlar açısından tarihi süreçte bir takım değişim ve dönüşümler söz konusu olmuştur. Vakfın Selanik'teki gelir kaynaklarına bu açıdan bakıldığında, menzillerin büyük ölçüde ortadan kalktığı, dükkân, meyhane, kahvehane, bozahane gibi işletmelerin ağırlık kazandığı görülmektedir.

Ayrıca dönüşümün 18. yüzyılda da devam ettiği, meyhane olarak kullanılan yapıların deve ahır ve han olarak işlevini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. Muhtemelen çok katlı menzillerden biri de Yahudihane'ye dönüştürülmüş olmalıdır. Kuşkusuz vakfın Selanik'teki en önemli gelir kaynağı çifte hamamdır. Bunu, hanlar (Han-ı kebir, Han-ı cedit), Yahudihane ve bakkal dükkânının kira gelirleri izlemektedir. Şehirde vakfın toplam geliri 23.000-26.000 akçe aralığındadır. Aşağıda vakfın çeşitli yıllara ait kira gelirleri görülmektedir.

Hüsrev Kethüda Vakfı ve Selanik'teki Gelir Kaynakları

AKAR	25 Nisan 1724 ¹²	1728-1729 (BOA, EV. HM-H.d., 3200)	1729-1730 (BOA, EV. HM-H.d., 3200)	1730-1731 (BOA, EV. HMMH.d., 3201)	1764-1766 (BOA, EV. HMMH.d., 5517)
	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)
Yeni Hamam	10.920	10.920	10.920	10.920	
Kahvehane	340 ¹³	340	340	340	
Bakkal dükkânı	1.080	1.080	1.080	1.080	
Şerbetçi dükkânı	120	120	120	120	
Bozahane	120	120	120	120	
Yeni Han	2.004	2.004	2.004	2.004	
Meyhane mukataası	150 ¹⁴ (deve ahır)	150	150	150	
Meyhane	1.500 (han)	1.500	1.500	1.500	
Büyük meyhane ve dükkânlar	2.500	2.500	2.500	2.500	
Dükkânlar ve mahzen	720	720	720	720	
Bostan	1.100	1.100	1.100	1.100	
Nalbant dükkânı	160 (40 akçe zam) 200	160	160	160	
Arsa mukataası	60	60	60	60	
Menzil	180	180	180	180	
Muhtesib Hanı	720	720	720		
Yahudihane oda 16	1.800	1.800	1.800	1.800	
Arsa mukataası	20 ¹⁵	20	20	20	
YEKUN	24.494	23.494	23.494	23.494	23.694

AKAR	1779-1780 (BOA, EV. HM-H.d.6164)	1782-1783 (BOA, EV. HMMH.d.6385)	1788-1789 (BOA, EV. HMMH.d.6730)	1797-1798 (BOA, EV. HM-H.d.7364)	1798-1799 (BOA, EV. HMMH.d.7427)	1799-1800 (BOA, EV. HMMH.d.7516)	1801-1802 (BOA, EV. HMMH.d.7649)	1802-1803 (BOA, EV. HMMH.d.7706)	1803-1804 (BOA, EV. HMMH.d.7782)	1804-1805 (BOA, EV. HM-H.d.7826)
	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)	Yıllık (akçe)
Yeni Hamam	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000	12.000
Hamam mahal- lindeki bakkal dükkânı	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080	1.080
Hamam mahal- lindeki kahve- hane	540	540	540	540	540	540	540	540	540	540
Hamam mahal- lindeki berber dükkânı	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120
Hamam mahal- lindeki bozaha- ne dükkânı	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120
Hamam mahal- lindeki şerbetçi dükkânı	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120

12 Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMMH.d.), 2773. 1136 yılına ait 3 defter bulunmaktadır. 25 S 1136/24 Kasım 1723 (EV.HMMH.d.,2773), 1 Ş 1136/25 Nisan 1724 ve 1136/1723-1724 (EV.HMMH.d., 2824) tarihli defterler arasından 1 Ş 1136 tarihli olanı seçilerek diğer defterlerle arasındaki farklılıklara işaret edilmiştir. Mesela 1 Ş 1136 tarihli defter 25 S 1136 tarihli defterle büyük oranda benzeşmekle birlikte "hane icaresi" adıyla 120 akçelik yıllık kira gelirini içermez. 25 S 1136 tarihli defterde Selanik'teki gelirlerin yıllık toplamı 23.764 akçe, 1136 tarihli deftere göre ise 23.494 akçedir.

13 25 S 1136/24 Kasım 1723 tarihli deftere göre kahvehanenin yıllık 540 akçe kira geliri bulunmaktadır (BOA, EV.HMMH.d., 2773).

14 25 S 1136/24 Kasım 1723 tarihli deftere göre meyhane mukataası yıllık 120 akçe gelir getirmektedir (BOA, EV.HMMH.d., 2773).

15 Arsa mukataasının yıllık geliri 1136 tarihli deftere göre 60 akçedir (BOA, EV.HMMH.d., 2824).

Hamam mahal- lindeki kalaycı dükkanı	330	330	330	330	330	330	330	330	330	330
Tahtakale'deki Han-ı Cedid Vardar Kapısı	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004	2.004
yanında ahır ve dükkan	360	360	360	360	360	360	360	360	360	360
Tahtakale'deki diğer han		180	180	180	180	180	180	180	180	180
Vardar Kapısı	180									
yanında dükkan Vardar Kapısı	150	150	150	150	150	150	150	150	150	150
yanında han Burmali Ca- mii'ndeki menzil	120	120	120	120	120	120	120	120	120	120
Burmali Ca- mii'ndeki menzil	60	60	60	60	60	60	60	60	60	60
Burmali Ca- mii'ndeki menzil	80	80	80	80	80	80	80	80	80	80
Burmali Ca- mii'ndeki han	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500	1.500
Pazar-ı kebir'de- ki dükkan ve mahzen	720	720	720	720	720	720	720	720	720	720
Vardar kapısı dışındaki bağçe	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100
Yalı yolundaki dükkanlar ve han-ı kebir	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500	2.500
Boş arsa muka- taası	60									
Tahtakale'deki hanın muka- taası		700	700	700	700	700	700	700	700	700
Yahudihane	2.265	1.960	1.960	1.960	1.960	1.960	1.960	1.960	1.960	1.960
YEKUN	25.409	25.744	25.744	25.744	25.744	25.744	25.744	25.744	25.744	25.744

4) Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Selanik'teki Giderleri
18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başlarına ait muhasebe defterlerindeki verilere göre vakfın Selanik'teki giderleri 3.000-8.000 akçe aralığında değişmiştir. Gider kalemlerini oluşturan masraflar arasında en büyük meblağ, vakfın gelirlerini toplayan câbilere aittir. Bunu harcırah, tercüman ve dîdebâniyye ücretleri takip etmektedir. Harcama kalemleri içerisinde çifte hamam da önemli bir yer tutmaktadır. Hamamın suyu Hortaç Dağı'ndan getirildiği için yaklaşık 10 dönümlük bir yer kiralanmış ve kiralanmış suyu için yıldan yıla standart bir meblağ (1.080 akçe) tahsis edilmiş, tamiri gerektiğinde önemli meblağlar (3.000 akçe) ayrılmıştır. Dolayısıyla hamam

vakfın iyi bir gelir kaynağı olmakla birlikte bakımı ve tamiri söz konusu olduğunda aynı zamanda bir masraf kapısı durumundadır. Vakfın diğer giderlerini ise muhasebe harcı, ihzariyye, kalemiyye, hüddamiye, poliçe vs. giderler oluşturmaktadır. Ayrıca vakfın Burmalı Mescit Mahallesi'nde bulunan menzilin zemin kirası olarak II. Bayezid Vakfı'na ödediği yıllık 120 akçe mukataası bulunmaktadır. Gelirlerden arta kalan miktar ise İstanbul'a gönderilmiştir. Doğal olarak bu miktar masraflara bağlı olarak değişmiş, 15.000-20.000 akçe aralığında gerçekleşmiştir (BOA, EV.HMH.d., 2824, 3200, 3201, 6164, 6385, 6730, 7364, 7427, 7516, 7649, 7706, 7782, 7826, 9045, vr.1b-2a).

5) Selanik'teki Vakıf Akarların Özellikleri

5.a. Yeni Hamam

Muharrem 981/Mayıs-Haziran 1573 tarihli vakfiyeye göre Hüsrev Kethüda, Selanik'te İshak Paşa Mahallesi'nde (Alaca İmaret Camii'nin yakınında) çifte bir hamam inşa ettirmiştir. Dört tarafı ana yolla bağlantılı olan hamamın suyu Hortaç Dağı'ndan getirilmiştir. Bu amaçla suyun kaynağından itibaren 10 dönüm civarında bir yer kiralanmış, su künkler vasıtasıyla hamama ulaştırılmıştır. Bu su yaklaşık olarak 4 lüle ve 3 kamışlık bir sudur (TKG-MA, Vakf-ı Cedit Defterleri, nr.33, vr.27b-28a). Hamam, Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Selanik'teki vakıf akarları içerisinde en yüksek gelirli akar konumundadır.¹⁶

Vakfiyedeki bilgilere göre, hamamın 1573 yılından önce inşa ettirildiği kesindir. Bu durumda hamamın yapım tarihi olarak ileri sürülen sonraki tarihler geçerliliğini yitirmiştir.¹⁷ 16. yüzyılın sonlarında şehri ziyaret eden Âşık Mehmed, 8-9 adet hamamın varlığından bahisle Hüsrev Kethüda Hamamı'na da yer vermiştir. Kadın ve erkekler için ayrı ayrı inşa ettirilen hamamın şöhretli hamamlardan biri olduğunu vurgulayan Âşık Mehmed, yapıyı "bir hammâm-ı hûb-endâm" olarak tarif etmektedir (Âşık Mehmed, 2007: 989-990). Evliya Çelebi de 1668 yılında şehre geldiği zaman mevcut 11 adet hamam içerisinde Yeni Hamam'dan da söz etmiş, hamamı son derece geniş ve hoş olarak tarif etmiştir (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 2003: 71). Şehirdeki hamam sayısı 19. yüzyılın ikinci yarısında 8; 20. yüzyılın başlarında 10 olarak tespit edilmiş olup bunlardan birisi de Yeni Hamam'dır (Selânik Vilâyet Sâlnâmesi, 1287/1870-1871: 85; Oruç, 2014: 356).

Çifte hamam olarak uzun yıllar hizmet veren ve bulunduğu mahallenin ihtiyaçlarını karşılayan hamamdan günümüze sadece büyük kubbeli iki soğukluk kısmı ulaşabilmiştir (Eyice, 1954: 171). Yapının duvarları emaye işi tekniğinde, taş ve tuğla kullanılarak örülmüş, tuğladan inşa edilen yarımküre kubbeleri ise altıgen tablaya oturtulmuştur. Hamam, Selanik'te bugün Kassandra Caddesi ile Agiou Nikolaou Caddesi olarak bilinen caddelerin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Dolayısıyla şehrin önemli bir konumunda yer alan hamamın zama-

nında yoğun bir şekilde kullanılmış olması muhtemeldir (Erdoğan vd., 2016: 94, 96). Tarihi süreçte çeşitli tamirler geçiren hamamla ilgili en esaslı tamirlerden biri H. 1218/M. 1803-1804 yılında yapılmış ve hamamın yıllık gelirinin ¼'ü kubbelerinin tamiri için sarfedilmiştir (BOA, EV.HMH.d., 7782). Hamam, işlevini 1917 yılındaki Selanik yangınına kadar sürdürmüştür. 1919'da Yunanistan'ın mülkiyetine geçtikten sonra yerli bir tüccara satılan hamam, 1937 yılına kadar durumunu muhafaza etmiştir. Tüccarın önce ambar, sonra sinemaya (Aigli Sineması) dönüştürdüğü yapının büyük bir kısmı yıktırılmıştır. 1978 depremine kadar sinema olarak kullanılan yapının bazı eklentileri zarar görünce boş alanları açık hava sineması olarak kullanılmış, 1980'lerde ise "Sevilla Tavernası" adıyla faaliyet göstermiştir (Erdoğan vd., 2016: 94, 96). 2000 yılında kapalı ve harap durumda olan ve kendi kaderine terk edilen yapının kitabesi de yok edilmiştir (Bıçakçı, 2002: 436). 2000'li yılların başlarında özel bir kültür merkezi olarak kullanılan hamam (Yapar, 2007: 297) günümüzde özel sektör tarafından gece kulübü olarak işletilmekte, tarihi ve turistik özelliğini devam ettirmektedir (Erdoğan vd., 2016: 96).

Resim 1. Selanik Hüsrev Kethüda Hamamı (Yeni Hamam)¹⁸

5.b. Kervansaraylar (Hanlar)

Hüsrev Kethüda'nın Selanik'te vakfettiği iki adet kervansarayı bulunmaktadır. Kervansarayların hangi isimle anıldıkları bilinmemekle beraber vakfiyedeki kayıtlardan her ikisinin de Kara Hacı Mahallesi'nde bulunduğu ve Katırcılar Kervansarayı'na yakın olduğu öğrenilmektedir. İkişer katlı olarak inşa ettirilen kervansaraylarda çok sayıda oda (25 ve 10 odalı) ile hayat, ahır, tuvalet, avlu, çeşme

16 Bu konuda 18. ve 19. yüzyıla ait muhasebe defterlerine bakılabilir. Hamamın 19. yüzyılın ikinci yarısında yıllık 100 kuruş kira geliri bulunmaktadır (VGMA, OA, EV.d., 16520.00004; 17501.00009; 18792.00007).

17 Kanetaki, hamamın inşa tarihini 16. yüzyılın son çeyreği, Lowry ise 17. yüzyılın ikinci yarısından daha önce göstermektedir (Erdoğan vd., 2016: 94).

18 (<http://selanikgezirehberi.blogspot.com.tr/2012/04/ye-ni-hamam-imaret-camii.html>) (E.T. 02.05.2018).

ve su kuyusu gibi birimler bulunmaktadır. 25 odalı kervansaray, dışarısında bulunan 2 dükkânıyla birlikte vakfedilmiştir.

Çeşitli amaçlarla şehre gelen yolcuların konaklama ihtiyaçlarını karşılayan bu mekanların sayısı şehrin ticari potansiyeli düşünüldüğünde son derece fazladır. Hüsrev Kethüda'nın başlangıçta vakfettiği 2 kervansarayı sayısı 18. yüzyılda 6'ya çıkmıştır. Han-ı cedîd, Han-ı kebîr, Han-ı muhtesib (Katırcıyan Hanı yakını) veya kısaca han olarak isimlendirilen ve buldukları yere göre tarif edilen bu yapılar Selanik'te Tahtakale, Vardar Kapısı, Burmalı Camii civarı ve Yalı Yolu'nda olmak üzere çeşitli bölgelerde faaliyet göstermiştir. Mesela Yalı Yolu'nda (Üzümcüyan Sûku) bulunan Han-ı kebîr Taş Hanı¹⁹ adıyla anılan bir yapı idi. Vardar yakınlarındaki han ise, 1.050 zira büyüklüğünde idi (VGMA, OA, EV.HMH.d., 00103.00003, vr.2a). Bu yapılar Müslüman veya Gayrimüslimlere yıllık bir bedel karşılığında kiraya verilerek işletilmiştir. Yapıları kiralayanlardan bazıları bu işi ortaklaşa olarak yürütmüştür. Vakfın Selanik'teki gelir kaynaklarının yaklaşık %25'ini hanların kira geliri oluşturmuştur.

5.c. Dükkânlar

Hüsrev Kethüda'nın vakfiyesinde Selanik'te müstakil olarak sadece bir adet dükkân binasından bahsedilmektedir. Balık Pazarı yakınında bulunan bu binada 3 dükkân olup binanın bulunduğu arsa başka bir vakfa ait olduğundan yıllık olarak 16 akçe mukataa ödenmiştir. Bunun dışında vakfiyede kervansaray, menzil ve serhâne gibi yapıların eklentisi olarak bazı dükkânların varlığı dikkati çekmektedir. Mesela; Katırcılar Kervansarayı yakınında bulunan 20 odalı kervansarayı dışarısında 2 dükkân; Attarlar Çarşısı'ndaki menzilin dışında çarşı tarafında 5 dükkân, Sandıkçılar Çarşısı tarafında 7 dükkân; Katırcılar Kervansarayı yakınındaki iki menzilin birer dükkânı; Vardar Kapısı'ndaki iki menzilin dışında birer dükkân; Yalı Kapısı'ndaki menzilin dışında 2 berber dükkânı; İshak Paşa Mahallesi'nde bulunan serhânenin 3 dükkânı bulunmaktadır. 18. yüzyılda bu dükkânlar Yeni Hamam civarı, Vardar Kapısı, Pazar-ı kebîr ve Yalı Yolu'nda olmak üzere bakka²⁰, berber, şerbetçi, kalaycı, nalbant dükkânı ile bozahâne, meyhâne ve kahvehâne olarak işle-

19 Taş Han'da bulunan leblebici dükkânı 1262/1846 yılında üç hisseli olarak işletilmiştir (BOA, EV.d., 12887, vr.5a).

20 Yeni Hamam yakınında bulunan bu dükkân 24 sehim olarak kiraya verilmiştir (VGMA, OA, EV.HMH.d., 00103.00003, vr.2a).

tilmiştir. Genellikle gayrimüslimlerin talip olduğu bu dükkânlardan meyhane olarak işletilen 3 dükkândan 2'si müslümanların tasarrufu altındadır. Bununla birlikte meyhâne mukataasına talip olan müslümanların bir süre sonra meyhanelerden birini deve ahırına, diğerini de hana dönüştürdükleri görülmektedir.²¹

5.d. Menziller

Hüsrev Kethüda'nın Selanik'te çok sayıda menzil ve menzil binasını vakfettiği tespit edilmektedir. Genellikle iki katlı olarak inşa ettirilen bu yapıların üst katında odalar, çardak, kiler; alt katında ise oda veya dükkân, bodrum, ahır ve hayat ile tuvalet, avlu, fırın, su kuyusu gibi birimler bulunmaktadır. Evin büyüklüğüne göre sayısı ve çeşitleri değişebilen bu birimlere bazen menzilin bitişiğinde inşa ettirilen dükkânlar da eşlik etmiştir. Selanik'te Attarlar Çarşısı, Ayo Pelaya Mahallesi, Katırcılar Kervansarayı yakını, Vardar Kapısı ve Yalı Kapısı gibi mahallerde bulunan menzillerden Ayo Pelaya Mahallesi'nde (Yahudi mahallesi) bulunanları Telisa Avlusu, Rusi Musa gibi adlarla anılmıştır. Vardar Kapısı-Burmalı Mescit Mahallesi'nde bulunan menzil binası ise vakfa ait olmakla birlikte, arsası Sultan Bayezid Han Vakfı'na ait olduğundan adı geçen vakfa yıllık 120 akçe mukataa ödenmiştir.

5.e. Yahudihane

Vakfiyede bir yahudihaneden bahsedilmemektedir. Ancak Selanik'te Yahudi Pazarı yakınında "Zemin-i kilise-yi Yahudiyân" adıyla bilinen yerin vâkif tarafından miriden satın alındığı ve vakfedildiği bilgisine ulaşılmaktadır. 18. yüzyıl muhasebe defterlerinde ise "yahudihâne" olarak kullanılan 16 odalı bir yapıdan sözedilmektedir. Bu yapı çok odalı bir menzilin yahudihâneye dönüştürülmesiyle de ortaya çıkmış olabilir. Kiraya verilerek işletilen bu yapının 18. yüzyılın ilk yarısında yıllık kira geliri 1.800 akçe, sadece 1193/1779-1780 yılında 2.265 akçedir. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyılın başlarında ise yahudihanenin kira geliri 1.960 akçede sabit kalmıştır. Yahudihanenin geliri Selanik'teki vakıf gelirlerinin yaklaşık %13'üne tekabül etmiştir.

5.f. Serhâne (Başhâne)

Vakfiyede Selanik İshak Paşa Mahallesi'nde bulunan bir serhânenin söz edilmektedir. Hüsrev Kethüda'nın inşa ettirdiği hamamın karşısında

21 Bu konuda muhasebe defterlerindeki verilere bakılabilir.

yer alan bu serhâne bir adet olup iki kazanı ve üç dükkâniyle beraber vakfedilmiştir. Şehirde başka örnekleri²² de bulunan bu serhâne kelle-paça çorbası hazırlanarak servis edilmiştir. Serhânenin ne kadar süre faaliyette kaldığı bilinmemekle birlikte 18. yüzyılda vakfa ait böyle bir işletme artık mevcut değildir. Bu dönemde vakfın muhasebe defterlerinde çeşitli dükkânlardan bahsedilmesine rağmen serhâneye dair bir veri bulunmamaktadır. Muhtemelen serhâne kapanmış veya başka bir mekâna dönüşmüş olabilir.

5.g. Mülk Çayır

Hüsrev Kethüda, Selanik'te Kelemerye nahiyesine bağlı Hune köyü yakınlarında bulunan 1.000 dönümlük mülk çayırını kurduğu vakfa bağışlamıştır. Paşa Çayırı, Çayır Ovası gibi isimlerle anılan ve yıllık 3.000 akçe mukataası olan bu çayır ile ilgili olarak vakfın 18. yüzyıl ile 19. yüzyıl başlarına ait muhasebe defterlerinde herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren çayır, çeşitli problemler nedeniyle birçok yazışmaya konu olmuştur. Bu dönemde Evkâf-ı Hümâyûn Hazinesi'nin kontrolünde olan Hüsrev Kethüda Vakfı'nın Hune köyünde bulunan arazisine haksız müdahalelerde bulunulmuş, kiracılar araziyle ilgili taahhütlerini yerine getirmemişlerdir. 1841-1845 yılları arasında arazi, 5 yıl süreyle Abdülhalim Molla Efendi, Hâceğândan Mustafa Reşid Bey, İsmail Rakım Bey ve Karahisarî Ahmed Efendi'nin tasarrufunda bulunmasına rağmen bu süre zarfında arazi, şehir kethüdası Osman Ağa ve ortağı Mehmed Bey tarafından haksız olarak zabt edilmiş,²³ vakfa ödenmesi gereken 5 yıllık arazi noksanı ile ecr-i misli olan 6.000 kuruş da ödenmemiştir (VGMA, OA, EV.THR, 00184.00040). Ayrıca 1845-1849 yıllarında araziyi kiralayan Selanik Evkâf Müdürü Ata Bey de benzer şekilde arazinin 4 yıllık 9.000 kuruş tutan ecr-i mislini ödemediği gibi, vefat eden Osman Ağa'nın veresesinden vakıf adına tahsil edilmesi gereken 1.200 kuruşu da zimmetine geçirmiştir. Vakfın mütevelli kaymakamı Mustafa Reşid Bey tarafından dile getirilen alacak miktarının vereseler ve Selanik Evkâf Müdürü Ata

Bey'in borcu düşünüldüğünde toplam 15.000 kuruş ulaştığı tespit edilmiştir. Ancak Ata Bey, arazinin sadece ¼'ini kiraladığını, ¾'lük kısmını tasarruf etmediğini beyanla belirtilen kira bedelini ödemeğe yanaşmamıştır. Bununla birlikte arazi içerisinde bulunan kışlak ve otlakın yıllık 1.000 kuruş bedel ile başkasına kiralandığı ve bedelinin tahsil edildiği; çiftlik ve ona bağlı olan 800 dönüm arazinin de Ata Bey'in tasarrufunda olduğu bilinmektedir. Merkezî idare, 4.800 kuruşun şehir kethüdası vereselerinden, 10.200 kuruşun da Ata Bey'den tahsil edilmesini kararlaştırmış, karara muhalefet eden vereselerin İstanbul'a gönderilmesini²⁴ emretmiştir. Ata Bey'in arazinin ¼'ini kiralamasının şer'ên sahih olmadığı verilen fetva ile de anlaşılmalıdır (BOA, A.MKT.MHM, 25/23-1, 25/23-2; BOA, A.MKT.DV, 35/85; 50/36-1, 71/32-1).²⁵

Çayır ile ilgili sorunların izleyen yıllarda da devam ettiği görülmektedir. Mütevelli kaymakamı bu kez 1.000 dönüm arazi, çayır, kışlak ve ağılın 1849-1851 yılları arasındaki gelirlerinin vakfa intikal etmediğinden bahisle hasılatın kimlerin zimmetinde kaldığının araştırılması ve tahsil edilmesi yönünde ilgili mercilere müracaatta bulunmuştur (BOA, A.MKT.UM, 129/91-1; BOA, A.MKT.DV, 40/100-1, 40/100-2, 50/36-1, 50/36-2).

1852 yılında çayır tasarruf edenlerle ilgili başka problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şöyle ki; Selanikli Mehmed Atallah Bey'in (Ata Bey) vefatıyla beraber vakfın Sedes köyü civarında olan iki parçalık toplam 270 dönümlük arazisi, Hune ve Sedes çiftlikleri arazisi arasında olduğu belirtilerek sehven mirîden tapu ile Sirozlu Nikola veled-i Mihael adlı bir gayrimüslime icara verilmiştir. Yine vakfın 40 dönümlük bir başka bölümü de Mehmed Bey tarafından 1.200 kuruş muaccele ile Marya bint-i Mihael'e satılmış ve benzer şekilde bu araziye de tapu senedi verilmiştir. Usul ve vakıf şartlarına aykırı olan bu durum karşısında vakfın kaymakamı Mustafa Reşid Bey ve araziye tasarruf edenlerden İsmail Rakım Bey tapu verilen arazilerin durumunun soruşturulmasını talep etmiştir. Yapılan araştırmalar sonucunda arazilerin, vakfa dahil olduğu anlaşılmıştır (VGMA, OA, EV.MKT,

22 II. Bayezid Vakfı'nın da şehirde bir serhânesi mevcut idi (Kaçan Erdoğan, 2018: 117-118). Ayrıca şehirde Kasım Paşa, Makbul İbrahim Paşa gibi vakıfların da serhâneleri bulunuyordu (Turgut, 2016c: 95-96).

23 Çayır müdahale eden Osman Ağa ve Mehmed Bey mahkeme edilmiş ve müdahalelerinin hukuken de geçersizliği ortaya konulmuştur (VGMA, OA, EV.BKB, 00178.00168).

24 Osman Ağa'nın vereselerinin Hayriye tüccarından olmaları sebebiyle işin takibi Ticaret Nezâretî'ne havale edilmiştir (BOA, A.MKT.DV, 50/36-2).

25 Konuyla ilgili Selanik valisine ve evkâf müdürüne gönderilen diğer yazılar için bk. VGMA, OA, EV.THR, 00227.00118; 00250.00342; 00273.00054.

00034.00100; 00039.00300; 00045.00198). Bir başka sorun, araziyi tasarruf edenlerden Halim Molla Efendi'nin vefatından sonra ortaya çıkmıştır. Halim Molla Efendi'nin vefatı üzerine tasarrufunda olan ¼'lik hisse, müzayedeye çıkarılmış ve 4.250 kuruş muaccele ile Maryora bint Goşa'ya icara verilmiştir. Ancak bir süre sonra kiralama işlemi feshedilmiş, hisse arazinin ortağı bulunan İsmail Rakım Bey'e aynı bedelle kiraya verilmiştir. Daha önce verilen temessükün (senedin) iade edilmesi gerekirken Maryora, Selanik Evkâf Müdürü Ali Efendi'ye güvenerek senedi vermediği gibi araziye de müdahalede bulunmuştur. 1859 yılında müdahalenin önlenmesi ve Maryora'ya parasının ödenerek senedin alınması konusunda ilgililere emir gönderilmiştir (VGMA, OA, EV.MKT, 00038.00184; 00059.00198; 00066.00058; 00134.00106). Bununla birlikte merkez-taşra arasındaki bir çok yazışmaya rağmen Maryora'nın muhalefeti dolayısıyla sorunun çözümü uzamış, araziyi kiralayan İsmail Rakım Bey ise araziyi İstanbul sakinlerinden bir başkasına ferağ edeceği için meselenin bir an önce çözülmesinde ısrarcı olmuştur. Vakfın kaymakamı Mustafa Reşid Bey de Maryora'dan senedin alınması, itirazı halinde mahkeme edilmek üzere kendisinin veya vekilinin İstanbul'a gönderilmesini talep etmiştir.²⁶

Arazinin İsmail Rakım Bey'in tasarrufunda bulunduğu dönemde merkeze yansıyan bir başka sorun, vakıf arazisine usulsüz olarak yapılan müdahalelerdir. 1846 yılından önce bazı kişilerin vakıf arazisine Hortacı ve Kadı Kemal vakıfları arazileri²⁷ diyerek müdahale ettikleri görülmüştür. Bu müdahalede adı geçen vakıfların mütevellileri de rol oynamıştır. Müdahalenin önlenmesi hakkında ilgililere gönderilen fermanlara rağmen mütevelliler askeriden elde ettikleri beratlar ile vakıf araziler üzerindeki tasarruflarını sürdürdükleri gibi 1847 yılından itibaren yeni müdahaleler de söz konusu olmuştur. Bahsedilen yıldan 1862 yılına kadar vakıf arazisinin ¼'lik kısmı herhangi bir kayıt olmamasına rağmen haksız bir şekilde Rabia Hatun tarafından tasarruf edilir hale gelmiştir. Bu durum araziye tek başına tasarruf eden İsmail Rakım Bey'in şikaye-

ti üzerine görüşülmüş, müdahalelerin önlenmesi ve askeriden elde edilen beratların iptal edilmesi yönünde karar verilmiştir (VGMA, VGM.DeFTER, 00708.00033).

Bir başka müdahale konusu da, vakıf arazisine inşa ettirilen hanla ilgilidir. 1859 yılında Selanik valisine ve evkaf müdürüne gönderilen bir yazıdan anlaşıldığına göre, İsmail Rakım Bey'in 4 adet temessükle tasarruf ettiği 1.000 dönüm arazinin (çayır, 3 adet ağıl ve deve kışlağı) Kesendire ve Kuzudere sınırları içerisindeki kısmına, Kadı Kemal Vakfı'ndan denilerek daha önce Yaşlı oğlu Kostanti veled-i Penasic tarafından bir han inşa ettirilmiştir. Zamanla harap hale gelen hana bir başka gayrimüslim tasarruf iddiasında bulunmuş ancak mütevellinin izni olmadan böyle bir girişime izin verilmemiş ve han yıktırılmıştır. Sorunun çözümü için tahkikat yaptırılması hakkında ilgililere emir gönderilmiştir (VGMA, OA, EV.MKT, 00076.00237).

1884 yılında vakıf arazisinin (çayırın) İngiliz tüccar Yakomi Rankod'un tasarrufunda olduğu görülmektedir. Bahsedilen yılda mirasçı bırakmadan vefat eden tüccarın tasarrufundaki arazinin durumu merkeze sorulmuş; çayırın icareli veya mukataalı olmasına bakılmaksızın her iki durumda da "mahlulen" Hüsrev Kethüda Vakfı'na ait olduğu ifade edilmiş ve müzayede işleminin de Defter-i Hakanî memuru tarafından yapılması uygun görülmüştür (VGMA, OA, EV.İDM, 00046.00026).²⁸

5.h. Diğer Akarlar

Bu grupta vakfın şehrin çeşitli bölgelerindeki bostan yeri, arsa ve muytap kârhanesi yer almaktadır. Vakfiyede Vardar Kapısı dışında Bey Bostanı adıyla anılan, içinde su kuyusu, havuz, avlu, meyveli ve meyvesiz ağaçları içeren bir bostan yerinden söz edilmektedir. 18. yüzyıl vakıf muhasebe defterlerinde "bostan/bağçe" olarak nitelendirilen bu akar, kiraya verilerek işletilmiş ve yıllık 1.100 akçe gelir elde edilmiştir. Bu gelirin 19. yüzyılın başlarında da aynı olduğu görülmektedir. Vakfın bir diğer gelir kaynağı da arsalarıdır. Vakfiyede bulunmamakla beraber daha sonraki süreçte edinildiği anlaşılan bu arsalar müslümanların tasarrufunda olup birinin yıllık 60 akçe, diğerinin 20 akçe mukataası bulunmaktadır. 18. yüzyılın ilk yarısında iki ayrı gelir kaynağı olan bu akarlar 1779-1780 yılı muhasebe kayıtlarında sadece yıllık 60 akçe ola-

26 1864-1865 yılındaki yazışmalar için bk. VGMA, OA, EV.MKT, 00213.00114; 00281.00200; 00304.00071.

27 Mülk çayırın sınırlarını yol ve nehrin yanısıra Kadı Kemal Vakfı'nın mezraları ve çayırları çevrelediği için vakıf zaman zaman sorun yaşamıştır (VGMA, VGM.DeFTER, 02415.00017).

28 1888 yılında vakıf arazisinden Defter-i hakanî sandığına teslim edilen miktarlar için bk. VGMA, OA, EV.MKT, 01464.00149.

rak tek bir arsaya düşmüş, 1780 yılından sonraki kayıtlarda ise herhangi bir arsa gelirin yer verilmemiştir. 1793-1794 yılına ait bir kayıta, 1.560 zira genişliğinde ve yıllık 880 akçe geliri olan vakıf arsanın sadece 224 zirasının kiracıları bilinmekle birlikte 1.345 zirası, usulsüz olarak zabt edilmiştir (VGMA, OA, EV.HMH.d, 00103.00003, vr.2a). Ayrıca 19. yüzyılın ikinci yarısında vakfın Katha (?) Hanı yakınında bulunan bir muhtap kârhânesinden gelir elde ettiği görülmektedir (VGMA, VGM.DeFTER, 02416.00023).

6) Hüsrev Kethüda Vakfı ile Burmalı Camii Arasındaki Bağlantı

Burmalı Camii, kayıtlarda Hüsrev Kethüda tarafından ihya edilen bir cami olarak tarif edilmektedir. Selanik'te Vardar Kapısı Caddesi'nde bulunan cami, Fatih Sultan Mehmed döneminde kiliseden (Agia Kyraki Kilisesi) camiye dönüştürülmüş, muhtemelen minaresinin özelliğinden dolayı Burmalı Camii olarak adlandırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde sadece isim olarak zikredilen cami (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 2003: 70) 1912 yılında tekrar kiliseye dönüştürülmüş, 1917 yılındaki Selanik yangınında büyük zarar görmüştür.²⁹ Semavi Eyice, 1950'li yıllarda Selanik'teki birçok yapı hakkında bilgi vermesine rağmen Burmalı Minare Camii'ni gezintisi sırasında görmediğini ifade etmiştir (Eyice, 1954: 170). Günümüzde caminin yerinde Ksenodohion Viyeni (Viyana Otel) inşa ettirilmiş, daha sonra otel Akdeniz Koleji'ne dönüştürülmüştür.³⁰

Kısa bir tarihçesi verilen Burmalı Camii'nin, Hüsrev Kethüda'nın katkıları ile ihya edildikten sonra her iki isimle de anıldığı görülmektedir. 19. yüzyılın

sonlarından 20. yüzyılın başlarına kadar caminin hizmetlileri, tefrişi, masrafları gibi iş ve işlemler birçok yazışmaya konu olmuştur. Bu dönemde Burmalı Camii'nin imamet ve hitabet görevine yapılan tayinler,³¹ cami görevlilerine tahsis edilen ücretler, ücretlerin düşüklüğü ve artırılması gibi konular ele alınmıştır. Özellikle cami görevlilerine tahsis edilen ücretlerin düşüklüğü gündemi bir süre meşgul etmiştir. Emsal görevlerle kıyaslandığında son derece düşük ücret alan hatipler buna karşılık caminin hareketli bir yerde bulunmasından dolayı cemaatinin kalabalıklığına işaret etmiş, ücretlerinin artırılması talebinde bulunmuştur. Caminin uzun yıllar hatipliğini yapan Hafız Mustafa Efendi, üstelik bu görevi uzun süredir hasbi olarak yürütmüştür. Maaşların düşük olması, görevlileri hizmeti terk etme aşamasına getirmiştir. Cami, hizmetlerini sürdürebilmesi için kaynağa ihtiyaç duymaktadır. Zira, caminin gelir kaynakları son derece yetersiz olup (sadece bir dükkânın geliri)³² aydınlatma masraflarını bile karşılamaktan uzaktır. Hatipler, bir süre maaşlarını Selanik tuzlasından almakla beraber³³ bu yolun kapanması üzerine zamli maaşların Evkâf Nezâreti'nden ödenmesi talimatı verilmiştir. ³⁴1904 yılında Burmalı Camii'nin imam ve hatip maaşları artırılmıştır (VGMA, OA, EV.MKT, 02931.00132).

Caminin tefrişi için de çeşitli harcamalar söz konusudur. Cami 19. yüzyılın sonlarında vakit namazlarında cemaati eksik olmayan hatta son cemaat mahallinin de dolduğu bir görüntü çizmektedir. Bu durum son cemaat mahallinin ibadete uygun hale getirilmesini zorunlu kılmış, bu kısımdaki kaba hasırların yerine keçe döşenmesi için daireler arası yazışmalar yapılmıştır.³⁵

29 <http://www.bakisarissakal.com/selanikburmalicami.pdf> (E.T.29.05.2018).

30 <http://www.bakisarissakal.com/selanikburmalicami.pdf> (E.T.29.05.2018).

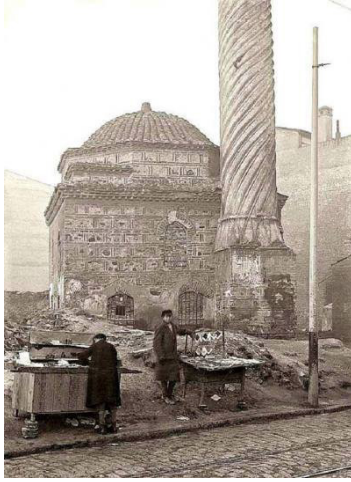
31 Caminin hitabet görevinin Hafız Mustafa Efendi'ye tevcihi hakkında yazı (VGMA, OA, EV.MKT, 01574.00081).

32 Bu dükkân, Burmalı Cami Vakfı'na yardım olması açısından ahali tarafından cami kapısı yanında bulunan arsaya yaptırılmıştır (VGMA, VGM.DeFTER, 02415.00008).

33 Bk. VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00026.00158; 00026.00160; 00026.00162; 00195.00174.

34 Bk. VGMA, OA, EV.MKT, 02282.00096; 02948.00114; 02948.00115; 02948.00117; 02948.00118.

35 Caminin son cemaat mahallinde keçe döşenecek yerleri ölçülmüş, 223 çarşı arşını hesabıyla toplam masrafın 2453 kuruş tutarında olduğu hesaplanmıştır. Tefrişte dayanıklılığı ve fiyatça ekonomik oluşu nedeniyle Selanik keçesi tercih edilmiştir. 1896 yılındaki yazışmalar için bk. VGMA, OA, EV.MKT, 02282.00094; 02282.00096.

Resim 2: Selanik Burmalı Camii (1917 Selanik Yangını Sonrası) ³⁶

Sonuç

Osmanlı idarî yapısında Kanuni dönemi devlet adamlarından Kara Ahmed Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa'nın kethüdalığını yapan Hüsrev Kethüda'nın kethüdalık dışındaki görevleri ve hizmetleri hakkında bilgi bulunmamaktadır. Sadece onun Kara Ahmed Paşa Külliyesi'nin tamamlanmasındaki rolü ile bazı vakıfların idaresinde aldığı görevler bilinmektedir.

Hüsrev Kethüda'yı asıl dikkat çekici hale getiren unsur, edindiği servet ve vakfettiği yüzlerce akardır. Kethüda'nın muazzam servetini nasıl edindiği belli olmamakla beraber bunu sadece tasarruf ettiği zeametlerle açıklamak gerçekçi değildir. Dolayısıyla zeamet gelirlerinin dışında başka gelir kaynaklarına sahip olduğu son derece açıktır. Üstelik Kethüda'nın bu serveti genç denilebilecek yaşlarda oluşturması meseleyi daha da cazip hale getirmektedir. Edindiği servetin önemli bir kısmını hayır amaçlı sarfeden Kethüda, birçok yönüyle üzerinde durulması gereken bir örnektir.

Hüsrev Kethüda'nın İstanbul ağırlıklı olarak kurduğu vakıfta üzerinde durduğu üç önemli husus vardır. Bunlar; eğitime verdiği önem, yolcuların ve ihtiyaç sahiplerinin yararlanması amacıyla vakfettiği han ile çeşme, şadırvan ve sebiller yoluyla su sıkıntısını gidermeye yönelik gayretleridir. Özellikle gerek inşa ettirdiği vakıf eserlerde gerekse vakfettiği akarlarda suyun ön plana çıkması onun dini ve insani hassasiyetlerini vurgulamış, dünyaya bakışıyla ilgili bazı ipuçları vermiştir. Çok sayıda çeşmenin yanı sıra Galata, İnez, Malkara, Tatarpa-

zarı, Kırkkilise ve Selanik'te tesis ettiği hamamları onun anlayışını somut olarak ortaya koymuştur. Su, hayati bir ihtiyaç olduğu kadar aynı zamanda ekonomik bir değerdir. Bu değer farkında olan Hüsrev Kethüda Bursa, Siroz, Karatova, Kalamata, Tatarpazarı, Filibe, Kırkkilise, Çirmen, Pravadi, Varna ve Angeli Kasrı'nda çok sayıda değirmen, dinkhane ve çeltik arkını vakfederek vakfının gelir kaynaklarını artırdığı gibi sürekliliğini de sağlamıştır. Ayrıca İpsala ve Tatarpazarı kazalarının gelişip büyümesinde önemli bir rol oynamıştır.

Kethüda'nın gelir kaynaklarının bir kısmı da Selanik'te bulunmaktadır. Şehrin sosyo-ekonomik dokusuna katkıda bulunacak şekilde inşa ettirdiği çifte hamam ile hanlar, dükkânlar, menziller, yahudihâne ve çayır önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Hamam, işlevini 16. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüş, bazı değişim ve dönüşümlere uğrayarak kısmen günümüze ulaşabilmiştir. Bu yönüyle Selanik'te Osmanlı döneminden kalan az sayıdaki eserlerden biridir. Hüsrev Kethüda'nın ihya ettiği eserlerden biri olan Burmalı Camii ise o kadar şanslı olamamış, 1917 yılındaki yangında büyük ölçüde zarar görmüş, sonraki süreçte ise yıktırılarak yerine önce otel yaptırılmış sonra da bu yapı koleje dönüştürülmüştür.

Hüsrev Kethüda'nın günümüze kadar ayakta kalmayı başarmış vakıf eserlerinin korunması için gereken tedbirlerin alınması, yıkılmaya yüz tutanların ise tekrar ihyası için çözüm yollarının araştırılması ve her türlü katkının sunulması gelecek için önem arz etmektedir.

36 <http://www.eskiturkiye.net/tag/selanik/> (E.T. 25.05.2018).

Kaynaklar

I. Arşiv Belgeleri

1. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, *Saderet Mektubi Kalemi Deâvî Evrakı (A.MKT.DV)*, 35/85; 40/100-1, 40/100-2, 50/36-1, 50/36-2, 71/32-1.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM)*, 25/23-1, 25/23-2.

BOA, *Sadaret Mektubi Kalemi Umum Vilayat Evrakı (A.MKT.UM)*, 129/91-1.

BOA, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, 12887.

BOA, *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.)*, 2773, 2824, 3200, 3201, 5517, 6164, 6385, 6730, 7364, 7427, 7516, 7649, 7706, 7782, 7826, 9045.

2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi (TKGMA)

TKGMA, *Vakf-ı Cedit Defterleri*, nr.33.

3. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

VGMA, *Osmanlı Arşivleri (OA)*, *Evkaf Defterleri (EV.d)*, 16520.00004; 17501.00009; 18792.00007.

VGMA, *OA*, *Evkaf Başkitabet (EV.BKB)*, 00178.00168.

VGMA, *OA*, *Evkaf Haremeyn Muhasebeciliği Defterleri (EV.HMH.d.)*, 00103.00003.

VGMA, *OA*, *Evkaf İdare Meclisi (EV.İDM)*, 00046.00026.

VGMA, *OA*, *Evkaf Mektubi Kalemi (EV.MKT)*, 00034.00100; 00038.00184; 00039.00300; 00045.00198; 00059.00198; 00066.00058; 00076.00237; 00134.00106; 00213.00114; 00281.00200; 00304.00071; 01464.00149, 01574.00081; 02282.00094; 02282.00096; 02931.00132; 02948.00114; 02948.00115; 02948.00117; 02948.00118.

VGMA, *OA*, *Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT)*, 00026.00158; 00026.00160; 00026.00162; 00195.00174.

VGMA, *OA*, *Evkaf Tahrirat (EV.THR)*, 00184.00040, 00227.00118; 00250.00342; 00273.00054.

VGMA, *VGM.Defter*, 00708.00033; 02415.00008; 02415.00017; 02416.00023; 02418.00003.

II. Araştırma ve İnceleme Eserler

Âşık Mehmed. (2007). *Menâzirü'l-Avâlim (Metin)*. (Haz. Mahmut Ak). C. III, Ankara.

Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Alî Sâti Efendi-Süleyman Besîm Efendi (2001). *Hadîkatü'l-Cevâmi (İstanbul Câmileri ve Diğer Dînî-Sivil Mimârî Yapılar)*. (Haz. Ahmed Nezih Galitekin). İstanbul.

Bıçakçı, İsmail (2002). "Selanik'te Türk Mimari Eserleri". *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri (Sofya 21-23 Nisan 2000)*. İstanbul. s. 433-447.

Boykov, Grigor (2013). *Mastering The Conquered Space: Resurrection of Urban Life in Ottoman Upper Thrace (14th-17th C.)*. In Partial Fulfilment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy in the Department of History İhsan Doğramacı Bilkent University. Ankara.

Doğan, Muzaffer (2016). *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*. Ankara.

Emecen, Feridun (2001). "Kara Ahmed Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. 24. İstanbul. s. 357-358.

Erdoğan, Nevnihal-Hikmet Temel Akarsu-Seda Kaplan-Meltem Ezel Çırpı (2016). *Kültür Köprüleri 1*

Selanik ve Kavala Bölgesindeki Osmanlı-Türk Mimari Mirası. İstanbul.

Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi (2003). 8. Kitap. (Haz.Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı-Robert Dankoff). İstanbul.

Eyice, Semavi (1954). "Yunanistan'da Türk Mimari Eserleri". *Türkiyat Mecmuası*. C.11 (1954), s. 205-230.

Eyice, Semavi (1989). "Ahmed Paşa Külliyesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. 2. İstanbul. s. 115-116.

Kaçan Erdoğan, Meryem (2018). "II. Bayezid'in Selanik'teki Vakıf Akarları". *Türkiye Günlüğü*. Sayı 133/ Kış 2018. s. 113-126.

Kayıcı, Haluk (2016). "Kypsela'dan İpsala'ya: İlçenin Tarihsel Gelişimi". *International Balkan and Near Eastern Social Sciences Conference Series*. Republic of Macedonia. s. 83-96.

Oruç, Hatice (2014). *1320 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Selânik Vilâyet Sâlnâmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sâî Mustafa Çelebi (2002). *Yapılar Kitabı Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye (Mimar Sinan'ın Anıları)*. İstanbul.

Selânik Vilâyet Sâlnâmesi, 1287/1870-1871 (def'a 1). İSAM Kütüphanesi.

Tali, Şerife (2009). "İstanbul Su Mimarisinde Eminönü Sebillerinin Yeri ve Önemi". *Sanat Dergisi*, no.5, 47-64.

Turgut, Vedat (2016a). *Yitirilen Mirasımız: Balkanlarda Kurulan Osmanlı Vakıfları (Fethinden XVI. yüzyılın Sonlarına Kadar)*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Vakfı Yayınları. Eskişehir.

Turgut, Vedat (2016b). *Yitirilen Mirasımız: Siroz Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. yüzyılın Sonlarına Kadar)*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Vakfı Yayınları. Eskişehir.

Turgut, Vedat (2016c). *Yitirilen Mirasımız: Selanik Sancağı Vakıfları (Fethinden XVI. yüzyılın Sonlarına Kadar)*. Türk Dünyası Kültür Başkenti Vakfı Yayınları. Eskişehir.

Ünal, Neslihan (2015). *İki Osmanlı Liman Kenti İzmir ve Selanik*. Ankara.

Yaltkaya, Şerafettin (1942). "Kara Ahmed Paşa Vakfiyesi". *Vakıflar Dergisi*, II (1942), s. 83-168.

Yapar, Berrin (2007). *Yunanistan'daki Türk Eserlerinde Kitabeler (Dedeoğaç, Dimetoka, İskeçe, Gümülcine, Selânik, Kavala, Yenice-Karasu)*. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

III. İnternet Kaynakları

<http://www.bakisarissakal.com/selanikburmalicami.pdf> (E.T.29.05.2018).

<http://www.eskiturkiye.net/tag/selanik/> (E.T. 25.05.2018)

<http://selanikgezirehberi.blogspot.com.tr/2012/04/yeni-hamam-imaret-camii.html>, (E.T. 02.05.2018).

Harem-i Hümayun Kethüdası Canfeda Hatun'un Serveti ve Vakıfları*

Ayşenur Karademir**

Öz

Bu çalışmanın konusu Sultan III. Murad'ın (1574-1595) haremının "kethüda kadını" Canfeda Hatun'un hayatı, serveti ve vakıf eserlerinin değerlendirilmesidir. Sultanın ailesinden veya kadınlarından olmayan Canfeda Hatun resmi belgelerde bu unvanla anılan ilk kadındır. Harem-i hümayunda 1583'te Nurbanu Sultan'ın vefatıyla öne çıkmış, Sultan III. Murad'a yakınlığıyla çeşitli devlet işlerine müdahale etmiştir. Çoğu ortadan kalkan ve unutulmuş vakıf eserleri bu çalışmada muhasebe defterleri başta olmak üzere çeşitli vakıf belgelerinden ele alınır. Çalışmanın amacı; harem bu az rastlanır karakterinin hayatı, serveti ve vakıf eserlerinin ortaya konulmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Osmanlı Kadın Vakıfları, Cariye Vakıfları, Vakıf Muhasebe Defterleri, Harem-i Hümayun.

Ketkhuda of The Imperial Harem Canfeda Khatun's Wealth and Waqfs

Abstract

Canfeda Khatun was appointed to a position called "ketkhuda woman" at the Sultan Murad III (1574-1595) 's imperial harem for twenty-one years. She was not related to royal family nor one of the sultan's women. In official documents, Canfeda Khatun was the first concubine called as "ketkhuda woman" and her fame grown with this title. After the death of Sultan's mother, Nurbanu Sultan (1583), Canfeda's accompany to the Sultan became to such an extent that she had even impact on Sultan Murad's political decisions. This study focuses on historical artefacts of her waqf, most of which are not survived to the present day, using the archival documents belonged to waqfs, particularly their accounting registers. The aim of this study is to reveal the new aspects of Canfeda Khatun who was a rare example of the harem, and analyse her waqfs.

Keywords: Waqf, Ottoman Women Waqfs, Waqf of Concubines, Waqf Accounting Registers, Imperial Harem.

* Bu makale Ayşenur Karademir'in "İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Kethüda Canfeda Hatun Vakıfları" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir. Prof.Dr. Erol Özvar danışmanlığında hazırlanan tezin 23.08.2017 tarihinde savunması yapılmış, Marmara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce kabul edilmiştir. Tezin hazırlanma sürecinde bu çalışmayı destekleyen Vakıf Araştırmaları Merkezi'ne teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Öğretim Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü; Gümüşhane/Türkiye; ayşenurkarademir@gumushane.edu.tr

Giriş

Canfeda Hatun resmî belgelerde “kethüda kadın” unvanıyla anılan ilk kadındır. Sultan III. Murad'ın (1574-95) annesi Nurbanu Sultan tarafından bu göreve getirilmiştir (Çerçi, 2000: 236). Osmanlı sarayında bir “kethüda kadın”ın sorumluluğu sultana ve valide sultana hizmet edecek cariyelerin yetiştirilmesidir (Uzunçarşılı, 2014: 137). Canfeda Hatun da ilk yıllarında bunu yapmıştır. 1583'te Valide Sultan vefat edince harem-i hümayunda öne çıkmış, içeriden en üst derecede yönetici olmuştur. Sultan III. Murad'ın güvenini kazanan Canfeda Hatun “kethüda kadın” unvanıyla o zamana dek görülmemiş bir itibar ve nüfuz elde etmiştir. Bu şöhreti kurduğu vakıflarla daha da artmıştır. Oysa bu vakıfların çok azı günümüze gelebilmiştir. Bu çalışmanın ilk amacı, Kethüda Kadın'ın ortadan kalkan vakıf eserlerini arşiv belgelerinden tespit etmektir. Ardından harem-i hümayundaki kimliği ve kariyeri vakıf eserleriyle yorumlanacaktır.

Kethüda Canfeda Hatun vakıflarının önemli bir kısmını İstanbul ve İzmit'te tesis etmiştir. Hac yolcularının gidiş-dönüş ihtiyaçlarının giderilmesi için kurduğu Kahire merkezli bir de Haremeyn Vakfı vardır. Osmanlı Arşivleri'nde yapılan kaynak taramasında bu vakıflara ait çok sayıda muhasebe defteri tespit edilmiştir. Maliyeden Müdevver (MAD.), Evkaf-ı Haremeyn (EV.HMH.), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.) fonlarındaki bu vakıf bilançoları faydalanılan temel arşiv kaynaklarıdır. Kethüda Canfeda Hatun'un serveti ve vakıf eserleri bu defterlerden tespit edilmiştir. Vakıf muhasebe defterlerinin böyle bir amaçla kullanılması bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran temel özelliktir. Vakıf araştırmalarında önemli bir belge olan vakfiye senedinden sadece Haremeyn Vakfı için faydalanılmıştır (BOA TS.MA.D. 6938/1-22). Zira arşivlerde yapılan taramalarda Canfeda Hatun'un İstanbul ve İzmit'teki vakıflarının vakfiye senedi bulunamamıştır.

Çalışmada elde edilen bilgiler dört temel başlıkta sunulmuştur. İlk olarak ele alınan konu, harem-i hümayun hiyerarşisinde “kethüda kadın” unvanının tanımlanmasıdır. Ardından Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı ve gelirleri ele alınır. Bu iki başlıkta faydalanılan iki temel kaynak; Mustafa Âli Efendi'nin *Kühü'l Ahbar*¹ ve Mustafa Selanikî

Efendi'nin *Selaniki Tarih*² isimli eserleridir. Burada her iki müellifin de Canfeda Hatun'un çağdaşı olduğunun altı çizilmelidir. Literatürdeki kaynaklarla da karşılaştırılarak kendisinin haremdeki konumu ve buna bağlı gelirleri, Sultan III. Murad'a yakınlığıyla devlet işlerine müdahaleleri, başından geçen çeşitli olaylar bu iki başlıkta değerlendirilir. Aynı ve nakdî gelirleri olan Canfeda Hatun'a ayrıca önemli hediyelerin verildiği bazı şer'îye sicili kayıtlarıyla desteklenir. Hanedan ailesine mensup olmadığından *paşmaklık* türü gelirleri olmayan Canfeda Hatun'un zenginleşmesinde bu tür hediyelerin önemli bir yeri olmalıdır.

Üçüncü temel başlığın konusu, Kethüda Canfeda Hatun'un servetidir. Zira bu servet vakıflarının asıl kaynağıdır. 17. yüzyılda hazırlanan vakıf bilançolarında gelir (*an mahsulat*) ve gider (*vuzia min zalik*) kayıtlarının detaylı tutulması bu bilgilere ulaşmayı mümkün kılar. Burada unutulmaması gereken şer'î hukuka göre ancak sahip olunan mülklerin vakfedebileceğidir. Böyle bir yaklaşımla Canfeda Hatun'un vakfetmeden önce mülkiyetinde olan gayrimenkullerin sayısı ve yıllık kira gelirleri bilançolardan hesaplanmıştır. Zira bu mülklerin gerçek değerini yani satış bedelini öğrenmek mümkün değildir. İstanbul, Mısır ve İzmit vakıflarının gelir kaynaklarının Canfeda Hatun'un servetinin ancak bir kısmı olduğu unutulmamalıdır.

Çalışmanın son başlığı ve esas konusu, Kethüda Canfeda Hatun'un vakıf eserlerinin yorumlanmasıdır. Müslüman bir hayırseverin hayırseverliğe eğiliminin dini duygulardan beslendiği bilinen bir gerçektir. Öte yandan maddî imkanlarla desteklenen bu ibadet şekli vakıf kurucusunun kimliğinin topluma yansımalarıdır. Çalışmanın Kethüda Canfeda Hatun vakıfları konusundaki amacı sadece bilinmeyen hayır eserlerini belirlemek değildir. Aynı zamanda askerî kesim mensubu bir kadın olarak vakıflarıyla topluma ne tür bir mesaj iletmek istediğinin yorumlanmasıdır. Bu anlayışla eserlerinin buldukları konumdan, iktisadî, siyasî ve sosyal yönlerine tüm özellikleri irdelenecektir. Hayır eserlerinin akibetinin de ele alındığı bu başlıkta vakıf muhasebe defterlerine ek olarak Osmanlı Arşivleri'nde Cevdet Nafia (C.NF.),

1 Gelibolulu Mustafa Âli tarafından kaleme alınan Kühü'l-ahbâr isimli eserin tam transkripsiyonlu metni için bkz: Faris Çerçi, *Kühü'l-ahbâr'a göre II. Selim, III. Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği*- 2 Cilt, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2000.

2 Selanikî Mustafa Efendi tarafından kaleme alınan isimli eserin tam transkripsiyonlu metni için bkz.: Mustafa Selanikî Efendi, *Tarih-i Selaniki*, Cilt 1-2, Haz.: Mehmet İpşirli, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989.

Maarif Nezareti Mektubî Kalemî (MF.MKT.), Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO) fonlarında kayıtlı belgelerden faydalanılmıştır.

1.Harem-i Hümayunda “Kethüda Kadın” Unvanı

Osmanlı saraylarında padişahın haremî anlamındaki “harem-i hümayûn” tabiri sultanın annesi, eşleri, çocukları ve hizmetlilerinin yaşadığı bölüm için kullanılırdı. Burası ilk olarak Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde “devşirme sistemini”nin geliştirilmesiyle tıpkı Enderun gibi bir teşkilat halini almıştır. Bu sistemde zorunlu eğitimlerini alan kızlar harem yaşantısına en alt seviye olan “cariyelik”ten başlayıp, yeteneklerine uygun şekilde yükselirdi. Belli bir hizmet yılını dolduranlar “çırağ” edilerek saraydan ayrılırdı (Uluçay, 2011: 75-78). Dönemin kaynakları bu süreçle ilgili detaylı bilgiler vermezler. Ancak bu cariyelerin çırağ edilirken, azad edilmiş olması kuvvetle muhtemeldir (İpşirli Argıt, 2017: 94).

Harem-i hümayûnda hiyerarşik bir yapılanma vardı. Osmanlı literatüründe bu yapılanma hakkındaki çalışmalar farklı kriterleri dikkate alır. Mesela *İsmail Hakkı Uzunçarşılı* buradaki hiyerarşiyi cariyelerin tabi oldukları eğitimlere göre yapar (Uzunçarşılı, 2014: 134-135), *M. Çağatay Uluçay* padişaha yakınlık ve kan bağı üzerinde durur. Buna göre bir piramidi andıran harem yaşantısında en üst seviyede sultanın annesi valide sultan yer alırken, zemini saraya yeni giren cariyelerdir (Uluçay, 2011: 45). Daha yakın zamanda yapılan bir çalışmada *Leslie Pierce* haremdeki hiyerarşiyi mensuplarına ödenen ulufe miktarıyla değerlendirir. Pierce’nin üç gruba ayırdığı yapıda öncelikli olanlar “saltanat ailesi kadınları” yani valide sultan, çocuklar ve eşlerdir. En tepedeki valide sultan haliyle en geniş gelirlerin sahibidir. Temizlik gibi işleri yapan “hizmetli cariyeler” ise harem hiyerarşisinin en altındadır. En kalabalık topluluktaki bu kadınların harem basamaklarında yukarı çıkmalarını belirleyen kişisel özellikleridir. Bu iki grup arasında kalanlar “idareci cariyeler”dir. Tecrübe birikimine sahip, *usta*, *kahya* gibi unvanları olan bu cariyelerin en önemli vasfı doğrudan sultana ya da valide sultana hizmet etmeleridir (Pierce, 1993: 125-132).

Canfeda Hatun “kethüda kadın” unvanıyla harem hiyerarşisinde “idareci cariyeler” arasındaydı. Bu görevdeki ilk yıllarında doğrudan Nurbanu Valide Sultan’a hizmet etmişti. 1583’te Valide

Sultan vefat edince on bir yıl süresince haremî içeriden en üst düzeyde idarecisi olmuştur. Peki harem-i hümayûnda “kethüda kadın” denilince ne anlaşılmalıdır?

Literatürdeki bazı eserler, hakkında çok az bilgiye sahip olunan Eski Saray’da bu unvanın kullanıldığını bildirir. Çağatay Uluçay, *Harem* isimli eserinde Sultan II. Beyazıd (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) dönemine ait bazı belgelerde “kethüda kadın” unvanının geçtiğinden bahseder (Uluçay, 2011: 235). Ayrıca Osmanlı döneminde sadrazam, vezir gibi üst rütbeli kimselerin haremde “kahya kadın” denen kadınlar olurdu (Canatar, 2002: 332-334)

Tarihçi Mustafa Âli, *Künhü’l-Ahbâr* isimli eserinde Kethüda Canfeda Hatun’dan bahsederken görevinin hareme yeni giren cariyeleri yetiştirmek olduğunu söyler (Çerçi, 2000: 237).³ *Silahdar Tarihi*’nde “kethüda kadın” haremî düzenini ve şehzadelerin muhafazasını sağlayan kişidir. Valide Turhan Sultan vefat edince Kethüda Kadın eşyalarını kabz etmiştir (İpşirli Argıt, 2017: 61). Bazı kaynaklara göre haremî en yaşlı ve tecrübelisi olan “kethüda kadın”ın gümüş kaplı bir değneği ve eşyaları mühürlemekte kullandığı bir *mühr-i hümayûnu* vardı (Uluçay, 2011: 235-236). Doğrudan valide sultana hizmet ettiği anlaşılan “kethüda kadın”ın görevi kısaca sultan ve valide sultana hizmet edecek cariyelerin yetiştirilmesi ve saray adabının öğretilmesiydi (Uzunçarşılı, 2014: 137).

Arşiv belgeleri ve 16. yüzyılın kronik eserlerinde geçen bilgileri bir araya getirdiğimizde ortaya çıkan sonuç; “kethüda kadın” unvanının eskiden beri bilindiğidir. Ancak itibarı Canfeda Hatun’la artar. İlk defa onun zamanında “kethüda kadın” mevkii resmi bir unvan olarak kullanılır. 16. yüzyılın ikinci yarısında *Matbah-ı Dar’üs-saâde* denen mutfaktan “kethüda kadına” yemek çıkarılması itibarının arttığını gösterir. Bu mutfaktan sadece haremî başı dar’üs-saâde ağasına ve diğer harem ağalarına yemek çıkartılırdı (Bilgin, 2003: 115-119).

Kethüda Canfeda Hatun’un haremdeki başarısının

3 Gelibolulu Mustafa Âli tarafından kaleme alınan Künhü’l-ahbar isimli eserin tam transkripsiyonlu metni için bkz: Faris Çerçi, (Haz.) *Künhü’l-ahbar’a göre II.Selim, III.Murad, III. Mehmed Devirleri ve Âli’nin Tarihçiliği- 2 Cilt*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2000.

ardında kişisel özelliklerinin olduğu muhakkaktır. Ancak onu asıl öne çıkaran Valide Nurbanu Sultan'ın güvenini kazanmasıdır. 1583'te Valide Sultan vefat edince annesine düşkünlüğü bilinen Sultan III. Murad, Canfeda Hatun'u anlaşılan annesi yerine koyar. Annesini erken kaybeden Osmanlı sultanlarının yakınlarındaki kadınlara ayrıcalıklar sağladığı bilinmektedir. Mesela Sultan II. Osman (1618-1622) sütanesi Daye Hatun'a ve Sultan II. Süleyman (1687-1691) ismi bilinmeyen Kethüda Kadın'a maddi ayrıcalıklar sunmuştur (Pierce, 1993: 130-131).

Canfeda Hatun'un vefatının ardından 17. yüzyıl boyunca önemi süren "kethüda kadın" unvanının önemi azalmış olmalıdır. Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) şehzadeliğinde hayatını kurtaran *Cevri Kalfa'yı* tahta çıkınca "hazinedar-baş" yaparak ödüllendirmesi bu düşünceyi destekler (Eyice, 1993: 461-462). Zira bazı kaynaklarda "hazinedar usta" haremde "kethüda kadın"ın yardımcısıdır (Akyıldız, 2012: 496). Çağatay Uluçay'a göre 19. yüzyılda "kethüda kadın" sadece harem merasimlerinin düzenlenmesi gibi işlerden sorumludur (Uluçay, 2011: 235-236).

Sonuç olarak Canfeda Hatun'u önemli bir konuma taşıyan "kethüda kadın" unvanı değildir. Tam tersi kendisinin dönemi ve yaşadıkları bu konumun prestijini arttırmıştır. Öyle ki vefatının ardından tutulan vakıf muhasebe defterlerinde dahi ismi "Merhume Kethüda Canfeda Hatun" dur (BOA, Mad.d.01703/00001). Oysa 1595'te Sultan III. Murad'ın vefatıyla Eski Saray'a geçince kendisine daha düşük dereceli yeni bir memuriyet verilmiştir (İpşirli, 1989: 436). Canfeda Hatun'un yaşamı hakkında bilinenler oldukça sınırlıdır. 16. yüzyılın kronik eserlerinden hayatına dair bazı bilgilere ulaşmak mümkündür.

2.Kethüda Canfeda Hatun'un Hayatı ve Gelirleri

Tarihçi Mustafa Âli Efendi *Künhü'l-Ahbâr'da*, Selanikî Mustafa Efendi *Târîh-i Selanikî* isimli eserinde Kethüda Canfeda Hatun'un iki erkek kardeşi olduğunu söyler. İbrahim ve Mahmud ismindeki kardeşlerinin ikisi de beylerbeylik gibi üst düzey görevlerde bulunmuştur. Gelibolulu Mustafa Âli, Mahmud'un Çerkes asıllı olduğunu belirtir (Çerçi, 2000: 683-684). Bu durumda Canfeda Hatun'da Çerkes'tir. Kendisinin hareme kaç yaşında, ne zaman ve ne şekilde getirildiğinin bilgisine kaynaklarda rastlanmaz. *Künhü'l-*

Ahbâr'da onunla ilgili olarak şu ifadelere yer verilmiştir:

"Nice rûzgar Saray-ı Âtikdeki ebkâr hizmetinde olduktan sonra Saray-ı Cedîde alındı. Harem-i muhterem kethüdalığına sabit-kadem olup cümle hasekilerin ve sayir cevâr-i havâri peykerin mühimmatını onlar görürlerdi. Vakta-ki vâlîde-i Padişah olan Nurbanu muhazzîre-i âli makam 'azm-i saray-ı cînan eyledi." (Çerçi, 2000: 236)

Künhü'l-Ahbâr'daki ifadelerinden Canfeda Hatun'un Yeni Saray'a geçmeden önce Eski Saray'da olduğu anlaşılır. Kendisi burada uzun süre *ebkâr hizmetinde* olmuş yani bekar kızları yetiştirmiştir. Bu iş "kethüda kadın" benzeri bir görev olmalıdır. Canfeda Hatun'a daha Eski Saray'dayken bu tarz bir görevin verilmesi ve uzun süre bu işi yapmış olması Yeni Saray'a geçtiğinde orta yaşlarda olduğunu düşündürür.

Sultan III. Murad 1574'te tahta geçip, Nurbanu Sultan "valide sultan" mertebesine çıkınca kendisini Yeni Saray'a getirir. Gelibolulu Âli'nin tabiriyle *harem-i muhterem kethüdalığına* yükseltir. Canfeda Hatun'a burada ilk iş olarak kırktan fazla cariye'nin eğitimi verilir (Çerçi, 2000: 237). Bu esnada Valide Sultan, gelini Safiye Sultan'la rekabet halindedir. İkiye bölünmüş bu haremde Safiye Sultan'ın en önemli destekçisi harem-i hümayûn vekilharcı Raziye Hatun'dur. Diğer tarafta Nurbanu Valide Sultan'ın taraftarları kızı İsmihan Sultan ve Kethüda Canfeda Hatun'dur (İpşirli, 1993: 150-151). *Künhü'l-Ahbâr'a* göre Nurbanu Sultan, Canfeda Hatun'a o kadar güvenmektedir ki vefat etmeden oğluna Canfeda Hatun'u yanından ayırmamasını ve korumasını vasiyet eder (Çerçi, 2000: 237). Bu vasiyete uyan Sultan III. Murad saltanatının sonuna kadar Canfeda Hatun'u yanında tutar.

Valide Sultan'ın vefatıyla nüfuzu ve itibarı artan Kethüda Kadın'ın Sultan III. Murad'ın kararlarına müdahale edebildiği Gelibolulu Âli'nin "Nice nârevâ işlerden tâb-ı şerif-i Padişahînin men'ine ikdam etmede yorulmazdı." (Çerçi, 2000: 235) ifadesinden anlaşılır. Buradan çıkan diğer bir anlam bu müdahalelerin en azından Tarihçi Âli'nin gözünde olumlu olduğudur. Canfeda Hatun'dan bahseden diğer bir eserde, *Tarih-i Selanikî'de* kendisine karşı hoşnutsuzluk sadece kardeşi İbrahim'i desteklemesindedir. Selanikî Mustafa

Efendi yeniçeri askerleri Canfeda Hatun'u eksik ulufeleri nedeniyle suçladığında bile askerleri şımarıklıkla itham eder (İpşirli, 1989: 301-304).

Sultan III. Murad'ın nazarında Kethüda Canfeda Hatun'un itibarını Gelibolulu Âli " ... ol pâdişâh-ı celîlü'l-kadrin çâr-erkân-ı devlet makamında ikisi taşradan zâhir iki mukârini dahi harem-i muhteremlerinden bâhir dört zât-ı lâtif ile ülfetleri var idi." sözleriyle tarif eder (Çerçi, 2000: 231). Sultan III. Murad'ın haremindedir ona yakın olan iki kişiden biri Bab'üs-ssade Ağası Gazanfer Ağa, diğeri Kethüda Canfeda Hatun'dur. Saltanat ailesi mensubu olmayan cariye bir kadın için bulunduğu konum harem-i hümayun tarihinde gerçekten az rastlanan bir hadisedir.

Diğer yandan Canfeda Hatun'un devlet işlerine müdahalesi her zaman hoş karşılanmaz. 1593'te sipahiler üç aylık ulufe dağıtılması sırasında kendi paylarını eksik bulunca Sadrazam Siyavuş Paşa ve Baş Defterdar Emir Efendi'yle birlikte Kethüda Canfeda Hatun'u suçlayıp, idamını isterler (İpşirli, 1989: 209-212). *Selanikî Tarihi'*nde detaylı anlatılan bu olayda Canfeda Hatun'un harem dışında ne kadar bilindiği görülür. Haremi basarak kendisini almak isteyen öfkeli sipahi askerlerine müdahale edilince çıkan arbedede ölenlerin sayısını Selanikî Mustafa Efendi yüz otuz yedi verir (İpşirli, 1989: 301-304). İç oğlanlarının müdahalesiyle Kethüda Canfeda Hatun bu olaydan kurtulur.

Ardında bıraktığı olaylarda Kethüda Canfeda Hatun'un ismine gölge düşüren tek mesele kardeşi İbrahim Paşa'yı korumasıdır. Erzurum, Diyarbakır ve Sivas beylerbeyi olan İbrahim Paşa halka haksız muamele eden bir kişidir. Bu nedenle birkaç defa azledilmiş, Canfeda Hatun'un desteğiyle görevine dönebilmiştir (İpşirli, 1989: 273-275). Son kez azledildiğinde Sultan III. Murad vefat edince idam edilir. (İpşirli, 1989: 436). Maria Pia Pedani'ye göre aynı gün Canfeda Hatun'un diğer kardeşi Mahmud'da infaz edilir (Pedani, 2000: 9-32). Sultan III. Murad'ın vefatıyla gözden düşen Kethüda Canfeda Hatun diğer harem halkıyla birlikte aynı gün adet olduğu üzere Eski Saray'a gönderilir (İpşirli, 1989: 439) .

Literatürdeki çalışmalarda Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) tahta çıkmasına Kethüda Canfeda Hatun'un etkisi hakkında farklı görüşler vardır. İsmail Hakkı Danişmend'e göre Sultan III. Murad vefat edince Safiye Sultan, Bab'üs-ssade Ağası

Gazanfer Ağa ve Kethüda Canfeda Hatun bir olup, Sultan'ın vefatını gizlerler. Sultan III. Mehmed bu şekilde tahta çıkarılır. Böylece Gazanfer Ağa yeni sultanın döneminde görevinde kalır. Canfeda Hatun'a Eski Saray'da daha düşük dereceli bir memuriyet verilir (Danişmend, 1925: 139-141).

Venedik kaynaklarına dayanan diğer bir çalışmadaki görüş; Canfeda Hatun'un tahta Sultan III. Murad'ın diğer oğlu Şehzade Mustafa'yı çıkarmak istediğidir (Pedani, 2000: 24). Bu isteğinde başarılı olamaz. Annesinin desteğiyle tahta çıkan Sultan III. Mehmed on sekiz erkek kardeşini boğdurur. Canfeda Hatun aynı gün saraydan çıkarılır.

Canfeda Hatun'un Eski Saray'daki görevi, Sultan III. Murad'ın kızlarının eğitimi ve evlendirilmesidir. Selanikî Mustafa Efendi, Sabık Sultan'dan geriye yedi hamile cariye ve yirmi yedi kızı kaldığını söyler. Çoğu ölümcül hastalıklara yakalanıp vefat eden bu kızlardan (İpşirli, 1989: 762) kalanları sıradan yeniçerilerle evlenerek saraydan çıkarlar (Çerçi, 2000: 228). Bu son görevini yerine getiren Kethüda Canfeda Hatun Eski Saray'da vefat eder. Ayvansarayı, *Hadikatü'l Cevami'*de Eyüp Sultan Türbesi civarında eski sadrazamlardan Ali Paşa'nın mezarı yanında gömülü olduğunu bildirir (Erzi, 1987: 13-14).⁴

Kethüda Canfeda Hatun'un yirmi bir yıl yerine getirdiği görevinde sadrazam damatlar başta olmak üzere devlet ricalinden kimseleri çok iyi tanıdığı söylenebilir. Haremdeki kariyerini "kethüda hatun" olarak geçiren, bu unvanın itibarını arttıran Canfeda Hatun'un gelirleri vakıflarının kaynağıdır.

2.a.Kethüda Canfeda Hatun'a Tahsis Edilen Gelirler

Fatih Sultan Mehmed döneminde teşkilat halini alan harem-i hümayûnda her bir mensubun ayrı bir görevi olurdu. İlgili görevin sorumluluk ve önemi hazine den kışıye ödenen nakdi ve aynı gelirlerin belirleyicisiydi. Harem mensuplarına düzenli yapılan maaş ödemelerinin yanında kıyafet, yiyecek ve eşya tahsis edilir, ayrıca hibe, inam, ihsan denen hediyeler verilir (İpşirli Argıt, 2017: 84-93). Hazine den düzenli ödenen, *ulufe* denen tahsislerin detayları *masraf-ı şehriyari defterine* kaydedilirdi. Kanuni Sultan Süleyman döneminin

⁴ Tam transkripsiyonlu eser için bkz: Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, *Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami-*, 2 Cilt, Hazırlayan: İhsan Erzi İstanbul: Tercüman-Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları, 1987.

ardından bu defterlerde maaş ödemeleri toplu başlıklar halinde gösterilmiştir (Pierce, 1993: 134). Bu nedenle Kethüda Canfeda Hatun'un *ulufe* geliri tespit edilemez.

Diğer yandan emekliliğinde, Eski Saray'da kendisine bağlanan günlük gelir 100 akçe ve yıllık dört kat elbiselik kumaştır. Hayatının bu döneminde kendisini hayır işlerine adayan Canfeda Hatun'a bu gelirler yetmez. Bunu duyan Sultan III. Mehmed gelirlerini hemen iki katına çıkarır. Böylece Canfeda Hatun'a hazineден günlük 200 akçe ve yıllık sekiz kat elbiselik kumaş verilir (Çerçi, 2000: 238-239). Bu ödemelerin emeklilik dönemine ait olduğu göz ardı edilmemelidir. Betül İpşirli Argıt çalışmasında Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde "kethüda kadına" günlük 500 akçe ödendiğini tespit etmiştir (İpşirli Argıt, 2017:62).

Tahsisleri aynı ve nakdi gelirlerden ibaret olan Canfeda Hatun'a önemli hediyelerin verildiği anlaşılır. Buna bir örnek 1592 tarihli bir şer'îye sicili kayıdır. Kayda göre Sultan III. Murad varisi olduğu azadlı cariyesi Çeşmi bint Abdullah'ın vefatıyla kendisine kalan beş evi Canfeda Hatun'a hibe eder. İstanbul İskenderpaşa Mahallesi'ndeki bu beş evin gayet geniş ve *fevkani* türde, iç ve dış avlulu, değerli evler olduğu verilen detaylardan anlaşılır.⁵ Kethüda Canfeda Hatun'un mülkiyetindeki gayrimenkullerin en azından bir kısmı vakıf muhasebe defterlerinden bulunabilir. Zira şer'î hukuka göre vakfedilen malın bir özelliği, vakfeden kişinin mülkiyetinde olmasıdır (Öztürk, 1995: 74-76). Yukarıdaki sicil kaydının ortaya koyduğu Canfeda Hatun'un vakıf bilançolarındaki mülklerin bir kısmının kendisine hibe edildiğidir. Bazılarını gelirleriyle satın aldığı Mısır merkezli Haremeyn Vakfı'nın vakfiyesinde ifade eder (BOA, TS.MA.D. 06938-0001/ 003-022).

Bir vakıf kurucusunun, vakfına kaç adet ve ne türde gayrimenkul veya menkul bağışladığını gösteren en detaylı belge vakfiye senedidir. Ancak Kethüda Canfeda Hatun'un vakıflarından sadece Haremeyn Vakfı'na ait olan vakfiyenin bir sureti günümüze gelebilmiştir. Osmanlı Arşivleri ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yapılan belge taramasında İstanbul ve İzmit'teki

5 "Rumeli Sadâreti Makemesi, 21 Numaralı Sicil (H.1002, M.1594-95), *İstanbul Kadı Sicilleri*, Haz. R. Erol, H. Kılıç, Cilt 12, İstanbul, İSAM, s.231, 2011, Hüküm 247, Orjinal metin-Arapça.

vakıfların vakfiyeleri bulunamamıştır. Bunlardan İstanbul'dakilerin vakfiyesi henüz tasnif edilmemiş olabilir; akıbeti belirsizdir. Öte yandan İzmit'teki vakıflara ait 19. yüzyılda hazırlanmış bir belgedeki ifadeden anlaşılır; buraya ait vakfiyenin daha Osmanlı döneminde bulunamadığıdır (35/BOA E.EV.HMH.GZSL 1/63B).⁶ Dolayısıyla Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul ve İzmit'te tesis ettiği vakıflarının ve servetinin belirlenmesindeki temel kaynak vakıf muhasebe defterleridir. Ömer Lütfi Barkan'ın *vakıfların günlüğü* dediği bu tür defterler vakfiyeden sonra bir vakıfla ilgili en detaylı bilgileri içeren belgelerdir.

3.Vakıf Muhasebe Defterlerine Göre Kethüda Canfeda Hatun'un Serveti

Osmanlı döneminde merdiven usulü ve siyakat yazısıyla tutulan vakıf muhasebe defterlerine önce vakıf gelirleri (*an mahsulat*), ardından vakıf giderleri (*vuzia min zalik*) kaydedilirdi. Bu ikisinin arasındaki fark (gelirler-giderler) defterin sonunda olurdu. Bu defterlerin tutulma amacı zaten vakfın mali durumunun takibiydi. Ancak bilanço kayıtlarının detaylarından gerek vakfa, gerek defterin tutulduğu dönemdeki olaylara ilişkin ayrıntıları anlamak mümkündür. Vakıf literatürüne Ömer Lütfi Barkan'ın Fatih ve Ayasofya camilerinin muhasebe bilançolarını yayınlamasıyla giren belgeler, araştırmacılar tarafından uzun süre tercih edilmemiştir.⁷ Tefik Güran ve Kayhan Orbay bazı selatin vakıfları üzerinden iktisadi olayları yorumladıkları çalışmalarla bu tür belgelerin içeriğindeki zenginliğe yeniden dikkat çekmişlerdir.⁸ Elinizdeki bu çalışmada vakıf muhasebe defterlerine farklı bir amaçla, bânîye Kethüda Canfeda Hatun'un serveti, vakıf

6 Bu belgenin orijinali ve tam transkripsiyonlu metni için bkz: A. Nezih Galitekin, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla*, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi-İSU Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, No.1, Haziran 2006, s. 122 ve 126.

7 İlk olarak İktisat Fakültesi Mecmuası'nda 1962-63 yıllarında yayınlanan makalelerin sonraki basımı için bkz: Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi- Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler- Makaleler*, Hüseyin Özdeğer (Haz.), C. 2, İstanbul: 2000, s. 1099-1138; "Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", *e.g.e.*, s. 1054-1093.

8 Tefik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, Nisan 2006, İstanbul, Kitabevi; Kayhan Orbay, "16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti'nin Mali Tarihi (1553-1650)", *Ankara Üniversitesi- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı 22, 2007, s. 125-158, 2007.

eserlerinin tespiti ve yorumlanması amacıyla başvurulur. Gerçi bilançolardaki detaylar servetinin ancak bir kısmıdır. Ancak bunlar Canfeda Hatun'un maddi imkanlarını ortaya koyan, yoruma açık ve anlamlı verilerdir.

Kethüda Canfeda Hatun'un bilinen üç farklı şehirde, İstanbul, İzmit ve Kahire'de (Mısır merkezli Haremeyn Vakfı) vakıfları vardı. Çalışmada, bu vakıfların gelir kaynaklarının (*akarât-ı mevkûfe*) tespitinde, vakfın kurulduğu tarihe en yakın döneme ait bilançolardan faydalanılır. Bunlardan ilgili yerlerdeki gayrimenkullerin toplam sayısı ve aylık kira gelirleri tespit edilir. Böyle bir yöntemle başvurulmasının nedeni Canfeda Hatun'un servetinin en azından sınırlarının anlaşılmasıdır. Aşağıda sırasıyla bu üç vakfa ait gelir kaynaklarını görelim.

3.a.Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'daki Vakıflarının Gelir Kaynakları

Kethüda Canfeda Hatun'un kurduğu vakıflar arasında en kapsamlısı başkent İstanbul'dakilerdir. Kendisinin buradaki hayır girişimleri 1584'te Karagümrük'teki eski ve harap bir mescidi camiye dönüştürmesiyle başlar (Çerçi, 2000: 238). Bilinen ilk hayır eseri bu camidir. Beykoz'un Akbaba köyünde ve Saraçhane'de inşa ettirdiği hayırlarını bu vakfa sonradan dahil eder. Vakıf muhasebe defterlerine göre aynı mütevellî tarafından idare edilen bu yerlere ait gelirler ve giderler aynı bilançolara kayıtlanıyordu. Aşağıda İstanbul'daki vakıfların bilançosu bu anlayışla incelenerek kendisinin buraya kaç adet gayrimenkul bağışladığı tespit edilir.

Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarının Osmanlı Arşivleri'ndeki en erken tarihli muhasebe defteri H. 1020-22/M. 1611-14 yıllarına aittir. Maliyeden Müdevver (MAD.) fonunda 01703 gömlek numarasıyla kayıtlı bu muhasebe bilançosu otuz defterlik, ciltlenmiş ve kapak sayfası hazırlanmış (Ek I) bilanço serisinin ilkidir. İstanbul'daki vakıflara ait gayri menkuller bu defterin gelirler (*an mahsulat*) başlığından tespit edilmiştir. Gerçi diğer yirmi dokuz defterin

gelir kaynakları bu ilk defterdekilerin aynısıdır.⁹ Bunların listesi aşağıda Tablo 1'de görülebilir. Gayrimenkulün semti, *bâb* sayısı, türü ve akçe cinsinden gelirlerinin gösterildiği tablo hazırlanırken muhasebe defterinin kayıtlama şekline sadık kalınmıştır.

Tablo 1'de görüldüğü üzere Kethüda Canfeda Hatun, İstanbul'daki vakıflarının ihtiyaçları için yirmi dokuz farklı kayıttaki gayrimenkulü tahsis etmişti. Muhasebe defterlerindeki üslup gelirler bölümünde ayrı ayrı girilen gelir kayıtlarına önce *hane*, *oda*, *hane-i kebir* veya *dükkan* denerek türünün belirtilmesiydi. Ardından gayrimenkulün semti, *bâb* sayısı, kiracısının ismi gibi detaylar veriliyordu. Örneğin muhasebe defterine bir gelir kaydının yazılması şu şekildedir: *An mahsûl-i icâre-i hâne der mahalle-i Servi der uhde-i Osman Bey Bâb 1 Fî şehîr 120 (akçe) Fî selâse sinün 4.320 (akçe)* (BOA, MAD.d.01703/0101). Dolayısıyla Canfeda Hatun'un kaç adet ve ne türde mülkü ilgili vakfa bağışladığının anlaşılması için bilançolarda geçen kavramlar anlaşılmalıdır. Bunun için öncelikle *bâb* sayısının neyi ifade ettiği bulunmalıdır. Gelirler (*an mahsulat*) bölümünde her bir kayıta verilen *bâb* acaba gayri menkul adedini mi ifade ediyordu? Yoksa bu ifade bir evin bölmeleri için mi kullanılmıştı? Bu soruların cevabı Kethüda Canfeda Hatun'un kaç adet mülkü İstanbul'daki vakıfları yararına bağışladığının anlaşılması için önemlidir. Vakıf mülkler konusunda ikinci sorun; *oda*, *hane*, *hane-i kebir* denen meskenlerin birbirinden farkının ne olduğudur. Vakıf literatüründeki bazı çalışmalarda Osmanlı dönemi meskenlerinin tanımlamaları yapılmıştır. Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi yayınladıkları 1546 tarihli vakıflar tahrir defterinde *hane* ve *oda* türü yerleri tanımlamışlardır. Buna göre tahrir kayıtlarında sıkça geçen *hane* tabiri bazen tek bir ailenin barınabileceği bir katlı, hatta tek odalı bir meskendir. Ancak bazı kayıtlarda çok odalı bir saray ya da konağa *hane* dendiği görülmüştür (Barkan vd, 1970: XIV). *Oda* tabiriye yeniçeri ve acemi oğlanlarının yaşadığı yerler veya

9 Vakıflara gelir kaynağı olarak bağlanan gayrimenkuller genellikle sabittir. Bazen bunlar yangın, deprem gibi sebeplerle tahrip olabilir. Valide Turhan Sultan'ın Yeni Camii Külliyesinin yaptırırken farklı vakıflara ait bazı vakıf mülkleri, diğer bir mülkle değiştirmek suretiyle el koydurduğu görülmüştür. Bkz: Kenan Yıldız, *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlihi*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

yiğitlerin yaşamasına mahsus bekar odaları için kullanılabilirdi (Barkan vd, 1970: XI). 18. yüzyıl vakıflarını inceleyen Bahaedin Yediyıldız'a göre *oda* ve *hane* denen yerler benzer özellikte, küçük meskenlerdi. Mesela evli ve bekar kimselere kiralanan odaların zemin katında bir oda, sofa ve tuvalet yer alırken, üst katta bir oda ve sofa daha olurdu (Yediyıldız, 2003: 106). Diğer bir çalışmada Cem Behar hazırlanan belgelerin dilinin kâtime göre değişmesine dikkat çeker. Karşılaştığı bir belgede "konak" denen aynı binaya farklı bir belgede "hane" denerek sıradan bir ev gibi ifade edilmesinin altını çizer (Behar, 2014: 145). Uzun yüzyıllar varlığını sürdüren Osmanlı Devleti'nde tanımlamaların zamanla değişmesi resmi belgelerin anlaşılmasında karşılaşılan bir problemdir. Diğer bir sıkıntı, belgelerde geçen bazı tabirlerin net tanımlamalarının olmamasıdır. Şimdi bu görüşler doğrultusunda Tablo 1'deki mülkleri değerlendirelim.

3.a.i. Hane türünde gayri menkuller: Tablo 1'de Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarına ait mülklerden 6'sına kayıtlarda *hane* denir. Bunların dördünün *bâb* sayısı 1, kalan ikisinin *bâb* sayısı 2'dir. *Bâb* sayısı iki olan Aksaray'ın Kızılmsuluk semtindeki yerin aylık kirası 330 akçe, Dülbendçisinan Mahallesi'ndekinin 420 akçedir. Bilançolarda 1630-31 yıllarına kadar tek bir kayıta gösterilen bu yerler, bu yıl itibariyle iki farklı kayıta gösterilir. Yani aynı mahallede bu sefer 1'er *bâb* olan ikişer ayrı *hane* vardır. Ayrıca iki ayrı *hanenin* toplam kirası tek kayıttaki toplam tutarla aynıdır (BOA, MAD.d. 01703/0037-40). Yani çok açık şekilde kapı anlamına gelen *bâb* ifadesi burada iki ayrı *hanenin* kapısını yani adedini ifade eder. Bu nedenle aşağıda Tablo 2'de Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıf mülklerinin sayısı hesaplanırken *hane* türünde sekiz adet gayrimenkul olduğu kabul edilir.

3.a.ii. Hane-i kebir türünde gayrimenkuller: Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarına ait *hane-i kebirler* için kullanılan *bâb* ifadesinin anlamı net değildir. İsmine çağrıştırdığı bunların *hane* türünde meskenlerden daha genişçe evler olduğudur. Elvanzade Mahallesi'nde önceleri *hane-i kebir* denen meskene 1663 yılından sonra *dar'üs-saade ağasının sarayı* denmesi bu görüşü destekler. (BOA, MAD. d.07814/002-003). Kaldı ki 1611 yılı bilançosunda aylık kirası 600 akçe olan evin kira bedeli sıradan bir *hane* için oldukça yüksektir (Tablo 1).

Öte yandan vakfın bilançolarında *hane-i kebir* denen diğer yerlere 1663'ten sonra Yahudi-hane denmesi buraların Yahudilerin ikamet ettiği *odalar* olduğunu düşündürür. Zira Timurtaş Mahallesi'nde 26 *bâb*, Balat'ta Çelebioğlu Mahallesi'nde 4 *bâb*,

Havvacepaşa (Hace) Mahallesi'nde 11 *bâb* ve Eminönü civarındaki Mertek Mahallesi'ndeki 8 *bâb* olan bu dört yerin ortak özelliği kiracılarının Yahudi olmasıdır. Kiracının isminden sonra kiralanan mülk için *der uhde-i Yahudiyan* denmesi buna şüphe bırakmaz (BOA MAD.d. 07814/002-003). Sonradan bilançolara girdiği anlaşılın kavram, belli ki yüzyılın ilk yarısında Yahudilere kiralanan *hane-i kebir* ifadesinin yerini almıştı.

Bu nedenle aşağıda Tablo 2'de Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakfettiği mülklerin sayısı hesaplanırken Yahudi-hanelerin *bâb* sayısı adet olarak kabul edilir. Kiracısı isimleri Müslüman olan Timurtaş Mahallesi'ndeki 14 *bâb* ve Elvanzade Mahallesi'ndeki 1 *bâb* olan *hane-i kebirler* tabloda toplamda 2 adet gösterilir.

3.a.iii. Oda ve dükkan türünde gayri menkuller:

Tablo 1'de *oda* denen yerler muhasebe defterlerinde bazen dükkanlarla birlikte kaydedilmiştir. Bunlara bazı gelir kayıtlarında *der oda-i mücerred han* denir. Osmanlı toplumunda bekar ve ailesizlerin yaşadığı yerlere bekar odası, *oda-i merdan* veya *mücerred han* deniyordu.¹⁰ Aylık kirası çok düşük olan *oda* denen yerler belki bu nedenle muhasebe defterlerinde topluca yazılıyordu. Mesela Fethiye Camii civarındaki 54 *bâb oda* ve *dükkanın* aylık kirası 2.175 akçeydi (Tablo 1). Bu bedel elli dört *oda* ve *dükkanın* aylık toplam kirasıdır. Bursa'daki bekar odalarını inceleyen bir çalışmada *oda* türü meskenlerin gelirlerinin ne ölçüde düşük olduğunu gösterir. Buna göre Davut Paşa Vakfı denen vakfa ait 26 peştamalcı odasının "yıllık" geliri 120-360 akçe arasındadır (Kaplanoğlu, 2011: 31-42).

Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarına ait *odaların* aylık kirasının *dükkanlarla* birlikte tek kalemde kaydedilmesi 1660 yılına kadardır. 1660'da İstanbul'da çıkan büyük yangında, *ihrak-i kebir*, vakfa ait çok sayıda gayrimenkul zarar görür. Belki bu zararı tespit edebilmek için bilançolarda vakfın aylık *oda* gelirinin topluca yazılmasından vazgeçilir. Her bir *odanın* geliri ayrı kayıta gösterilir (BOA, MAD.d. 07814/002-003 ve 07793/002-003). Bilançolarda yangından sonra görülen bu üslup sayesinde *oda* ve *dükkan* türü yerlerde *bâb* ifadesinin adet ifade ettiği kesin şekilde anlaşılır. Bu nedenle aşağıda Tablo 2'de Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıf mülklerinin sayısı hesaplanırken vakıf *odaların* *bâb* sayısının adet ifade ettiği kabul edilmiştir.

¹⁰ Evliya Çelebi Seyahatname'de iki yüz on yedinci fasılda mücerredan denen bekar odalarından bahseder. İstanbul'daki beharhaneleri bin-iki bin kişinin kaldığı yerler olarak tarif eder. Bkz: *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Haz. S.A. Kahraman-Y. Dağlı- R. Dankoff- Z. Kurşun-İ Sezgin, 2 Cilt, 1. Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, Eylül 2011, 1.Kitap, s. 155.

Tablo 1: Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'daki Vakıflarının Gelir Kaynakları- (Akçe)¹¹

Semt/Mahalle	Bâb	Tür	Aylık Gelir	Yıllık Gelir
Timurtaş	14	H.K.	600	7.200
Timurtaş	26	H.K.	900	10.800
Saray-ı Atik	1	H.	120	1.440
Balat, Çelebioğlu	4	H.K.	180	2.160
Havvacepaşa (Hacepaşa)	11	H.K.	720	8.640
Havvacepaşa (Hacepaşa)	1	H.	150	1.800
Elvanzade	1	H.K.	600	7.200
Servi	1	H.K.	120	1.440
Mertek	8	H.K.	480	5.760
Aksaray,Kızılmusluk	2	H.	330	3.960
Dülbendcisinin	2	H.	420	5.040
Mehmed Ağa Camii civarı	1	H.	90	1.080
Galata	1	H.	90	1.080
Fethiye Camii civarı	5	O.C.	115	1.380
Saray-ı Atik civarı	16	M.O.C.	600	9.600
Arabacılar Hamamı civarı	32	M.O.	1.300	15.600
Balabanağa	11	M.O.	645	7.740
Ahırkapı	3	M.O.	270	3.240
Mercanağa	4	M.O.	510	6.120
Kapan-ı Dakik civarı	23	M.O.	1.300	15.600
Bab-ı Sultan Bayazıd	39	O.ve D.	2.610	31.320
Fethiye Camii Etrafı	54	O.ve D.	2.175	26.100
Saraçhane, Sebilhane civarı	1	D.	180	2.160
Sofular Camii civarı	1	D.	60	720
Kapan-ı Dakik civarı	4	D.	120	1.440
Firuzaga	30	D.	395	4.740
Hasköy	1	K.K.	Yıllık	10.000
Hasköy	1	K.S.	Yıllık	8.000
Beykoz, Akbaba		D.ve HM.	Yıllık	6.000

H: Hane, H.K: Hane-i kebir, O: Oda, O.C.: Oda-i cedid, M.O.: Mücerred handaki oda, O.ve D.: Bilançoda ayırmadan tek kaleme kaydedilen Oda ve Dükkan, D: Dükkan, K.K.: Kiremithane-i kebir, K.S.: Kiremithane-i sagir HM: Hamam

11 BOA, MAD.d.1703 / 101-102, 1611-13 (H.1020-22) yıllarına ait üç yıllık bilanço

Tablo 2 : Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'daki Vakıflarına Ait Gayrimenkullerin Sayısı ve Yıllık Gelirleri¹²

<u>Tür</u>	<u>Adet</u>	<u>Yıllık Gelir-(Akçe)</u>
Hane-i Kebir	3	15.840
Yahudi Odası	49	27.360
Hane	8	14.400
Bekar Odası	94	59.280
Oda-Dükkan ¹³	93	57.420
Dükkan	36	9.060
Kiremithane	2	18.000
Hamam	1	6.000
Toplam	286	207.360

Tablo 1'deki verilerin yorumlanmasıyla hazırlanan Tablo 2 Canfeda Hatun'un İstanbul'daki serveti ve mülklerinin en azından bir kısmının anlaşılmasını sağlar. Buradaki bilgilerden ortaya çıkan sonuç, Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'da toplamda 286 adet gayri menkulünü buradaki vakıflarına tahsis ettiği'dir. Öncesinde kendi mülkiyetinde olan bu binaların yıllık kira geliri 207.360 akçedir. Binaların maddi değerini bilme imkanı olsaydı Canfeda Hatun'un servetinin en azından bir kısmını değerlendirmek daha anlamlı olacaktı.

3.b.Kethüda Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı'nın Gelir Kaynakları: Kethüda Canfeda Hatun'un servetiyle tesis ettiği vakıflardan bir diğeri Kahire merkezli Haremeyn Vakfı'dır. Vakfın gayesi hacca gidip-dönen yolcuların yoldaki ihtiyaçlarının

karşlanmasıdır. Canfeda Hatun vakfiyesinde detaylı tarif edilen Kahire'de Nil nehri kenarındaki bir binanın gelirlerini altındaki dükkanlarla buraya tahsis ettiğini bildirir (BOA, TS.MA.d.6938/1-22). Vakfın 1608 tarihli muhasebe bilançosuna göre bina ve dükkanların yıllık toplam kira geliri 10.820 akçedir (BOA, MAD.d.03651/00001). Vakfiyede ayrıca Canfeda Hatun'un sınırları detaylı verilen arsaları vardır (Tablo 3). Vakfa tahsis edilen arsaları kendi parasıyla ve Mısır kadısının izniyle satın aldığı, vakfın yararına bağışladığını ifade eder. Aşağıda Tablo 3'te gösterilen arsaların yıllık toplam kira geliri 1608 yılı bilançosuna göre toplam 9.300 akçedir. Buna göre Canfeda Hatun yıllık kira geliri 20.120 akçe olan mülkünü Haremeyn Vakfı'na tahsis etmişti.

Tablo 3: Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit ve Haremeyn Vakıflarına Bağladığı Araziler¹⁴

Şehir	Açıklama	Kira-yıllık
İzmit,Paşabahçe	6 kıt'a bostan	600 akçe
İzmit	49 kıt'a bağ, bahçe, bostan ve 1 kıt'a Ermeni meşatlığı	5.829 akçe (tamamının geliri)
	Çolakoğlu tuzlasında 6 kıt'a bostan	4 keyle tuz ¹⁵
	100 dönüm arazi	
	82 dönüm arazi	
Kahire	31 dönüm arazi	9.300 akçe
	30 dönüm arazi	
	12 dönüm arazi	

12 BOA, MAD. d.1703 / 101-102, 1611-13 (h.1020-22) yıllarına ait üç yıllık bilanço.

13 Tablo 2'de bazı oda ve dükkanların birlikte verilmesinin nedeni bilançolarda bu şekilde kayıtlıdır.

14 İzmit'teki gelirler için, BOA EEV.HMH.GZSL., Nı:1/63/A - A. Nezih Galitekin, "Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla" ss.121-126'. Canfeda Hatun'un Haremeyn vakfı gelirleri : BOA-Mad.d. 03651 / 000001 bilançosuna göre'dir.

15 Keyle=Kile: standart=36 litre= 37 desimetreküp, İnalçık, 2004: s.444

3.c.Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'teki Vakıfları: Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'te kurduğu dokuz vakıf vardır (TS.MA.E. 0086-0061-001/001). Bunlara bağlı hayır eserleri; on dört çeşme, su yolları ve Kız Köprüsü'dür (TS. MA.E. 0048-0050-001/001). Bunların tamamı tek bir para (nükûd) vakfına bağlıdır. Aynı mütevellinin yönettiği vakıfların gelirleri ve giderleri aynı bilançoda tutulmuştur. Ancak İzmit'teki vakıflara ait arşivlerde kayıtlı toplam beş muhasebe

defterinin verilerinden somut bir sonuç çıkmaz. 1654-1701 yılları arasında tutulmuş, bir zaman serisi takip etmeyen bilançolardaki asıl sıkıntı vakıf paranın sürekli erimesidir. Tablo 4'te görülebileceği gibi borç verdiği parayı tahsil etmede başarılı olamayan vakıf, XVIII. yüzyıl başında İzmit'te başka bir vakfa, Gazi Süleyman Paşa Vakfı'na dahil edilir (*mülhak*). Aynı nedenden vakfın başlangıçta ne kadar sermayesi olduğu anlaşılamaz.

Tablo 4: Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit Nükûd Vakfı'nın Gelirleri-(Akçe)¹⁶

MİLADİ SENE	DÖNEM	TOPLAMVAKIF VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	ZİMMET*
1654-1662	8 sene	253.000	112.000	141.000
1662-1665	2 sene 6 ay	İ.**	35.375	-
1665-1669	4 sene, 6 ay	217.150	75.650	141.500
1677-1680	3 sene	İ.	46.800	-
1697-1701	4 sene	İ.(Mülhak)	36.731	-

İzmit'te varlığı tespit edilen bazı bağ, bahçe ve bostan türü yerler içinde benzer bir belirsizlik söz konusudur (Tablo 3). Ancak bu sefer sorun, bulunan gelir kaynaklarının hangi vakfa bağlı olduğudur. Şöyle ki; Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'teki vakıflarına dair 1800 yılına ait bir belgede mahlul kalan yerler olduğu yazar. Belgede detayları Tablo 3'te gösterilen bağ, bahçe türü yerlerin yeniden kiralanması istenir. Ancak hangi vakfın akarı olduklarından bahsedilmez. İlgili belgenin bu çalışmaya katkısı, Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'teki mülklerini ve vakıflarının çokluğunu kanıtlamasıdır.

Özetlenecek olursa, Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarına bağışladığı toplam 286 adet gayri menkulün yıllık kira geliri 207.360 akçedir. Ayrıca Haremeyn Vakfı'na bağışladığı yerlerin yıllık kirası 20.120 akçedir. Aynı dönemde kendisine hazineden tahsis edilen yıllık *ulufe* geliriye 72 bin akçedir (Çerçi,2000:238-239). Buna göre Canfeda Hatun, vakıflarına bağışlamadan önce sadece bu kalemlerden yıllık 300 bin akçe civarında gelir elde ediyordu. İlgili mülklerin

maddi değerinin bilinmediği unutulmamalıdır. Vakıflarının kaynağı olan bu gelirlerin servetinin ancak bir kısmı olduğu da dikkate alınmalıdır. Şimdi ilgili vakıfların değerlendirmesini yapalım.

4.Hayırsever Yönüyle Kethüda Canfeda Hatun ve Vakıf Eserleri

İnsanın başkası yararına iyilik yapma isteği zaman ve toplumdan bağımsız bir duygudur. Müslüman toplumlarda bu isteğin kurumsal şekli vakıf olarak bilinir. Kelime lügatta "durdurma, alıkoyma" anlamına gelir. İslam hukukunda vakıf, faydası kamu yararına tahsis edilmiş gelirlerin herhangi birinin mülkiyetine girmesinin durdurulmasıdır (Öztürk, 1995: 49). İslam dininin iki temel kaynağı; Kur'an ve hadiste vakıf kelimesi açıkça geçmez. Ancak inananların malları ve mülklerini Allah yolunda harcamasını teşvik eden ayet ve hadisler çoktur. Vakıf konusunda en çok tekrar edilen hadislerden biri Tirmizi'den rivayet edilen "Şu üç sınıf müstesna, ademoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Bu üç sınıf kimse şunlardır; ölen için dua eden iyi bir evlad, mükafatı ölene erişen

16 BOA, MAD.d. 07764 / 000002 (h.1065-72), TS.MA.D.-04254-00 / 001 (h.1073-75),TS.MA.D-008897-000001-00 / 001 (h.1075-79), TS.MA.E.0086-0061-001/001 (h.1088-90),TS.MA.E.0048-0050-001/001(H.1108-12)

* Borç verilmiş, tahsil edilememiş para. Borçluların zimmetindeki toplam para. Dönem Gelirleri ve Zimmet toplam vakfın toplam varlığıdır.

** İcmal muhasebe bilançosu.

sadaka-i cariyeye ve ölümden sonra insanların yararlandığı bir bilgi." manasında olmalıdır. Hadisteki *sadaka-i cariyeye* yani ölümden sonra ardında açık kalacak bir hayır kapısı İslam'daki vakıf motivasyonunun özetidir. Vakıfla ilgili çalışmalarda temel görüş; vakıf kurucusunun ölümden sonra mutluluğa erişme isteğidir. Ancak son yıllarda özellikle kadın çalışmaları yapan Leslie Pierce (1993), Amy Singer (2002) ve Lucienne Thys Şenocak (2009) gibi Osmanlı tarihçilerinin görüşü; saray kadınlarının inşa ettirdiği vakıf eserlerinin sadece hayır eseri olmadığıdır. Bu eserler aynı zamanda harem-i hümayun kadınlarının varlığını kamusal alanda duyurma şeklidir. Gerçekten kadın ya da erkek olsun yüzyıllar öncesinden günümüze gelebilmiş hayır eserleri bânisinin ismiyle yaşar.

Bu görüşler doğrultusunda ilgili başlıkta ele alınacak olan, Kethüda Canfeda Hatun'un hayır eserlerinin türü, konumu, topluma sağladığı hizmetlerin değerlendirilmesidir. Ancak 16. yüzyılın sonlarında inşa ettirdiği eserlerin bir çoğu ortadan kalkmış, unutulmuştur. Çalışmada bu nedenle öncelikle Kethüda Canfeda Hatun'un vakıf eserlerinin tespiti gerekir. Bu amaçla vakıfların özellikle vakıf muhasebe defterlerinden faydalanılmıştır. Defterlerin dikkate alınan başlığı giderler bölümüdür (*vuzia min zalik*). Zira bilançolarda ücret (*vezaif*) giderleri kaleminde kimin, hangi unvanla, hangi vakıf eserde görev yaptığı ve eserlerin tamir harcamalarının detaylı kayıtlanmaktaydı. Muhasebe defterlerindeki bu üslup, vakfa ait eserlerin tespitini mümkün kılar. Böylece tespit edilen Canfeda Hatun'un hayır eserleri Tablo 5'te görülebilir. Kethüda Canfeda Hatun'un bu eserlerle topluma ne tür bir mesaj ilettiği, vakıflar vasıtasıyla topluma sağladığı hizmetleri ve bu eserlerin akıbeti aşağıda ele alınacaktır.

4.a. Kethüda Canfeda Hatun'un Yaptırdığı Camiler ve Mektepler: Osmanlı toplumunda camiler sadece ibadet mekanları değildi. Kişilerin bir araya gelerek sosyalleştiği, halka açık derslerin verildiği, Cuma hutbelerinde siyasi görüşlerin bireylere aktarıldığı bir tür iletişim merkeziydi. Bulunduğu semtlerin en merkezi yerine inşa edilerek bânisini temsil eden bu tür hayır eserleri toplum nazarında oldukça itibarlıdır. Bu nedenle Kethüda Canfeda Hatun'un hayırseverliği öncelikle camiler üzerinden yorumlanacaktır. Öncesinde literatürde mimari eserler üzerine yapılan çalışmalardan, vakıf eserlerin analiz edilme

yöntemlerinden bahsedelim. Örneğin Amy Singer, Hürrem Sultan'ın Kudüs'teki imaretini incelediği çalışmasında Kudüs'ün tarihini, tarihi binalarından okur. Bunu sağlayan aynı mekana, farklı yüzyıllarda üç farklı kültürün kadınının yaptırdığı hayır eserleridir. Bu silsilenin başlangıcı Bizans imparatoru Konstatin'in annesi Aziz Helana'nın (ö. 330) bir hastane yaptırmasıdır. Memlukler döneminde, Memluk emirlerinden birinin eşi olan Sitti Tunşuk Hatun (ö. 1398) hastanenin civarına bir imaret yaptırır. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-66) nikahlı eşi Hürrem Sultan 1550'lerde bu imareti geliştirir, imaret-tekke merkezli bir külliyeeye dönüştürür (Singer, 2002: 46).¹⁷ Singer'e göre Hürrem Sultan'ın imareti Kudüs'te Memluk üstünlüğünün bittiğinin simgesidir. Dolayısıyla aynı mekanda biri Hristiyan, ikisi Müslüman üç kadının vakıfları Kudüs'ün tarihinden bir kesittir. Benzer anlayışla Leslie Pierce, Nurbanu Valide Sultan'ın başkent İstanbul'a çifte minareli bir cami ve külliye yaptırmasına dikkat çeker. O zamana dek Osmanlı geleneğinde başkente külliye yaptırmak tahttaki sultanın görevidir. Pierce'ye göre Osmanlı tarihinde böyle bir ilkin yaşanması kadınların devlet yönetiminde etkilerinin arttığını gösterir (Pierce, 1993: 189). Farklı bir çalışmada Lucienne Şenocak Sultan IV. Mehmed'in annesi Valide Turhan Sultan'ın Çanakkale'de kaleler yaptırmasını valide sultanlık konumunun güçlenmesi olarak yorumlar. Burada iki yeni kale yaptıran Turhan Sultan imparatorluğa savunma önlemleri almakla kalmaz. Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Seddülbahir ve Kumkaleyi sağlamlaştırarak himaye eder. İmparatorluğun gücünü simgeleyen kaleler böylece Valide Sultan ve oğlunu atalarının mirasıyla ilişkilendirir (Şenocak, 2009: 138).

Kethüda Canfeda Hatun'un vakıf eserlerine bakıldığında bunların kendi içinde anlamlarının olduğu görülür. İnşa ettirdiği hayır eserleri bir yönüyle bakıldığında haremdeki konumunun ve nüfuzunun kamusal alana yansımasıdır. Farklı bir açıdan bakıldığında vakıf eserleri vasıtasıyla siyasi amaçlarını yürüten veya yeni gelişen yerleşim birimlerini destekleyen askeri sınıf mensubu bir kadın profili görülür. Cami eserlerinden başlayarak hayırlarına ele alalım.

Tablo 5'teki vakıf eserleri listesine göre Canfeda Hatun'un vakıfları eliyle desteklediği dört cami vardır. Bunlardan ismiyle anılan iki camiden

¹⁷ Külliyeinin içinde bir mescit, elli beş küçük oda (hücre), mut-fak, kiler, fırın, yemekhane, ambar, kervansaray, ahır gibi ufak yapılar vardır.

biri İstanbul'un Karagümrük semtinde, diğeri Beykoz'un Akbaba köyündedir. Vakıf muhasebe defterlerine göre Canfeda Hatun, Saraçhane'deki Mimar Ayas Camii ve Kilise Camii'ni sahiplenmiş, vakıfıyla giderlerini üstlenmiştir. Mevzu bahis camilerin inşa edilmesi konusunda aralarında iki ortak özellik dikkat çeker. Bunlardan ilki Kethüda Canfeda Hatun'un yeni bir cami inşa ettirmediğidir. Eski ve harap mescitleri sahiplendiği anlaşılan Canfeda Hatun, buraları yeniden inşa ettirerek

camiiye dönüştürüyordu. XVI. yüzyıl tarihçisi Gelibolulu Âli, *Küh'ül-Ahbâr*'da bu hususun altını çizmiş, değişik yerlerdeki harap mescitleri sahipsiz bırakmadığını ifade etmiştir (Çerçi, 2000: 238). Dolayısıyla vakıf eserleri üzerinden algılanan ilk mesaj Canfeda Hatun'un tarihi eserleri "himaye" etmesidir (patronage). Eserlerindeki ikinci özellik; inşa ettirdiği veya sahiplendiği eserin civarının "tarihi" bir anlamının olmasıdır.

Tablo 5: Kethüda Canfeda Hatun'un Hayır Eserleri*

İSTANBUL		
Karagümrük	Canfeda Kadın Camii	1584 (h.992)
	Sıbyan Mektebi	
Saraçhane	Çeşme	
	Canfeda Sebili	1593-94 (h.1002)
	Çeşme ve su yolları	
	Kilise Camii¹⁸ Horhor, Sıbyan Mektebi Mimar Ayas Camii (ikinci bânisi)	1593-94 (h.1002)
Gedikpaşa	Çeşme ve su yolları	1848(h.1264) 1780(h.1195)
	Akbaba Sultan Camii	1588
Beykoz	Hamam ve su sarnıcı	Mimar Sinan'ın eseri
	Çeşmeler	
	Su yolları	
İZMİT		
İznikmid	Büyük Çeşme	1826 (h.1242)
	Çeşmeler	13 adet
	Kız Köprüsü	
	Su yolları	
BABAESKİ ¹⁹		Belgesi bulunamadı
HAREMEYN VAKFI		
Kahire	Hac Yolcuları Yararına	
	Haremeyn ve Kudüs Fukaraları için İstanbul Sürresine Ayrılan Düzenli Para	

* Tabloda koyu renkli ve italik olarak gösterilenler varlığı vakıf muhasebe defterlerinden veya belgelerinden tespit edilen eserlerdir.

18 BOA, MAD. fonunda 07446 gömlek numarada kayıtlı

19 Ahmet Refik Altınay eserinde burada Canfeda Hatun'un hayırları olduğundan bahseder. Ancak belgesi bulunamadı. Bu konuda Kadınlar Saltanatı, s.68

4.a.i. Karagümrük, Canfeda Camii: İsmiyle anılan bu cami Kethüda Canfeda Hatun'un bilinen ilk hayır eseridir. Gelibolulu Âli "*Çukur Bostan kurbunda bir harabe mescidi tâmir ve câmi'i şerif itmîşdir.*" sözleriyle burada eskiden harap halde bir mescid olduğunu bildirir (Çerçi, 2000: 238). İlk hali günümüze ulaşmayan caminin ve civarındaki sıbyan mektebinin inşa tarihini Ayvansarayı *Hadikatü'l-Cevam'*de 1584 verir. 16. yüzyıl sonlarında harap halde olan bu caminin ilk bânisinin kim olduğu belli değildir. Ancak 18. yüzyıla ait bazı bilgiler buranın Halvetiye tarikatıyla ilişkili olduğunu düşündürür. Şöyle ki; Karagümrük'te, Canfeda Camii'nin bitişiğinde bugün Nureddin Cerrahi Tekkesi vardır. 18. yüzyıl başlarında tekkenin olduğu yerde bir köşk bulunmaktaydı. Rivayete göre Sultan III. Ahmed (1703-1730) ve dönemin Dar'üs-saade Ağası Beşir Ağa burasıyla ilgili rüyalar görürler. Bunun üzerine Sultan III. Ahmed köşkün satın alarak yıkılmasını, arsasına tekke yaptırılmasını buyurur. 1703'te açılışı yapılan tekke bugünkü Nureddin Cerrahi Tekkesi'dir. Halvetiye tarikatı mensubu Nureddin Cerrahi buranın ilk halifesi olur. Tekke ismiyle anılır. Kendisi *el Keşfü'l-guyûbî fî tabakati's-Şernûbî* başlıklı eserde 1592'den sonra gelecek büyük veliler arasında zikredilir (Tanman, 2007: 253-256). Canfeda Hatun'un camiye 1584'te inşa ettirmesi, eski mescidin yeri hakkında rivayetlerin olması ve Nureddin Cerrahi'nin isminin 16. yüzyıl sonlarına dayandırılması buranın sıradan bir yer olmadığını düşündürür. Gelibolulu Âli'nin eski ve harap halde olduğunu söylediği *mescid-i âtik*, herhalde Halvetiye tarikatıyla ilişkiliydi. XVI. yüzyılda aktif olduğu bilinen bu tarikatın önemli destekçilerinden birinin Valide Nurbanu Sultan olması bu ihtimali güçlendirmektedir (Tanman, 1991: 68-73).

Tarih boyunca birçok badireler atlatan Karagümrük'teki cami ilk haliyle olmasa bile halen ayakta durmaktadır (Ek 8). Osmanlı Arşivleri'nde kayıtlı bir belgeye göre Osmanlı döneminde son kez 1893'te yanındaki mekteple birlikte yanmış, yeniden inşa edilmiştir (BOA ŞD. 78/124). Cumhuriyet döneminde 1982 ve 1989 yıllarında son kez elden geçirilerek büyütülmüş, tavanı yükseltilmiştir.²⁰

4.a.ii. Saraçhane, Mimar Ayas Camii: Saraçhane'deki Mimar Ayas Camii, Kethüda

²⁰ Fatih Müftülüğü internet sitesi : <http://www.fatihmuftulugu.gov.tr/inc.php?p=camiler&id=349>

Canfeda Hatun'un harap haldeyken inşa ettirdiği diğer bir mescittir. Gelibolulu Âli, kendisinin Saraçhane'de sebil ve çeşmenin yanı sıra bir de cami inşa ettirdiğini "Ol sebilhaneyi ve mukabilindeki mescid-i atik iken cami-i şerif kılındığı eseri bi-bahaneyi inşa kılub..." sözleriyle ifade eder (Çerçi, 2000: 238). Karagümrük'teki mescit gibi burasının ilk bânisini de söylemez. Sebil gibi günümüze gelemeyen bu caminin ismini Ayvansarayı, *Saraçhanebaşı Mescidi (Mimar Ayas Mescidi)* olarak verir. Yerini Canfeda Sebili'nin karşısında diyerek tarif eder. İkinci bânisi olduğundan bahsetmez (Erzi, 1987: 164) Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarının muhasebe bilançolarında bu mekana Mimar Ayas Camii denir. Zaten Canfeda Hatun'un bu camiyle alakasını ilk ortaya koyan vakfın cami için yaptığı çeşitli harcamalardır. Isınma, aydınlatma gibi işler için yapılan ödemeler caminin yeniden inşasından sonra kendi haline bırakılmadığını gösterir. Peki kimdir Mimar Ayas? Mimar Ayas, Fatih Sultan Mehmed'in mimarlarından (Özguven, 1993: 445). Saraçhane'deki camiye vakfiyesine göre 1475'te inşa ettirmiştir (Barkan vd., 1979: 228). Mescidin giderlerinin karşılanması için Dülgerzade Camii önünde bulunan, Beylik Dükkanlar denen otuz beş dükkanın gelirini bağışlamıştır (Göncüoğlu, 2009: 54). *Kühü'l-Ahbar*'daki ifadelerden anlaşılan mescidin, Canfeda Sebili'nin inşa edildiği 1593'te kullanılmaz halde olduğudur. Bir sebil yaptırmaya karar veren Canfeda Hatun Mimar Ayas'ın eski mescidinin karşısını seçmiş, hatta mescidi yeniden inşa ettirerek camiye çevirtmiştir. Böylesi kapsamlı hayırlara girişen Canfeda Hatun'a bu işlerin maliyeti 2 milyon akçedir (Çerçi, 2000: 238). Çok gösterişli olduğu bilinen sebilin karşısında Fatih'in mimarınca yapılmış eski bir mescidi "himaye" eden Canfeda Hatun'un yer tercihi tesadüften uzak görünür.

Böyle bir kararı uygulamasında akla gelen iki sebep vardır. Bunlardan ilki; kendisinin saltanat ailesine evlilik veya kan bağının olmamasıdır. Saraçhane gibi merkezi bir semtte böylesi gösterişli bir sebil yaptırırken tarihine sahip çıkarak kamuoyunda bir mevzu yaratmıştır. Sonuçta haremde "kethüda kadın" konumunda biri için bu kadar gösteriş o zamana kadar görülmemiş değildi. İkinci neden; masraflı bir hayır işini üstlenmesi olabilir. Osmanlı döneminde özellikle askeri zaferlerin olmadığı zamanlarda askeri kesimin masraflı hayır işlerine

karşı çıktığı bilinir.²¹ Askeri ayaklanmaların çokça görüldüğü Sultan III. Murad saltanatında Canfeda Hatun eski bir mescidin, Fatih Sultan Mehmed'in mimarlarından birinin eserinin inşa etmesini sebep göstermiş olabilir. Günümüzde ayakta olmayan Mimar Ayas Camii 1964-65 yıllarında Saraçhane'de yapılan Atatürk Bulvarı yol çalışmaları nedeniyle yıktırılmıştır (Göncüoğlu, 2009: 31-32). 2013'te İstanbul 4 numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nca tescil edilen caminin ihya projesi İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından hazırlanmaktadır.²²

4.a.iii. Saraçhane, Kilise Camii: Canfeda Hatun'un İstanbul'daki vakıflarının giderlerini karşıladığı diğer bir cami, Kilise Camii'dir. 1654-55 yılları bilançosuna göre yeri Saraçhane'dedir (BOA, MAD.d.07446/00003). Bilançonun ücret ödemeleri (*el vezaif*) bölümünde caminin çalışan ücretlerinin vakıf gelirlerinden ödendiği görülür. Bu caminin de diğerleri gibi Canfeda Hatun tarafından inşa ettirilmiş olması mümkündür. Ancak böyle bir belgeye rastlanmamıştır. Yine vakfın ücret ödemelerine göre bu civarda Canfeda Hatun'un yaptırdığı diğer bir sıbyan mektebi vardır. (Tablo 5). Canfeda Hatun'un, Saraçhane gibi İstanbul'un merkezi bir yerinde iki cami, bir sıbyan mektebi, bir sebil ve çeşme hayrı olması dönemindeki itibarının yorumlanmasında son derece önemlidir. Kendisinin bu semtte bir sebil ve çeşme yaptırdığı bilinmekteydi. Buradaki diğer mektebin, Kilise ve Mimar Ayas camilerinin Canfeda Hatun'la ilişkisini ortaya çıkaran muhasebe kayıtlarıdır.

4.a.iv. Beykoz, Akbaba Camii: Kethüda Canfeda Hatun'un yeni yaptırdığı anlaşılan tek camii gözlerden uzakta Beykoz'un Akbaba köyündedir. 17. yüzyılın ortalarında buraya gelen Evliya Çelebi, *Seyahatname* eserinde İstanbul'dan kayıkla uzaklığının bir gün mesafesinde olduğunu söyler (Kahraman vd, 2011: 229). Cami, köye ismini veren Akbaba Mehmed Efendi'nin mezarının yanı başındadır (Ek 13). Yani Canfeda Hatun bu hayır eserine de tarihi bir anlam vermiştir. Akbaba namıyla tanınan Mehmed Efendi, İstanbul'un fethine katılarak hizmetlerde bulunmuş, derviş

gaziler geleneğinden bir zattır. Fatih Sultan Mehmed, fetihteki başarılarından dolayı o dönem boş olan bu araziye kendisine *temlik* eder. Buraya yerleşen Mehmed Efendi bir zaviye kurarak şenlenmesini sağlar. Vefatının ardından efsaneleşen ismi zaviye civarındaki mezarını bir ziyaret yerine dönüştürür (Tanman, 1989: 221-222).

Muhtemelen 16. yüzyıl sonlarında nüfusu artmaya başlayan Akbaba köyüne Canfeda Hatun bir cami, hamam ve su sarnıcı yaptırır. Halil İnalıcık'ın hamam inşa edilen yeni yerleşim yerleri konusundaki görüşü; nüfusunun arttığı yönündedir (İnalıcık, 2004: 701). Vakıf muhasebe defterlerindeki tamir ödemelerinden anlaşılan Kethüda Kadın'ın burada en az iki de çeşme yaptırdığıdır (Tablo 5). Ayrıca köydeki hane, oda ve dükkan türünde gayri menkullerini akar olarak vakfa bağışlamıştır (BOA, MAD.d. 07814/0004). Akbaba'da bugün bile hakkında rivayetler anlatılan Kethüda Canfeda Hatun, köyün kurucusu görülebilir. Bazı arşiv belgelerinin ortaya koyduğu burada yapılan her türlü işin kendisine mal edildiğidir. Mesela Sultan III. Mustafa (1757-1774) burada bir sıbyan mektebi yaptırır. Ancak zamanla ilk bâni unutulur. Mekteb Canfeda Hatun'un ismiyle anılmaya başlar. 1803'te mektebin tamiri gerekince gerçek ortaya çıkar. Maarif Nezareti'nce hazırlanan bir belgede Akbaba'da *Canfeda Hatun Mekteb-i İbtidasi* denen mektebin hemen tamirinin gerektiği, ancak bu işler esnasında mektebin Sultan III. Mustafa tarafından bina edildiğinin anlaşıldığı yazar (BOA, MF.MKT 00632-00022/001-003).

Vakıf muhasebe defterlerindeki harcamalardan anlaşılan diğer bir mesele, Kethüda Canfeda Hatun'un buradaki tekkeyi sahiplendiğidir. Kayıtlara göre tekkenin ihtiyaçları, tamir ve yenilenmesi vakfın gelirlerinden yapıyordu (BOA, TS.MA.d. 04254-003/002). İlk bakışta vakıf ve tekke arasındaki ilişki sıradan görülebilir. Ancak burasının Osmanlı döneminde Yeniçeri Ocağı'nın bağlı olduğu Bektaşî zaviyelerinden olduğu unutulmamalıdır.²³ Yeniçeri isyanlarının arttığı ve şiddetlendiği Sultan III. Murad (1574-1595) saltanatında Kethüda Canfeda Hatun'un

21 Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) annesi Safiye Sultan'ın Yeni Camii inşaatı ve burasının çok masraflı bir iş olması nedeniyle yaşadıkları için bakınız Selaniki Tarihi (İpşirli,1989 ss.849-851)

22 Bkz: <http://isted.org.tr/projesi-cizilen-eserler/saracane-mimar-ayas-camii/detay>

23 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla diğer Bektaşî tekeleri gibi kapatılan Akbaba'daki tekkenin mensupları sürgüne gönderilir. Daha sonra tekke Nakşibendi Tarikatı'na bırakılır. 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar varlığını sürdürür. Tanman (1989: 221-222).

bu tekkeye gösterdiği ilgi manidardır. Bu tavrıyla yeniçeri askerlerine hoş görünmeyi, aynı zamanda buradaki himayesiyle ortamı kontrol etmeyi düşünmüş olabilir. Bu düşünce vakıfların siyasi ilişkilerde kullanılmasının örneğidir.

Akbaba köyüne çok sayıda eser yaptıran Kethüda Canfeda Hatun'dan geriye sadece ismiyle anılan camii kalmıştır. 20 Aralık 2013'te restorasyona alınan yapı çeşitli sebeplerden halen ibadete açık değildir (Ek 10).

Kethüda Canfeda Hatun'un vakıflarına bağlı cami eserleri konusunda söylenecek bunlardan ibarettir. Kendisi belli ki yaptırdığı hayır eserlerini sebeplere dayandırmış, eski eserleri "himaye" etmiş (patronage) ve tarihi sahiplenmiştir. Burada unutulmaması gereken; Osmanlı vakıf geleneğinde harap haldeki vakıf eserlerin farklı bânilerce sahiplenildiğidir. Bu aynı zamanda Osmanlı vakıflarının yüzyıllar boyu ayakta kalmasının en önemli amillerindendir. Canfeda Hatun bu geleneği tatbik etmiştir. Böyle bir yolu seçmesinin nedeni kendisine has, tımar gibi toprak türü yerlerin gelirinin bağlanmaması yani sınırlı gelirleri olabilir. Oysa Canfeda Hatun gibi haremde sultana yakın iki kişiden biri sayılmış bir kadının külliye yaptırması mümkün olsa geliri herhalde tahsis edilirdi. Osmanlıdan günümüze ulaşan ihtişamlı eserlere bakıldığında görülen bunların tahttaki sultan veya ailesinin mensupları veya yüksek devlet memuriyetindeki kişilerce yaptırıldığıdır. Bu kişilerin ortak yönü kendilerine has, tımar türünde toprakların gelirinin bağlanmasıdır. Pratik bir çözüm yoluna gittiği anlaşılan Kethüda Canfeda Hatun eski ve harap mescitleri camiye dönüştürerek ismini ölümsüzleştirmek istemiş, bunda başarılı olmuştur.

4.b. Kethüda Canfeda Hatun'un Yaptırdığı Çeşmeler ve Su Yolları: Tablo 5'te görüldüğü üzere Kethüda Canfeda Hatun'un hayır eserleri arasında sayıca çok olanlar çeşmeler ve su yollarıdır. Mahalle ve sokaklarda konumlanan bu tür eserler hızlı tahribata uğramakta ve vakıf eseri olarak bânisini güçlü temsil edememektedir. Canfeda Hatun'un hayırseverliğinin anlaşılmasındaki en önemli eksiklik yaptırdığı çeşmelerin hemen hepsinin tahrip olmasıdır.

4.b.i. İstanbul'daki Çeşmeler ve Su Yolları: Canfeda Hatun'un Karagümrük'te yaptırdığı caminin bitişiğinde bir sıbyan mektebi olduğu

bilinmekteydi. Muhasebe defterlerindeki tamir-yenileme kayıtlarından caminin civarında bir de çeşmenin olduğu anlaşılır (TS.MA.D.01678-0037-00/01). Kethüda Canfeda Hatun'un Karagümrük gibi ticari bir semtte cami, çeşme ve mekteb gibi üç temel yapıyla anılması kamusal alandaki varlığını topluma her an hissettirmiş olmalıdır. Zira Karagümrük İstanbul'da herhangi bir semt değildi. Osmanlı döneminde Karagümrük, İstanbul-Edirne karayolu üzerindeki iâşe ve ticaret noktası, aynı zamanda karayolu ticaretinin zorunlu güzergahıydı. Şehre giriş-çıkış yapanlardan gümrük vergisinin alındığı yer bir görüşe göre Canfeda Hatun'un camiinin yanındaydı (Kocakaplan, 2017: 268).

Saraçhane semtinde hayırseverliğiyle etkin olan Canfeda Hatun'un sebilhanesini bu başlıkta ayrıca zikretmek gerekir. Genellikle mütevazı özellikteki Canfeda Hatun'un hayır eserlerinden farklı bu eseri Gelibolulu Âli Kühü'l-Ahbar'da "... selatin ü vüzerâ müte'allık bir niçe sebilhaneler ki vardır. Bunun binasında nisbetle cümlesi pest-ü naham." sözleriyle vüzeranın eserleriyle yarıştırdı. (Çerçi,2000:238). Sebilin tarihi *Hadikatü'l-Cevami'*ye göre 1593-94'tür (Erzi, 1987: 13-14). Sultan III. Murad'ın 1595'te vefatıyla "kethüda kadın" konumunu kaybeden Canfeda Hatun sebilhane eserini baş yapıtı olarak görmüş olmalıdır. İlginç olan ismini günümüze ulaştıran eserin 2 milyon akçe harcadığı mevzu bahis sebilhane yerine Karagümrük'te yaptırdığı küçük bir cami olmasıdır. Günümüze ulaşmayan sebilhane, yanındaki çeşme ve karşısındaki Mimar Ayas Camii'yle 1964-65 yıllarında Atatürk Bulvarı yol çalışmaları sırasında yıkılmıştır (Göncüoğlu, 2009: 31-32).

Kethüda Canfeda Hatun'un çeşme ve su yolları yaptırdığı diğer bir yer Akbaba köyüdür. Burada Mimar Sinan'a inşa ettirdiği bir hamam ve su sarnıcı (Kuran,1987), en az iki çeşmesi daha vardı (BOA, TS.MA.d.04254-003/002). Zamanla tahrip olan hamam ve su sarnıcının bugün yıkıntılarının ne olduğu dahi belirsizdir. Çeşmelerden biriye halen ayakta. Halk arasında Canfeda Hatun'un çeşmesi olarak bilinen çeşmenin kitabesinde Latin harfleriyle yazılmış besmele ve 1947 tarihi vardır (Ek 12). Ancak bu çeşme herhangi bir esere kayıtlanmamıştır.²⁴

²⁴ Akbaba'daki çeşmenin Canfeda Hatun çeşmesi olarak bilindiği Abdüssemi Yavrutürk'le yapılan röportajla anlaşılmıştır. Ailesi buradaki türbenin üç kuşak boyunca türbedarlığını yapan, yüz yaşına ilerleyen Yavrutürk, Canfeda Hatun Mektebi olarak anılan mektebin de son öğrencilerinden (Ek 11)

Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'da yaptırdığı bilinen son bir çeşme Gedikpaşa'dadır. Günümüzde musluğu düşmüş bu çeşmenin tam yeri Divan-ı Ali Camii'nin karşısındır (Ek 9). Günümüze gelebilmesinin nedeni iki farklı bâni tarafından sahiplenilmesidir. Çeşmenin kitabesinde Canfeda Hatun tarafından ilk kez inşa edildiği tarih yazmaz. Kitabeden anlaşılan çeşmenin önce 1780'de ardından 1848'de yeni baştan yaptırıldığıdır. Burayı ikinci kez yaptıran Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) hazinedarı Şevki Nihal Usta'dır. Bazı kaynaklarda bu isimle anılır (Yavaş, 1994:383-384).

4.b.ii. İzmit'teki Kız Köprüsü, Çeşmeler ve Su Yolları: Vakıf muhasebe defterlerindeki tamir ve yenileme ödemelerinden anlaşılan Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'te bilinenden çok daha aktif olduğudur. Burada olduğu bilinen tek eseri Büyük Çeşme ismiyle anılandır. Günümüze gelebilmiş eserin kitabesinde yazan 1826 yılında Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) hazinedarı Su'eda Usta tarafından yeniden inşa ettirildiğidir (Galitekin, 2006: 174-176). 2008 yılında Kocaeli Belediyesi, İzmit Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nce restore edilen çeşme gayet iyi durumdadır. Oysa özet (*icmal*) hazırlanan bir muhasebe defterinde Canfeda Hatun'un İzmit'te toplamda on dört adet çeşmesi ve buralara bağlı su yollarının olduğu yazar (TS.MA.E.0048-0050-001/ 011). Bu çeşmeler harap olarak yıkılmış veya farklı bir baninin sahiplenmesiyle ilk banisi unutulmuş olabilir. Arşiv belgeleri vasıtasıyla unutulmuş on üç çeşmenin ortaya çıkarılması Canfeda Hatun'un hayırseverliğinin sınırlarının anlaşılmasında önemlidir.

Kethüda Canfeda Hatun ayrıca İzmit'te Kullar karyesi denen yerde Kilez (Kilez) nehri üzerindeki Kız Köprüsü'nün banisidir. Bu bilgiye ulaşmak Osmanlı Arşivleri'nde kayıtlı tek bir dosyayla mümkün olmuştur (BOA, C.NF. 00006-00-252/0001-0011). Dosyadaki belgelerden birinde 1800 yılında yıkık olan Kız Köprüsü'nün Canfeda Hatun'un hayrı olduğu, köprünün tamirinin gerektiği, ancak vakfının, mütevellisinin veya tamirine memur olacak kimsenin kalmadığı ifade edilmiştir (BOA, C.NF. 00006-00-252/0001-0003). En azından bu belge köprünün Canfeda Hatun hayrı olduğunu resmi olarak gösterir (Ek 3). İlk haliyle olmasa bile bugün ayakta olan, 1998'de İzmit'teki demiryolu çalışmaları nedeniyle yeri değiştirilen köprünün ismi bugün Kültür ve Turizm Bakanlığının internet

sayfasında Kilezdere Köprüsü'dür.²⁵ Burası da Kethüda Canfeda Hatun'un ismiyle anılmayan inşa ettirdiği diğer bir hayır eseridir.

4.c. Kethüda Canfeda Hatun'un Vakıflarının Haremeyn'e Hizmetleri: Osmanlı vakıf geleneğinde Haremeyn yararına hayırlar yapmanın özel bir yeri vardır. Harem-i hümayunda bu gelenek Sultan II. Murad'ın (1421-1451) kızı Şehzade Hatun'la başlar. Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakıyla giderek önem ve çeşit kazanır (Güler, 2011: 226).

Kethüda Canfeda Hatun'un Haremeyn yararına verdiği en önemli hizmet hac yolcuları vakfını kurmasıdır. Kahire'deki gayrimenkullerinin gelirlerini bu vakfa bağlamıştır. Böylece hacca gidip-dönen yolcuların yolculuk esnasında ihtiyaç duyacağı yiyecek, içecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılanmasını istemiştir. Bu tür harcama kalemleri Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı'nın bilançolarının giderler bölümündedir (BOA, MAD.d. 03651/00001). Ancak Haremeyn yararına hayırları bununla sınırlı değildir.

Arşivde kayıtlı bazı belgelere göre Kethüda Canfeda Hatun, İstanbul'daki vakıflarının gelirinden her yıl bir miktar parayı Haremeyn ve Kudüs'teki fakirlerin yararına İstanbul suresine verilmesi için ayırmıştı. Mustafa Güler'in bildirdiğine göre Abbasiler döneminden itibaren Müslüman devletlerin Haremeyn halkına dağıtılmak üzere ayırdıkları mal ve paraların genellikle hac zamanından önce ulaştırılıp, dağıtılmasına "surre" denir. Surre vakfı tabiri burada yapılan hayırları ifade etmek için kullanılır, yoksa surre vakfı diye bir tür yoktur. Surre yoluyla yerine ulaştırılan bu hayırlara "fukara vakıfları" denirdi (Güler, 2011: 199-209). Buna göre Canfeda Hatun, İstanbul'daki vakıflarının gelirlerinden her yıl 20.064 akçeyi Haremeyn şehirlerindeki fukaraya, ayrıca 5.034 akçeyi Kudüs'teki fukaraya dağıtılması için İstanbul suresine bağışlamıştır (TS.MA.D.01179-0001-00/004 ve 01175-0001-00/003).

4.d. Kethüda Canfeda Hatun'un Kimsesiz Kadınları Sahiplenmesi: Buraya kadar Kethüda Canfeda Hatun'un hayırsever kimliği vakıfları, hayır eserleri ve bu eserlerin özelliklerinden yorumlanmıştır. Oysa vakıf muhasebe defterlerindeki bazı harcama kalemleri hayırseverliğinin şahsi yönlerine dair ip uçlarıdır. İstanbul'daki vakıflarının gelirlerinden

²⁵ Bkz: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekler/kilezdere-koprusu>

zevaidhoran denen kimselere bağladığı maaşlar bunun bir örneğidir.

Osmanlı döneminde hizmet karşılığı olmadan, vakıf fazlasından kendilerine gelir bağlanmış kimselere *zevaidhoran* denirdi (Akgündüz,1996:346-348). Tefvik Güran yapılan ödemelerin esasen maaş olmadığını, eskiden yüksek bir hayat standardına sahip askeri kesim mensuplarına yapılan bir tür sosyal yardım olduğunu söyler (Güran, 2006: 43). Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakıfları'nın muhasebe defterlerine göre 17. yüzyılda sayıları bazen on dokuzu bulan *zevaidhoran* vardı. Günlük yevmiyeleri 2-4 akçe arasındaydı.

Canfeda Hatun'un İstanbul vakıflarından ücret alan *zevaidhoran* grubunun dikkat çeken yönü nerdeyse tamamının kadınlardan oluşmasıdır. Muhasebe kayıtlarında isimleri açıkça yazılan kadınların tamamına *hatun* denmiştir. 17. yüzyılın başında baba ismi yazılan iki kadının babasının ismi *Abdullah*tır (BOA, MAD.d. 01703/00102). Bilindiği üzere Osmanlı döneminde sonradan Müslüman olan kişilerin baba ismine *Abdullah* denirdi. Sonradan Müslüman olduğu anlaşılan kadınlar Kethüda Canfeda Hatun'un azadlı cariyeleri olmalıdır. 1630'dan sonraki bilançolarda, vakıf gelirlerinden maaş alan bu gruba artık *evlad-ı uteka-i vakıf* denmesi bu görüşü destekler. Ancak *evlad-ı uteka* ifadesinden anlaşılan bu grupta artık azatlı kölelerin çocuklarının olduğuudur. (BOA, MAD.d. 01703/00029). Neticede harem-i hümayunda görevi cariyeleri yetiştirmek olan Kethüda Canfeda Hatun'un kadınlara desteği ve himayesi vefatından sonra dahi vakıfları üzerinden devam ettirdiği söylenebilir.

Sonuç

Bu çalışmada hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı, serveti ve tesis ettiği vakıfları ele alınmıştır. Nurbanu Valide Sultan'ın cariyesi olan Canfeda Hatun, resmi belgelerde "kethüda kadın" unvanıyla anılan ilk kadındır. 16. yüzyıl kronik tarih eserlerinden anlaşılan, Valide Sultan'la kurduğu iyi ilişkilerin onu haremde öne çıkardığıdır. 1583'te Nurbanu Sultan vefat edince Sultan III. Murad'la yakınlaşmış, güvenini kazanmıştır. Böylece haremın içeriden en üst düzey idarecisi konumuna yükselen Canfeda Hatun'un itibarıyla birlikte serveti de artmıştır. Gelirleriyle başta İstanbul olmak üzere İzmit ve Kahire'de çok sayıda

vakıflar kuran Kethüda Hatun'un ününün saray dışına taşmasında bu yönü önemlidir Ancak 16. yüzyıl sonlarına ait eserlerin birçoğu tahrip olarak ortadan kalkmıştır.

Kethüda Canfeda Hatun'un serveti ve çoğu yok olmuş vakıfları bu çalışmada vakıf muhasebe defterlerinden tespit edilmiştir. Vakıf bilançolarının böyle bir amaçla kullanılması bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayıran temel özelliktir. Zira kaynaklarda muhasebe defterlerinin bu amaçla kullanıldığı başka bir esere rastlanmamıştır. Bilançolardaki kayıtlardan ilk olarak çıkarılan sonuç, Kethüda Canfeda Hatun'un yıllık gelirlerinin en az 300 bin akçe olduğuudur. İstanbul'daki vakıflarına tahsis ettiği 286 adet mülkün 207.360 akçe yıllık kira geliri, Kahire merkezli Haremeyn Vakfı'na bağışladığı bina ve arsaların yıllık 20.120 akçe kira geliri ve emeklilik dönemindeki 72.000 akçe yıllık *ulufe* geliri bu meblağa dahildir. Servetinin sadece bir kısmını gösteren bu rakamların ortaya koyduğu Canfeda Hatun'un servetine dair somut veriler olmasıdır. Eğer vakıflara bırakılmış mülklerin satış bedeli bilinseydi ortaya çıkan sonuç çok daha anlamlı olacaktı.

Vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen diğer bir sonuç, Canfeda Hatun'un unutulmuş vakıflarının tespitidir. Bilançolardaki detaylardan Canfeda Hatun'un Saraçhane'deki Mimar Ayas'ın mescidini camiye çevirttiği ve Kilise Camii'yle birlikte masraflarını üstlendiği, aynı yerde bir de mektebinin olduğu anlaşılır. Ayrıca Karagümrük'teki camisi civarında bir çeşmesinin olduğu, Akbaba köyünde en az iki çeşme yaptırdığı, buradaki tekkenin masraflarını vakfıyla üstlendiği, İzmit'te bilinen bir çeşmesinin yanında on üç çeşmesinin daha olduğu ve Kilez (Kilas) Köprüsü denen (arşiv belgesinde Kız Köprüsü-Ek 3) köprüyü yaptırdığı yine muhasebe defterlerinden tespit edilmiştir.

Ancak bu çalışmanın tek amacı Canfeda Hatun'un yaptırdığı hayır eserlerini keşfetmek değildir. Aynı zamanda onun kamusal alanda inşa ettirdiği eserlerin yorumlanmasıdır. Bu anlayışla Kethüda Hatun'un hayır eserlerine bakıldığında ilk görülen Osmanlı vakıf geleneğinin sıradan bir uygulayıcısı olduğuudur. Gerçekten onun hayırsever işlerinin kaynağı yüzyıllara dayanan Osmanlı vakıf anlayışıdır. Ancak her vakıf kurucusu gibi

Kethüda Kadın'ın eserlerinde de kendine has yönleri vardır. Bu özellikle İstanbul'da yaptırdığı cami eserleri için geçerlidir. Vakıf bilançolarına göre sur içindeki üç camiyi vakıflarına bağlayan Canfeda Hatun bunların hiçbirinin ilk bânisi değildir. Yeni bir cami yaptırmak yerine, eski ve harap mescitleri sahiplenmiş, himaye edicisi olmuştur. Canfeda Hatun'un böyle bir yol izlediğinin yaşadığı dönemde *Künhü'l Ahbar*'da vurgulanması tahminlerimizin doğruluğuna işaret eder. Belki hanedan ailesinden olmadığından yeni bir cami inşa ettiremeyen Canfeda Hatun, anlaşılan böyle bir yol tercih etmiştir. Canfeda Hatun'un vakıf eserlerini yaptırırken tarihi kişileri çağrıştıran yerleri tercih etmesi hayırseverliğinin diğer bir yönüdür. Bu özellik Karagümrük, Mimar Ayas ve Akbaba'daki camilerinin ve Saraçhane'deki sebilhanenin yer seçiminde açıkça görülür. Son olarak kendisinin Akbaba'daki Yeniçerilerin bağlı olduğu Bektaşî tekkesini sahiplenmesi vakıflarının siyasi bir yönü olarak zikredilebilir.

Canfeda Hatun'un vakıf eserleri arasında sayıca çok olanlar çeşmeler ve suyollarıdır. Bu türden sayılabilecek Saraçhane'de yaptırdığı sebilhanesi ise "kethüda kadın" olduğu dönemin ve hayırseverliğinin zirvesidir. Tarihçi Mustafa

Âli, vezirlerin eserleriyle yarıştırdığı bu hayır için Kethüda Kadın'ın 2 milyon akçe harcadığını söyler. 1593-94 yıllarında tamamlanan eseri Canfeda Hatun belli ki başyapıtı olarak görmüş, bu eserle hatırlanacağını düşünmüştür. Ancak bu isteği gerçekleşmez. Onun ismini günümüze getiren ne bu gösterişli sebili, ne de onlarca çeşmesidir. İsmi günümüze taşıyan iki eseri Karagümrük ve Akbaba'da yaptırdığı iki camiidir. Bu binalar Canfeda Hatun'un sadece ismini değil, haremdeki şöhretini ve edindiği itibarı da günümüze taşımıştır.

Vefatının ardından yüzyıllarca tutulan vakıf muhasebelerinde "kethüda kadın" unvanıyla kayıtlanan Canfeda Hatun, kimliğini bu unvanla adeta bütünleştirmiştir. Bunda en önemli etken ardında bıraktığı vakıf eserleridir. Zira bânisini toplum hafızasına kazımak vakıfların önemli bir özelliğidir. Bu çalışmada vakıf eserlerine ait belgelerle Kethüda Canfeda Hatun'un kimliği ve hayır eserlerinin eksikleri tamamlanmak istenmiştir. Bu kimlik aynı zamanda harem-i hümayun tarihinin az bilinen bir yönüdür. Kendisinin günümüze gelmeyi başarmış bazı eserlerinin ismiyle anılmaması veya işlevini yerine getirememesi bu mirasa sahip çıkılmamasındandır.

Kaynaklar

1- Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler:

03651 / 000001, 01703 / 0002 – 0003 – 0029 – 0037 – 0040 – 0101 - 0102

07814 / 0002 – 0003 - 0004 , 07793 / 0002 – 0003, 07446 / 00002-00003

007764 / 000002

BOA Maarif Nezareti Mektubî Kalemî

00632 – 00022 /001- 003

BOA Cevdet Nafia

00006 – 00252 /001-003

BOA Şura-yı Devlet

78 / 124

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defteri

01678-0037-00/001, 04254 – 0002 – 00 / 003, 04254 – 00 / 001, 008897 – 000001 – 00 / 001, 6938/1-22 (Vakfiye)

TS.MA. Evrak

0086 – 0061 – 001 / 001, 0048 – 0050 – 001 / 011

TS.MA. Defter

01179-0001-00/004, 01175-0001-00/003

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Akgündüz, Ahmed (1996). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. 2. Baskı, İstanbul. Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Aksay, Mustafa (2015). *İmparatorluğun Dehası Sinan Atlası*. İstanbul: Sinpaş Holding.

Akyıldız, Ali (2012). “Vâlîde Sultan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, C. 42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 494-499.

Altınay, Ahmet Refik (2013). *Kadınlar Saltanatı*, Konya:Bookcase Yayınevi, ISBN: 978-605-5190-02-06.

Atay, Sabri- Kılıç, Hüseyin- Karaca,Yılmaz- Erol, Rasim- Kahrıman Salih -Recep Fuat (2011). “Bâb Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-96, M.1685-86)” , *İstanbul Kadı Sicilleri*, Cilt 19, İstanbul, İSAM.

Ayvansaraylı Hafız Hüseyin (1987). *Camilerimiz Ansiklopedisi/Hadikatü'l Cevami- 2 Cilt*. Haz: İhsan Erzi. İstanbul: Tercüman-Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barkan, Ömer Lütfi (1963). “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. :1-2, s. 239-296.

Barkan, Ömer Lütfi.-Ekrem Hakkı Ayverdi (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü.

Barkan, Ömer Lütfi (2000). “Fatih Camii ve İmaretî Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”. *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi- Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*-. Haz. Hüseyin Özdeğer. C.2, s. 1054-1093.

Barkan, Ömer Lütfi (2000). “Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe

Bilançoları”, *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi- Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler-*. Haz. Hüseyin Özdeğer. C.2, s. 1099-1138.

Behar, Cem (2014). *Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi*. İstanbul: YKY Yayınları.

Bilgin, Arif (2003). “Matbah-ı Âmire”, *TDVİA*, C. 28. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. S. 115-119.

Canatar, Mehmet (2002). “Kethüda” *TDVİA*. C. 25. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 332-334.

Çerçi, Faris (2000). *Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihciliği- 2 Cilt*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi.

Danişmend, İsmail Hakkı (1925). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt 3- (M.1574-1703)*, Türkiye Yayın Evi.

Dişören N. Esra (1994). “Canfeda Kadın Mescidi”. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 2. Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını. s. 384

Erol, Rasim, Kılıç Hüseyin (2011). “Rumeli Sadâreti Makemesi, 21 Numaralı Sicil (H.1002, M.1594-95)”. *İstanbul Kadı Sicilleri*. C. 12. İstanbul. İSAM.

Evliya Çelebi (2011). *Seyahatname-2 Cilt*, Hazırlayanlar : Kahraman, Seyit Ali.- Dağlı, Yücel- Dankoff, Robert- Kurşun, Zekeriya- Sezgin, İbrahim, 1.Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, Eylül .

Eyice, Semavi (1993). “Cevri Kalfa Mektebi”. *TDVİA*, C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 461-462.

Galitekin, Ahmet Nezh (2006). *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla*, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi-İSU Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, No: 1.

Göncüoğlu, Süleyman Faruk (2009). “İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane”. Atatürk Üniversitesi, edergi.atauni.edu.tr/ataunigsed.

Güler, Mustafa (2011). *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar*. 2.Baskı, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın.

Güran, Tefik (2006). *Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları*. İstanbul: Kitabevi.

İnalcık, Halil (2004) *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi- 2 Cilt*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İpşirli, Mehmet (1993). “Canfeda Hatun”. *TDVİA*. C. 7. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s..150-151.

İpşirli, Arğıt, Betül (2017). *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18.Yüzyıl*. 1.Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.

Kaplanoğlu, Raif (2011). “Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa'da İşçi/Bekar Odaları”. *Bursa Araştırmaları Dergisi*. S.33. Bursa: BURSAV. s. 31-42

Kocakaplan, Saim Çağrı (2017). *İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1. Baskı, 2017

Köprülü, Mehmet Fuad (2005). *İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. 2. Baskı. Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş.

Kuran, Aptullah (1987). *Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture*. İstanbul: Ada Press Publishers.

Orbay, Kayhan (2007). “16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)”. *Ankara Üniversitesi- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi*, Sayı 22, s. 125-158.

- Özgüven, Burcu, (1993). "Ayas Bin Abdullah". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 1. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı. s. 445.
- Öztürk, Nazif (1995). *Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar*. 1. Baskı, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pedani, Maris Pia, (2000). "Safiye's Household and Venetian Diplomacy". *Turcica*, Volume: 32, ss.9-32.
- Pierce, Leslie P., (1993). *The Imperial Harem*. New York: Oxford University Press.
- Sakoğlu, Necdet (1994). "Canfeda Kadın". *Dünden Bugün'e İstanbul Ansiklopedisi*. C. 2. Haz. İlhan Tekeli. İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı. s. 383.
- Selaniki, Mustafa Efendi,- (1989). *Tarih-i Selaniki-2 Cilt*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Singer, Amy (2002). *Constructing Ottoman Benifience-An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem*. Albany: State University of New York Press.
- Tanman, M.Baha, (1991). "Atik Valide Sultan Külliyesi". *TDVİA*. C.4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 68-73.
- Tanman, M.Baha, (2007). "Nûreddin Cerrâhi Tekkesi", *TDVİA*. C. 33. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 253-256.
- Tanman, M.Baha, (1989). "Akbaba Tekkesi" *TDVİA*. C. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. s. 221-222.
- Thys-Şenocak, Lucienne (2009). *Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler*. 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Uluçay, M.Çağatay (2011). *Harem II*. 4.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*. 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yavaş, Doğan, (1994). "Canfeda Kadın Çeşmesi". *Dünden Bugün'e İstanbul Ansiklopedisi*. Cilt 2. Haz. İlhan Tekeli. İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı. s. 383-384.
- Yediyıldız, Bahaeddin, (2003). *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yıldız, Kenan (2012). *1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili*. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Yüksel, Hasan, *Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)*. 1.Baskı, Sivas: Dilek Matbaası.

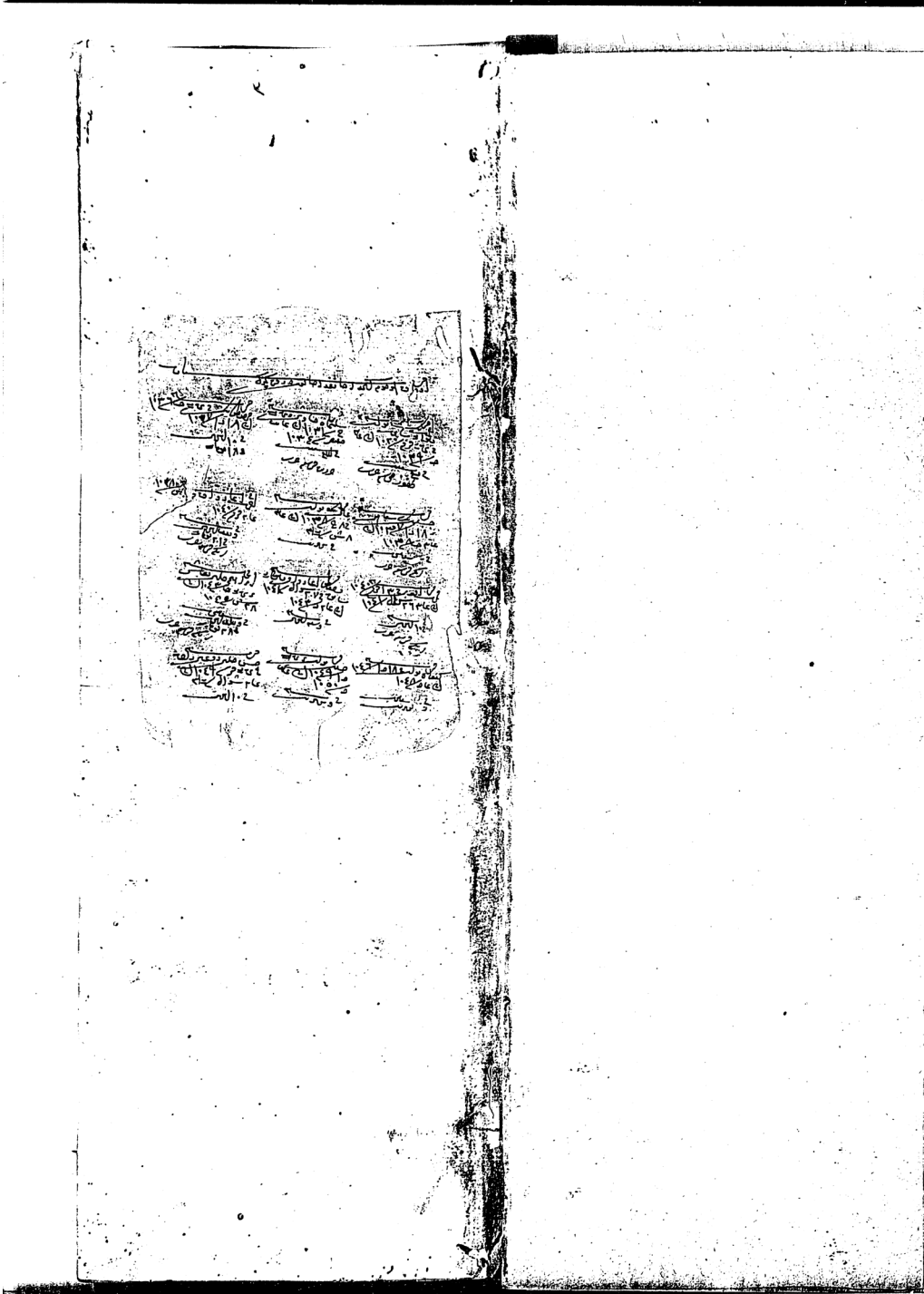
3. İnternet Kaynakları

- Fatih Müftülüğü- Resmi İnternet Sitesi- Karagümrük Camii hakkında: <http://www.fatihmuftulugu.gov.tr/inc.php?p=camiiler&id=349>
- Kültür Bakanlığı Resmi Sitesi- Kilizdere Köprüsü hakkında: <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/kocaeli/gezilecekyer/kilezdere-koprusu>
- İstanbul Çevre Kültür ve Tarihi Eserleri Koruma Derneği'nin Web Sitesi: <http://isted.org.tr/projesi-cizilen-eserler/sarachane-mimar-ayas-camii/detay>

Ekler

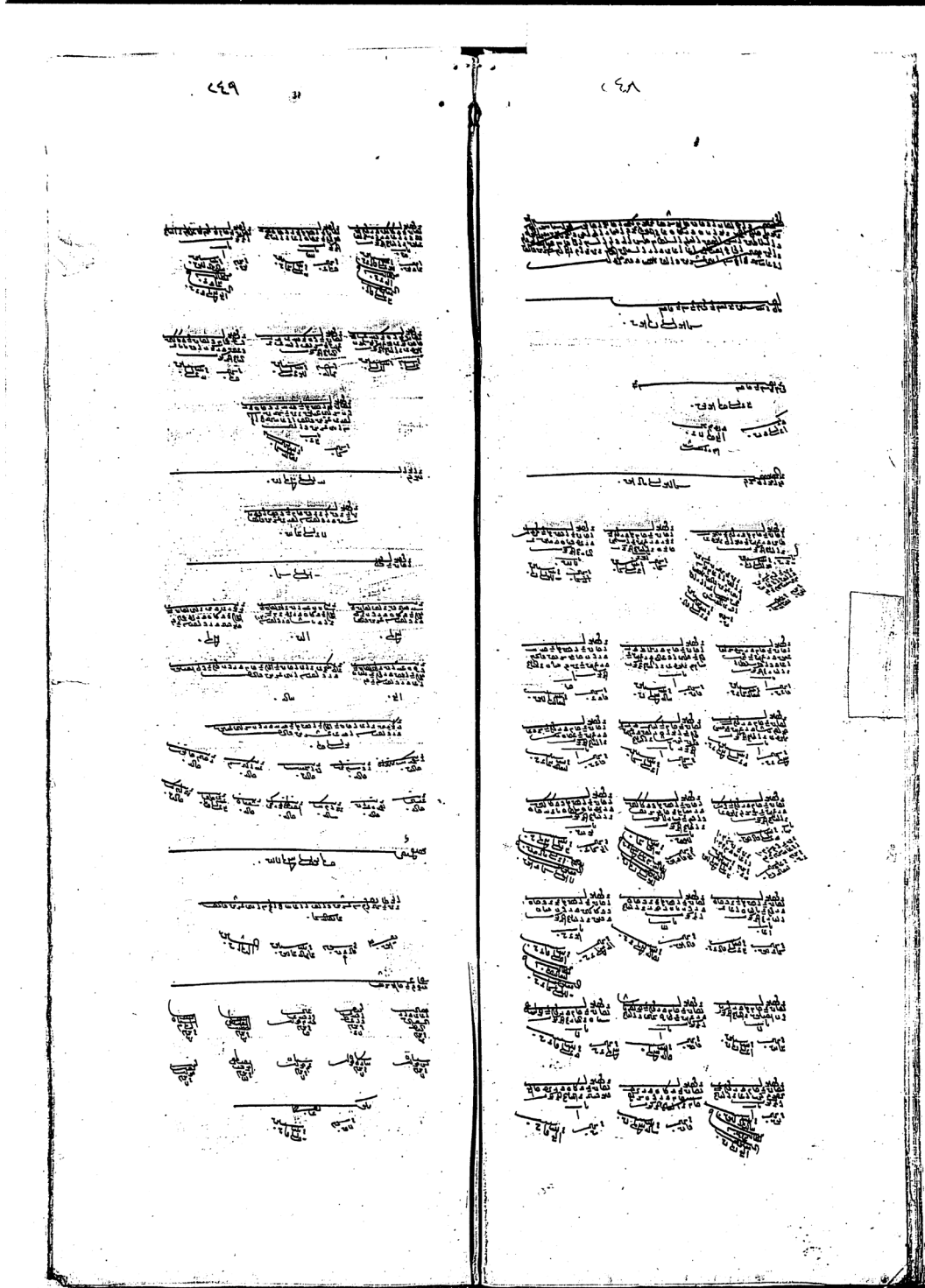
Ek I: *Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul'daki Vakıflarının 1611-41 Yıllarına Ait Ciltli Muhasebe Bilançolarının Kapak Sayfası* (BOA, MAD.d. Göm. No.01703 / 0001 (H.1020-50))

MAD.d 01703

Ek 2. Canfeda Hatun'un İstanbul'daki Vakıflarının 1611-14 Yılları Muhasebe Defteri (BOA MAD.d. Göm. Nu. 01703 / 0101)

MAD.d 01703

Ek 6. Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı'nın 1608-1609 Yılları Muhasebe Bilançosu (BOA, MAD.d. Göm. No.03651 / 00005)

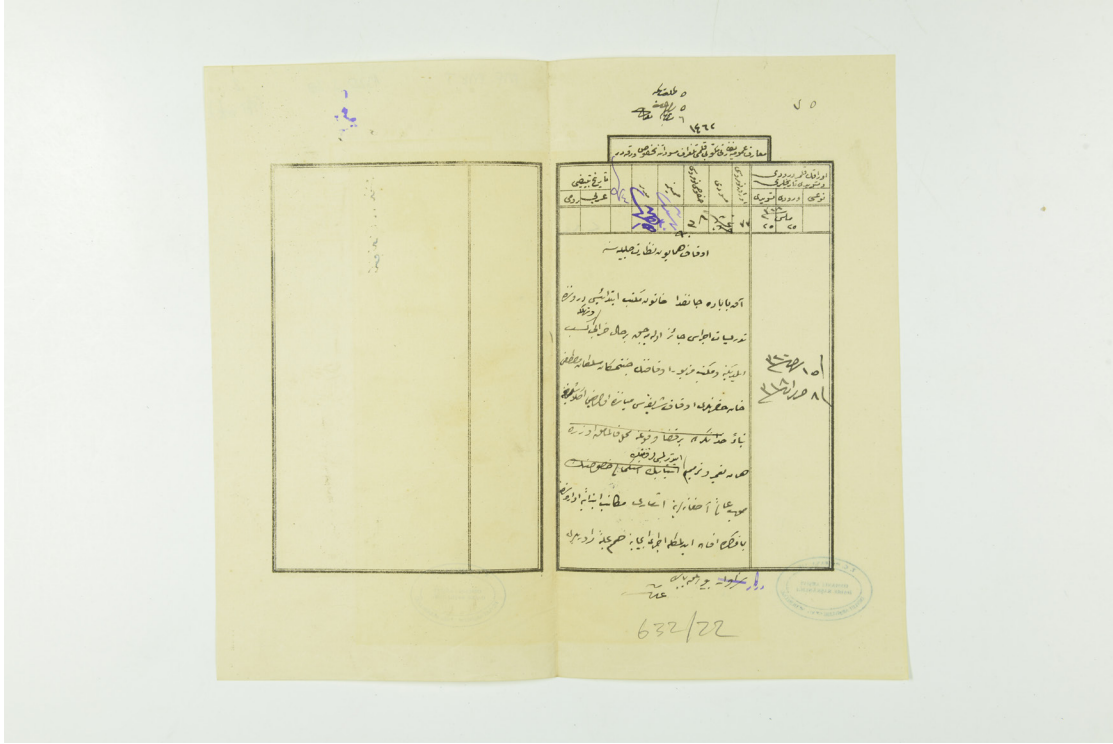
Handwritten financial ledger in Ottoman Turkish script, organized into columns and rows. The text includes various entries such as 'Lafızı', 'Makale', and 'Hesap'. A circular seal is visible in the lower middle section of the page.

MAD.d 03651

Ek 7. Beykoz'un Akbaba köyünde Canfeda Hatun'a Mal Edilen Mektebin Tamir Kaydı (BOA MF. MKT.00622.00022 / 001)

Ek 8. Karagümrük Canfeda Camii (Zehra Karademir Arşivi)

Ek 9. Gedikpaşa Canfeda Hatun Çeşmesi (Zehra Karademir Arşivi)

Ek 10. Akbaba Köyü Canfeda Hatun Camii (Zehra Karademir Arşivi)

Ek 11. *Abdüssemi Yavrutürk Beykoz'daki Canfeda Hatun Mektebi'nin son öğrencilerinden (Zehra Karademir Arşivi)*

Ek 12. *Akbaba Camii Sokağında Kitabesi Düşmüş İsimsiz Çeşme (Zehra Karademir Arşivi)*

Ek 13. Akbaba Camii Bitişğinde Akbaba Mehmed Efendi'nin Türbesi (Zehra Karademir Arşivi)

Osmanlı Döneminde Cüzzamlıların Tecrit Edildiği Miskinler Tekkesi'nin Konya Örneği

Hamit Şafakcı*

Öz

Sırçalı Sultan Zaviyesi ya da Miskinler Tekkesi olarak bilinen cüzzamhane, Konya'da Bordabaşı Mahallesi'ndeydi. I. Alaeddin Keykubat döneminde yaptırılan tekkenin banisi muhtemelen Sırçalı Sultan'dı. Alaeddin Keykubat da çeşitli vakıflar bırakmıştı. Sırça, kelime anlamı olarak çini anlamına gelse de yer ya da kişi ismi olarak kullanıldığına dair örnekler de vardır. Tekke, Konya ve havalisindeki cüzzamlıların tecrit edildiği bir vakıftı. Burada yaşayanlar, vakfa ait gelir kaynaklarının yanında halkın yardımlarıyla da geçinmişlerdi. Bu çalışmada cüzzam hastalığının teşhisi ve tedavisi ile cüzzamlıların sosyal hayattaki durumu irdelenmiştir. Ayrıca vakıfta görev alanlara da değinilmiştir. Miskinler Tekkesi'ne yerleştirilen insanların sosyal hayatları devam etmiştir. Nitekim ortaya çıkan davaların kadı tarafından görülmesi, dinî ibadetlerini yapmaları için imam görevlendirilmesi, cüzzamlı eşinden boşanmak isteyen kadının müracaatı ya da cüzzamlıların çocuk sahibi olmaları, tecrit edilmiş olsalar bile hayatın bir şekilde devam ettirildiğini göstermektedir. Ancak cüzzamhanede kalan hastaların sağlıklı insanların içine karışmaları kısıtlanmıştı.

Anahtar Kelimeler: Cüzzam, cüzzamlı, Miskinler Tekkesi, Konya, vakıf.

Konya Example of Lazar House Where Lepers Were Isolated in Ottoman Period

Abstract

Lazaret known as Sırçalı Sultan Zawiya or Lazaretto for Lepers was in Bordabaşı Quarter in Konya. The benefactor of the dervish lodge built in the period of Alaeddin Keykubat I was probably Sırçalı Sultan. Alaeddin Keykubat I established various waqfs too. Even though the word "sırça" means tile, there are examples that it can also be used as a name for persons and places. The lodge was a waqf where lepers were isolated from Konya and its neighborhood. The people living in lazaret subsisted on the help of public apart from the source of income of the waqf. This study investigates the status of lepers in social life as well as the diagnosis and treatment of leprosy and the staff working in the waqf. The social life of those who were located in Lazaretto continued. The facts that the court cases involving lepers were conducted by qadi, imams were charged for them to make their worship, women could apply for divorcing their leper husband or lepers having children show that they continued their social life in many respect even though they were isolated in lazaret. It was, however, restricted for the lepers to get in touch with healthy people in the community.

Keywords: Leprosy, leper, Lazaretto, Konya, waqf.

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; Artvin/Türkiye; hamitsafakci@artvin.edu.tr.

Giriş

Arapça'da elin kesilmesi, parmakların düşmesi anlamına gelen *cezem* kelimesinden türetilen cüzzam, özellikle bulaşıcı lepra vakalarında ortaya çıkan ciddi şekil bozukluklarını ifade eder (Palalı, 1993: 150). Türk Dil Kurumuna ait *Güncel Türkçe Sözlük*'te cüzzam; Hansen basilinin sebep olduğu, sinir sistemi ve deri başta olmak üzere birçok sistem ve organı etkileyebilen bulaşıcı bir hastalık, miskin hastalığı, lepra olarak ifade edilmiştir. Sözlükte aciz, zavallı, yoksul; tepkisiz, hareketsiz anlamına gelen miskin kelimesi ise cüzzamlıların niteliklerine uyduğu için bu hastalığa isim olmuş ve halktan ayrı tutulan cüzzamlıların barındırıldığı binalara *miskinhane*, *miskinler tekkesi*, *miskinler dergâhı* ve *mezcumin zaviyesi* gibi isimler verilmiştir (Yıldırım, 2005: 185). Bir başka ifadeyle cüzzam hastalığına tutulanları şehir halkı ile temas ettirmemek için bu tür hastaların barınmalarına mahsus binalar hakkında miskinane tabiri kullanılmıştır. Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'nda *Miskinler Dergâhı*¹ ya da *Miskinler Tekkesi* adıyla bir miskinane vardı² (Pakalın, 1993: 546). Selçuklular döneminde Konya, Kayseri, Tokat, Sivas ve Kastamonu'da leprosoriler bulunurken Osmanlı döneminde ise İstanbul, Edirne, Kayseri, Safranbolu, Kastamonu, Konya, Gelibolu ve Marmara Adası'nda leprosoriler faaliyet göstermiştir (Terzioğlu, 1998: 15; Utku, 1998: 12-13).

Bunlara tekke, dergâh veya zaviye denilmesi, genellikle tarikat pirinin türbesi yanında bulunan ve insanların müstakil bir grup halinde yaşamalarına elverişli olan tekkelere benzetilmesi, cüzzamlıların da topluma karışmayarak tekke sakinleri gibi münzevi bir hayat sürdürmelerinden ileri gelmektedir (Yıldırım, 2005: 185). Halkın

1 "Vakf-ı Mescid-i Şerif-i Tekye-i Miskinler der Üsküdar vazı̄-ı minber" (VGMA, d 506: 118) kaydı, tekkede bulunan mescide minber konularak cuma namazı kılınacak hale getirildiğini göstermektedir.

2 Evliya Çelebi (2016: 278-279), İstanbul'daki tekke ve hastalık hakkında şu bilgileri vermiştir: Miskinler Tekkesi, şehir dışında bir tekkedir. Miskinler orada oturup adaklarla geçinirdi. Şehir içinde bir cüzzamlı görülürse tekkeye götürülürdü. Hangi zümreden olursa olsun miskinler, miskinhaneye götürülürdü. Zira Rum diyarında cüzzam bulaşıcı diye şehir içinde cüzzamlının durması yasak olduğundan her şehir dışında miskinane vardı. Kimseyle karışmadan ayrı yaşarlardı. Mısır'da çok cüzzamlı vardır. Kubâ hastalığıdır diye eli ayağı dökülmüş adamlar ile bir yerde yiyip içer, yatıp kalkarlar. Allah'ın hikmeti çocuklarının çocukları da olursa elbette kaşları ve kirpikleri olmaz.

merhameti için tekke olarak anılan İstanbul Miskinler Tekkesi'ne hangi sınıftan olursa olsun hastalığa yakalananlar getirilmiştir. Bu hastalık birbirine sirayet eder düşüncesiyle şehirlerde bırakılmamışlardır. Nitekim Evliya Çelebi, hastalığın irsi olduğunu yetkililerden duyduğunu bildirmiştir (Ünver, 1961: 6).

Ebu Hureyre'nin rivayet ettiği *cüzzamlıdan aslandan kaçır gibi kaç* (Buhari, 1988: 5740) hadisinden peygamber döneminde cüzzamın bulaşıcı olduğunun bilindiği anlaşılmaktadır. II. Bayezid devrine ait, muhtemelen 1501 yılı, *İstanbul İhtisâb Kanunnâmesi*'ne göre; *cüzzamları, şehirden süreler; şehirde komayalar* (Akgündüz, 1990: 286, 295) ifadesi Osmanlıların cüzzamlıları tecrit etmelerini kanuna dayandırdıklarını göstermektedir. *Celâl-zâde Kanunnâmesi*'nde ise; *Bir kimse cüzzâm olsa, tasarrufunda olan yeri oğlu var ise tasarruf eder, yok ise tapuya müstehak olur. Ol maraz hükm-i mevttir.* (Akgündüz, 1994: 329) şeklinde hastalığın ölümcül olduğu ifade edilerek cüzzamlının mirasının nasıl tasarruf edileceği belirlenmiştir.

1. Miskinler Tekkesi'nin İşlevi

Cüzzam hastalığına yakalananların barındığı yerlerin genel adı Miskinler Tekkesi'ydi. İstanbul, Edirne, Bursa, Konya, Kayseri, Urfa ve Girit gibi şehirlerde çeşitli zamanlarda yapılmış cüzzamhane denilebilecek tekkeler vardı. Bahsedilen yapılar çeşitli çalışmalarda gündeme getirilmiştir. Bu çalışmanın esas konusu Konya'daki Miskinler Tekkesi'dir. Ancak açıklanamayan bazı durumlar için diğer yerlerdeki tekkelerden de istifade edilmiştir.³

Osmanlılar, tedavileri mümkün olmayan ve insanlara sirayet şekli, zamanı ve sebebi bilinmediğinden lepra ya miskin illetine düşen olanları tekke ve zaviye adıyla yâd ettikleri *leprozeri/miskinler yurdu* yaparak tecride ehemmiyet vermişlerdi. Dulkadiroğulları Kayseri'de, Osmanlılar II. Murad zamanında Edirne'de ve Yavuz Sultan Selim Üsküdar'da birer yurt yapmışlardı (Ünver, 1958: 142). Müslüman memleketlerde lepralılar hiçbir zaman kötü muamele görmemişlerdi. Buralardaki

3 Kayseri'de de Miskinler Zaviyesi adlı bir zaviye vardı (BOA, MAD.d 7640: 2). Bu yerlerdeki benzeri tekkeler hakkında bkz. Ünver (1958, 1961); Yıldırım (2005); Dikeçligil (2017). Konya'daki Miskinler Tekkesi hakkında seriye sicillerinden istifade edilerek yapılan faydalı bir çalışma için bkz. Küçükdağ vd. (2003).

millî ve dinî hususiyetlerden dolayı hastalara daha insanca davranılmıştır (Utku, 1998: 11). Miskinler için müstakil yurtların yapılmadığı yerlerde şehir ve kasabalar haricinde tecrit amacıyla buldukları yerlere girmemek ve orada oturmak şartlarıyla evler ve bunlardan hasta adedine göre mahalleler ihdas edilmişti ki Sivas ve Anadolu'nun bazı şehirleri buna örnek verilebilir (Ünver, 1958: 142).

1.a. Tekkenin Adı ve Yeri

Konya'daki yapı; *Sırçalı Sultan Tekkesi*, *Sırçalı Zaviyesi*, *Sırçalı Sultan Zaviyesi*, *Miskinler Tekkesi*, *Miskinler Vakfı* ve *Sırçalı Sultan Evkafı* gibi isimlerle anılmıştır.⁴ Dolayısıyla yaptırının adından dolayı sırçalı, içinde kalan hastalardan dolayı ise miskinler isimleri verilen yapı için bu isimler birlikte de kullanılmıştır. Tecrit edilen miskinlerin kaldıkları yerlere varlıklı insanların yardımını sağlamak için ise tekke ismi verilmiş, bazı vakıflar yapılmış hatta kurumun başına şeyh ve bazen kâhya adı altında birer de müdür atanmıştır. Bu müdür zamana göre lepralı (cüzzamlı) veya itimat kazanmış, güvenilir ve adil olan hastalığa yakalanmayan biri de olabirdi (Ünver, 1958: 142).

Konya'nın Sahra nahiyesinde Sırçalı isimli bir köy vardı. Bu köy, Seydi veledi Sırçalı'nın yurt olarak timarıydı (BOA, *TT.d* 40: 66). Bu bilgilere göre çini anlamına gelen sırça kelimesinin yer ve kişi adı olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır. Buradan hareketle bahsi geçen Miskinler Tekkesi ya da Sırçalı Sultan Zaviyesi'nin *Sırçalı Sultan* isimli kişi tarafından yaptırıldığı söylenebilir. Sultan Alaeddin⁵ ise bu vakfa çeşitli gelirler bağışlamıştır. Dolayısıyla vakıf, Sultan Alaeddin döneminde kurulmuştur. Yine Konyalı'nın belirttiği belgede geçen merhum Sırçalı Sultan Tekkesi ile bir başka belgede geçen Sırçalı Sultan *sırruhul azizin* ifadesi tekkeyi, Sırçalı Sultan'ın kurduğunu ortaya koymaktadır⁶ (Konyalı, 1997: 925; *KŞS* 13: 271-3).

Konya'da çeşitli yerler için de miskin ve sırçalı isimleri kullanılmıştır. Çeşitli dükkânların yer aldığı

4 Bu konuda bkz. *KŞS* 24: 77-3, 133-1, 144-2; *KŞS* 12: 179-5; VGMA, d. 1109: 36b; VGMA, d. 1108: 6b; VGMA, d. 2177: 184, 349.

5 Konya'da Sultan Alaeddin Darüşşifası vardı. 13 Ağustos 1664 tarihinde vakfın mütevellisi Mehmed'di (*KŞS* 12: 283-1, 283-2).

6 Belgelerde Sırçalı Sultan Zaviyesi olarak geçen bu cüzzamhaneyi Alaeddin Keykubad'ın (1220-1237) bina ettirip vakıflar tahsis ettiğini söyleyenler de vardır (Küçükdağ vd., 2003: 188).

Miskinler Önü adlı bir çarşı bulunmaktaydı (VGMA, d. 1108: 12a; d. 554: 14). Yine Miskinler Önü denilen yerde Ketenciler Hanı hizasındaki boş arsa üzerinde Konya eşrafından Nakibzade es-Seyyid el-Hac Ahmed Tahir Efendi bir mescit yaptırmıştır (VGMA, d. 2176: 399). Bunların yanında Sırçalı Tekyesi Mahallesi ile Miskinler Mahallesi isimleri de kullanılmıştır (*KŞS* 45: 188-3, 272-2).

At Pazarı'nda Miskinler Tekkesi (Misk Emir⁷) Zaviyesi'nin bir adı da Sırçalı Sultan Tekkesi'ydi diyen Konyalı (1997: 525) iki zaviyeyi karıştırmıştır. Zira Miskinler Tekkesi, Bordabaşı Mahallesi'ndeydi. Bir diğer husus, iki vakfın görevlilerinin farklı olmasıydı. Konya'nın dışında Bordabaşı denilen yörede, Demirci Hacı Mescidi'nin bitişiğinde bulunan tekke; bağlar ve bahçeler arasında, çevresi ve havası temiz bir yerdedi. Osmanlı döneminde de cüzzamlılara tahsis edilmiş, onların rahat bir şekilde barınmaları için düzenlenmiştir. Günümüzde binanın varlığına dair bir kalıntı bulunmamaktadır (Küçükdağ vd., 2003: 188). Miskinler Tekkesi, Konya'da eskiden Bordabaşı Mahallesi'nde, günümüzde ise Tahtatepeni'ni geçince Ayna'ya çıkarken yolun solunda Demirci Hacı Mescidi'nin yanındaydı (Küçükdağ, 2014b: 82; Küçükdağ, 2010: 19).

Konya'da bulunan tekkenin yeri konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konyalı, At Pazarı'nda bir Miskinler Tekkesi olduğunu söylerken Oğuzoğlu, Sırçalı Sultan Zaviyesi, Musalla civarında yer alıyor olmalıdır, demiştir. Önder, eski adıyla Bordabaşı Mahallesi'nde olduğunu söylediği Sırçalı Mescid'in bir zaviyesinin olduğunu ifade etmiş ancak bu mescide Debbağlar Mescidi denildiğini ifade

7 Miski Emir Tekkesi meşihati hakkında bkz. VGMA, d. 3226: 132. Miski Emir ya da Güzeller Tekkesi olarak bilinen zaviyedeki Abdulkadir Geylani şeyhlerinden olan Abdülcemil Efendi ibni merhum Latif Dede Vakfiyesi'nde bu tekkeye vakıflar bırakmıştır (*KŞS* 131). Konya valisine gönderilen emirde; Turhanzade Emine Hatun arzuhalinde Nezaret-i Evkaf-ı Hümayun'a mülhak evkaftan şart gereği mütevellisi olduğu Konya'da bulunan Miski Sultan ve Güzeller Tekkesi Vakfı hasılatı uzun zamandan beri bazı kişilerce alındığından zulmün önlenmesini 28 Kasım 1858'de istemiştir (BOA, A.MKT.DV. 132/39). 22 Temmuz 1855 tarihinde Miski Sultan ve Güzeller Tekkesi Vakfı'nın muhasebesinin görülmesi Konya valisine emredilmiştir (BOA, A.MKT.UM. 202/42). Miski Sultan ve Güzeller Tekkesi içerisinde yer alan darülkurraaya dair ilk belge 1870 tarihlidir. Tekkede bir de cami bulunmaktaydı. Tekke, ihata duvarı ile çevrili geniş bir mezarlığın ortasındaydı. Tekkenin türbesi de bu mezarlığın içinde olup burada Misk Emir adlı mutasavvıf yatmaktaydı. Tekkede gelip geçene yemek pişirilen ve ikram edilen mutfak da vardı (Küçükdağ, 2014a: 68-69).

ederek ibadethaneleri karıştırmıştır. Atçeken ise iki ibadethaneden bahsetmiştir. Ona göre Demirci Hacı Mescidi olarak da bilinen Sırçalı Mescid, eski ismiyle Bordabaşı Mahallesi'ndedir. Selçuklu devrine mahsus tek kubbeli mescit tipindedir. Mimari tarzından 13. yüzyılın sonlarında yapıldığı anlaşıyor. İkinci Sırçalı Mescid ise, Debbağhaneler semtinde bulunduğu ve genelde debbağlar tarafından kullanıldığı için Debbağlar Mescidi diye anıldığı olmuştur. Ancak Sırçalı Sultan ya da Miskinler Tekkesi olarak bilinen cüzzam hastanesinin yeri, Bordabaşı Mahallesi'ndeki Sırçalı/Demirci Hacı Mescidi'nin⁸ doğu bitişiğindeydi (Konyalı, 1997: 525; Oğuzoğlu, 1981: 30, 32; Önder, 1971: 135-136; Atçeken, 1998: 151-152; Küçükdağ, 1989: 71). Bordabaşı günümüzde Hacifettah Mahallesi'ndedir (Uz, 2015: 79). Konya'da bir Sırçalı Mescid daha vardı. Bu ibadethane, Sırçalı Medrese içerisinde mescit olarak kullanılan bölüm olmalıdır.⁹

Bazı kişiler, Demirci Hacı Mescidi gelirlerini Sırçalı Sultan Mescidi Vakfı diyerek zapt edince yapılan şikâyetler üzerine bu tecavüzün engellenmesi 27

Aralık 1843 tarihinde emredilmiştir.¹⁰ Buradan Demirci Hacı ve Sırçalı Sultan¹¹ mescitlerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra yıkılan tekkenin yerinin, Demirci Hacı Mescidi'ne dâhil edildiği tahmin edilmektedir (Uz, 2015: 79). Ancak tekke ve zaviyeler kapanmadan önce zaviyeye dair bir bilgi tespit edilememiştir. Sırçalı ismini kullanan Miskinler, Demirci Hacı ve Debbağhane adında üç yapı, araştırmacılar tarafından birbirine

8 Mescit, Demirci Hacı olarak bilinen Abdullah oğlu Ahmed tarafından yaptırılmıştır. Çevrek ve Künbet adlı iki çiftliği de mescide vakfetmiştir (Konyalı, 1997: 342). Konya'da Bordabaşı Mahallesi'ndeki merhum Demirci Hacı'nın yaptırdığı mescidin imamı Süleyman pîr ve alîl olmağla kendi rızasıyla es-Seyyid İsmail Halife'ye görevi bıraktığından vakfın mütevellisi İbrahim berat verilmesini arz edince 14-23 Ağustos 1712 tarihinde berat verilmiştir (KŞS 47: 286-3). 5-14 Mayıs 1743 tarihinde Konya'da Bordabaşı Mahallesi'ndeki Sırçalı Mescid Vakfı'nın günlük nim akçe vazife ile mütevellisi olan es-Seyyid İsmail Halife'nin kusuru yokken Mustafa ve Süleyman bir yolla kendi üzerlerine görevi almışlar, İsmail göreve yeniden getirilmiştir (KŞS 56: 261-3). 1844 yılında Bordabaşı Mahallesi sakinlerinden Mehmed oğlu Ahmed Hamdi keresteci esnafından olmakla birlikte emlakinden, ticaretten ve Hacı Sırçalı Mescid ve Demirci Mescidi vakıflarından imamet ve tevliyet cihetlerine ait hasılatı 160 kuruştur. Toplam geliri ise 1.202 kuruştur (BOA, *ML.VRD.TMT.d 10243*: 2).

9 Görevlileri farklı olan bu mescitle ilgili şu örnekler verilebilir: 27 Kasım 1758 tarihinde, Konya'da bulunan Sırçalı Medresesi Vakfı'ndan Sırçalı Mescid'de ¼ hisse imamete mutasarrif olan es-Seyyid Mehmed çocuksuz ölünce yeri boş kaldığından İbrahim, erbab-ı istihkak ve muhtâr-ı cemaat olduğundan atanmıştır (KŞS 57: 163-3). 3 Ağustos 1803 tarihinde, Sırçalı Medrese Vakfı'ndan almak üzere vazife-i muayyene ile Sırçalı Mescid'de imam olan Mustafa'nın yerine Mehmed Ali atanmıştır (KŞS 68: 133-3).

10 İki vakıf arasındaki anlaşmazlık, 27 Aralık 1843 tarihinde, mahkemede çözülmüştür. Konya'daki Miskinler Tekkesi diye meşhur Sırçalı Sultan Mescidi'nin kaimmakam mütevellisi ve beratla nazırı olan Hacı Muslihiddinzade es-Seyyid Ahmed Efendi ibni el-Hac Ebu Bekir, Konya'da bulunan Paşa Kapısı'nda, hala Konya eyaleti müşiri Vezir Ömer Paşa huzurunda meclis azalarının hazır oldukları ortamda dava görüldü. Konya'da Bordabaşı Mahallesi'nde bulunan Demirci Hacı Mescidi denilen Sırçalı Mescid'in beratla imamı ve mütevellisi, aşağıda zikredilen mezrayı elinde bulunduran Hafız Ahmed Hamdi Efendi ibni Mehmed Ali'yi dava etmiştir. Ahmed Hamdi Efendi'nin elinde olup meclise ibraz eylediği ferman ve suret-i defterhanede kayıtlı Konya yakınlarında bulunan ve hududu bilinen Künbed isimli zemin ve sair mezra Ahmed Efendi'nin imamı ve mütevellisi olduğu Bordabaşı Mahallesi'ndeki Demirci Hacı Mescidi diye bilinen Sırçalı Mescid Vakfı'ndandı. Lakin mezra, bundan önce ben kaimmakam mütevellisi ve nazırı olduğum Miskinler Tekkesi denilen Sırçalı Sultan Mescidi Vakfı tarafından uzun zamandan beri senedsiz ve vakfiyesiz olarak zapt edildi. Her yıl öşrünü ve diğer gelirlerini aralık tekke masrafına ve türbedar olan Mevlevi Derviş Mehmed'in taamiye ve levazım-ı sairesine sarf etmiştim. Ancak yedi sekiz seneden beri Hafız Ahmed Efendi mezranın tasarrufundan beni uzaklaştırıp ferman ve defteri hakanide zikredilen Sırçalı Mescid Vakfı tarafından zapt etmekle mezrayı önceden ben zapt ettiğimden bana teslimi için Hafız Ahmed Efendi'ye mahkemeden tembih olunmak muradımdır diyerek dava etmişti. Bordabaşı Mahallesi'ndeki Demirci Hacı Mescidi denilen Sırçalı Mescid Vakfı'ndan olduğu ferman ve defter-i hakanideki suretten anlaşılmıştır. Mezra, Miskinler Tekkesi tarafından uzun zaman vakfiyesiz ve senedsiz tasarruf edilmiştir. Ferman ve suret gereği Hafız Ahmed Efendi'nin imam ve mütevellisi olduğu Bordabaşı Mahallesi'ndeki Demirci Hacı Mescidi denilen Sırçalı Mescid Vakfı tarafından eskiden olduğu gibi şeran ve kanunen zabt olunmasına karar verilmiştir (KŞS 77: 90-2; Atçeken 1998: 154). Bordabaşı Mahallesi'nde vâki Sırçalı Mescid el-meşhûr Timurcu Hacı Mescidi Vakfiyesinin suretidir yazan 12-21 Şubat 1499 tarihli vakfiyede mescide ait beş zemin belirtilmiştir. Bunlar arasında Sırçalı Sultan ile anlaşmazlık konusu Künbed adlı zemin de vardır. Vakfiyenin altında verilen kayıtlarda; Künbed, Karaarslan, Ekeze, Aymenos ve Çumra'daki zeminlerin Sırçalı/Demirci Hacı Mescidi'nin vakfı olduğu 16-25 Temmuz 1836 tarihinde de belirtilmiştir. Bu zeminlerin Sırçalı Sultan Mescidi Vakfı'na kaydedilmediği de ifade edilmiştir (VGMA, d. 2178: 89). Vakıflardaki Sırçalı isminden dolayı anlaşmazlıklar ve karışıklıkların çıktığı anlaşılmaktadır.

11 Sırçalı Mescid-Kubbeli Mescid/Debbağlar Mescidi, kendi adını verdiği mahallededir. Mabede dair bir bilgi yoktur. İçindeki çinilerden dolayı bu mescide ve mahallesine verilen Sırçalı adı yenidir. Asıl Sırçalı Mescid, Bordabaşı Mahallesi'ndeki Demirci Hacı Mescidi'dir (Konyalı, 1997: 523-525).

kariştirilmiştir. 1843 yılında Miskinler ve Demirci Hacı vakıflarının anlaşmazlığı bunların farklı yapılar olduğunu ortaya koymaktadır.

Konyalı'nın (1997: 925-926) yayınladığı bir belgede vakıfla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır:

“Mahmiye-i Konya'da merhum Sırçalı Sultan Tekkesi'nin halen tekkenişini olmayıp bir tekkenişin gerekli diyerek kadı elime hüccet verip dört beş senedir ücretsiz tekkenişin olup beş on ev hala sağ ve salimler iken anda gelip otururlar. Bu işe Sultan Alaeddin'in lanetlemesi vardır ki tekke miskin içindir. Sağ için değildir. Şimdi subaşı ve kadısı karışmayıp cümle miskinler oturmak babında hükmü şerif rica olunur”

Açıkbaz adlı şahsın arzı olan ve 1079/1668-1669 tarihli bu belgeden tekkede sadece cüzzamlı olanların oturması gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak hasta olmayan kişiler de aileleriyle gelip burada oturmuşlardı. Bunun yanında belgede geçen “merhum” ifadesinden hareket ederek Sırçalı Sultan adlı kişinin tekkeyi kurduğu söylenebilir. Tekkeye en önemli desteği ise Sultan Alaeddin vermiştir. Bu anlamda tekke, Sırçalı Sultan tarafından Sultan Alaeddin döneminde yapılmıştır. Aynı zamanda tekkede beş ya da on ailenin yaşadığına bakılırsa tekke, en az 25-50 kişi alabilecek büyüklükteydi. Miskinler/Sırçalı Sultan Tekkesi'nde kadın ve erkek cüzzam hastaları için ayrı bölümler bulunuyordu (Küçükdağ, 2014b: 82; Küçükdağ, 2010: 19). Benzer şekilde İstanbul Miskinler Tekkesi'nde on oda aileleriyle kalan evli cüzzamlılara, altı oda bekârlara ve iki oda da son zamanlarda dışarıdan gelen ve cüzzamlı olmayan imama ayrılmıştır (Yıldırım, 2005: 186).

1.b. Hastalığın Teşhisi

Tıp literatüründe üç tip cüzzam vardır. Lepromalı cüzzam, hastalığın en ağır şeklidir ve organizma mikropla doludur. Deri üzerinde sınırları belirli belirsiz şişliklerdir. Özellikle hastanın yüzü aslanı andırır. Kol ve bacaklarda deri kalınlaşır, saç dökülme de kaş ve sakal ortadan kalkar. Cüzzamın en bulaşıcı türüdür. İkincisi az bulaşıcı olmakla birlikte sinirsel belirtileri olan sinir cüzzamıdır. Deri lezyonları ya rengini kaybetmiş lekeler şeklinde ya da genellikle halka biçiminde, çok defa pembe veya esmerimsi hafif kabarcıklar halindedir. Üçüncüsü, basit tüberküloz mikrobuna benzeyen tüberkülozumsu cüzzamın ise belirtileri

şişkin lekeler ve sızıntılı kabarcıklardır¹² (Palalı, 1993: 150).

İbn-i Sînâ (2015: 266), hastalık hakkında şu bilgileri verir:

Cüzzam kötü bir hastalıktır. Bedendeki hıltlardan meydana gelmiştir. Organların mizacını bozar; genel olarak, vücutta bozukluk oluşturur; onun şeklini bozar. Bazen organları bozarken onun yakınlarındakileri de bozar, hatta organları yer. Yara oluşan organlar düşerler. O bütün bedeni kaplayan kanserdir. Bazen cerahatli yaralar oluşur, bazen de cerahatli yara oluşmaz. Şüphesiz o ince hoş kokulu bir yapıdır. Orada yenme oluşmuştur. Bazen hastalık uzun zaman devam eder ve sevdavi unsur sadece tek bir organa geçmiştir. Orada kalınlaşma (katılaşma) görülür veya katı şiş oluşur veya durum olarak katı şişler oluşur veya kanser nevinden oluşumlar görülür. Şüphesiz o ince hoş kokulu bir yapıdır. Orada yenme oluşmuştur. O ince madde deri yüzeyine atılmış ve bundan siyah leke ve döküntüler ve benzerleri olarak bilinen oluşumlar meydana gelmiştir. Bunlar bütün vücuda dağılır ve sevdavi humma (yüksek ateş) meydana getirir ve pis bir koku oluşturur ve o cüzzam oluşmuştur.

1658 yılı civarında cüzzam hakkında bilinenler şunlardı: Galiz hıltın galebesinden olur. Kadınların aybaşlarından sonra temizlenmeden cinsi münasebetlerde buldukları takdirde meydana gelir. Bu zamanda kadın hamile olursa doğan çocuk cüzzamlı olur. Böyle cüzzamlılara ilaç güçtür ve frengi haplarıyla telafi edilmelidir (Uludağ, 2010: 111).

Avrupa, 15. yüzyıla kadar, cüzzamı bir hastalık olarak değil de Allah'ın bir gazabı olarak ve cüzzamlıyı da büyücü olarak görüyordu. 16. yüzyılın ortalarında

¹² İbn-i Sînâ'ya göre (2015: 268-269) hastalığın belirtileri şunlardı: Cüzzamın başlangıcında yüz kırmızı olup, siyaha doğru meyleder. Gözlerdeki renk kırmızıya döner. Nefes darlığı olur; seste kısılma olur. Akciğer ve bronşlardaki incinme nedeniyle bu ses kısılması oluşmuştur. Çoğunlukla aksırma olur; hasta burnundan konuşur; bazen tıkanıklık ve incinme oluşur. İnce ve az miktarda tüy alınır. Göğüste ve yüzde terleme oluşur. Onlar kibirlik ve kindarlık oluşturur. Sonra saçlarında dağılma, dökülme oluşur. Özellikle yüz ve etrafındaki kıllarda dökülme oluşur. Tırnaklar yarılr ve yüzün görünüşü çirkinleşir ve rengi siyahlaşır. Eğer cüzzam sakinleşmezse burundaki kıkırdak yenir ve burun düşer, kollar ve bacaklar da kopar.

H. Fracastoro'nun çalışmalarıyla cüzzamın bir hastalık olduğu kabul edilmiş, 1873 yılında ise G. A. Hansen'in mikrobunu bulmasıyla hastalık bilimsel çözüme kavuşmuştur (Palalı, 1993: 152).

Zambako'ya¹³ göre Osmanlı Devleti'nde 600.000'den fazla lepralı (cüzzamlı) vardı (Utku, 1998: 12). Osmanlı döneminde cüzzamlılar hekim muayenesi yapılarak tekkeye alınırdı. Her şüpheli tekkeye yerleştirilmezdi. 5 Mayıs 1678 tarihli belge örnek olarak verilebilir:

Mahmiye-i Konya'da vâki' cüzzam marazına mübtelâ olanlara mahsûs Sırçalı Zaviyesi dimekle ma'rûf zaviyede sâkin olanlardan Dervîş Veli bin Mehmed meclis-i şer'-i hatîr-i lâzîmü't-tevkîrde ba'îsetü'l-kitab İsmihan binti Ali mahzarında takrîr-i kelâm idüb kadîmden mahmiye-i merkûmede maraz-ı mezbûre mübtela olanlar sâlim kimesneler arasında gezmeyüb zaviye-i mezbûrede sâkin olgelmeleriyle hâlâ mezkûre İsmihan maraz-ı mezbûre mübtelâ olduğu ecilden zaviye-i mezkûreye gelüb sâkine olmak üzere tenbîh murâd iderin didikde gıbbe's-su'âl mezbûre İsmihan ibtilâ-yı meşrûhu inkar idicek etibbadan Pulcuzâde Halil Çelebi li-ahli'n-nazar meclis-i şer' de hâzır olub hâkim-i mevki'u'l-kitab tûbâ lehû ve hüsn-i me'âb hazretlerinin emriyle mezkûre İsmihan'ın a'zâsına nazar idüb mezkûrede maraz-ı mezbûrun 'alâmeti yokdur deyü haber virmeğîn vech-i meşrûh üzere mu'ârizadan mezbûr Veli men'-i birle mâ-vak'a bi't-taleb ketb olundu fi'l-yevmi's-sâlis 'aşer min şehri Rebi'ül'evvel li-sene tis'a ve semanîn ve elf (KŞS 24: 133-1).

Zaviyede oturan kişinin şikâyetçi olması, dışarıdaki insanlardan haberdar olduğunu ve onlarla ilişkilerinin devam ettiğinin kanıtıdır. Bir diğer dikkati çeken nokta ise şikâyet edenin ciddiye alınarak mahkemede hekim kontrolü yapılarak karar verilmesidir. Cüzzam olmadığı anlaşılan kişi zaviyeye gönderilmemiştir. İddia sahibi ise cüzzamlı olmasına rağmen mahkemeye gelebilmiştir. Bu, onların sosyal hayatla bütün bağlarının koparılmadığına da bir işaret olarak değerlendirilebilir.

13 Zambako Paşa'nın cüzzam ve cilt hastalıklarına dair hazırladığı kitabın bir nüshası 16 Ekim 1906 tarihinde takdim edilmiştir. Bu çalışma Avrupalı doktorlar tarafından da takdir görmüştür (BOA, Y.A.HUS. 506/151)

Hastalıkla ilgili şikâyetler bireysel olabildiği gibi ahalî tarafından da yapılabiliyordu. 12 Nisan 1594 tarihinde Hırsova kadısına gönderilen hükümde: Kasaba ahalisi, Karacaoğlu Ahmed'in validesi ve ondan doğan çocuklarda cüzzam hastalığı olduğunu, kendilerine de bulaşması ihtimalinden dolayı hamamlarına ve cemiyetlerine dâhil olmalarının engellenmesini ve cüzzamlıların bulunduğu yerde iskân edilmelerini talep etmişlerdi. *Gönderilen hükümde marazı sahîh cüzzam marazı mıdır? Yohsa kâbil-i ilâc bir ahar maraz mıdır?* Orada bulunan tabiilerle müşavere edilerek hastalığın iyice anlaşılacak cüzzamlı değillerse cüzzamlılarla bir araya getirilmekten sakınılması emredilmiştir (Şahin, 2014: 258). 13 Şubat 1577 tarihinde ise Erzurum beylerbeyi ve kadısına gönderilen hükümde Suf Çermik köyü ahalisi, Ardahan kullarından Bende adlı kişinin kendilerine zulüm ettiğinden bahsederken kardeşi Sübhanvirdi'nin de cüzzam olduğunu ifade ederek dirlik tasarruf ettikleri yere gönderilmelerini istemişlerdi. Verilen cevapta bizzat gereği gibi mukayyed olup zulüm var mıdır? Süphanvirdi'nin cüzzam olduğu sahîh midir? Eğer doğruysa dirliği olduğu mahalle gönderin diye emir verilmiştir. Bu örnekten anlaşıldığı üzere öncelikli hedef, sağlıklı insanları korumaktı. Aynı konuyla ilgili 16 Şubat 1577 tarihinde Erzurum'daki Cami-i Kebir mütevellisi mektup gönderince bu hususun toprak kadısı tarafından teftiş edilmesi emredilmiştir (Kahveci, 1998: 213, 219). Olayın aslı araştırılmadan bir karar verilmediği, ilgili görevlilerin raporu doğrultusunda hareket edildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında hastalığın ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. İlaçla tedavi edilebilen bir hastalık mı? Yoksa cüzzam mı? Bu ve benzeri sorular kişinin cüzzamlı olup olmadığını tespit etmek amaçlıydı. Şayet cüzzam teşhisi konulursa cüzzamlılara mahsus binalara yerleştirilmeliydi. Hastanın cüzzam olması durumunda *cüzzamlı ve kabil-i ilâc değildir* denilerek kişiye cüzzam teşhisi konulmaktaydı¹⁴ (Sahillioğlu, 2002: 13).

14 "Yenişehir tevâbiinde Akçapınar nâm köyden Mesud oğlu Yusuf nâm kimse elinde olan Pazarlı İskender nâm yeniçeri oğlanı, hâşâ 'ani'sami'in ve'l-hâzîrîn, cüzzâm olmuş, etibbâya ve ehl-i hibreye gösterildi; cüzzâmlı ve kabil-i ilâc değildir, diler" (Sahillioğlu, 2002: 13). Bu örnekte birkaç nokta dikkati çekmektedir. Birincisi bir yeniçerinin Türkçeyi ve gelenekleri öğrenmesi için Türk ailelerin yanına verilmesidir. İkincisi ise kişinin cüzzam olduğunun doktor tarafından tespit edilmesidir. Bir diğer husus ise günümüzde kullandığımız yakın manada Allah esirgesin lafzına karşılık gelen ifadenin hastalıktan ne kadar korkulduğunu da göstermesidir.

Cüzzam hastalığına yakalananlar tekkede kalmak mecburiyetindeydi. Onları tekkede toplamak ve orada tutmakla zaviyedar görevliydi. Yine bir problem çıkarsa padişaha bildirmek zorundaydı. Kasım 1677 tarihinde, Miskinler Tekkesi zaviyedarı Derviş Mehmed gönderdiği arzuhalde, miskin ve mücrimlerin zaviyeden kaçarak başta Konya olmak üzere Karaman eyaletindeki kazalara dağıldıklarını bildirip, tekrar tekkeye toplanmaları için padişahın yardım talep etmişti. Bunun üzerine gönderilen fermanla Konya kadısının zaviyeyi teftiş etmesi ve arz bulunduğu gibi ise miskin ve mücrimlerin zaviyede toplanması istenmiştir. Ayrıca askeri sınıftan olup 'varmayız' diyenlerin isimlerinin bildirilmesi kadiya emredilmiştir (Küçükdağ vd., 2003: 188-189). Dolayısıyla cüzzam olanların statüsünün önemi yoktu. Hastaların hepsi aynı muameleye tabi tutulurdu.

Bulaşıcı hastalığa yakalanan gayrimüslimler de Müslümanlarla aynı muameleyi görürdü. 15 Nisan 1692 tarihinde Sırçalı Sultan Tekkesi'nde Arslan adlı bir zimmi oturmaktaydı. Yine Misis oğlu Mank, cüzzam şüphesiyle doktorlar tarafından muayene edilmiş, cüzzam hastalığına yakalanmadığı anlaşılınca tekkede kalmaya mecbur edilmemişti. Miskinler tekkesi sadece erkeklere has değildi. Burada kadınlar da kalabilirdi. 17 Şubat 1715 tarihli boşanma davasında Murad'ın boşadığı Döne, Sırçalı Sultan Zaviyesi'nde kalıyordu (Küçükdağ vd., 2003: 189). Cüzzam olan kadın, erkek, çocuk, Müslüman veya Hristiyan kim olursa tekkeye gönderilmekteydi. Bu konuda din, ırk veya cinsiyet ayrımı yoktu. Zira Osmanlı'nın koruyucu tedbir olarak benimsediği yöntem, tecritti.

On yıl Kıbrıs'ta Amerikan konsolosu olarak bulunan *General Luigi Palma di Cesnola* gözlemlerini şöyle anlatmıştır: Lefkoşa'ya giderken yol kenarında dilenen miskinler vardı. Lefkoşa'ya bir mil uzaktaki izole bir çiftlikte yaşayan 200 lepralıdan 40'ı Müslüman gerisi Hristiyan'dı. Hükümetin bunlara yaptığı yardım olmasa bunlar çoktan ölürdü. Buradaki lepralılar ortalama 40 ile 60 yaş aralığında ve alt sınıflara mensuptu. Lepra olduğundan şüphelenilen kişi komşuları tarafından sıkı takibe alınır. Eğer lepra olduğuna kanaat getirilirse bütün akrabalık ve arkadaşlık ilişkileri ile geleceği o anda ortadan kalkardı. Cesnola'ya göre, Kıbrıs'taki Miskinler Çiftliği'ndeki lepralılar kendi yaptıkları bazı kulübeler ve mağaralarda yaşardı. Burada bulunan bir kilisede pazar günü ayin yapılırdı.

Cenazeleri de köy içinde yaşam alanlarının otuz ayak yanına defnedilirdi (Aktaran: Beratlı, 2013: 65-66).

Kütahya'nın Selu köyünden Resul Fakih bin Bayezid'e cüzzam demişlerdi. Resul, Bursa'ya gelerek muayene olmuş ve doktorların '*bu ol marazdan ve zahmetten beriüs sahadır*' demeleri üzerine Kütahya kadısına bu kişiye kimsenin karışmaması gerektiği 3 Şubat 1484 tarihinde bildirilmiştir (Ünver, 1958: 143; Sahillioğlu, 2002: 14). Bir kişi hakkında cüzzam olduğu duyumu alınınca zaviyenin tekkenişini ilgili kişinin muayene edilmesini mahkemeden talep eder, mahkemede hazır bulunan hekim hastaya bakar, şayet iddia edildiği gibi hasta değilse tekkeye konulmazdı (KŞS 12: 179-5; Küçükdağ vd., 2003: 189). Hekim hastanın el ve ayak gibi azalarına bakarak ve hastaya çeşitli sorular sorarak onun durumunu öğrenmeye çalışırdı (KŞS 24: 77-3; Küçükdağ vd., 2003: 190). Tabii ki burada temel amaç, cüzzamlıların sağlıklı insanlar arasında gezmesini engellemek için önce tespit sonra tecrit etmektir.

Mudurnu'dan Rahoğlu Osman'ın oğlu Mustafa hakkında cüzzam iddiası gündeme getirilmişti. O da soluğu Bursa'da aldı ve hekimlere görüldü. Hekimler Mustafa'nın cüzzam olmayıp *âkile* olduğunu 3 Şubat 1484 tarihinde, söylemişlerdi. Yine Taraklıyencesi'nden Yusuf, cüzzam şüphesiyle Bursa'ya gelip doktorlara muayene oldu. Cüzzam olmadığı Bursa kadısı tarafından Taraklıyencesi kadısına 19 Eylül 1484 tarihinde, bildirildi (Sahillioğlu, 2002: 14). Hakkında cüzzam şüphesi olanlar kendilerini temize çıkarmak için Bursa'ya gelip hekim kontrolünden geçmiştir. Kendilerine akile oldukları ya da hasta olmadıkları yönünde hüccet verilmiştir. Bu onların amiyane tabirle temiz olduklarını ve halk arasına karışabileceklerini gösteren bir temiz kâğıdıydı.¹⁵

Cüzzam hastalığına yakalananlara mahsus tekkede oturan Mehmed oğlu Abdülgani, mahkemeye

15 Diğer hastalıkların tedavisinde de mahkemeye müracaat edildiği anlaşılmaktadır. Konya'da Çıralı Mescid sakinlerinden Disbefe binti Bali mahkemede Andon Totori zimmi karşısında benin boynumun sağ tarafında ur vardı. Andon'un hastalığının tedavisinde iyi olduğu halk arasında bilinir. Gerek ilaçla gerekse başka şeylerle tedavisi sırasında ölürse Andon'un sorumlu tutulmamasını talep etmiştir. Kardeşinin de aynı şeyleri tekrarlaması üzerine 16 Mayıs 1678'de kaydedilmiştir (KŞS 24: 144-2). Nitekim günümüzde ameliyat öncesi doktor veya hastane ile hasta veya hasta yakını arasında imzalanan sözleşme gibi değerlendirilebilir.

giderek Ermenek kazasına tabi Tavdas köyünden Ahmed oğlu Ömer'in cüzzam olduğunu, cüzzamlılara mahsus tekkede kalması gerektiğini söylemişti. Mahkemede hazır bulunan Ömer, 'ben mukaddema gelincik marazına müptela olub etibbâya mürâcaat eylediğimde def' olmuşdur, cüzzam marazım yokdur' demişti. Tabiplerden Derviş Mustafa, muayene ederek Ömer'in söylediğini teyit etmiştir. Abdülgani ise 25 Mayıs 1653 tarihinde müdahaleden men edilmiştir (KŞS 27: 78-1; Küçükdağ vd., 2003: 191).

Kastamonu'nun Azdavay kazası Kocaoğlu köyünde yaşayan Seyyid Hasan'ın sol elinde çıkan yara sonucu parmakları sakatlanmıştı. Bunu gören köy ahalisi 'cüzzamlı oldun' diyerek Seyyid Hasan'ı ailesinden ayırarak köyden çıkarmak istemişlerdi. Seyyid Hasan hastalığının cüzzam olmadığını ve ailesiyle birlikte yaşamak istediğini belirtmiştir. Yapılan tetkikler sonucunda Seyyid Hasan'ın cüzzam değil başka bir cilt hastalığına yakalandığı anlaşılmıştır. Ancak 'illet-i mezbûre her ne kadar alil-i sâriyeden değilse de mukaddemleri öyle add olduğundan bu illete ma'lûl olanları memleketlerinde tavattun itdirmedikleri örf-i bedelden olmuştur' denilmiştir. 26 Aralık 1850 tarihinde, verilen karara göre; bulaşıcı bir hastalık olmadığı anlaşılrsa da önceleri öyle bilindiğinden örf gereği memleketlerinde oturtulmadıklarından ya Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne gönderilecek ya da köyünde ahaliden ayrı bir yerde yaşamaya devam edeceklerdi (Dikeçligil, 2017: 68-69). Muhtemelen ahaliden ayrı bir yere yerleştirilmişlerdi. Zira cüzzamlıların arasına konulduğu takdirde bulaşıcı olması dolayısıyla bu aileye de bulaşacağına inanıldığı için tekkeye konulmamış olmalıdır. Ancak gelenekte vardır diye bir ifade kullanılarak hasta olmayanların da Miskinler Tekkesi'ne konulmasından bahsedilmesi örf ne kadar değer verildiğini de ortaya koymaktadır.

1.c. Hastalığın Tedavisi

Cüzzamın bulaşıcı ve tedavisi bilinmeyen bir hastalık olması dolayısıyla müptelaları insanlardan uzak bulundurulurdu. Osmanlılar da hastalığı aynı surette tanıdılar ve aynı muameleye tabi tuttular. Onları tecrit etmek üzere hususi binalar yaptılar, beslenmeleri için vakıflar koydular. Civarda cüzzamlı kabul edecek kurum bulunmadığı takdirde bu gibi hastaları ya kendi evlerinde

yahut köyün kenarında ayrı bir evde tecrit ettiler (Uludağ, 2010: 76). Nitekim Alaeddin Keykubat döneminde Konya'da yaptırılan tekke, Selçuklular ve Osmanlılar döneminde cüzzamlılara tahsis edilmişti.

Cüzzam hastalığının bilindiği ve tedavisi için çeşitli yollar denendiği belgelerden anlaşılmaktadır. Hastalığın nedenleri konusunda fikirler ileri süren yazarlar aynı zamanda tedavi yollarını da söylemişlerdi. Örneğin hastalığın balgam ve aşırı sevdadan olduğunu ifade edenler olduğu gibi tedavinin kişinin vücudundan kan alınması ile mümkün olabileceğini söyleyenler de vardı. Bunun yanında bazı bitkisel tedavi yöntemleri önerenler de olmuştur.¹⁶ *Kamusu'l Hikmet ve't-Tıp* adlı eserde cüzzam hastasına uygulanan tedavi bir örnekle anlatılmıştır. Bursa'da cüzzama yakalanan bir hastayı Derviş Yusuf Efendi'ye getirdiklerinde Bursa kadısından hüccet olmadıkça tedavi etmem, ilacım tehlikelidir deyince hüccet verildi. Şu tedavi uygulandı: Boğazını sıkıp şah damarından kan aldı. Çok kan akınca hasta bayıldı ve tuzla kanı durdurdu. Beş altı gün sonra başka bir damardan kan aldı ama kanı durduramadı. İksiri ateşe koyup dağladı ama durmadı. Hasta dilini dışarı çıkardı ve bir bakla getirdiler onu bölerek her bir parçayı neşter yerine bastırdı. Sonra hasta sağlığına kavuştu. Bir vakit sonra Edirne'de rastlanan hastada cüzzamdan eser kalmamıştı (Aktaran: Şehsuvaroğlu, 1961: 31-32).

Türkler, bildikleri en fena ve tedavi imkânı olmayan hastalıklardan biri olan cüzzama dehşetinden dolayı *cüzzam-ı cimaiyye*, *cüzzam-ı nefsanîyye* gibi isimler vermişlerdi (Osman Şevki, 1991: 57). Bir cüzzam vakasının ortaya çıkması muhitte fena korkular uyandırır. Cüzzamlılar kendi hastalıklarının bulaşıcı olduğunu bildikleri için insanlar arasına karışmazlardı. Bazıları hiç kimse ile temas etmeyeceklerini belirterek aileleriyle birlikte kalabilmek için devlet kapısına müracaat

¹⁶ Sabuncuoğlu Şerafeddin, cüzzam olanların tedavisinde başın beş yerini dağlamanın hastalığın tedavisinde kullanılmasını önermiştir. Akşemseddin ise kan aldırarak, sülük ya da hacamat ile başlanacak tedavinin bazı karışımları içmek ve vücuda sürmekle tedavi edilebileceğini söylemiştir (Aktaran: Şehsuvaroğlu, 1961: 26-27). Diğer tedavi yöntemleri için bkz. Şehsuvaroğlu, 1961: 21-33.

edebilirdi¹⁷ (Uludağ, 2010: 76).

Osmanlı döneminde cüzzam hastalığının tedavisi için çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Hastalık kan almakla, ilaçla veya dağlamakla tedavi edilmeye çalışılmıştır. Salih bin Nasrullah ilaçla tedavinin mümkün olup olmayacağından bahisle: Cüzzama yakalanan adamdan kan alınarak kan su içine akıtılır, eğer kan suyun dibine inerse ilaçla tedavi mümkündür, suyun üstünde kalırsa ilaçla tedavi mümkün olmadığını belirterek cüzzamın ilaçla tedavisi için ise *şarab-ı aftimon* gibi şerbetlerle, çeşitli tiryakların aç karnına ceviz büyüklüğünde verilmesinden bahseder. Evliya Çelebi'ye göre ise diğer maddelerin yanı sıra beş vukıyye zeytinyağı ve beş vukıyye yılan eti bulunan *tiryak-ı faruk*, cüzzam hastalığını iyileştirmektedir (Aktaran: Terzioğlu, 1998: 15-16). Teşhis ve tedavilerinden sonraki yıllarda istifade edildiği anlaşılan İbn-i Sînâ ise cüzzamın tedavisi için kan alma, ilaç kullanma, hamama gitme ve masaj ile bazı macunlar önermiştir (İbn-i Sînâ, 2015: 270-275). Ona göre, içirilen ilaçların en faydalısı olan *tiryak-ı faruki* adlı ilaç, engerek yılanı yağı ve etiyle birlikte uygulanırdı.¹⁸ Bu yöntemlerin yanında geleneksel yöntemler de hastalığın tedavisinde kullanılmıştır. Konya'da cüzzam hastalığına yakalananların bazıları evlerinde gizlenmiştir, şehrin kadısına ihbar edilmediği için tecrit edilememişlerdir. Diğer taraftan bazı hastaların kendi kendilerine evde tedavilerini yapmaya çalıştıkları gözlemlenmektedir. 25 Haziran 1704 tarihinde, Konya'nın Şeyh Aliman Mahallesi'nden olup bir süre önce ölen Mustafa'nın evinde görülen davada, Mustafa'nın kızı Emine ile kız kardeşi Alime "pederimiz mezbûr Mustafa cüzzam marazına mübtelâ olmakla cîdârına buğu ile ilâc ederken bi-emri'llâhi te'âlâ fevt olmuştur bu husûsda mahalle-i mezbûre ahâlisinden bir ferdin

17 Ömer oğlu Memiş adlı kişi arzuhalinde, Kastamonu sancağındaki Morluvat köyünden olduğunu ve cüzzama yakalandığını ifade ederek kendi hanemde ıyal ve evlatlarıyla nasa karışmayıp yaşarken bu duruma karışılmaması gerekirken köy ahali köyümüzde istemiyoruz diye belirtmişlerdi. Bu durumun ortadan kaldırılması için 1821-1822 yılında emir talep etmiştir (Uludağ, 2010: 76). Tekkeye gitmeyen kişiler, halk arasına karışmamak şartıyla evinde kalabilmiştir. Ancak köy ahali, yine de hastadan rahatsız olmuştur. Yine Kastamonu sancağına bağlı Boyalı kazası Anamas köyünden bir yıldır cüzzam olan İbrahim, insanların arasına karışmamak şartıyla evinde kalmasına izin verilmesini 13 Ağustos 1850 tarihinde istemiş ve bu talep uygun görülmüştür (BOA, A.DVN 61/77).

18 İbn-i Sînâ'nın cüzzam hakkındaki fikirleri için bkz. İbn-i Sînâ (2015: 253-279).

sun'ı ve te'addisi olmamağla mezbûr Mustafa'nın dem ve diyeti için bir ferd ile dâvâ ve nizâmız yokdur" demişlerdi (KŞS 41: 85-1; Küçükdağ vd., 2003: 191). Bu kayıta adamın neden öldüğünden ziyade mahallelinin sorumlu olmadığı kayıt altına alınmıştır. Zira cüzzamı saklayan kadınlara herhangi bir işlem yapılmamış sadece ölümle mahalle ahalisinin alakası olmadığı vurgulanmıştır. Cüzzam hastalığına iyi geldiğine inanılan uygulamalar da vardı. Evliya Çelebi gezdiği çeşitli şehirlerde cüzzam hastalığının tedavisinde faydalı olduğu söylenen kaplıcaları, ılıcaları, adaları, şifalı suları, ilaçları, yiyecekleri ve hamamları kaydetmiştir (Terzioğlu, 1998: 16-18).

Bazen bir kişinin cüzzamlı olduğu iddia edilerek mağdur edildiği de olmuştur. İddialar karşısında haksızlığa uğrayanlar, hassa hekimbaşından hasta olmadığını kanıtlayan belgeyi alınca mahallin kadısı da bu konuda bilgilendirilmiş ve durumun düzeltilmesi istenebilmiştir. Çankırı kazasının Yakalu köyü ahalisinden Çakıroğlu Mehmed, Ali adlı kişinin 'cüzzam hastalığı vardır, bizlere de bulaşabilir demesiyle' köyden çıkarılmıştı. İftiraya uğradığı ve yapılan tecavüzün kaldırılmasına dair hassa hekimbaşı mühürlü derkenarda arz sahibi Ali'nin *mezzum* olmayıp bazı kişilerin iftirasına uğradığı belirtilmiştir. Çankırı kadısına bu durumun ortadan kaldırılması 16 Ocak 1714'te bildirilmiştir (BOA, C. SH 24/1154).

Bilim adamlarının 1840-1845 yıllarında başlattığı çalışmalar, 1941 yılında bulunan Sülfon adlı ilacın bulunuşuna kadar devam etti. Bu ilaç, lepranın spesifik ilacıydı ve daha sonra diğer ilaçlar da tedavi için kullanıldı. Genel anlamda cüzzama karşı alınabilecek önlemler de vardır. Bir odadan ibaret hijyen kaidelerine uygunsuz evlerin ferah ve hijyenik hale gelmesi, lepranın azalıp kaybolmasına sebep olmuştur (Utku, 1998: 13). Osmanlı döneminde ise cüzzama yakalananlar tecrit edilmiştir. Bu tecrit sayesinde, sağlıklı kişiler hastalıktan korunuyordu. Toplum içinde hastalık nedeniyle zor duruma düşecek cüzzamlılara da barınacak yer temin edilmiş oluyordu.

1.d. Tekkede Yaşam

Cüzzamlılar sosyal hayatta hakir görülmezdi. Bakılmağa, merhamete layık biçareler olarak bilinirdi. Hastalığın tehlikesi malum olduğu için onlara yapılacak yardımlar kendileriyle temas etmeden yapılırdı. Yemek, para, mum ve

elbise verenler çoktu. Yapılan bu gibi yardımlar müessesenin dışında bulunan bir mahalle konur ve yardım eden uzaklaştıktan sonra hastalar tarafından dualar okunarak alınır (Uludağ, 2010: 75-76).

Konya'daki tekkede, Lale Devri'nde, cüzzamlılardan başka evsiz ve garipler de barınmıştır (Küçükdağ, 1989: 71). Bu, cüzzamlıların olmadığı zamanlarda evsizlerin yerleşmesi ile ilgili olmalıdır. Nitekim her şüpheli doğrudan doktora götürülemez, kadından izin alındıktan sonra hekime götürülüp gerekli muayene yaptırılabilirdi. Vakfın yöneticisi cüzzam olduğunu iddia ettiği kişiyi bizzat mahkemeye götürülebilirdi. Çünkü öncelikli görevlerinden biri buydu. Ancak hekim kontrolünden geçirilmeden tekkeye götürülemezdi. 24 Haziran 1664'te Konya'da *Sırçalı Sultan Tekyesi*'nde sakin Dedezade Mehmed, Hatunsaray'dan Raziye binti Hicab adlı kadının cüzzam hastalığına yakalandığından 'dedelerden oldu' diye duyulduğunu ifade etmiştir. Bu kadının hastalığına bakmasını talep ettiği Derviş Mustafa, kadının cüzzam olmadığını sıraca¹⁹ olduğunu söylemiştir (KŞS 12: 179-5; Küçükdağ vd., 2003: 192). Bu vakfa, tekke denmesi ve hastaya da dedelerden oldu tabirinin kullanılması halk nazarında buranın tekke olarak kabul gördüğünün açık delilidir. Tekke denilmekle birlikte bunlar asla bir tarikate mensup değillerdi, tekke listelerinde isimleri geçmezdi. Tekke tabirleriyle burada bulunanlara sadaka verilir, nezirler yapılırdı. Yani halk buraları korumaya çalışırdı (Ünver, 1958: 144).

Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde kalan Mehmed Dede arzuhalinde; kendisinden vergi talep edilip memleketindeki eşyasının alındığından şikâyet etmiş ve cüzzamlı olduğu için vergi affı olduğunu 1857 yılında belirtmiştir (Sarı-Kurt, 2007: 373). Dolayısıyla cüzzamlılar vergilerden muaftı. Bazı yerlerde ise miskinler, kendi ihtiyaçları için tarlalarda çalışabilmiştir. Nitekim Kıbrıs'ta evkafın verdiği 200 dönüm arazi üzerinde çiftlik

19 Sıraca; boğazda urlar çıkmasını ve bedeninin bazı taraflarında yaralar açılmasını mucib, irsî bir hastalıktır (Şemseddin Sami, 2012: 643). Sıraca hastalığı ura benzer ve ikisi arasındaki fark urlar organdan bağımsızdır. Muhtemelen sıraca kasla bağlantılıdır. Çoğunlukla sıracanın ortaya çıkış yeri gevşek ettir ve organların sinirsel örtüleridir. Sıracanın çok şiddetli olduğu söylenir. Daha çok uçuğa benzer (İbn-i Sînâ, 2015: 252). Türk Dil Kurumuna ait İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü'nde ise sıraca, tüberküloza bağlı olarak deride ve genellikle boyundaki lenf düğümlerinin şişliği ile belirgin duruma denirdi. Sıracanın tedavisi hakkında bkz. İbn-i Sînâ, 2015: 253-255. Belgenin okunuşu için bkz. Küçükdağ vd., 2003: 192.

kurulmuştur. Bu arazinin 180 dönümü kiraya verilirken kalan 20 dönümünü ise miskinler ekip biçmişlerdi (Beratlı, 2013: 62-63).

Miskinler Tekkesi'nin son dönemindeki yaşantıyı Enver Naci şöyle anlatmıştır:

“Karacaahmet'e gelen bir cüzzamlı çoluk çocuğunu da yanında getirir, hep beraber senelerce mezarlık sınırının içinde kalırlardı. Buraya bekâr kadın veya erkek gayet az gelirdi. Ve bu yalnızlar, asıl hücrelerin bulunduğu daireye alınmazlar, cümle kapısı ile büyük daire arasındaki boşlukta olan odalara yerleştirilirdi. Bu iki kapı arasında her gün bir bekâr nöbet bekler, akşam namazı okunur okunmaz kapıları kapatırdı” (Aktaran: Sarı-Kurt, 2007: 373).

İslam hukukuna göre kadın, cüzzam olan kişiden boşanma hakkına sahipti. Bu taleple mahkemeye başvuran kişinin iddiasının ispatı için de hasta muayene edilerek karar verilir. Dolayısıyla cüzzam, kişinin medeni halini bile etkilemekteydi. Eşlerden birinde cüzzam hastalığının olması boşanma sebebiydi. Zira hastalık bulaşıcıdır. Bu hastalıktan doğan çocuklarda da genelde ortaya çıkar. Hatta çocuk salim olsa bile onun neslinde görülür (Bilmen, 1967: 359-361). 28 Haziran 1664 tarihinde, Konya'nın Saidili nahiyesine bağlı Lâdik köyünden Emine binti Mustafa adlı kadın, eşi Sefer bin Müsafer huzurunda eşinin cüzzam hastalığına yakalandığını ve boşanmak istediğini ifade etmişti. Sefer cevabında birkaç gün bünyemde bir hastalık olduğundan mahkemede bulunan hekimbaşı Derviş Mustafa ve Ali Çelebi'ye müracaat ettim. Onlardan aldığım ilaçla iyileştim deyince durum hekimbaşılara soruldu. Onlar, Sefer'de cüzzam olmadığını ve hastalığının ilaçla iyileştiğini söyleyince Emine davadan men edilmiştir (KŞS 12: 182-1; Küçükdağ vd., 2003: 190).

Konya'daki Sırçalı Sultan tekkenişini olan Açıkbaş Dede mahkemede Sahra nahiyesine bağlı Celali adlı köyden Şaban bin Mehmed karşısında; cüzzam olan Şaban'ın tekkede dede ile birlikte sakin olmasını talep etti. Hekimbaşı Halil Çelebi mahkemeye çağrılarak Şaban'ın azasına baktı ve bunun cüzzam değil tuzlu balgam²⁰ olduğunu ifade

20 Türk Dil Kurumuna ait Güncel Türkçe Sözlük'te tuzlu balgam, birtakim deri hastalıklarının ortak adı, egzama olarak ifade edilirken gelincik ise yılançık, arpacık ve çıban olarak anlamlandırılmıştır.

edince Açıkbaş davadan 3 Mayıs 1670 tarihinde men edilmiştir (KŞS 14: 10-4²¹). Bu kontroller cüzzama benzeyen bütün hastalıkların halk ya da tekkenin yöneticileri tarafından cüzzam şüphesiyle şikâyet edildiğini de göstermektedir. Doktorlar bu yaraları kontrol ederek teşhis koymuş, cüzzamla ilgisi olmayanlar normal yaşantısına devam etmiştir.

Konya'da Sırçalı Sultan Zaviyesi adıyla da anılan *süknası cüzzam marazına mübtela olanlara mahsûs olan tekyenin zaviyedarı A'mâ Derviş Mehmed, Nevahi kazasına tabi Levze adlı köyden Abdulah bin İbrahim karşısında cüzzam marazı sarî bi-emri'l-lah-i te'âlâ olmağla kadîmden maraz-ı mezbûre mübtela olanlar ashâb-ı salimîn arasına karışmayub* tekkede sakin olagelirlerdi. Abdullah da bu hastalığa yakalandığından benimle tekkede oturmasını talep ederim demişti. Abdullah bunu inkâr edince hekimlerden Pulcuzâde Halil Efendi el, ayak gibi vücut azalarına bakıp Abdullah'ta bu hastalıktan eser ve alamet yoktur deyince Derviş Mehmed 27 Mart 1678 tarihinde davadan men edilmiştir (KŞS 24: 77-3; Küçükdağ vd., 2003: 190).

Konya'da *cüzzam marazına mübtela olanlara mahsûs tekyede sakin olanlardan* Abdulgani bin Mehmed mahkemede Ermenek kazasına tabi Tavdas köyünden Ömer bin Ahmed huzurunda, Ömer cüzzam hastasıdır. Tekkede oturması *mu'tad-ı kadîm* olduğundan tekkede oturması mahkemeden talep edilmiştir. Ömer ise cevabında daha önce gelincik hastalığına yakalandım. Hekime müracaatla hastalıktan kurtuldum. Cüzzam yoktur deyince hekimlerden Derviş Mustafa bin Muharrem mahkemede azasına baktı. Onun gelinciğe yakalandığını ama iyileştiğini ve cüzzam olmadığını belirtince Abdülğani, 3 Temmuz 1682 tarihinde, bu hususta men edilmiştir (KŞS 27: 78-1; Küçükdağ vd., 2003: 191). Halkın hastalandığında doktora müracaat ettiği de anlaşılmaktadır. Yine tekkede bulunan bir cüzzamlının dışarıdakiler hakkında bilgi sahibi olduğu hatta mahkemeye gelerek şikâyetini dile getirebildiği görülmektedir. Hastalığın teşhisinde en önemli araç, tekkedeki görevliler ya da halkın cüzzam olduğunu düşündüğü kişiler hakkında mahkemeye şikâyetle bulunmalarıydı. Kadının kararıyla doktor hastayı muayene ederek teşhisini söylemiş, mahkeme ise hekimin görüşüne göre karar vermiştir. Bütün

21 Belgenin transkripsiyonu için bkz. Konya Kadı Sicili 14, 2014: 14-15; Küçükdağ vd., 2003: 193.

belgelerden halkın hastalıktan çok korktuğu anlaşılmaktadır. Zira en küçük belirti bile cüzzam zannedilerek şikâyet edilmiştir.

Hastalar arasında önemli bir dava söz konusu olursa mahkeme heyeti tekkeye gelebilir, dava evde ya da mahkemede²² görülebilirdi. 15 Nisan 1692'de Konya'da Sırçalı Sultan Tekkesi'nde sakin Arslan bin Ali, mahkemede Ali bin Abdülkerim huzurunda; bundan önce Ali benim sağ kolumu yaralamıştı. O darp nedeniyle kolum çolak olmuştur. Bundan dolayı olan davam karşılığında araya girenler sayesinde aramızda anlaşarak Ali'den yedi kuruş alıp davadan vazgeçtim, demiştir (KŞS 37: 217-3). Aynı tekkede kalanlar arasında da anlaşmazlıklar çıkabilirdi. Böyle bir durumda miskinler, başka bir yere gönderilebilirdi (Ünver, 1961: 11). Bazı davalar ise ilgililerin evinde yapılabilmekteydi. Cüzzam olan şahıs evde tedavi edilmeye çalışılmış ancak ölmüştü.²³ İlgili kararda ölümün mahalleli ile alakası olmadığı belirtilmiştir (KŞS 41: 85-1; Küçükdağ vd., 2003: 191). Ancak ölen kişinin cüzzam olduğu ve halkın kendi imkânları doğrultusunda evde de hastalığı tedavi etmeye çalıştığı da anlaşılmaktadır.

Cüzzama yakalanma korkusuyla ortaya çıkan şüphe, Müslüman veya gayrimüslim herkese karşı hissedilebilmiştir. Konya'da Sırçalı Sultan Tekkesi mütevellisi Derviş Abdurrahman bin Mustafa adlı kişi mahkemede; Akıncı Mahallesi'nden Mank veledi Misis adlı zimmi karşısında Mank'ın cüzzam olduğunu söyledi. *Maraz-ı merkûm sarî bir maraz olmağla mesfûr Mank çarşuda ve bazarda güzerân itmeyüb maraz-ı merkûma mübtela olanlar sakin olmaları için mahsûs tekye olmağla* hekimlerden mahkemede hazır olan Osman Ağa ibni İsmail ve Yusuf bin Abdullah'ın, Mank'ı muayene ederek bunun tekkeye gönderilmesini istemişti. Ancak hekimler hastayı inceleyip bunun hastalığı cüzzam

22 Tekkede nahoş hareketler olduğuna dair bir örnek tespit edilmiştir. Ancak ne karar verildiği belli değildir. Ancak iddianın doğruluğu ispat edilirse, cüzzamlı kişi ya da kişilerin tekkeden çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Miskinler Tekkesi sakinlerinden Mustafa bin Ali ile eşi Fatma, Konya'da subaşı olan Mustafa Bey tarafından, Mustafa'nın eşine namahrem kişileri götürdüğü duyulduğundan mahkemeye getirilmişlerdi. Bunlardan birisi de diğer Mustafa'ydı. Ancak bu şahıs, Mustafa'dan alacağı olduğunu ve bu yüzden tekkeye gittiğini ifade etmiştir. Tekkenin mütevellisi Açıkbaş ise Mustafa'nın Fatma'ya geldiğini ve tekkeden ihracını 22 Şubat 1673 tarihinde istemiştir (KŞS 16: 147-3).

23 Miskinler ölünce taş dikiliyor ama hastalığın adı yazılmıyordu (Ünver, 1961: 10).

değildir deyince Abdurrahman davadan 21 Ocak 1724'te men edilmiştir (KŞS 49: 138-4; Küçükdağ vd., 2003: 190).

Önceleri cüzzamlılar kimseyle görüşemez sadece kapı önüne çıkabilirdi. Daha sonra şehre inip alışveriş yapmaya başladılar (Yıldırım, 2005: 186). Cüzzam hastalarının izinsiz olarak halk arasına karıştıklarını gösteren örnekler de vardır. 1793 yılında, miskinlerin dışarıdan ihtiyaçlarını temin eden vekilharçları bulunmasına rağmen Üsküdar çarşısında serbestçe dolaşmaları ve bu duruma engel olamamaları nedenleriyle ya da göz yummaları sebebiyle tekke şeyhi Ali ve Molla Bektaş şeyhlikten azledilip Bursa Miskinler Tekkesi'ne sürgün edilmişlerdi (Dikeçligil, 2017: 95). Ancak bir süre sonra ailesi perişan olduğundan ve kardeşi Mustafa'nın kefilliği ile Ali serbest bırakılmıştır (Ünver, 1958: 144). Çeşitli sebeplerle cüzzamlılar şehre de dağılabilmişlerdi. Nitekim Konya kadısına cüzzam olanları zaviyeye toplaması emredilmiştir (KŞS 28: 277-3; Küçükdağ vd., 2003: 188-189).

Doğumda birden fazla çocuğun olması durumunda ödenen *tev'em maası*, cüzzamlıların çocukları için de ödenmiştir. Üsküdar Miskinler Tekkesi'nde doğan ikiz çocuklar için devlet aylık 30'ar kuruş ödemiştir (Dikeçligil, 2017: 98). Bu örnek tekkede ailelerin ayrı ayrı kaldığını ve cüzzamlı ailerin çocuklarının olduğunu göstermektedir. Ayrıca devletin sosyal yardımlarından bütün vatandaşlar gibi cüzzamlılar da faydalanmıştır. Cüzzamlıların çocukları doğduktan sonra yürüyüp konuşana kadar hastalık belirtileri ortaya çıkmazsa, ebeveynlerinden alınarak sağlıklı akrabalarına verildiği Kıbrıs Miskinhanesi örneğinden anlaşılmaktadır (Beratlı, 2013: 70).

2. Miskinler Tekkesi'nin Vakıfları

Sultan Alaeddin'in tekkeye bir değerimen, günde bir vukıyye un ve iki dükkân ile yılda 200 akçe vakfettiği 1668-1669 yılına ait bir kayıta geçmektedir (Konyalı, 1997: 926). Ancak bu bilgiye tahrir kayıtlarında ya da başka belgelerde rastlanılmamıştır. Konya'daki Miskinler Tekkesi Vakfı'na ait Hocacihan'da Terzi Mustafa tasarrufunda olan 27 dönüm tarlanın öşrü 1847 yılında alınmıştır (VGMA, d. 2177: 184). Yine

vakfın bir muhasebe kaydında toplam 56 dönüm²⁴ arazisi kayıtlıydı. Buğdaydan elde edilen altı yıllık 97,5 kuruş geliri ile tarlaların kirasından elde edilen altı senelik geliri 1.200 kuruştur. Toplam 1.297,5 kuruş gelirin 54 kuruşu yazıcı ücreti ve beş kuruşu muhasebe harcına ayrılmıştır. Masraflar düşünülünce vakfın geliri 1.228,5 kuruş kalmıştır (VGMA, d. 2176: 190). Bu bilgiler dışında vakfın gelirleri hakkında bir bilgi elde edilememiştir. Tekkelerin vakıflarına dair çok fazla bilgi olmasa da devletin durumu takip ettiği de anlaşılmaktadır. 19 Eylül 1848 tarihinde, zaruret hallerine değinilerek Miskinler Tekkesi dervişlerine gerekenin yapılması hususunda evkaf nazırına buyruldu yazılmıştır. Düşülen derkenarda "bir gün tahsisat var mıdır? Olduğu halde ne mikdardır ve şimdiki istirahatlarına ne vecihle tesviye olunması lazım gelir" denilmiştir (BOA, A.MKT 149/25). Dolayısıyla devlet, miskinlerin durumunu öğrenmek ve ne kadar yardım yapılacağını bilmek istemiştir.

Konya'daki miskinlerin yiyecek ihtiyaçlarına dair bir veri yoktur. Ancak diğer yerlerdeki örneklerin benzeri Konya'daki tekkede de uygulanmış olmalıdır. Nitekim Osmanlı zamanında 12 Temmuz 1828 tarihinde, Kıbrıs'taki miskinlerin ekmek ihtiyaçları devlet tarafından karşılanmıştır (Dikeçligil, 2017: 117). Benzer şekilde 1852 yılında Girit Miskinler Yurdu'nda 37 Müslüman ve 67 Hristiyan cüzzamlı vardı. Günde her birine 200 dirhem ekmek ve Müslüman olanlara ramazanda ellişer dirhem pirinç ile yirmişer dirhem zentinyağı verilmesi istenmiştir (Ünver, 1961: 12). Üsküdar Miskinler Tekkesi'ne her yıl ramazan ayında 100 kıyye pirinç, 50 kıyye sadeyağ, 30 kıyye bal, 20 kıyye zeytin verilir. Ancak tekkedeki miskinlerin fazlalığından tayinat yetmediği için 5 Temmuz 1853 tarihinde *Meclis-i Vâlâ* bunu dörtte bir oranında arttırmıştır. Ayrıca tayinatın aylara bölünerek aydan aya verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, İ. MVL 277/10803). İstanbul'daki Miskinler Tekkesi'ne Atik Valide İmareti'nden her sabah kırk ekmekle çorba, her akşam çorba, et ve pilav verilir. Haftada iki gece zerdeli pilav gelirdi. Yılda 12 kurban buraya tahsis edilmiştir. Binanın önünde yoldan geçenlerin para bırakması için sekiz sadaka taşı vardı. Burada toplanan paralar hastalar

24 Buna göre; Hacı Pir oğlu zimmetinde 18 dönüm, Müftü Efendi Tarlası 24 dönüm, Topal Tarlası bir dönüm, Dedenin Koroğlan zimmetindeki tarla bir dönüm olmak üzere 56 dönüm tarladan geliri vardı (VGMA, d. 2176: 190).

arasında pay edilirdi. Ancak bazı kaynaklarda cüzzamlıların tavuk besleyip yumurta sattıkları ya da keçi sahibi oldukları da ifade edilmiştir²⁵ (Yıldırım, 2005: 186). Dolayısıyla kendi geçimlerini temine yönelik çalışan cüzzamlılar da vardı.

3. Miskinler Tekkesi'ndeki Görevliler

Diğer vakıflarda olduğu gibi Miskinler Tekkesi'nde de çeşitli görevliler istihdam edilmiştir. Bunlardan biri vakfın yöneticisi olan mütevelliydi. Mütevellî olan kişi, tekkede bulunan cüzzamlılar ile ilgili konularda merkeze isteklerini ya da şikâyetlerini bildirebilirdi (KŞS 28: 277-3). Tekkede cüzzamlı olmadığı zaman başka kişilerin yaşamasına da izin verilmiştir. İçerisinde fukaranın oturması uygun olduğundan burayı şenlendirmek şartıyla, 28 Nisan 1721 tarihinde, Mehmed bu göreve getirildi (VGMA, d.1107: 41a). Miskinler Vakfı'nın *bâ-mu'ayyene* mütevellisi Mehmed'in çocuksuz ölümü üzerine Eylül 1739'da İbrahim mütevellî oldu (VGMA, d. 1109: 36b). Eylül 1744'te İbrahim vakfı harap ettiği gerekçesiyle görevden uzaklaştırıldı ve yerine Ali Halife atandı. Atamalar naibin arzıyla gerçekleşmiştir. Ancak Aralık 1744 tarihinde, İbrahim'in kusuru yokken görevden alındığını ve kendisine zulüm edildiğini söylemesi üzerine görev yeniden ona verildi (VGMA, d. 1112: 9a). İbrahim'in ölümü üzerine ise 1751 yılında oğlu Mehmed vakfın tevliyetine getirildi (VGMA, d. 1112: 24b). Konyada'ki Miskinler Tekkesi'nin beratla mütevellisi eş-Şeyh Mehmed bin İbrahim ölünce tevliyet boş kaldığından oğulları es-Seyyid İbrahim ve Mehmed Ali mütevellî atanması gerekirken İbrahim görevi üzerine almıştı. Babası ekmek parasından mahrum olduğunu ifade eden Mehmed Ali, tevliyetin yarı hissesini talep etmiştir. Tevliyet, Konya kadısının ilamı üzerine Aralık 1789 tarihinde İbrahim'e verilmiştir. Onun ölümü üzerine ikisine kalması gerekirken birisi üzerine aldığından kendi hissesini Konya naibinin ilamıyla talep etmiştir. Anadolu muhasebesi içindeki bu kayıt, derkenarda verilmiştir. 3 Haziran 1793 tarihinde ilam gereği tevcih olunması emredilmiştir (BOA, C. EV 59/2918; KŞS 66: 135-1). Lale Devri'nde ise tekkede bir zaviyedar, bir mütevellî, bir nazır, imam, bevab ve ferraş görev yapıyordu (Küçükdağ, 1989: 71). 21 Ocak 1724 tarihinde Sırçalı Sultan Tekkesi mütevellisi Derviş Abdurrahman bin Mustafa'ydı. Cüzzam şüphelisi

Mank'ı mahkemeye çıkarması vakfın yöneticisinin en önemli görevlerinden birinin cüzzamlıları takip etmek olduğunu göstermektedir (KŞS 49: 138-4; Küçükdağ vd., 2003: 190). 23 Haziran 1762 tarihinde ise tekkenin mütevellisi Seyyid Ahmed idi (VGMA, d. 1108: 6b).

Vakıfta tekkenişin ve zaviyedar da görev almıştır. Bunlar, vakfın şeyhini bazen de dervişleri ifade ederdi. Burada şeyh anlamında kullanılmıştır. 3 Mayıs 1670 tarihinde, Konya'daki Sırçalı Sultan tekkenişini Açıkbaş Dede mahkemede cüzzam olduğunu iddia ettiği kişi hakkında konuşmuştu (KŞS 14: 10-4; Küçükdağ vd., 2003: 193). Tekkenin tekkenişini Derviş Seyyid Mehmed adlı kişi babam ekmeğidir diye görevi ve vakıf malını almıştı. Tekke harap olduğu için görevden uzaklaştırılarak yerine Derviş Musa her yönüyle bu göreve layık olduğundan 19-28 Ekim 1706 tarihinde atanmıştır (KŞS 42: 292-3). Sırçalı Sultan Zaviyesi'nin zaviyedarı Hacı Mehmed ölünce yeri boş kaldığından her yönüyle göreve layık olan Mehmed'e, zaviyeyi tamir etmek şartıyla naibin arzı gereği berat verilmişti. Eskiden olduğu gibi mutasarrıf olması 4-13 Mayıs 1677'de bildirilmiştir (KŞS 13: 271-3). Atamadaki şarta göre, 17. yüzyılın sonunda tekkede bir tamirat yapılmış olmalıdır. 27 Mart 1678 tarihinde vakfın zaviyedarı A'ma Derviş Mehmed'di (KŞS 24: 77-3; Küçükdağ vd., 2003: 190).

Tekkedeki bir diğer görevli imamdı. İmamların cüzzamlı mı yoksa dışarıdan biri mi olduğu konusunda farklı görüşler vardır. Ancak Ünver (1961: 10), hastalığın imam ve hatiplere geçtiğine dair son asırlarda bir şey duyulmamış. Bu dönemdeki imamlar meczum değil. Daha öncekiler bilinmiyor, demiştir. 8 Eylül 1785 tarihinde Bursa Miskinler Tekkesi'nde sakin olan Hasan, zaviyede şeyhlik yapmak için berat almış ancak cüzzam olmadığı anlaşılınca uzaklaştırılarak Giridî Hasan Halife şeyh olarak atanmıştır. Buradan şeyhin cüzzamlı olması gerektiği anlaşıldığı gibi kişilerin gelir elde etmek için cüzzamlıların arasında kalmayı göze alacak duruma geldiklerini de göstermektedir. Benzer şekilde 22 Kasım 1551 tarihinde, Bursa'daki miskinler, hırsızların saldırılarına uğradığından şiddet ve şekavet edenleri uzaklaştırmak ve toplanan sadakaları adaletli bir şekilde paylaşmak için kendi aralarından adaletli ve güvenilir bir kişi olan Ahmed bin Abdullah kethüdalık görevine getirilmiştir. (Ünver, 1958:

25 Tayinatları için bkz. Pakalın, 1993: 546.

143). Dolayısıyla atanması istenen kişi yine miskin taifesindendi. 16. ve 18. yüzyıllardaki görevlilerin miskin olduğu bu örneklerden anlaşılmaktadır. Ancak bu örnekleri genellemek ne kadar doğrudur? İkincisi cüzzam olanların arasına sağlıklı insanları görevlendirmek o zamanın şartlarında yapılır mı? Konya örneklerine bakarak bu soruları cevaplamak mümkün gözükmemektedir. Ancak cabi ile nazırın aynı aileden gelmesi ve ölümlerde cüzzam ifadesinin geçmemesi bunların miskin olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Miskinler Mahallesi'ndeki Sırçalı Sultan Mescidi'ne imam gerekli olduğundan bir akçe ile 25 Nisan 1705 tarihinde, Mustafa Halife atanmıştır (VGMA, d. 1107: 18b). 27 Temmuz 1838 tarihinde, *Vakf-ı Mescid-i Sırçalı Sultan el-meşhur bi-Miski Sultan* olarak ifade edilen vakfın sınırları belli olan 24 dönüm tarlası vardı. Bu tarla, Konya müftüsü es-Seyyid Abdulahad Efendi tasarrufundaydı ve öşrü alınıyordu (VGMA, d. 2177: 349). Aynı dönemde Demirci Hacı Mescidi'ne yapılan atamalar, ibadethanelerin farklı olduğunu ortaya koymaktadır.

Vakıfta cabi ve nazır da görev yapmıştır. Bu iki görevi aynı kişiler tarafından yürütülmüş olduğu 23 Haziran 1762 tarihli atama kaydından anlaşılmaktadır:

"Miskinler Tekyesi dimekle 'arîf Sırçalı Sultan Vakfının bir müd gallesiyle nâzırı ve bir müd gallesiyile câbîsi olan Seyyid Mustafa bi-lâ berât eben 'an cedd mutasarrıf iken bi-lâ veled fevt olub yeri hâlî kalmağla mahlûlünden Şeyh Mehmed Arif ve Hâfız Musli ve Seyyid Ali ve Seyyid Mehmed nâmûn kimesnelere mütevellîsi Seyyid Ahmed arzıyla tevcîh buyruldu" (VGMA, d. 1108: 6b).

1781 yılında Mehmed Arif ölünce onun hissesi oğulları Hafız Abdullah ve Molla Osman'a geçti. Vakfın nezaret ve cibayet görevlerini yürüten kişiler, İshak Bey Vakfı'nda keyyal ve duagu; Ferhuniye Vakfı'nda ise cüz okumakla görevliydi (VGMA, d. 1111: 10b). Farklı vakıflarda görev almaları ücretlerini artırmak içindi. Seyyid Mehmed'in çocuksuz ölümü üzerine ise hissesi Ebu Bekir'e verilmiştir. 8 Haziran 1826 tarihinde ise Ahmed, Mehmed ve İbrahim adlı kardeşlerin ölümü üzerine rub hisse nezaret ve sümün hisse cibayeti Süleyman yürütmeye başlamıştır (VGMA, d. 556: 5).

Konya'da Miskinler Tekkesi diye bilinen Sırçalı Sultan Vakfı'nın nisf müd gallesiyle nisf nezaret ve nisf müd gallesiyle nisf cibayetlerine beratla mutasarrıf olan Hafız Muslihiddin ve Seyyid Ali'nin peşpeşe ölümleri üzerine Muslihiddin'in oğlu ile kardeşinin oğlu es-Seyyid Hafız Ahmed ve Mehmed Arif'e 1812 yılında aynı görevler verilmiştir. 9 Eylül 1814 tarihinde ise senede sümün müd galle ile sümün hisse nezaret ve senede sümün müd galle ile sümün hisse cibayet cihetlerinin mutasarrıfı Süleyman bin Halil'in çocuksuz vefatıyla boşalan görevlere es-Seyyid Ebu Bekir bin es-Seyyid Ahmed getirilmiştir. 19 Temmuz 1836 tarihinde yıllık bir müd galle ile nisf hisse nezaret ve cibayet cihetleri Seyyid Ahmed ve Mehmed Arif'in üzerinde iken mezbur Mehmed Arif'in fevtinden hissesi oğlu es-Seyyid Ahmed Halife'ye tevcih edilmiştir (VGMA, d. 2176: 190). es-Seyyid Ahmed ve Mehmed Arif adlı kişilerden Mehmed Arif vefat edince yeri boş kaldığından göreve layık olan oğlu es-Seyyid Ahmed bin Mehmed Arif'e *nısfan rub* hisse iki görevin babasının yerine ona verilmesini Konya kadısı 27 Nisan 1837'de arz etmiştir. Belgenin yanında Mustafa İzzet'in uygundur yazısı ile mührü vardır. Evkaf-ı Hümayun²⁶ Nâzırı'nın görüşü üzerine tevcih olunmuştur. Derkenarda ise babasının ve diğer hisse sahiplerinin kayıtları çıkarılarak evkaf nazırına 23 Temmuz 1837'de sunulmuştur (BOA, C. EV 24/1196). Zaman içerisinde görev, aile fertleri arasında parçalanmıştır. 18 Ekim 1843 tarihinde vakfın nazırı ve cabisi Halil bin Veli'nin ölümü üzerine yeri boş olduğundan bu işe layık olanlardan es-Seyyid Ebu Bekir bu görevlere getirilmiştir (VGMA.d 306: 103).

Sonuç

Miskinler, sağlıklı insanlara hastalığın bulaşmaması için genelde şehirden uzak miskinane, miskinler tekkesi ya da çeşitli isimler altındaki zaviyelerde barındırılmıştır. Tabii ki bu bir tecrittir. Ancak tecrit, ölmeleri için uzaklaştırmak değil yaşamaları ve kontrol altında olmalarına yöneliktir. Buna ek olarak bütün ihtiyaçları devlet ve vakıflar tarafından karşılanmıştı. Ayrıca cüzzamlılar vergiden de muaf tutulmuşlardı. Zira onların gelirleri yoktu. O halde bu tecritle hem sağlıklı insanları korumak hem de cüzzamlıları kontrol altında tutarken ihtiyaçlarını karşılayıp mümkünse tedavi etmek amaçlanmış olmalıdır.

²⁶ 19 Temmuz 1836 tarihinde, Konya'daki Miskinler Tekkesi diye bilinen Sırçalı Sultan Vakfı, Evkaf-ı Hümayun'a bağlıydı (VGMA.d 2176: 190).

Tekkeye alınmanın temel nedeni sağlıklı insanları cüzzamdan korumaktı. Ancak tekke ya da zaviye şeklinde teşkilat yapısının oluşturulması hastaların ömrünün kalan günlerinde ibadetle meşgul olmalarını temine yönelik olmalıdır. Bunun yanında bütün ihtiyaçları vakıf ve ahalinin yardımıyla karşılanan hastaların dünyevi kaygılardan uzaklaşarak tamamen dine yönelmeleri amaçlanmış olmalıdır. Zira öleceği tam zamanı bilmeyen ancak kısa sürede öleceğini hisseden bir insanın normal bir psikolojiye sahip olamayacağı aşikârdır. İşte bu ruhsal çöküntüyü doldurabilecek yegâne malzeme, Allah'a teslimiyetti. Tam bu noktada da tekkenin devreye girdiği söylenebilir. Tekkede Müslümanların yanında gayrimüslimlerin de var olduğu yukarı da anlatılmıştı. Onlar için de öncelik tecritti. Ancak kendi dinlerinde ibadet etmelerine de bir engel yoktu.

Diğer toplumlarda günahkâr olarak adlandırılan cüzzamlılar, Osmanlılarda miskin olarak ifade edilmiştir. Birinci bakış açısında toplumun nefreti bu insanlar üzerine doğru itilirken diğerinde ise topluma bu insanların yardıma ihtiyacı olan insanlar olduğu mesajı verilmekteydi. Sadece uygulamada değil isimlendirmede de insani bir farklılık olduğu anlaşılmaktadır. Tedavisi olmayan bir hastalığa yakalanan insanların kaldığı yere tekke, hastalara ise miskin ifadesinin kullanılması insani bakışın ve hoşgörünün bir göstergesi olmalıdır. Aynı devirdeki bazı inanç sahiplerinin bu insanları günahkâr olarak gösterip toplum nezdinde ötekileştirdiği hatta nefret ettirme derecesine getirdiği de gözden kaçırılmamalıdır. Bu ve benzeri nedenler Selçuklular ve Osmanlıların ne denli insani davranışlara sahip olduğunu göstermektedir. Düsturu *insanı yaşat ki devlet yaşasın* olan bir devletin cüzzamlılara başka bir gözle bakması da beklenemezdi. Cüzzamlıları görünce aslandan kaçır gibi kaçın hadisini de bu düsturla birleştiren miskinler tekkesinin kurulması daha iyi anlaşılabilir.

İncelenilen Sırçalı Sultan Zaviyesi/Miskinler Tekkesi Konya'nın Bordabaşı Mahallesi'ndeydi. Şu an binaya dair bir kalıntı yoktur. Ancak belgelere göre Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde faal bir tekkeydi. Bu binada Konya ve çevresinde cüzzama yakalananlar barınmaktaydı. Sultan Alaeddin'in vakıflar bıraktığı tekkenin ayrıca birkaç tarlası da vardı. Bu vakıflara rağmen tekkeyi devletin de desteklediği diğer örneklerden yola çıkararak söylenebilir.

Cüzzam, bazı cilt hastalıkları ile gelincik, âkile, sıraca ve tuzlu balgam gibi hastalıklarla karıştırılmıştır. Çünkü Osmanlı toplumu cüzzamdan çok korktuğu için en ufak şüpheyi bile şikâyet ederek hastalıktan korunmaya çalışmıştır. Tabii ki her şikâyet edilen cüzzam değildi. Bunu ayırmak için kadı ve doktor kontrolünde işlemler yürütülmüştür.

Cüzzam olduğu düşünülen kişi, önce mahkemeye çıkarılır, mahkemenin kararıyla doktor kontrolünden geçirilir ve kişinin durumuna göre karar verilir. Şayet cüzzam olduğu anlaşılırsa tekkeye yerleştirilirdi. Cüzzam değilse iddia sahiplerinin ilgili şahsı rahat bırakmaları istenirdi. Her iki durum da mahkeme tarafından kayıt altına alınırdı. Doktora muayene ettirmek için mahkeme kararının aranması, keyfi uygulamaların önüne geçmek için yapılmış olmalıdır. Doktor kontrolü olmadan hastanın tekkeye yerleştirilmemesi ise doktorlara güvenildiğini göstermekle birlikte kişinin haklarının güvence altına alınmasını temin için yapılmıştır. Ayrıca miskinlerin tedavileri için başvuru hekimbaşı ile hekimlerin isimleri ile hangi yıllarda görev yaptıkları da tespit edilebilmektedir. Konuyla ilgili olarak Konya'da altı hekimin adı geçmiştir. Miskinlerle ilgili farklı yıllardaki davalarda mahkemeye çağrılan hekimlerin her zaman mahkemede hazır bulunması, Konya'da gerekli hekimin olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

Konya'da bulunan tekkenin işleyişini sağlayan görevliler de vardı. Bunlar arasında vakfın yönetiminden sorumlu mütevellî, gelirlerini toplayan cabi, gelir-giderini denetleyen nazır ile mescitte namaz kırdıran imam sayılabilir. Konya'da Sırçalı Mescid adıyla anılan farklı yapılar vardı ve bunlar birbirine karıştırılmıştır. Ancak aynı dönemde görev alanlara bakılarak bunların farklı yapılar olduğu anlaşılmaktadır. Zira karıştırılan üç Sırçalı Mescid vardı. Demirci Hacı Mescidi, Debbağhane Mescidi ile Miskinler Tekkesi'ndeki ibadethane bu isimle anılmıştır. Bunların yanında Sırçalı Medrese içerisindeki mescit de aynı ismi kullanmıştır.

Miskinler Tekkesi'nde din, ırk, cinsiyet ya da zenginlik ayrımı yoktu. Cüzzamlı kişi tekkeye yerleştirilirdi. Bu noktada herkes eşitti. Zira öncelikli amaç, tecritti. Bir başka ifadeyle hastalığın sağlıklı insanlara bulaşmasını engellemektir. Hastalığa yakalanan kadın ve erkekler tekgede kalmışlardı.

İslam anlayışına göre mahrem olanlar bir arada olamayacağından hareketle bina, kadın ve erkek bölümü ayrı ya da aile olarak kalabilecek şekilde planlanmıştır.

Sonuç olarak Miskinler Tekkesi'nin işlevi şöyle özetlenebilir: Cüzzamlıların tecridi, tedavisi ve bakımı için kullanılmıştır. Bu sayede hastalığın sağlıklı insanlara bulaşması önlenmiştir. Sırçalı

Sultan Zaviyesi adıyla anılan vakıf, bir sağlık kuruluşu olarak değerlendirilmelidir. Zira cüzzam olduğundan şüphelenilen kişi doktor kontrolünden geçirildikten sonra tekkeye alınmıştır. Muhtemelen tekkeye yerleştirildikten sonra da hastalığın takibi yapılmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

1.1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Cevdet Evkâf (C. EV): 59/2918, 24/1196.

Cevdet Sıhhiye (C. SH): 24/1154.

İrâde – Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 277/10803.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d): 7640.

Maliye Varidatı Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.d): 10243.

Sadâret Divan (Beylikçi) Kalemî Belgeleri (A.DVN): 61/77.

Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS): 506/151.

Sadâret Mektubi Kalemî Belgeleri (A.MKT): 149/25.

Sadâret Mektubi Kalemî Deavi Belgeleri (A.MKT.DV.): 132/39.

Sadâret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Belgeleri (A.MKT.UM.): 202/42.

Tapu Tahrir Defterleri (TT.d): 40.

1.2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)

Defterler (d.): 306, 506, 2176, 2177, 2178, 3226.

Hurufat Defterleri: 554, 556, 1107, 1108, 1109, 1111, 1112.

1.3. Konya Şer'îye Sicilleri (KŞS)

12, 13, 14, 16, 24, 27, 28, 37, 41, 42, 45, 47, 49, 56, 57, 66, 68, 77, 131.

Konya Kadı Sicili 14 (1080-1081/1669-1670) (2014). (Hazırlayan: Fatih Küçük-İzzet Sak), Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

2. Kitaplar, Tezler ve Makaleler

Akgündüz, Ahmed (1990). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. C. II, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.

Akgündüz, Ahmed (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*. C. VII, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Atçeken, Zeki (1998). *Konya'daki Selçuklu Yapılarının Osmanlı Devrinde Bakımı ve Kullanılması (Konya Şer'îyye Sicil Kayıtlarına Göre)*. Ankara: TTK Yayınları.

Beratlı, Nazım (2013). *Kıbrıs Miskinhanesi- Cüzzam ve Kıbrıs (1830-2001)*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1967). *"Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye" Kamusu*. C. II, İstanbul: Bilmen Yayınevi.

Dikeçligil, Özlem (2017). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Miskinler: Üsküdar Miskinler Tekkesi'nin Sosyal ve İktisadî Etkileri*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Ebû Abdillâh Muhammed ibn İsmâîl el-Buhârî (1988), *Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi*. C. 12. (Mütercim: Mehmed Sofuoğlu), İstanbul: Ötüken Yayınları.

Evliyâ Çelebi (2016). *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi 1-6. Kitaplar*. C. 1, (Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İbn-i Sînâ (2015). *El-Kânûn fi't-tıbb*. Dördüncü Kitap, (Çev. Esin Kâhya), Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kahveci, Gülay (1998). *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlîl-Özet-Transkripsiyon)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1997). *Âbideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*. Ankara: Burak Matbaası.

Küçükdağ, Yusuf (1989). *Lâle Devri'nde Konya*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Küçükdağ, Yusuf- Neyhan Ergene, Fuat Yöndemli, Refik Soylu (2003). "Konya'da Cüzzamlı Hastaların

Osmanlı Döneminde Bakım ve Tedavileri". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, s. 187-194.

Küçükdağ, Yusuf (2010). "Konya'da Anadolu Selçuklu Dönemi Tekke ve Zaviyeleri". *IV. Uluslararası Türk Kültürü ile Sanatları Kongresi/Sanat Etkinlikleri, 02-07 Kasım 2009, Kahire/Sharm El Sheikh-Mısır* (Editörler: Yusuf Küçükdağ, Ahmet Aytaç), Konya. s. 3-28.

Küçükdağ, Yusuf (2014a). *Konya Darülkurraları (1400-1920)*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.

Küçükdağ, Yusuf (2014b). "Miskinler/Sırçalı Sultan Tekkesi". *Konya'nın Kırk Tekkesi*, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 82-83.

Oğuzoğlu, Yusuf (1981). *17. Yüzyılın İkinci Yarısında Konya Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Osman Şevki (1991). *Beşbuçuk Asırlık Türk Tabâbeti Tarihi*. (Sadeleştiren: İlder Uzel), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Önder, Mehmet (1971). *Mevlâna Şehri Konya (Tarihi Kılavuz)*. II. Baskı, Ankara: Güven Matbaası.

Pakalın, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul MEB Yayınları.

Palalı, M. Zeki (1993). "Cüzzam". *DİA*, C. VIII, İstanbul. s. 150-152.

Sahillioğlu, Halil (2002). "Tıpla İlgili On Beşinci Yüzyıl Sonuna Ait Davalar". *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*. S. 8, İstanbul. s. 11-16.

Sarı, Nil-Kurt, Ü. E. (2007). "Üsküdar Miskinler Tekkesi". *Üsküdar Sempozyumu IV 3-5 Kasım 2006 Bildiriler*, C. II, (Editör: Coşkun Yılmaz). İstanbul: Üsküdar Belediyesi Yayınları. s. 365-390.

Şahin, Zafer (2014). *72 Numaralı Mühimme Defteri (H.1002-1003) (Vr. 231-743) İnceleme-Metin*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Şehsuvaroğlu, Bedi N., Süheyl (1961). "Cüzzam ve Türkçe Tıp Yazmaları". *Türkiyede Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*. (Hazırlayan: Süheyl Ünver-Bedi N. Şehsuvaroğlu), İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. s. 18-38.

Şemseddin Sami (2012). *Kâmûs-ı Türkî*. (Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebu Faruk Önal). İstanbul: İdeal Yayınları.

Terzioğlu, Arslan (1998). "Türk Lepra ve Leprosori Tarihine Kısa Bir Bakış". *Merhaba Yaşamak Türkiye'de Cüzzamla Savaşı Dünü-Bugünü-Yarını "20 Yıllık Savaşımız"*. (Hazırlayanlar: Türkan Saylan-Mustafa Sütlaş), İstanbul: Cüzzamla Savaş Derneği Yayınları. s. 14-22.

Türk Dil Kurumu, *Güncel Türkçe Sözlük*.

Türk Dil Kurumu, *İlaç ve Eczacılık Terimleri Sözlüğü*.

Uludağ, Osman Şevki (2010). *Osmanlılar Devrinde Türk Hekimliği*. (Hazırlayan: Esin Kahya). Ankara: TTK Yayınları.

Utku, Etem (1998). "Lepra Tarihi". *Merhaba Yaşamak Türkiye'de Cüzzamla Savaşı Dünü-Bugünü-Yarını "20 Yıllık Savaşımız"*. (Hazırlayanlar: Türkan Saylan-Mustafa Sütlaş), İstanbul: Cüzzamla Savaş Derneği Yayınları. s. 9-13.

Uz, M. Ali (2015). "Sırçalı Sultan (Miskinler Tekkesi)". *Konya Ansiklopedisi*. C. VIII, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Yayınları. s. 79.

Ünver, Süheyl (1958). "Bursa'da Yıldırım Semtindeki Lepralılar Yurdu". *İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, C. 21, S. 1, s. 142-145.

Ünver, Süheyl (1961). "Türkiyede Cüzzam Tarihi". *Türkiyede Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*. (Hazırlayan: Süheyl Ünver-Bedi N. Şehsuvaroğlu). İstanbul: İsmail Akgün Matbaası. s. 3-17.

Yıldırım, Nuran (2005). "Miskinler Tekkesi". *DİA*. C. XXX, İstanbul. s. 185-186.

Berat (Arnavud Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme

Mevlüt Çam*

Öz

Berat, diğer adıyla Arnavut Belgradı, günümüzde Arnavutluk'un en önemli tarihi şehirlerinden birisi olup, tarihi dokusunu belli bir oranda günümüze kadar aktarmış bir Osmanlı beldesidir. Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Berat'ın da şehirleşmesinde Osmanlı vakıflarının büyük katkısı olmuştur.

Çalışmamızda, günümüzde Arnavutluk sınırları dâhilinde bulunan ve belgelerde adı Arnavut Belgradı şeklinde geçen Berat'ta kurulan vakıflara ait vakfiyeler ile vakfiyesine ulaşılamayan vakıf belgeleri incelenerek, Berat'ta kurulan vakıflar ortaya konulmaya çalışılacaktır. Zira Berat, Arnavutluk hudutları dâhilinde en fazla vakıf kurulan şehirlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple Berat şehrinde kurulan Osmanlı dönemi vakıflarının bir envanterinin çıkarılarak ortaya konulması Balkan ülkeleri çalışmaları kapsamında büyük önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Berat, Arnavut Belgradı, vakıf, vakfiye, şehirleşme.

An Evalation on Waqfs of Berat (Albanian Belgrade)

Abstract

Berat, also known as Albanian Belgrade, is one of the most important historical cities of Albania and it is an Ottoman town that has conveyed its historical texture to a certain extent till the present day. As in other Ottoman cities, Ottoman waqfs contributed greatly to the urbanization of Berat. In our study, the waqfiyyas and other waqf-related documents belonging to the waqfs established in Berat (named Albanian Belgrade in documents) will be examined so as to reveal waqf institutions. Berat is one of the cities with the highest number of waqfs within the borders of Albania. For this reason, preparing an inventory of the Ottoman waqfs established in the city of Berat is very important within the scope of the studies on Balkan countries.

Key Words: Berat, Albanian Belgrade, waqf, waqfiyya, urbanization.

* Vakıflar Genel Müdürlüğü, Kültür ve Tescil Daire Başkan Vekili; Ankara/Türkiye: m.cam@vgm.gov.tr

Giriş

Osmanlı Döneminde beldelerin fethinden sonra ahalinin yaşamının kolaylaştırılması ve imar çalışmalarının öncelikle yapılması, devletin genel bir politikası halini almıştı. Şehirlerin fethinden hemen sonra yerleşim yerlerinde bulunan insanların ve gelirlerinin kayıt altına alınması için tahrir defterleri ve diğer kayıtlar tutuldu. Fethedilen beldeler kayıt altına alındıktan sonra yerleşim yerleri, kurulan vakıflar eliyle imar edilerek halka sağlık, eğitim, sosyal ve iktisadi alanlarda hizmetler sunuldu. Osmanlı döneminde diğer şehirlerde olduğu gibi şehirleşme serüvenini vakıflar yoluyla tamamlayarak, günümüzde tarihi dokusunu büyük oranda koruyan ve tipik bir Anadolu kasabasını andıran Berat, tarihi süreçte çok sayıda vakfın kurulduğu Balkanlar'daki önemli merkezlerden birisidir.

Sınırlı sayıda da olsa Berat'la ilgili önemli ve değerli çalışmalar bulunmaktadır. Ancak Berat'ta Osmanlı döneminde kurulan vakıflarla ilgili çalışma ise yok denecek kadar azdır. Bu sebeple Berat vakıfları çalışması kapsamında Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivleri ile Topkapı Sarayı Yazma Eserler Kütüphanesi ve Arşivi taranmış olup söz konusu arşivlerden sadece Osmanlı Arşivleri'nde tarihi süreçte Berat'taki vakıflarla ilgili bir takım belgelere rastlanmasına rağmen bu belgeler bir bütünlük arz etmediğinden değerlendirmeye alınmamıştır. Bu sebeple çalışmanın ana kaynakları Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan Berat ile ilgili vakfiyeler ile vakfiyesine ulaşılamayan ancak vakıf yoluyla vücuda gelen hayrat eserlere ait en derli toplu bilgileri veren *hurufat* ve *hazine* (atik şahsiyet) defterlerinden oluşmaktadır.

Çalışma kapsamında özellikle vakfiyeler kısa bir şekilde de olsa analiz edilerek Berat'ta kurulan vakıfların tarihi süreçte ifa ettiği hizmetler, bu vakıflara ait hayrat eserler, vakıfların gelir kalemleri gibi konular irdelenerek, vakıfların Berat'ın şehirleşmesine, dini, eğitim ve sosyal hayatına katkıları ele alınmaya gayret edilecektir.

1-Berat Sancağı

Osmanlı egemenliğinin Arnavutluk'ta tesis edilmesiyle birlikte diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi günümüzde Arnavutluk sınırlarında kalan şehirlerde de siyasi, ekonomik, kültürel, sosyal ve dini gelişmelerde önemli değişim ve dönüşüm yaşanmıştır. Şehirlerin çoğu Osmanlı Devleti'nin Arnavud topraklarında kurduğu çeşitli idarî ve askerî birimlerin (sancak, kaza, nahiyeye) merkezlerine dönüştürülmüştür. (Duka, 2003: 21)

Berat, şehir olarak M.Ö. 313-310 yıllarında kurulmuş olup, Dasarta Kale'nin şehri olarak, Kassande kralı tarafından Antipatreia olarak adlandırılmıştır. Romalılar ve Bulgarlar tarafından da işgal edilen şehre Bulgarlar tarafından Belgrad (Белград, Белиград "Beyaz Kale/Şehir") ismi verilmiştir (Kiel, 1990: 48). Berat, *-Bart/Bardh- Beyaz* sözcüğünden gelir; Berat ismi daha sonra *Peterabla* (Beyaz Taş) olarak değiştirilmiştir. Slav dilinde kalenin adı *Bellagrita* ya da *Belgrata* olarak bilinir. Berat, Bizans İmparatorluğu döneminde Yunan halk dilinde *Velegrad* (Βελέγραδα) olarak adlandırılmıştır (Durmuş, 2016: 96).

Evliya Çelebi; "Devlet-i Âli-i Osman'da hâlâ dört adet kal'a-i Belgrad nâm sûr-ı benâm var. Evvelâ biri Tuna Nehri kenarında Tuna Belgradı, biri Budin serhaddinde Budin'e bir merhaleden ziyâde uzak Üstolni Belgradı, biri Erdel Belgradı ve biri de Arnavud Belgradı'dır" (Kahraman, 2003: 299-305) diyerek Osmanlı coğrafyasında dört adet Belgrad adıyla anılan yerleşim yeri olduğunu kaydeder ki, arşiv belgeleri de bunu teyit etmektedir.

Osmanlı döneminde toplumsal, ekonomik, sosyal ve kültürel gelişmenin özellikleri açısından en tipik şehirlerden birisi olan Berat diğer adıyla Arnavud Belgradı, Adriya Denizi'ne dökülen Semen (Semeni) Nehri'nin Osum (Usumi) kolu üzerinde ve Tomorrit Dağı'nın batı eteklerine kurulmuştur. Şehrin üst kısmında 19. yüzyıla kadar stratejik önemini korumuş olan bir kale yer alır. Havası ağırca ise de etrafında bağ ve bahçe çoktur (Giray, 1992: 473-475).

Resim 1. Berat şehir manzarası.

Sancak merkezi de olan Berat'a 19. yüzyılda Premedi, Avlonya, Eğri, Delvina gibi kazalar bağlıdır (Ayverdi, 2000: 406). 1417 yılında Osmanlı topraklarına katılan Berat'ta dini yapıların yanı sıra çok sayıda sivil mimari örnekleri de bulunmaktadır. Şehirde çok sayıda Osmanlı evi bulunması nedeniyle "Bin Pencere Şehir" olarak da anılmaktadır (Uçar, Konak, 2015: 247).

Osmanlı vesikalarından elde edilen verilere göre Ohri ve Elbasan sancaklarına dâhil edilen bazı orta Arnavutluk bölgeleri ve kentlerinde İslamlaşmanın boyutları o kadar ileriye gitmişti ki, buraların Hıristiyan halkı hemen hemen tümüyle İslam dinine geçmişti. Bunun dışında 18. yüzyılda Güney Arnavutluk bölgelerindeki Hıristiyan nüfus arasında İslamlaşma hızla artmaya başlamıştı. 1735-40 yılları arasında Avlonya, Berat ve çevrelerindeki köylerde yerleşik Hıristiyanların İslamiyet'e geçtikleri bildirilmektedir (Duka, 1991: 63). Evliya Çelebi'ye göre 30 mahalle ve 5000 haneden oluşan şehirde 10 mahalle Hıristiyan, 1 mahalle Yahudi ve 19 mahalle Müslüman sakinler tarafından iskân edilmişti. Ayrıca şehir 30 mihrap, 17 mescit ve 13 cami ihtiva etmekteydi (Kiel, 1990: 50).

2-Berat (Arnavut Belgradı) Vakıfları

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Kayıtlar Arşivi (VGMA)'nde yapılan araştırmada; Berat ile ilgili 18 adet vakfiye kaydı ile vakfiyesine ulaşılamayan vakıf hayrat eserlere ait çok sayıda belge tespit edilmiştir. Berat'daki vakıflarla ilgili en önemli ve toplu bilgileri veren "hurufat" ve "hazine (atik)" defterleridir. Esas itibarıyla ruznamçe kayıtları olan ve yerleşim yerine göre Arap harfleri ile alfabetik olarak tanzim edilmesi sebebiyle *hurufat* adı ile de anılan ruznamçe kayıtlarında, vakıf hayrat eserlere yapılan görevli atamaları, vakıf hayratlar üzerinde tarihi süreçte meydana gelen değişiklikler (mescide minber konulması, hayrat eserin genişletilmesi ve tamiri, vakfın akarları vs.) ile vakfın geliri veya vakıf üzerindeki muhtelif uygulamalarla ilgili önemli bilgiler yer almaktadır. Dolayısıyla hurufat defterleri bu özellikleri itibarıyla vakıf çalışmalarında ayrı ve özel bir öneme sahip bulunmaktadır.

Berat ile ilgili olarak Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde tespit edilen 18 adet vakfiye haricinde, Osmanlı Arşivleri, Topkapı Sarayı Arşivi, Süleymaniye ve bağlı yazma eserler kütüphaneleri gibi kurumlarda başka bir vakfiye kaydına rastlanılmamıştır. Çalışmamızda ana kaynak, Vakıflar Genel

Müdürlüğü Arşivi'nde bulunan vakfiye defterleri ile Berat'ın yer aldığı hurufat defterleridir. Yapılan inceleme sonucunda tespit edilen vakfiyelerin tablo üzerinde analiz ve değerlendirilmesi yapılacak olup, vakfiyesi tespit edilemeyen vakıflar ve vakıf hayrat yapılar ise tabloda vakıf/hayrat isimleri, bulunduğu yer kaza/köy, vakfın veya eserin anıldığı farklı isimler gibi bilgilere yer verilmiştir.

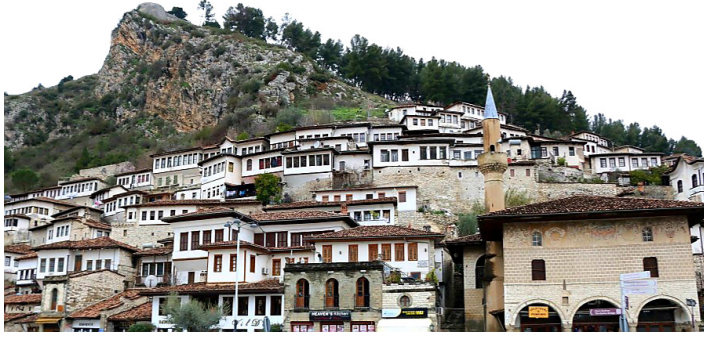
2.a. Vakfiyesi Tespit Edilen Vakıflar

Vakfiyeleri genel olarak tetkik ettiğimizde; vakıf kurucularının Berat'ta hayrat olarak üç medrese, bir darulkurrâ, bir mektep, bir misafirhane, bir kütüphane, bir muallimhane, iki Halvetî Tekkesi, iki Celvetî Tekkesi, iki Kadirî Tekkesi ile üç adet mescid/cami'yi hayrat olarak inşa ve ihya eylediğini, kendilerinden önce başka vakıf kurucuları tarafından yaptırılan hayrat eserleri yaşatmak için akar vakfettiklerini, görevli ücretleri ile eserlerin bakım onarım masraflarını karşıladıkları ve eğitime son derece önem verdiklerini görmekteyiz (Bkz. Tablo 1).

Berat'ta dikkati çeken diğer bir durum ise birbirine yakın ve belli bir noktadan sonra silsileleri dahi benzer olan tasavvuf kollarının Berat bölgesinde etkin olması hususudur. Zira belgeler bize Kadiriyye, Halvetiyye ve Celvetiyye'ye ait Berat'ta ikişer adet tekke bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Celvetiyye koluna ait Şeyh Bayezid Zaviyesi kurucusu Şeyh Bayezid'in Üsküdar'lı Aziz Mahmud Hüdaî hazretlerinin halifelerinden olduğu belgelerde sık sık vurgulanmaktadır. Vakfiyesine ulaşılamayan vakıflar içerisinde yine bu tekkelerden ayrı beş tekke daha zikredilmektedir. Belgelere dayanarak Berat'ta toplam on bir adet tekke olduğunu söyleyebiliriz.

Vakfiyeler eserler üzerindeki tarihi süreçteki değişim, dönüşüm, yeniden ihya ve inşa gibi değişimleri ortaya koyan belgelerdir. Burada bir örnek vermek gerekirse; Babakadı Mahallesi'nde bulunan ve İbrahim Paşa tarafından yaptırılan, ancak kullanılmayacak derecede harap olan caminin (Bekârlar Camii),¹ vâkıfın oğlu Süleyman Paşa tarafından yeniden inşa ve ihya edildiği vakfiyesinde belirtilmektedir (VGMA, d. 147: 147, sıra: 48).

1 Ayverdi'nin eserinde Binar Camii olarak geçen cami bu olmalıdır. Zira, Binar ve Bekar Osmanlıca'da aynı şekilde yazılan kelimelerdir.

Resim 2. Bekârlar Camii ve Berat şehrinden bir kesit.

Berat'ta kurulan vakıfların şartlarına ve hizmetlerine bir göz attığımızda, dini, eğitim amaçları haricinde;

a- Çeşme, sebil yapımı ve tamiri

b- Kaldırım yapımı ve tamiri

c- Köprü yapımı ve tamiri

d- Saat tamiri (saat kulesi tamiri)

e- Temizlik hizmetleri

f- Gelip geçen, yolu düşen misafirlerin konaklama ve yeme içme ihtiyaçlarının karşılanması

g- Fakir ve gariplere yardım

gibi çok sayıda sosyal hizmeti de ifa ettiğini görmekteyiz.

2.b. Vakfiyesine Ulaşılamayan Vakıflar

Kiel Evliya Çelebi'den nakille Müslümanların iskân edildiği 19 adet mahallenin 30 mihrap, 17 mescit ve 13 cami ihtiva ettiğini belirtmektedir. (Kiel, 1990: 50). Ancak vakfiyesi veya vakıf kaydına ulaşılabilen vakıf belgelerine göre şehirde yirmi beş adet cami ve mescit, on bir adet tekke/zaviye ile beşi medrese, üçü mektep, biri darulkurrâ, biri muallimhâne, biri kütüphane olmak üzere on bir adet eğitim kurumunun varlığı tespit edilmiştir (Bkz. Tablo1-2). Burada özellikle cami/mescit kayıtları ile ilgili rakamlar birbirine yaklaşık olup, Evliya Çelebi'nin döneminden sonra da bazı mescitlerin inşa edildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca çalışmamızın ana kaynaklarından olan hurufat (ruznamçe, hayrat eser görevli ataması) kayıtları ve hazine (atik) defterlerde hayrat eserlerin

bakım onarımları veya değişimleri ile ilgili önemli ipuçlarına ulaşmaktayız. Karakasım Mahallesi'nde bulunan ve tarihi süreçte tamamen harap olan caminin Zübeyir b. Feysi tarafından yeniden yapılarak ve minber konularak cami halini aldığını, Sultan Bayezid Camii'nin Sadrazam Mehmed Reşid Paşa tarafından tamir edildiğini, Babakadı Camii'nin İbrahim Paşa tarafından yenilendiğini belgelerden öğrenmekteyiz.

Özellikle Sultan Bayezid Camii ile Uzkurlu Ahmed Bey Külliyesi'nin Berat'taki en önemli eserlerden olduğu hususunda belgeler bize mühim bilgiler vermektedir. Ayverdi, Evliya Çelebi'ye dayandırarak caminin kale haricinde, uzun minareli, üç kapılı geniş bir revak sundurması olduğunu ve caminin 1780-1790'larda bir tamir gördüğünü Kiel'in bir notuna istinaden Oktay Aslanapa'nın bildirdiğini aktarır (Ayverdi, 2000: 407). Bir hurufat kaydında yer alan "Merhûm Sultan Bayezid Câmî-i Şerîfi Sadrazam ve Serdâr-ı Ekrem Mehmed Reşid Paşa hazretlerinin fermân buyurdıkları vechile bu defa müceddeden binâ ve ihyâ olunub" (VGMA, d. 1185: 444) ifadesi tamiratın Sadrazam Mehmed Reşid Paşa döneminde onun emriyle yapıldığını göstermektedir. Evliya Çelebi'ye göre camiye ilaveten Sultan Bayezid'in bir medrese ve imareti dahi bulunmaktadır (Kahraman, 2003: 301-302). Medrese yaklaşık sekiz metre ölçüsünde kare formunda usta taş işçiliği ile inşa edilmiştir ve küçük bir Arnavut camisini andırmaktadır (Kiel, 1990: 62).

Kiel'in naklettiğine göre şehrin en merkezi yerinde ana meydanda konuşlanan II. Bayezid Camii ülkenin en büyük camisidir. (Kiel, 1990: 55). Bunun haricinde kale içinde de başka bir Sultan Bayezid Camii bulunmaktadır. Evliya Çelebi'de bahsedilen

camii günümüzde mevcut değildir (Kiel, 1990: 74). Bununla birlikte hurufat kayıtlarında adı geçen "Sultan Fatih Camii"nin Evliya Çelebi ve Kiel tarafından adından bahsedilen Hünkâr/Fethiye Camisi olduğu değerlendirilmektedir. Zira hurufat kayıtlarında "Sultan Fatih Camii"nin kale içinde olduğu

belirtilmektedir. Diğer taraftan Kaplanzâde İbrahim Paşa'nın 1797 tarihli vakfiyesinde kale içinde bulunan "Fatih Sultan Mehmed Camii"nin tamirinin yapılması şartı, her ne kadar Evliya Çelebi ve Kiel'in çalışmasında zikredilmese de bu caminin mevcudiyetini ortaya koymaktadır.

Resim 3. Berat Sultan Bayezid Camii

Şehrin en önemli diğer bir vâkıfı Uzkurlu Ahmet Bey'in vakfiyesine rastlanılamamakla birlikte hurufat ve diğer vakıf kayıtlarında Uzgurzâde Ahmed Bey Camii Vakfı (VGMA, d. 725: 321), Kurşunlu Camii (VGMA, d. 1185: 434), Uzgurzâde Ahmed Bey Dekakin Vakfı (VGMA, d. 403: 247), Uzgurzâde Ahmed Bey Tekkesi (Kurşunlu Camii Yanında) (VGMA, d. 403: 248), Uzgurzâde (İzgurzâde) Ahmed Bey Mektebi (VGMA, d. 1185: 436) gibi kayıtlara sıkça rastlanması yapının bir külliye halinde inşa edildiğini ve şehrin en önemli yapı manzumelerinden birisi olduğunu ifade etmektedir. Evliya Çelebi, caminin merkezde olduğu medrese, mektep, imaret ve hamamın tamamı kurşunla örtülü olduğundan ve bu hayrat yapılarına ilaveten bir imarettten de bahseder. (Kahraman, 2003: 301; Kiel, 1990: 66).

Bunlara ilaveten Evliya Çelebi Berat'ta Bayezid Han, Uzkurlu ve Aziz Efendi imaretlerinden bahseder. Ancak kayıtlarda sözü edilen imaretlere ait kayıt bulunmamasına karşın, Aziz Efendi Tekkesi'ne ait belgelerden, tekkeye gelip giden veya bir şekilde yolu düşen insanlara yeme içme ve konaklama hizmetinin verildiği ve tekkenin imaret işlevini

de yerine getirdiği anlaşılmaktadır (Kahraman, 2003: 302). Bayezid Camii ve Uzkurlu Külliyesi müştemilatında zikredilmemekle birlikte Osmanlı vakıf sisteminin hizmet ve uygulamaları göz önüne alınacak olursa, her iki külliye de imaretlerin veya aşevlerinin bulunduğu değerlendirilmektedir.

Burada zikredilmesi gereken hususlardan birisi de Berat'da çok sayıda tekkenin bulunmasıdır. Vakfiye ve hurufat kayıtlarına göre bu tekkelerden iki adedi Halvetî, iki adedi Celvetî, iki adedi kadiri tekkesi olup, diğer tekkelerin bağlı bulunduğu tarikat kollarına ait bilgiye ulaşılamamıştır. Bu tekkelerden en önemlisi şehir merkezinde Mangalem mahallesinde Sultan Bayezid Camisi ile Hacı Sinan Medresesi'nin de içerisinde bulunduğu bahçenin doğu kısmında yer alan Şeyh Hasan Halveti Tekkesidir. Semahane giriş kapısı üzerinde bulunan kitabeden anlaşıldığı kadarıyla, yapı H. 1196/M. 1785 yılında Kurt Ahmed Paşa tarafından Celvetî tekkesi olarak yapılmıştır (Kiel, 1990: 62). Kiel, Babinger ve Ekrem Bey Vlora'yı kaynak göstererek tekkenin Şeyh Hasan ve Halveti Tarikatı mensupları için yaptırıldığını yazar. (Uçar,

2017: 529). Dervishi, tekkenin XV. yüzyıl sonunda yapıldığını ancak yıkılarak yerine 1782 yılında Kurt Ahmed Paşa tarafından aynı yere tekrar yapıldığını yazmakta ve H. 1196/M. 1785 yılını kitabe ve süsleme tarihi olarak vermektedir (Uçar, 2017: 529).

Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai'nin halifelerinden olduğu belirtilen Şeyh Bayezid Tekkesinin Bayezid Camii civarında olduğu belgelerde sıkça zikredilmekte olup, bu durum Şeyh Hasan tarafından 15. Yüzyıl sonlarında Halvetî Tekkesi

olarak inşa edilen zaviyenin, Kurt Ahmed Paşa tarafından yeniledikten sonra Celvetî Tekkesi olarak hizmetini ifa ettiği ihtimalini akla getirmektedir ki, tekkenin Celvelilere ait olduğunu belirten kitabe de bunu teyit etmektedir. (Tütüncü, 2017: 135-137). Ayrıca 1242/1826 tarihli Kaplânzâde Süleyman Paşa vakfiyesinde tekkenin Sultan Bayezid Camii civarında olduğunun ve Aziz Mahmud Hüdai Hz. Hulefasından Şeyh Bayezid Tekkesi olarak belirtilmesi ve tekke dervişleri için vakıftan tahsisat yapılması da tekkenin bir Celvetî Tekkesi olduğunu ortaya koymaktadır.

Resim 4. Şeyh Hasan Halvetî Tekkesi.

Ayrıca Şeyh Hasan Halvetî Tekkesi Arnavutluk'ta Osmanlı döneminden günümüze kadar süsleme ve duvar resimleri ile ayakta kalmış nadir eserlerden birisidir. Aynı zamanda tekke içerisindeki süsleme ve bezemeler açısından İstanbul örneklerinden farklı

bir üslup ile yapılmış olup, daha çok Batı Anadolu ve Balkanlar'daki diğer bezeme örnekleri ile teknik ve üslup açısından benzerlikler göstermektedir (Uçar, 2017: 532).

Resim 5. Şeyh Hasan Halvetî Tekkesi tavan süslemelerinden bir detay.

Ayrıca belgelerde eğitim veya dini hizmetlerin yerine getirilmesi amacıyla çok sayıda vâkif tarafından akar, hayrat veya nukut vakıfları kurulduğunu görmekteyiz.

Coğrafi yönleriyle pek mümkün olmasa da, kasabada bulunan şirin evleri ve mahalle yapısı itibarıyla Anadolu'da Safranbolu'yu andıran küçük bir kasaba olan Berat'ın şehirleşmesinde ve önemli bir yerleşim yeri olmasında vakıfların büyük katkısı olmuştur. Günümüzde özellikle Kaleiçi'nde Sultan Bayezid Camii, Kadri Paşa Damadı İbrahim Paşa Mescidi, Osom (Usumi) Nehri kenarında kasabanın ana caddesi konumunda olan güzergâh ile Hisaraltı denen ve Evliya Çelebi'ye göre en meşhurları Muradçelipa, Uzgurlu, Hünkâr, Vakıf, Babakadı, Paşmakçılar, Akmescid, Eskipazar, Güngörmez mahalleleri olmak üzere toplam 30 mahalleden müteşekkil (Kahraman, 2003: 304) olan kasabada bulunan Sultan Bayezid Camii Külliyesi, Hacı Sinan Medresesi, Şeyh Hasan Efendi Halveti Tekkesi, Kaplanzâde İbrahim Paşa Camii, Süleyman Paşa Camii gibi mahallince oldukça meşhur vakıf eserlerin kasabaya ayrı bir görsel güzellik kattığı gibi, şehre dini, iktisadi anlamda büyük katkıları olmuştur.

2.c. Köylerdeki Vakıf Eserleri

Hurufat (ruzname) ve hazine (atik şahsiyet) defterlerindeki kayıtlarına göre 68 adet köyde 73 adet vakıf eser tespit edilmiş olup, bunlardan 64 adedi camii, 6 adedi mescid, 2 adedi tekke ve 1 adedi ise vakıf şeklinde belirtilmekle birlikte akar veya hayratından söz edilmemektedir (Bkz. Tablo 3). Bu köylerden Dogtas köyünde bir mescit bir cami, Drenove ve Korpan köylerinde ise ikişer adet cami olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Köylerden Petderhondi ve Bobrad köylerinde birer tekke bulunduğu anlaşılmakla birlikte tekkelerin hangi tarikat koluna ait olduğu hakkında malumata rastlanılmamıştır. Hurufat kayıtlarında geçen köyler Halil İnalçık tarafından yayınlanan "Sûret-i Defter-i Sancak-i Arvanid" kitabında geçen Berat'a bağlı 122 adet köy ile karşılaştırılmış 30 adedi söz konusu kitapta (İnalçık, 1987: 55-75) yer almakla birlikte diğer 38 köye ait herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. 1311 Numaralı Yanya Salnamesi'ne göre ise Berat'a bağlı 1 nahiye ile 218 köy bağlı bulunmaktadır (Ağanoğlu, 2013: 21). Bu durum muhtemelen yeni yerleşime açılan köyler veya tarihi süreç içerisindeki değişiklik gösteren idari tak-

simattan kaynaklanmaktadır. Diğer köyler ise yöre ağızları ve Osmanlıca okuma kurallarına göre en doğru haliyle okunmaya çalışılmış olup yerel lokalizasyon çalışması yapılmamıştır. Bu köylerle ilgili diğer bir husus ise fetihten sonraki tarihi süreçte iskâna açılan Müslüman köyleri olma ihtimalidir.

Sonuç

Vakfiyeler ve vakıf kayıtları, tabiat olarak kendine has bir güzelliği bulunan Arnavut Belgradı nâm-ı diğer Berat'ın şehirleşmesine katkısını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Zira vakıf eserler bir gerdanlık gibi bu küçük Balkan şehrini donatmıştır. Mimari ve estetik olarak aklı selim, kalb-i selim ve zevk-i selim'in bir tezahürü olarak meydana gelen vakıf eserlerinin şehre ayrı bir ruh kattığı da yadsınamaz bir gerçektir.

Evliya Çelebi Berat'ı tasvire başladığı kısımda Berat için "Der ta'birât-ı sevâd-ı mu'azzam dâr-ı cihâd, ya'nî kal'a-i irem-âbâd, Belgrad-ı hurrem-âbâd" ifadelerini kullanarak şehrin zarafetini ve güzelliğini ortaya koymaktadır (Kahraman, 2003: 299).

Yine Evliya Çelebi, Hisariçini (Kaleiçi) anlatırken, burada 200 civarında hane bulunduğu, ahalisinin çoğunu Hristiyanların oluşturduğu ve Hisar içerisinde bulunan Sultan Bayezid Camii'nin cemaatsiz ve harap olmaya yüz tuttuğu, aşağı hisar kısmının ise nehrin hemen yanında yer aldığından burada ise yetmiş seksen hane ile kazancılar çarşısı ve dükkânların mevcut olduğundan bahseder (Kahraman, 2003: 300). Ancak şehrin varoşunu Usumi nehri kenarında "bağ u gülistanlı, müşebbek bostanlı, müzeyyen, ince ve zarif işçiliği olan kiremit örtülü beş b. adet kargir binalı yedi adet tepelerde saray misali havuzları bulunan konaklar"ın yer aldığı bir yerleşim yeri olarak vafeder (Kahraman, 2003: 300-301).

Bir an için Berat şehrinde Osmanlı vakıf eserleri ve tipik bir Anadolu kasabasını andıran çift katlı Osmanlı dönemi evlerinin olmadığını düşünelim, geriye sadece küçük, izbe bir köyü andıran bir yerleşim yeri kalır. Şehirlere ruh veren şüphesiz şehrin barındırdığı eserlerdir.

Sonuç olarak Osmanlı'nın diğer yerleşim yerlerinde olduğu gibi Berat'ın da şehirleşmesinde vakıfların büyük rolü olduğu görülmektedir. Ayrıca incelememize konu olan vakfiyeler, hazine (atik) kayıtları ve hurufat belgeleri, Berat ve köylerinde çok sayıda vakıf kurulduğunu, bu vakıfların yöre-

nin İslamlaşmasında ve imarında önemli hizmetleri ifa ettiklerini göstermektedir. Bölgede çok sayıda tekkenin bulunması bu hizmetlerin dini ve ruhi yönünü de ortaya koyması açısından oldukça önemlidir.

Bir vakfın ana belgesi konumundaki vakfiyeler haricindeki belgelerin incelenmesi; vakıf akar ve hayratının değişim, dönüşüm, tamir ve genişletme gibi geçirdiği tarihi süreci ortaya koyan belgeler olduğundan, yapılan araştırmaların bir bütün halinde araştırılarak sunulması gerekmektedir.

Bu çalışmada sadece Berat merkezinde kurulan vakıflar ve vakıf eserler incelemeye konu olmuştur; özellikle hurufat ve hazine (atik şahsiyet) kayıtları

Berat'a bağlı çok sayıda köyde mescid, cami, tekke, köprü, türbe gibi hayrat yapılarında bulunduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla köylerde bulunan vakıf ve vakıf eserlerinde çalışılması ve ortaya çıkarılması dini, kültürel ve sosyal tarih açısından büyük öneme sahiptir.

Ayrıca bu tür çalışmalar yapılırken, yerel uzmanlarla birlikte çalışılması yer, mekân, isimlerinin doğru olarak ortaya konulması, Osmanlı dönemindeki idari yapının tam olarak çıkarılması, yerel lokalizasyon çalışmalarının, merkezi arşivlerdeki belgelerin taranması ve belgeye dayalı doğru bilgilerin bilimsel bir şekilde ortaya konularak aktarılması gereklidir.

Kaynaklar

1- Arşiv Kaynakları

VGMA Defter (VGMA, d.): 401, 403, 404, 405, 623, 624, 627, 629, 652/2, 668, 725, 738, 744, 987, 988, 1185, 1206, 1220.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Ağanoğlu, Yıldırım (2013). *Bağcılar'dan Berat'a*. Bağcılar Belediyesi. İstanbul.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (2000). *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Bulgaristan Yunanistan Arnavutluk IV. Kitap*. İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul.

Duka, Ferit (1991). "XV-XVIII. Yüzyıllarda Arnavut Nüfusunun İslamlaşması Süreci Üzerine Gözlemler". *OTAM*. II. Ankara. s. 63-71.

Duka, Ferit (2003). "Osmanlı Döneminde Arnavut Şehri Berat Örneği (16-18. Yüzyıl)". *Rumeli Kültürü*. IV. İstanbul.

Durmuş, Oğuzhan, Rijete Simitçiu (2016). "Arnavutluk Berat Vilâyetinde Yer Adları (Sûret-i Defter-i Sancak-i Arnavid'e Göre)". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*. C. V, s. 91-102.

Giray, Muhteşem (1992). "Berat". *TDVİA*. C. 5. İstanbul. s. 473-475.

İnalçık, Halil (1987). *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Arnavid*. TTK, Ankara.

Kahraman, Seyit Ali vd. (2003). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*. C. 8, Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

Kiel, Machiel, (1990). *Ottoman Architecture in Albania 1385-1912*. IRCICA. İstanbul.

Tütüncü, Mehmet (2017). *Corpus of Ottoman Inscriptions From Albania and Montenegro*. Sota, Haarlem/ Netherlands.

Uçar, Metin, Ruhi Konak (2018). "Berat Şehrinde Osmanlı Döneminden Kalan Duvar Resimli Bir Ev". *The Journal of Academiz Social Science Studies*. S. Number 38, p. 247-257.

Uçar, Metin (2017). "Berat Şeyh Hasan Halveti Tekkesindeki Resimli Bezemeler". *The Journal of Social And Humanities Sciences Research*. S. Number: 4, p. 528-536.

EKLER:**Tablo-1. Vakfiyesi Tespit Edilen Vakıflar**

No	Vakıf Adı	Tarih	Hayrat	Akar
1	Salih Bey b. Hasan Paşa (VGMA, d. 623: 272)	6 Receb 1090/ 13 Ağustos 1679	Muradçelebi Mahallesinde Amcası Hüseyin Paşa'nın camisinin kible tarafında eşi Ayşe Hanım'la birlikte yaptırdığı on oda, bir dersane ve bir adet Dârulkurra olan bir Medrese	80.000 akçe
2	Ayşe Hatun b. Mahmud Paşa (VGMA, d. 623: 292)	6 Receb 1090/ 13 Ağustos 1679	On oda, bir dersane ve bir adet Dârulkurra olan bir Medrese	100.000 akçe
3	Halvetiyye Şeyhi Musa b. Ali (VGMA, d. 624: 234)	Evâil-i Zilhicce 1103/ 14-23 Ağustos 1692	Karakasım Mahallesinde üç oda ve bir semahhâne olan tekke (Halvetiyye Tekkesi)	
4	Uzun İmam Hasan Efendi (VGMA, d. 624: 282)	5 Receb 1105/ 2 Mart 1694	Mandal Mehmed Bey mahallesinde bir mescid	Mescidin yanında bir adet bahçe
5	Ayşe Hatun b. Mehmed Paşa (VGMA, d. 623: 300)	24 Zilkade 1112/2 Mayıs 1701	Hüseyin Paşa Camii Haricinde Dârulkurrâ	75.000 akçe
6	Hüseyin Paşa b. Kaplan Paşa (VGMA, d. 623: 300)	10 Cemâziyelâhir 1121/18/07/1709	Cami-i Atik Mahallesinde Celvetiyye Zaviyesi ve Mektep	Arnavut Belgradında 18 adet dükkan, Malakas Nahiyesi Bovan köyünde değirmen, 40.000 akçe
7	Hüseyin Paşa b. Kaplan Paşa (VGMA, d. 987: 283)	Evâhir-i Cemâziyelâhir 1121/27-Ağustos-5 Eylül 1709	Cami-i Atik Mahallesinde Halvetiyye Zaviyesi ve Mektep	Malakas Nahiyesi Bodi köyünde çatlı değirmen
8	Ali Bey b. Mehmed Bey(Maçobeyzâde) (VGMA, d. 623: 134)	Gurre-i Receb 1123/15 Ağustos 1711	Kadiri Tekkesi olarak kullanılmak üzere Atik (Babakadı) Mahallesinde üç oda, bir semahhâne, bir mutfak, tuvalet, su ve havlusu bulunan bir menzil.	
9	Mehmed Efendi b. Yakub (VGMA, d. 623: 239)	Evâil-i Cemâziyelevvel 1129/13-22 Nisan 1717		40.000 akçe (Paranın geliri Hüseyin Paşa Camii Hatibi görevi için sarf olunacaktır).
10	Derviş İsmail Paşa b. Mahmud Paşa	Receb 1161/Haziran-Temmuz 1748	Mahmut Paşa'nın yaptırdığı caminin yanında zaviye (Celvetiyye Zaviyesi). On adet derviş odası. (Zaviye'de şeyh efendi, dervişler, gelip geçen misafirler kalacaklardır). Annaşi Rabia Hatun'un yaptırdığı medresenin, Akçahisar'da Sarı Saltuk Türbedarı giderlerine sarf olunacaktır.	Arnavud Belgradda çok sayıda değirmen ve civar köylerinde çiftlikler, çiftlik evleri, yurt yerleri, bağ, bahçe, bostan. 20.000 kuruş.

11	Hatice b. Mehmed Paşa (İsmail Paşa Zevcesi) (VGMA, d. 738: 31)	Muharrem 1162/ Aralık-Ocak 1748- 1749	İsmail Paşa'nın yaptırdığı zaviyenin avlusunda kütüphane.	Arnavud Belgrad'ın bazı köyleri, Avlonya ve civarında Esgervâtime ve Radmi ve Cevherine ve Meşe ve Puşkupi ve Silince ve Topoluca ve Tokat ve Zanşib ve Levike ve Kamanıçe ve Pelçe ve Gola ve Mağnat köylerinde çok sayıda çiftlik, mera, çiftlik evi, anbar ve bahçeler, bostanlar, zeytin ağaçları ve 2966 koyun.
12	Silahdar Mehmed Ağa b. Hüseyin (VGMA, d. 627: 266)	1175/1762	Güngörmez Mahallesinde Zaviye/Tekke (Halvetiyye Tekkesi), Mahalledeki Mescidin tamiri, Kirdun köyü kaldırımı tamiri. -Vakfiyede Muallimhane geçmemekte ancak diğer vakıf belgelerinde muallimhanesi olduğu kayıtlıdır (VGMA, d. 668: 235). Es-Seyyid İbrahim Paşa Kethüdası Mehmed Ağa b. Hüseyin Vakfı (Değirmen, Zeytin Ağacı ve Bağ Vakfı) (VGMA d. 725: 323)	Rosguç Köyü sınırında Bala adlı bir çatı altındaki iki göz değirmen,
13	İbrahim Paşa b. Mehmed Paşa (Kaplanpaşazâde) (VGMA, d. 744: 10)	Evâhir-i Rebîulevvel 1212/12-21 Eylül 1797	-Kale içinde kendi yaptırdığı caminin masrafları ve görevli giderleri -Fatih Sultan Mehmet ve Akmesscidin tamiri. -Şeyh Bayezid, Şeyh Mustafa Karabaş ve Hüseyin Paşa Tekkeleri fukaraları için Ramazan ayında yemek bedeli. -Ceramıus Camii ve camiye giden kaldırımların tamiri. -Muhtelif yerlerde kaldırım tamiri, -Mekke ve Medine'ye surre gönderilmesi.	Osum ve Vilaşte (Vilabişte) nehirleri üzerinde Vetrik köyünde üç gözlü değirmen, Vekuç köyünde üç gözlü değirmen ve müstemilatları, Voyvodalar denen yerde bir dükkan
14	İbrahim Paşa b. Mehmed Paşa (Kaplanpaşazâde) (VGMA, d. 629: 675)	Evâsıt-ı Zilhicce 1217/13-22 Nisan 1803	-Akköprü mahallesinde bulunan medrese öğrencileri ve Kadiri Tekkesi fukarası ve tekkenin tamiri. -Mahmud Paşa Camii görevli giderleri -Muratçelebi Mahallesinde Hüseyin Paşa Camii tamiri, Hüseyin Paşa Tekkesi fukarası, -Akköprü Mahallesindeki saatin tamiri. -Vlayište kenarında Sarayköprüsü civarındaki kaldırımların tamiri, Yukarıpazar'da Mahmutpaşa Validesinin yaptırdığı caminin tamiri, -Doştık köyünde yaptırdığı caminin tamiri ve görevli giderleri	Akköprü mahallesinde Vlayište nehriyle dönen iki göz değirmen dört adet pirinç havanı ve dört adet enfiye havanı.
15	es-Seyyid Süleyman Paşa b. İbrahim Paşa (VGMA, d. 987: 141)	Evâsıt-ı Rebîulevvel 1242/12-22 Ekim 1826	-Değirmenleri geliri Bayezid Han Camii civarında Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdai halifelerinden Şeyh Bayezid Tekkesi tamiri, görevli giderleri ve dervişanın yeme içme masraflarına sarf olunacaktır.	Osum ve Zagoriye nehri üzerindeki dört göz değirmen.

Berat (Arnavud Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme

16	es-Seyyid Süleyman Paşa b. İbrahim Paşa (VGMA, d. 988: 147)	Evâsıt-ı Rebîulevvel 1242/ 12-22 Ekim 1826	Değirmenlerin geliri Berat'da Babakadı mahallesinde babasının yaptırdığı kendisinin yeniden tamir ederek ihya eylediği caminin bakım onarım ve görevli giderleri için sarf olunacaktır.	Arnavud Belgradı'na tabi Molla Kadızade Nahiyesinde Ferayıs köyünde Kanbaha nehri üzerinde iki göz değirmen.
17	Şeyh Mustafa Efendi b. Ali (VGMA, d. 988: 97)	22 Şevval 1285/5 Şubat 1869	Vakfedilen paranın neması Berat'a bağlı Timurince nahiyesi Şemizrek/Hemizrek-i Bâlâ köyünde Kontepesi adlı mahalde bulunan Şeyh Abbas kabri üzerine inşa eylediği türbe ile yanında yaptırdığı üç odalı zaviye/tekkenin masrafları ve dervişlerin ve müslüman fakirlerin yeme içme giderlerine sarf olacaktır.	4000 kuruş

Tablo 2. Vakfiyesine Ulaşılmayan Vakıflar

Sıra No	Vakfın (Vakıf Hayrat Eserin) Adı	Bulunduğu Mahalle
1	Şeyh Bayezid Efendi Zaviyesi (Celvetiyye Zaviyesi) (VGMA, d. 725: 314, 328)	Uzгурzâde Ahmed Mahallesi
2	Azize b. Murad Bey Zaviyesi Vakfı (VGMA, d. 725: 314, 327)	Muradçelebi Mahallesi
3	Hacı Mehmed Zaviyesi Vakfı (VGMA, d. 725: 329)	
4	Şeyh Abdi Tekkesi (VGMA, d. 1185: 435)	Muradçelebi Mahallesi
5	Karakasım Mahallesi Camii yanında Halvetiyye Tekkesi (VGMA, d. 1185: 437) (Tamamen harap olan Karakasım Mahallesi Camii Zübeyr b. Feyzi tarafından yeniden yapılmış ve minber konularak cami olmuştur (VGMA, d. 1185: 443).)	Karakasım Mahallesi
6	Mahmud Paşa b. Hüseyin Paşa Camii ve Eşi Rabia Hanım Medresesi (VGMA, d. 652/2: 81)	Vlayışte Mahallesi
7	el-Hâc Sinan Mahallesinde Mekteb (Mektep için Murad Ağa Zevcesi nakit para vakfetmiştir (VGMA, d. 1185: 433).) Ashâb-ı Hayrâtın bina eylediği medrese (VGMA, d. 1185: 441)	el-Hâc Sinan Mahallesi
8	Yeni Mekteb (Hacı Ali Bey bina etmiştir ve mektep için nakit para vakfetmiştir (VGMA, d. 1185: 435)	Atik Mahallesi
9	Sultan Bayezid Camii (VGMA, d. 403: 102) (Cami Mehmed Reşid Paşa tarafından tamir edilmiştir (VGMA, Def. 1185: 444)	
10	Akmescid Mahallesi Mescidi Vakfı (VGMA, d. 725: 321)	Akmescit Mahallesi
11	Uzгурzâde Ahmed Bey Camii Vakfı (VGMA, d. 725: 321) (Kurşunlu Camii (VGMA, Def. 1185: 434) Uzгурzâde Ahmed Bey Dekâkin Vakfı (VGMA, d. 403: 247) Uzгурzâde Ahmed Bey Tekkesi (Kurşunlu Camii Yanında (VGMA, d. 403: 248) Uzгурzâde (İzгурzâde) Ahmed Bey Mektebi (VGMA, d. 1185: 436)	Uzгурzâde Mahallesi
12	Delibiga Camii Vakfı (VGMA, d. 725: 324; d. 403: 98)	
13	Pabuççu (VGMA, d. 1185, 442) el-Hâc Süleyman Camii (VGMA, d. 725: 328) (Hurufat kaydında cami yanında Halveti Tekkesi olduğu kayıtlıdır (VGMA, d. 1185: 438, 442). Hacı Sinan Camii (VGMA, d. 725: 330), Pabûcî el-Hac Sinan Camii (VGMA, d. 1185: 442)	Pabuççular Mahallesi
14	Hüseyin Kâle Mescidi (VGMA, d. 725: 329)	Aynı mahalle
15	Baba Kadı Camii (VGMA, d. 725: 329) (İbrahim Paşa Camii (VGMA, d. 1185: 442))	
16	el-Hâc Yusuf Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Babakadı Mahallesi
17	Tireli Alaeddin Mescidi (VGMA, d. 725: 329)	Kalenin alt tarafında

Mevlüt Çam

18	Kadripaşa Damadı İbrahim Paşa Mescidi (VGMA, d. 1185: 439)	Kale derununda
19	Koca Alaybeyi Camii (VGMA, d. 725: 330)	Güngörmez Mahallesi
20	Mandal Mehmed Bey Camii (VGMA, d. 725: 330)	
21	el-Hâc Veli Vakfı (VGMA, d. 725: 330)	Kale altında Hasan Ağa Mahallesi
22	Kocakasım Mahallesi Aşağı Camii (VGMA, d. 405: 8)	Kocakasım Mahallesi
23	Karaali Bey Mahallesi Mescidi (VGMA, d. 1185: 434, 436)	Karaali Bey Mahallesi
24	Akköprü Mevkiinde Mescid (VGMA, d. 1185: 436)	Akköprü Mevkisi
25	Kovânizâde Mehmed Efendi Eğitim için nüktü vakfı (İzğurzâde Ahmed Bey Camisinde (VGMA, d. 1185: 439)	
26	Debbağlar (Dericiler) Esnafı Cami ve Mektebi (VGMA, d. 1185: 439)	Debbağlar Mahallesi
27	Vakıf Mahallesi Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Vakıf Mahallesi
28	Mustafa Çelebi Mescidi ve Nükudu Vakfı (VGMA, d. 1185: 441)	Muradçelebi Mahallesi
29	Hüseyin Gürâni Camii (VGMA, d. 1185: 442)	Mahkeme yanında

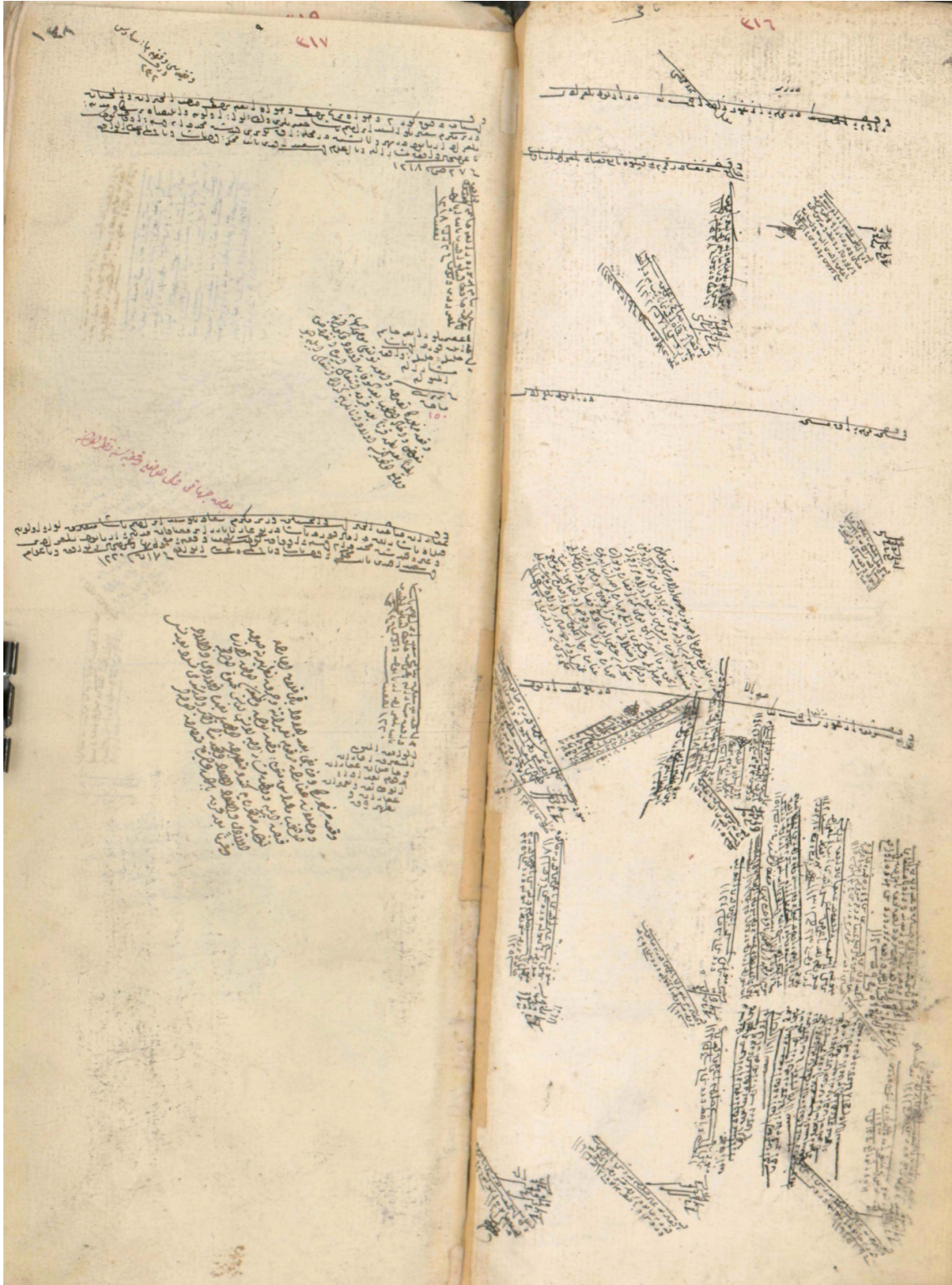
Tablo 3. Köylerdeki Vakıf Eserleri

Sıra No	Vakfın (Vakıf Eserin) Adı	Bulunduğu Köy.
1	Fatma Hatun Mescidi (VGMA, d. 725: 328)	Dogtas (Doğtas) Köyü
2	Doğnas Köyü Camii (VGMA, d. 403: 243)	Dogtas (Doğtas) Köyü
3	Murad b. Aldulaziz Camii (VGMA, d. 401: 310)	Veriştas Köyü
4	Timur b. Süleyman Mescidi (VGMA, d. 725: 326)	Avanbilan Köyü
5	Urşun (Urşova) Köyü Camii (VGMA, d. 403: 224)	Urşun (Urşova) Köyü
6	Penderhundiye Köyü Camii (VGMA, d. 403: 247)	Penderhundiye Köyü (Berat)
7	Petderhondi Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Penderhundiye Köyü (Berat)
8	Penderhundiye Köyünde Zaviye/Tekke (VGMA, d. 1185: 438)	Penderhundiye Köyü (Berat)
9	Korican (Gorican) Köyü Camii (VGMA, d. 404: 124)	Korican (Gorican) Köyü (Berat)
10	Mustafa Çavuş Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Lparzam Köyü
11	el-Hac Süleyman Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Mallakas Köyü
12	Kırmeder Köyü Mezarlık Mevkii Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Kırmeder Köyü
13	Radostine Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Malakas Nahiyesi Radostine Köyü
14	Çukadar Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Malakas Nahiyesi Permür Köyü
15	Velogoşte Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 432)	Velogoşte Köyü
16	Drenove Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Drenove Köyü (Berat)
17	Ali Efendi Camii (VGMA, d. 1185: 433)	Drenove Köyü (Berat)
18	Ayşe b. Hüseyin Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Klos Köyü (Elbasan)
19	Bobrad Köyünde Tekke (VGMA, d. 1185: 431)	Bobrad Köyü
20	Hlamerzi Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Hlamerzi Köyü (Berat)
21	Istruman (Istkruban) Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 431)	Istruman (Istkruban) Köyü
22	Karatar Köyü Kalıs Mahallesi Camii (VGMA, d. 1185: 432)	Karatar Köyü
23	Kreştani (Kreştan) Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 432)	Kreştani (Kreştan) Köyü
24	Muhammed Ağa Camii (VGMA, d. 1185: 433)	Tayışdod Köyü
25	Asmoran Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 433)	Asmoran Köyü
26	Behiroş Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 433)	Mallahaster Nahiyesi Behiroş Köyü
27	Abdullatif Camii (VGMA, d. 1185: 433)	Kuryani (Goran) Köyü
28	Lokoli (Lokoloni) Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 434)	Lokoli (Lokoloni) Köyü
29	Apas Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 434)	Apas Köyü
30	Kamçişte Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 434)	Kamçişte Köyü
31	Muhammed Efendi Camii (VGMA, d. 1185: 434)	Pelaska Köyü
32	İslam Ağa Mescidi (VGMA, d. 1185: 435)	Mempas Köyü
33	Hasan b. Haydar Mescidi (VGMA, d. 1185: 435)	Pişova Köyü

Berat (Arnavud Belgradı) Vakıfları Üzerine Bir Değerlendirme

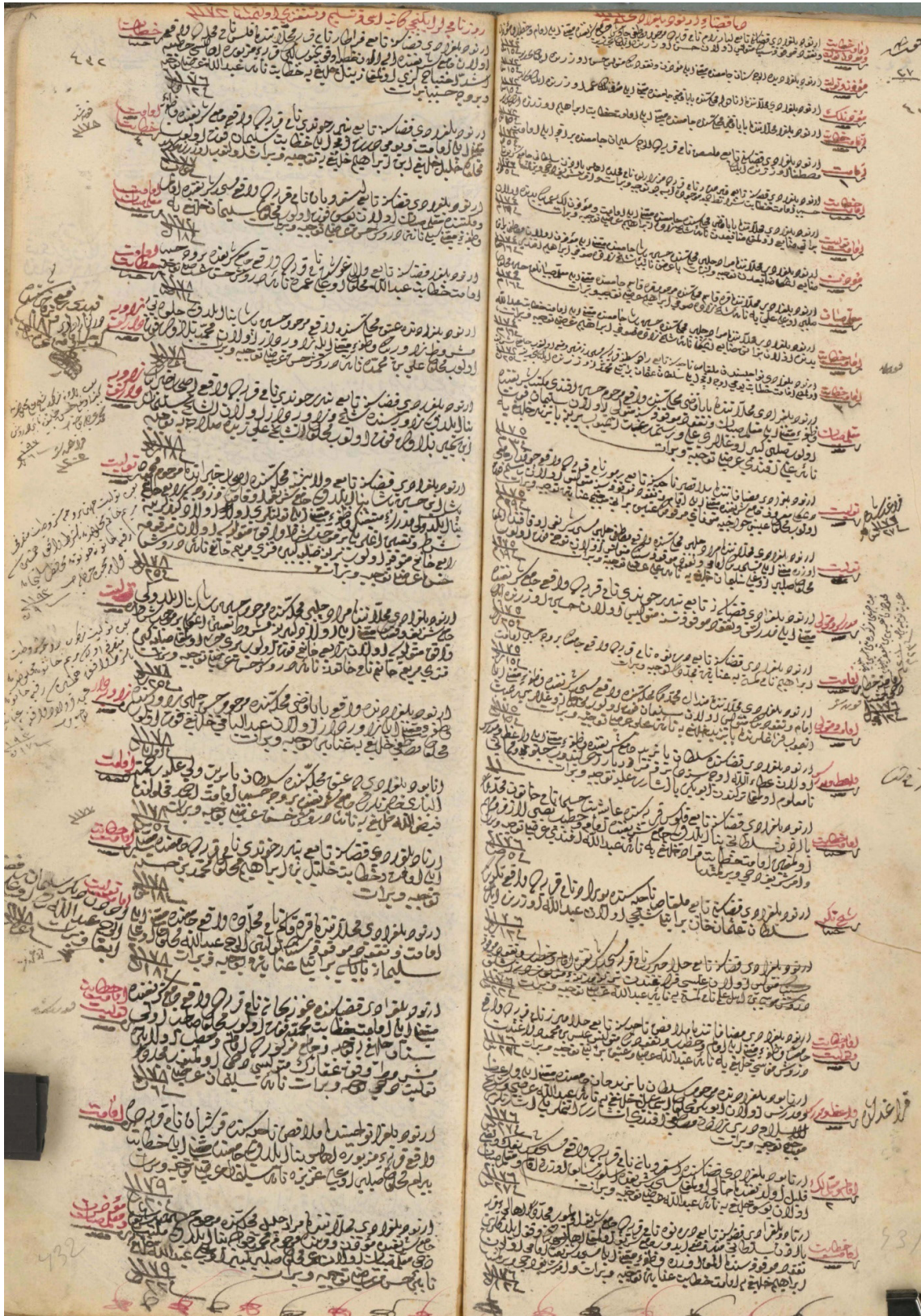
33	Kerakar Köyü Mescidi (VGMA, d. 1185: 435)	Kerakar Köyü
34	Pistrovic köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Pistrovic Köyü
35	Ayşe Hatun Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Bahtuş köyü
36	Velisuka Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Velisuga Köyü
37	Zekeriyya Efendi Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Taman Köyü
38	Panahogaz Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Panahogaz Köyü
39	Karayis Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Karayis Köyü
40	Hüseyin Hoca Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Koserni (Koserani) Köyü
41	Baliş Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Baliş Köyü
42	Gerbesi Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 436)	Gerbesi Köyü
43	Hamce (Hamice) Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 437)	Hamce (Hamice) Köyü
44	Rumes (Ravems) Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 437)	Rumes (Ravems) Köyü
45	Mehmed b. Hasan Camii (VGMA, d. 1185: 437)	Bobza Köyü
46	Fovan Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 437)	Fovan Köyü
47	Derviş Hüseyin Camii (VGMA, d. 1185: 438)	Kraşnik Köyü
48	Hasan b. Memişah Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Kreştani (Kreştan) Köyü Orta mahallesi
49	Logab Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Logab (Logap) köyü
50	Cafer Paşa Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Korpan Köyü
51	Sinan Hoca Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Korpan Köyü
52	Çurakan Köyü Şeyhhan (Şeyhhak) Mahallesi Camii (VGMA, d. 1185: 439)	Çurakan Köyü Şeyhhan Mahallesi
53	Muhtar Memi Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Karpona Köyü
54	Süleyman Yeniçeri Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Velişte Köyü
55	Felehte Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Felehte Köyü
56	Jupac Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Jupac Köyü
57	Periştan Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Periştan Köyü
58	Davutoğulları Mustafa ve Abdurrahman Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Kruşove Köyü
59	Markılc Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Markılc köyü
60	Çavuş velidi Kaplan Camii (VGMA, d. 1185: 440)	Drenitas Köyü
61	Drenitas Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 442)	Drenitas Köyü
62	Murad Çelebi Mehmed b. İbrahim Camii (VGMA, d. 1185: 441)	Yalparza Köyü
63	Bahtal Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 441)	Bahtal Köyü
64	Kuçe Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 441)	Kuçe Köyü
65	Cafer Sadık velidi Süleyman Camii (VGMA, d. 1185: 441)	Seliçika Köyü
66	Andernoviçe Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 441)	Andernoviçe Köyü
67	Pojris Köyü Camii (VGMA, d. 1185: 442)	Malakas-ı Zır Nahiyesi Pojris Köyü
68	Mustafa Subaşı Camii (VGMA, d. 1185: 442)	Mimarbaşı Çiftlikleri köylerinden Kızam (Kıjam) Köyünde
69	Receb Ağa Camii (VGMA, d. 1206: 233)	Doraklık (Dorak) Köyü
70	Beris Köyü Mescidi (VGMA, d. 1220: 126)	Malkas Nahiyesi Beris Köyü
71	Ali Zora Camii (VGMA, d. 1220: 126)	Kıyak (Kayak) Köyü
72	Çirnoklave (Çirakof) Köyü Camii (VGMA, d. 1220: 126)	Çirnoklave Köyü
73	Sinan Efendi Vakfı (VGMA, d. 1185: 438)	Raşnik (Rojnik) Köyünde Abdusselam Çiftliği yanındaki kuyunun tamiri için aynı köyde bahçesini vakfetmesi

Belge 1. Arnavut Belgradı (Berat) Vakıflarına ait Hazine (Atik) kayıtları

Belge.2 Arnavud Belgradı (Berat) Vakıflarına ait Hurufat kayıtları

Osmanlı Sonrası Bosna Hersek'te Para Vakıfları

Rahman Ademi*

Öz

Saraybosna başta olmak üzere Gornji Vakuf, Donji Vakuf, Varcar Vakuf gibi yerleşim birimlerin, vakıflar sayesinde şehir haline geldikleri malumdur. Para vakıfları ise üretim ve ticareti destekleyerek ekonominin sağlıklı ve verimli olmasına katkıda bulunmuşlardır. Osmanlı idaresi sonrası Bosna-Hersek Müslümanlarının yaşadıkları maddî ve manevî sarsıntının atlatılması noktasında vakıfların çok önemli bir rol oynadıkları görülmüştür. Nitekim Avusturya-Macaristan imparatorluğunun Bosna'yı işgali başlangıcında, yeni idare ile Bosnalı Müslümanlar arasındaki en büyük mücadele bu alanda olmuştur. Zira Avusturya-Macaristan idaresi vakıfların Müslümanlar için hayatî önemini anlamış ve özellikle bu kurumu zayıflatarak yok etmeye çalışmıştır. Zira Müslümanların dinî, sosyal, ekonomik ve eğitim durumu tamamıyla vakıflara bağlı olduğu açıktı. Bu sebepten dolayı Müslümanların direnişi vakıf kurumu ekseninde olmuştur. Halkın bu zorlu şartlarda mevcut vakıflara sahip çıkmaya çalışmakla birlikte, yeni vakıflar kurarak konuyu canlı tutmaya gayret etmiştir. Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan vakfiyelere göre 1878-1940 yılları arasında Bosna-Hersek'te kurulan vakfın sayısı 488 olmuştur. Bu rakam, halkın vakıflara sahip çıktığını açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı sonrası, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek, vakıf, para vakıfları.

Cash Waqfs in Bosnia Herzegovina

Abstract

It is known that settlements such as Gornji Vakuf, Donji Vakuf and Varcar Vakuf and especially Sarajevo, have become cities thanks to the waqfs. Cash waqfs helped the economy to be healthy and efficient by supporting production and commerce. It has been seen that the waqfs have played a very important role in order to overcome the material and spiritual depressions experienced by the Muslims of Bosnia and Herzegovina. In fact, at the beginning of the occupation of the Austro-Hungarian Empire in Bosnia, the greatest struggle between the new administration and Bosnian Muslims was in this area of waqfs. Because the Austrian-Hungarian administration understood the vital importance of waqfs for Muslims and tried to destroy this institution by weakening them. It was clear that the religious, social, economic and educational status of the Muslims was entirely dependent on the waqfs. For this reason, the resistance of Muslims was focused particularly on the protection of the institutions of waqf. Although the people tried to protect the existing waqfs in these difficult conditions, they tried to keep the issue alive by establishing new waqfs. The number of waqfs established in Bosnia and Herzegovina between 1878 and 1940 was 488 according to the waqfiyya of the Sarajevo Gazi Husrev Beg Library. This number clearly demonstrates that the people embraced the waqfs.

Keywords: After Ottomans, Austria-Hungary, Bosnia and Herzegovina, waqf, money waqfs.

* Doç.Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi; Ankara-Türkiye; ademirahman@yahoo.com

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Bosna-Hersek Vakıflar Müdürlüğü arasında 19 Mayıs 2010 tarihinde imzalanan protokolle, Osmanlı dönemini kapsamak kaydıyla arşivlerde bulunan vakfiye ve diğer vakıf belgelerinin tasnif ve değerlendirme projesi gerçekleştirilmiş ve bu faaliyetin sonunda beş ciltlik bir kitap yayınlanmıştır. Bu projenin yürütülmesi esnasında Osmanlı sonrası dönemde de Bosna-Hersek'te, nukûd (para) vakfı dâhil olmak üzere çok sayıda gayrimenkul vakfının kurulduğu tespit edilmiştir.

Bosna-Hersek devletinin yakın zamanlarda geçirdiği sıkıntılı, savaş ve kargaşa dolu yıllarda çok sayıda Osmanlı eseri ve aynı zamanda vakıf malı olan cami, köprü gibi sanat eserleri ile beraber çok değerli kitap, el yazması ve arşiv belgeleri yok edilmiştir. Sırp ve Hırvatlar tarafından gerçekleştirilen bu insan ve kültür soykırımına karşın, uluslararası kurum ve kuruluşlar durumun seyircisi kalmışlardır. Osmanlı döneminden kalan yazılı eserleri koruyan ve 1537 yılında Saraybosna'nın ikinci kurucusu olarak telakki edilen Gazi Hüsrev Bey tarafından kurulan Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, eserlerin yakılıp yok edilmemesi için savaş sırasında defalarca yer değiştirerek taşınmıştır. Bu sayede sahip olduğu değerli eserler korunabilmiştir. Şarkiyat Enstitüsü içinde ve diğer başka binalarda bulunan değerli el yazması eserler ve arşiv belgelerin çoğu maalesef korunamamıştır.

Bu çalışmanın konusu, günümüzde Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi içinde bulunan, Osmanlı sonrası dönemde yazılan vakfiyelerdir. Söz konusu vakfiyelerin değerlendirilmesi ile Bosna-Hersek'te günümüze kadar devam eden vakıf anlayışının serencamını daha iyi anlamak mümkün olacaktır. Aynı zamanda, söz konusu kütüphanede arşivlenen vakfiyeler sayesinde Bosna-Hersek'te bulunan vakfiyelerin, Boşnakça yazılmış olsalar bile, Osmanlı vakfiyelerinin usul ve üslubunu koruduğu açıkça görülmektedir. Öte taraftan Saraybosna şehri ve Bosna Müslümanları açısından tarihlerinin en zor dönemlerinden biri olan 1910-1945 yılları arasındaki devrede, maruz kaldıkları sıkıntıların giderilmesine vakıfların büyük katkısı olduğu da açıktır.

Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılan hukuki tartışmalar ve Şeyhülislam Ebu Suûd Efendi'nin verdiği fetva sonrası Osmanlı topraklarında, akar

vakıfları ile beraber para vakıfları da kurulmaya başladı. Bu dönemde ve sonrasında Rumeli taraflarında çok sayıda para vakfı kurulmuş; bölgenin ekonomisine ve sosyal-dinî hayatına büyük katkı sağlamıştır. Para vakıflarından elde edilen gelirler, başta camiler olmak üzere, mescit, tekke ve mektep çalışanları ile öğrencilerine destek olarak kullanılmıştır. Özellikle vakıflar konusunda, 16. ve 17. yüzyıllar Bosna-Hersek'in "altın dönemi" olarak zikredilmektedir. Bu devirde sadece vakıfların sayısı artmamış, genel olarak Bosna-Hersek'te kalkınma ve refah en üst seviyelere çıkmıştır. Cami, mektep, medrese, köprü, hamam, han, değirmen, fırın ve dükkân gibi akar ve hayrat vakfeden zenginlerle beraber nispeten fakir olan kimseler de bu alanda faaliyet göstererek kuyuların kazılması, yol ve çeşmelerin inşası, meyve ağaçlarının aşılması gibi hayrî işlerde görev almışlardır. Vakıflar sayesinde hayırda yarışmak, toplumun tüm katmanları arasında takdir edilen bir gayret olarak yaygınlaşmıştır (<http://vakuf.ba>).

Bosna-Hersek'te vakıflarla ilgili ilk resmi kaydın, 1540 tarihli 211 Numaralı Tapu Defteri'nde tespit edildiği iddia ediliyor ise de, (Mahmutović, 2007: 27) buradaki ilk vakıflarla ilgili bilgilere 1530, 1540, 1570 yıllarındaki tapu tahrir defterlerinde de rastlamak mümkündür. En büyük ve en bilinen vakıflar ise 15. ve 16. yüzyıllarda kurulmuştur (Zlatar, 2011: 19-20). Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Bosna-Hersek'teki vakıflar, idarenin tam koruması altındaydı. 1878 yılındaki Berlin Kongresi sonrasında fiilen, 5 Ekim 1908 tarihinde ise hukuken Avusturya-Macaristan imparatorluğunun bir parçası haline getirilen Bosna-Hersek, buradaki tüm dinî kurumlar ile beraber vakıflar da zorlu bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Aslında İmparatorluk'un, uluslararası hukuka uygun olarak mevcut durumu koruması gerekiyordu (Durmuşeviç, 2011: 113). Ancak bu Hıristiyan devletin vakıf işlerine karışması Müslümanlar nezdinde büyük rahatsızlığa sebebiyet vermiştir. Hatta Müslüman Boşnaklar, "Muhammed'in pis dini" sebebiyle gerilemeye mahkûm ve bunun için Hıristiyanlaştırma tehdidiyle karşı karşıya kalmışlardır (Feyziç –Çengiş, 2011 : 107). Bu tür sözlü ve yazılı tehditlerle birlikte vakıflar ve vakıf malları gasp edilmeye devam etti. Mesela bir mezarlığın parka dönüştürülmesi büyük bir tepkiye sebep olmuştu (Durmuşeviç, 2011: 115). Osmanlı Devleti ile Avusturya-Macaristan arasında konuyla ilgili yapılan görüşme ve

anlaşmalar fazla bir iyileşme sağlayamadı (Salkıç, 2011: 28-29). 21 Nisan 1879 tarihinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşmada (Avusturya-Macaristan) idare(s)i "... Müslümanların şerefine, adetlerine, dini ve bireysel özgürlüklerine ve mallarına herhangi bir zararın gelmemesi için" azami gayret gösterecektir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Müslümanların vakıflar idaresine, şer'î mahkemeler ve eğitim alanında düzenlemeler yapmıştır. Dahası, idare, vakıfların Müslümanlar için ne derece önemli olduğunu görerek, vakıfları kontrol etmekle, vakıf gelirlerinden maaş alan din görevlilerini istediği gibi yönlendirmek imkânına sahip olacağını biliyordu (Popovic, 1995: 200-201). 1884 yılında Bosna-Hersek'in ilk reisü'l-ulema'sı olan Mustafa Hilmi Hacıomeroviç'in vakıfların ancak şeklen idarecisi konumunda idi. Gerçek idareci hükümet adına İstvan Kassay idi (Durmişeviç, 2011: 113). Bu duruma karşı Boşnak Müslümanlar itiraz ederek, din ve vakıf gibi hususlarla alakalı özerklik talep etmişlerdir. 1909 yılında bu çabalar sonuç vermiş ve *Bosna-Hersek İslam Din ve Vakıf-Maarif İşlerinin Özerkliği Nizamnamesi* yayınlanmıştır (Furat, 2013: 82). Tabiidir ki bu nizamname, vakıflarla birlikte Müslümanların sorunlarına tam olarak çözüm getirememiştir. Avusturya-Macaristan döneminde vakıf mallarına verilen zarar, Müslümanları imparatora gönderdiği çok sayıda mektupta dile getirilmiştir. Bu mektuplardan birinde, Foynica'ya bağlı Grojdani köyünde Katoliklerin vakıf arazisini gasp ettikleri, hükümetin, Vişegrad Sokollu Mehmed Paşa köprüsü yanındaki mezarlığı yıkıp taş ocağı kurduğu, mezar taşlarının kırılıp yolda çakıl yerine kullanıldığı, Çayniçe'de gayrimüslimlerin mezarlık arazisi üzerine evler inşa etmelerine müsaade edildiği, Mostar'daki Lakişiç mezarlığı üzerine tren istasyonu ve sair binaların inşa edildiği, Mostar'da Zahum mahallesi mezarlığı, Katolik bir papazın şahsi bahçeye çevirdiği, Mostar'ın başka bir yerinde mezarlık üzerinden yol yapıldığı, Banja Luka'da Müslüman mezarlık gezi parkı ve içinde kamuya açık bir tuvaletin inşa edildiği ifade edilmiştir (Durmişeviç, 2011: 118). Böylece her biri vakıf olan mezarlıklar üzerine, isteyen istediğini inşa eder hale gelmiştir. Vakıf mallarına karşı olumsuz tutum Sosyalist Yugoslavya döneminde

de devam etmiştir.¹

I. Dünya Harbi sonrasında kurulan başlangıçta Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, 1929 yılından sonra ise Yugoslavya Krallığı idaresi, vakıflar için sıkıntılı dönemin devamı olmuştur. Mehmed Cemaludin Çauşeviç² bu sıkıntılı zamanlarda vakıf kurumunun yeniden teşkilatlanması ve etkisinin güçlendirerek arttırılması için çaba sarf etmiştir (Kariç, 2011: 51). Ancak bu çabanın sonuçsuz kaldığı görülmüştür. Bu dönemde "toprak reformu" adı altında Müslüman beylerin sahip oldukları 1.175.305 hektarlık toprak ile vakıf arazisi özellikle Sırp köylülere dağıtılmıştır. Hatta Bosnalı beylerin bir kısmı bu esnada öldürülmüştür (Durmişeviç, 2011: 120).

Osmanlı sonrası Bosna-Hersek Müslümanları çok büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardır. Gerek Avusturya-Macaristan idaresi, gerekse Krallık Yugoslavya ve Sosyalist Yugoslavya dönemlerinde, çeşitli bahaneler ileri sürülerek şahsi mallar ve hatta kurumsal olarak cami ve tekkelere ait olan mal ve mülkler devlet ve bazen de şahıslar tarafından gasp edilmiştir. Bu esnada, ileri gelen ve nispeten zengin olanlar 1913 yılında, bir tür vakıf olan "Merhamet" derneğini kurarak gittikçe fakirleşen Müslümanlara destek olmaya çalışmışlardır. Baskılara ve olumsuz hayat şartlarına dayanamayan çok sayıda Boşnak Türkiye'ye göç etmiştir.

Saraybosna Gazi Hüsrev Bey kütüphanesinde bulunan vakıf belgelerine göre Krallık Yugoslavya döneminde kurulan vakıfların büyük çoğunluğu akar vakıftır. Para vakfı olarak kurulanlar daha çok I. Dünya Harbi dönemine kadar tesis edilmiştir. I. Dünya Harbi sonrasında, yirmi sene zarfında kurulan yüz doksan vakıftan sadece altısı para vakfı veya hem akar hem de para vakfı hüviyetini taşımaktadır. Bu vakfiyelerin özelliği klasik para vakıflarından farklı olarak ya istirbâh edilmemeleri veyahut ribhin kaç olduğunun zikredilmemesidir. Zira paranın esnafa borç olarak değil, bankalara vadeli olarak yatırıldığı anlaşılmaktadır. Bu husus,

1 Bu esnada sadece Saraybosna'da 24 cami yıkılmıştır. 204.000 metrekairelik Müslümanlara ait mezarlıklar tahrip edilmiş, vakıflara ait toplamda 2571 metrekairelik dükkânlar yıkılmıştır. Aynı şekilde vakıflara ait 103 707 metrekairelik ev ve arsa yıkılmış, yine vakıflara ait 536 023 metrekairelik bağ, bahçe, tarla ve benzer arazi millileştirilerek el konulmuştur. Bkz. Nijazija Koştovic, *Sarajevo izmedju dobrotvorstva i zla, El-Kalem*, Sarajevo 1995.)

2 Bosna-Hersek'in reisü'l-ulema'sı. 1914 yılında atanmış, 1930 yılında ise görevinden istifa etmiştir. 1938 yılında vefat etmiştir.

I. Dünya Harbi öncesinde Avusturya-Macaristan idaresi altında, sonrasında ise Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı (1918-1029) ve Yugoslavya Krallığı'nın (1929-1945)³ sebep olduğu Bosnalı Müslümanların dini özgürlükler bakımından zor durumlarına işaret etmektedir. Bankalarda yatırılan para ve hisse senetlerinin geliri vakfedilmiştir ki, bu durum para vakıfları uygulamaları bakımından son derece dikkat çekicidir. Anlaşıldığı kadarıyla Müslümanlar, para vakfı hususunda İslâm ulemasının verdiği fetvalara uygun olarak davranışlar geliştirmemiş, paralarını devlet bankalarına veya hisse senetlerine yatırmak zorunda kalmışlardır. Ayrıca bu durumun Boşnakların dini kurumları tarafından da onaylandığı görülmektedir. Bu itibarla Osmanlı sonrası Bosna-Hersek'te kurulan para vakıflarının yapısı ve özelliği çok farklıdır. Bu dönemde kurulan akar vakıflar eski dönemle aynı özellikleri taşıırken, nukûd vakıfları alışlagelen uygulamalardan farklı bir tecrübe olarak karşımıza çıkmaktadır. Boşnak Müslümanlarının 20. asırdaki en büyük âlimlerinden Hüseyin Dzozo'nun (Cozo), para veya menkul vakfı konusundaki fetvası önemlidir. Kendisi, Hanefi mezhebinde geliştirilen içtihadı uygun olarak para vakıflarının kurulmasını uygun bularak, yaygınlaşması için teşvik etmiştir. Öyle ki, arazisini vakfetmek isteyen bir Müslümana, o esnada kurulma aşamasında bulunan İlahiyat Fakültesi'ne yardım maksadıyla, arazisini satıp parayı vakfetmesinin daha uygun olacağını söylemiştir (Ljevaković, 2011: 82-83).

Söz konusu dönemde para vakıflarının dağılımı da ayrıca dikkat çekmektedir. Vakıfların fazlaca olduğu Saraybosna, Mostar, Vişegrad ve Travnik gibi şehirlerden hiç birinde, iki dünya savaşı arasındaki bu dönem içinde para vakfının kurulmadığı görülmüştür.

Osmanlı Döneminde kurulan vakıfların sayısı binlere ulaşarak Bosna-Hersek'in dinî, iktisadî, sosyal, kültürel ve eğitim hayatının ana omurgasını oluşturmuşlardır. T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Bosna-Hersek Vakıflar Müdürlüğü ortak bir proje gerçekleştirerek, Osmanlı Dönemi Bosna vakıflarının tespitini yaptırmış ve 2016 yılında *yayınlamışlardır* (Bosna-Hersek Vakfiyeleri, 2016).

Gerek akar vakıflarının gerekse nukûd vakıflarının

3 Aslında devlet aynı devlettir. Sadece ilk dönemde Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı, ikinci dönemde ise Yugoslavya Krallığı olarak ismini kullanmıştır.

Bosna-Hersek halkı ve ekonomisi için önemi, söz konusu vakıfların tahrip edildikleri zamanlarda daha net ortaya çıkmıştır. Bölgenin Avusturya sınırında bulunması sebebiyle, başarısız Viyana kuşatması sonrasında Kutsal İttifak ordularının saldırıları sonucu büyük bir yıkıma maruz kaldı. Bu süreçte sadece Saraybosna'da 160 cami ile 6.000 kadar ev Avusturya komutanı Eugen Savoylu tarafından yıkılıp yakılmıştır (Kaleşi, 2014: 317). Tabiatıyla bu büyük yangın ve tahribat esnasında tamamıyla vakıf eseri olan camiler etrafında bulunan mektep, medrese, hamam, imaret yanında iktisadî hayatın merkezi olan ve yine büyük bir kısmı vakıf olan çarşı da yanmıştır. O esnada para vakıflarının büyük bir kısmı aynı zamanda hayrat vakfı olmaları sebebiyle büyük bir yıkımla karşı karşıya kaldığı açıktır. Ancak devletin diğer imkânlarıyla beraber vakıfların desteği sayesinde bu tahribat zor da olsa tamir edilerek hayat normale dönmüştür.

1878 yılında Bosna-Hersek'i işgal ederek idare etmeye başlayan Avusturya, kısa süre içinde vakıfların önemini anlamış ve ona göre tedbir almaya başlamıştır. 1884 yılında gayrimenkulleri tespit edecek Gruntovnica (Tapu) Kanunu çıkarılarak tescil ve kayıt işlemleri 1908 yılında tamamlanmış oldu. Ayrıca tamamıyla vakıf olan bazı cami, mektep, medrese ve mezarlıklar yıkılarak yerine kilise veya başka binalar yapılmıştır. I. Dünya Harbi sonrasında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı dönemi de vakıflar için eski döneme benzer bir yağma ve yıkım dönemi olmuştur. Bu hükümet, toprak reformu adı altında Boşnak Müslümanlarına ait olan ve sahip olduklarının toplamının üçte ikisini teşkil eden 1.076.685 hektar toprağı gasp ederek Sırp'lara dağıtmıştır. Aynı hükümet 1918-1939 yılları arasında vakıflara ait olan yaklaşık 4 milyon dönüm, Bosnalı beylerine ait 12.5 trilyon dönüm araziye ise el koymuştur. Bu arazinin toplamı Bosna'nın % 27,6'sını oluşturmaktadır (Mahmutovic 2007: 28-30). Resmi istatistiklere göre Osmanlı idaresinin sonlarında Bosna-Hersek'te 917 mektep, 43 medrese ve 28 rüşdiye vardı (Popovic, 1995: 202; Djurdjev 1992: 304). Benzer bir rakamı başka araştırmalarda görmek mümkündür (Begic 2018: 8). Mektep ve medreseler vakıf eseri olarak yine vakıflarca desteklenen kurumlardı. Kırk yıllık Avusturya-Macaristan idaresi esnasında Bosna Hersek'teki medreselerin sayısı değişken olmuştur. 1882 yılında 39, I. Dünya Harbi'nin ilk senesine gelince 16'ya düşmüştür (Şukriç, 1988: 44).

Bosna Hersek Müslümanlarına ait ve vakıf malı olan birçok gayrimenkulün tahribatına sebep olan diğer bir husus ise 1928 yılında Türkiye'yi ziyaret etmiş olan zamanın Bosna-Hersek Müftüsü (Reîs'ül-ulema) Dzermaludin Çauşeviç'in sözleri olmalıdır. O, Türkiye'de gördüklerini naklederken, vakıf mallarının zamanın gerektirdiği şekilde değerlendirilmesinin uygun olacağını açıklamıştır (Boufarel, 2010: 70).

Osmanlı sonrasındaki dönemin Bosna Müslümanları için her bakımdan en sıkıntılı süreç olduğu kuşkusuzdur. Bu zaman zarfında muhtaç durumdaki Müslüman halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan vakıflar ile zengin hayırseverler iyice zayıflatılmıştır. Ayakta kalan Müslüman tüccar ve iş adamı ise rejim tarafından uygulanan çifte standart dolayısıyla verimli üretim yapmaktan ve dolayısıyla da kar etmekten mahrum bırakılmıştır. Tüm olumsuzluklara rağmen varlıklı Müslümanlar hayrî vakıflar kurmaya devam ettiler. Ancak nukûd vakıfların kurulmasının ciddi olarak azaldığı açıktır. Bu durumun sebebini, Müslümanların hayatını düzenleyen ve idare eden teşkilatın tamamının zayıflaması ve gayrimüslimlerin kontrolünde olmasına bağlamak gerekir. Zira bu dönem zarfında Müslümanların sayısı büyük bir düşüşe geçmiş, Türkiye'ye doğru muhaceret kitlesel boyuta ulaşmıştır. 1908 yılında hukuken de Avusturya parçası haline gelen Bosna-Hersek, Müslümanlar için yaşanmaz bir hal almıştır. Öyle ki, 1921 yılında Müslümanların oranı Bosna-Hersek'te % 31,1, Krallık içinde ise sadece % 4.9 olarak tespit edilmiştir (Boufarel 2010: 70). 1878-1918 yılları arasında ve Avusturya döneminde Bosna Hersek'ten hicret eden Müslümanların sayısı çok net değildir. Siyasi sebeplerden dolayı Avusturya hükümetinin muhacir sayısının az gösterdiğini varsaymamız mümkündür. Müslümanların göçü ile alakalı sayılar resmi Avusturya hükümeti tarafından 63.000 olarak verilmiş ise de, başka kaynakların ortaya koyduğu rakamlar üç katına kadar çıkmaktadır (Bandzovic, 2006: 338).

Geçtiğimiz asrın yetmişli yıllarından itibaren Bosna-Hersek'te vakıfların tesisi hızlanmıştır. Bu hususta Bosna Hersek İslam Birliği yetkililerinden Ahmed Smajlovic ve Huseyin Dzozo'nun teşvikleri önemlidir. Bu dönemden itibaren medrese, ilahiyat Fakültesi, Gazi Husrev Bey Kütüphanesi veya bazı camilerin ihtiyaçları için arazi veya para vakıfları kurulmaya başlamıştır. (Çajlakoviç, 2009:254)

Osmanlı sonrası ve II. Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan ve 'Sijil Vakufname 3' diye tasnif edilen dosyada tam olarak 488 vakfiye sureti bulunmaktadır. İlk vakfiyenin tarihi 22 Nisan 1910, (*Sicil* 3:1) son vakfiyenin tescil edildiği gün ise 16 Mart 1945'tir (*Sicil* 3:381).

Bu çalışmada on bir adet vakfiye değerlendirilmiştir. Bunlardan yedisi 1910-1919 yılları arasında, dördü ise 1930-1937 yılları arasında tarihlenmiştir.

1. Hacı Abdullah oğlu Smayıç Adem Vakfı, Tuzla/Selyublye

11 Rebûlâhir 1328/22 Nisan 1910 tarihli vakfiye, Tuzla'ya bağlı Selyublye köyü sakinlerinden Hacı Abdullah oğlu Smayıç Adem'in para vakfı olarak tescil edilmiştir. Mütevelli olarak tayin edilen Hafız Osman Efendi'nin de hazır olduğu vakfiye tescilinde, 130 kron vakfedilerek her sene % 8 ile istirbah edilerek elde edilecek gelirin köyde bulunan sıbyan mektebinin muallimine tahsis edilmesi şart koşulmuştur (*Sicil* 3:8-9).

2. Muıkanoviç Mumin Vakfı, Tuzla/Selyublye

Diğer bir para vakfı da 26 (ay yok) H. 1329/M. 1911 tarihlidir. Bu vakfın sahibi Tuzla'ya bağlı Selyublye köyü sakinlerinden Muıkanoviç Mumin, mütevelli olarak tayin eylediği köylüsü Smayıç Hafız Osman mahzarında 100 kron parayı vakfetmiştir. Paranın % 8 olarak istirbâh edilmesi ve elde edilen gelirin tamamının aynı köyde bulunan sıbyan mektebinde muallimlik yapan zata verilmesini şart koşmuştur (*Sicil* 3:7).

3. Derviş oğlu Hüseyin Dervişeviç Vakfı, Tuzla/Selyublye

12 Muharrem 1330/2 Ocak 1912 tarihli vakfiyenin konusu da para vakfidir. Tuzla'ya bağlı Selyublye köyü sakini Derviş oğlu Hüseyin Dervişeviç 50 kronu vakfetmiştir. Meblağın her sene % 8 olarak istirbah edilerek elde edilecek gelirin aynı köyde bulunan sıbyan mektebinin muallimine verilmesini istemiştir (*Sicil* 3:7-8).

4. Odabaşıç Mahmud Ağa kızı Zarife hatun Vakfı, Tuzla/Puraç

28 Cemaziyelevvel 1330/15 Mayıs 1912 tarihli vakfiye.

Tuzla'ya bağlı Puraç köyü sakinlerinden merhum Meşumiç Hacı Ali Bey metrukesi merhum Odaba-

şiç Mahmud Ağa kızı Zarife hatun, Şikulye köyü sakini Hacı Sülyaga'nın hazır olduğu tescil toplantisında 1000 kron parayı vakfetmiştir. İstirbah "vech-i şer'î" olarak belirtilmiş, yüzdesi zikredilmemiştir. Elde edilen neması on sehme ayrılıp yedi sehmi Puraçiç camiinde Ramazanlarda mukabele okuyanlara, birer sehmi aynı camiinin imamına ve Şikulye köyünün sıbyan mektebi muallimine verilmesi (birer hatim okumaları kaydıyla), bir sehmi de adı geçen muallimine muallimlik vazifesi olarak verilmesi şart koşulmuştur (*Sicil* 3:9-10).

5. Paşiç Alibeg Vakfı, Biyelyina

Bu vakfiye 12 Haziran 1914 tarihlidir. Vakıf büyük ve zengin akarlara sahip olmakla beraber çok ilginç ve dikkat çekici para vakfı kısmını da içermektedir. Şartlar arasında akarların tamir ve bakımı genelde tüm vakfiyelerde mevcuttur. Ancak burada şöyle bir durum söz konusudur: "ve yahud maazallah te'âlâ vakf-ı mezkûra bir halel târî ve ya muhterik olur ise hâl-i sâbıkaya irca' için "Rezervni fond" (yedek fon) içine terk ve beher sene bankaya tevdi ve irbâh oluna" diye şart koşulmuştur (*Sicil* 3:1). Bu Yedek Fonu'nun şer'î gerekçesi ve uygulaması hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Bu vakfiye Osmanlıca olarak kaydedilmiştir.

6. Yusuf oğlu Mehmed Mehanoviç Vakfı, Tuzla/Yukarı Tuzla

13 Haziran 1914/19 Receb 1332 tarihli vakfiye ise yine Tuzla'ya bağlı Yukarı Tuzla kasabası sakinlerinden Mehanoviç Mehmed bin Yusuf'un 400 kron değerindeki para vakfı hakkındadır. Bu meblağın "ala vechi'l-helal" % 10 hesabı üzerine istirbâh edilmesi ve hâsıl olan nemasından elde edilen gelirin %10'nu mütevelliyeye, geri kalan meblağın yarısı Tuzla'nın Mostar mahallesinde bulunan caminin imam ve hatîb vazifesini yapan zata, diğer yarısı cami-i mezkûrun tamiratına sarf edilmesi şart koşulmuştur (*Sicil* 3:6). Vakfiye Osmanlıca olarak kaleme alınmıştır.

7. Hacı Osman oğlu merhum Hacı Hüseyin Ağa Vakfı, Tuzla/Yukarı Tuzla

Diğer bir vakfiye 14 Kasım 1914/25 Zilhicce 1332 tarihli ve Yukarı Tuzla kasabasında sakin olan merhûm Kuşlagiç Hacı Osman oğlu merhum Hacı Hüseyin Ağa'nın 2400 kron değerindeki para vakfıdır. Bu meblağın % 10 hesabı ve vech-i şer'î üzere istirbâh edilmesi ve hâsıl olan ribihten yirmi kron mü-

teveli, iki yüz kron Hacı İskender camiinde imam olana verilmesi, baki kalan yirmi kronun ise aynı camiin aydınlatılması için sarf edilmesi şart koşulmuştur. Vakfiye Osmanlıca olarak yazılmıştır (*Sicil* 3: 3-4).

8. Devlet Hanım İbrahimbegoviç- Eminagiç Vakfı/ Banya Luka

Devlet Hanım, İbrahimbegoviç- Eminagiç adına Banya Luka'da 1919 yılında bir vasiyetname hazırlatarak para vakfının şartlarını vasiyet olarak açıklayıp kayda geçirtmiştir. Bu vasiyetnameye göre Devlet Hanım 15 000 kron parayı vasiyet etmiştir. 5 000 kronu vefatından sonra kendi defin ve cenaze masraflarının karşılanması ile iskat-ı salat için, 5 000 kron ise kendi adına sâlih bir kimsenin hac yapması için, geri kalan 5 000 kronun ise Banya Luka Küçük Çarşısı'nda bulunan camiinin vakfına ilave olarak vakfedilmesini talep etmiştir. Gerekçe olarak söz konusu vakfın "ziyade muhtaç bulunan bir vakıf olduğu" şeklindeki açıklama kayda geçmiştir. Bu paranın murabaha-i şer'iyyesinden elde edilecek olan gelirin tamamını, bu seneki Ramazan ayında başlamak üzere bir hafızın kırk gün boyunca kendi ruhu için Yasin-i Şerîf okumasına şart koşmuştur (*Sicil* 3:33). Bu vasiyetname Osmanlıca olarak kayda alınmıştır.

9. Hacı Mehmed Cafıç Vakfı, Tuzla/Oraşye

Diğer bir vakıfname Oraşye kasabasından Hacı Mehmed Cafıç'ın vasiyetle vakfettiği 150 000 kron ile ilgilidir. Hacı Mehmed Cafıç 27 000 kron değerinde ve *İlk Müslüman Bankası*'nda bulunan 100 hissesini ve 123 000 kron nakit parayı vakfetmiştir. Vakfın mütevellisi olarak Vâkıfın oğlu Hüseyinaga Cafıç tayin edilmiş, onun vefatından sonra ise yine ailesinden en yetenekli ve en iyilerin müteveli olarak atanmasını şart koşmuştur.

Vakfın gelirleri şu şekilde dağıtılmıştır:

1. Vakfın idaresine gelirin %10'u,
2. Devlete verilmesi gereken vergiler ve harçlar,
3. Mümkünse her ay bir hatm-i şerîf okuması karşılığında Oraşye Aziziye Camii imamına tüm gelirlerinin %10'u verilmesi gerekir. Her ay bir hatm-i şerîf mümkün değilse en azından iki ayda bir hatm-i şerîf okunarak vâkıfın ruhuna hediye edilmesi,
4. Geri kalan para Oraşye kasabasında bulunan

erkek ve kız mekteb-i ibtidâiye'nin ihtiyaçları için harcanması,

5. Yine de para kalırsa veya 4. Maddedeki hususa para ayrılması gerekmiyorsa, mütevellinin karar verip uygun göreceği ve umumi hayır alanlarda harcanması uygun görülmüştür. Aynı zamanda mütevellî tüm bu parayla (150 000 kron) gayri menkul alıp hayırlı yolda kullanılmasını sağlayabilir (*Sicil 3:61*). Bu vakfiye tarihsiz olarak kaydedilmiştir. Ancak bir önceki sayfada bulunan kaydın 1930 yılının Temmuz ayını gösterdiğinden bu vakfiyenin tarihinin de bu tarihe yakın olduğu tahmin edilebilir. Bu vakfiye Boşnakça el yazısı olarak kayda alınmıştır.⁴

10. Feyzullah Çavkiç Vakfı, Bihaç/Çavkiç

Bihaç Şeriat Mahkemesi'nin 240/34 sayı ve 12 Kasım 1934 tarihli kararı ile Bihaç'a bağlı Zalojye-Çavkiç doğumlu ve Bosanska Krupa'da yaşayan emekli öğretmen Feyzullah Çavkiç'in toplamında 3 000 dinar değerinde ve Belgrat İmtiyazlı Ziraat Bankası'nda bulunan 6 hissesi para vakfı olarak kaydedilmiştir.

Vâkıfın kararına göre bu hisselerden elde edilen gelir, idari masraflar çıktıktan sonra, Bihaç'a bağlı Zalojye-Çavkiç cemaat camiinde imamlık yapan her kimseye verilecektir. Buna karşın imam ebedî olarak ve ayda en az iki defa Cuma namazı sonrasında camide bulunan cemaate va'az-ı nasihat ederek, vaaz sonunda vâkıfa hayır dua etmekle mükelleftir. Bu para vakfının idaresini Bihaç'a bağlı Zalojye-Çavkiç cemaat camii vakfının mütevellisi olan Salih Çavkiç, onun vefatından sonra kim tayin edilirse o yapacaktır (*Sicil 3:283*). Vakfiye Boşnakça ve daktilo ile yazılmıştır.

11. Dervişe Hacıbegoviç-Tezkereciç Vakfı, Bugoyno/Donyi Vakuf

8 Mayıs 1937 tarihinde Bugoyno Şeriat Mahkemesi hâkimi Rüstempaşiç'in huzurunda hazırlanan vakfiye vasiyet marifetiyle, Bugoyno'ya bağlı Donyi Vakıf kasabası sakinlerinden merhume Dervişe Hacıbegoviç-Tezkereciç'in adına tescil edilmiştir. Kendisine ait mirasın üçte biri olan ev, dükkân ve arsa olarak tespit edilen gayrimenkullerle beraber Dervişe hanım ayrıca 4 000 dinar nakit para

Saraybosna'da yaşayan Ahmet Basari'de borç olarak, 11.046 dinar ise muhafaza etmesi için Saraybosnalı Fahribeg Miralem'de bulundurmıştır. Saraybosna Vakıf Müdürlüğü'nün 3 Mart 1937 tarih ve 2988/37 sayılı kararlar, talebine binaen Dervişe hanıma ait olan 4 000 dinar alacak ile 11.046 dinar nakit paranın para vakfı olarak tescil edilmesi uygun bulunmuştur.

Bu paranın kullanılması ile alakalı şartlar şu şekilde olmuştur: 4 000 dinar tutarındaki alacağın Saraybosna'da inşası planlanan Kız Yetimhanesi Fonu'na aktarılması, geri kalan 11 046 dinar nakit para ile gayrimenkul alınması ve çeşitli hayırlarda kullanılması talep edilmiştir. Vakıfnamede alacak olarak tespit edilen 4 000 dinar ile nakit olarak muhafaza edilen 11.046 dinar paranın gayrimenkuller ile beraber vakfedildiği ifade edilmiştir. Ancak bu paranın nukûd vakfı olarak murabaha edilmesi değil, gayrimenkule tahvili şart koşulmuştur (*Sicil 3:256-257*).

Değerlendirme

1910-1914 yılları arasında kurulan para vakıflarının istirbah oranı %8 ile %10 arasında değişmektedir. Bu dönem nisbî olarak istikrarlı olarak adedilebilir. Para vakıflarında istirbahın tespit edilerek ve tıpkı Osmanlı dönemindeki gibi uygulanması da esasında bu iktisadî düzene işaret etmektedir. Tuzla/Puraçiç'te Zarife hatun tarafından kurulan 1 000 kronluk para vakfı bunun istisnasıdır. İstirbah kavramı kullanılmakla beraber bu vakıfta herhangi bir yüzde oran belirtilmemiştir. Hâlbuki 1912 yılında aynı kazada kurulan başka bir vakıf daha vardır ve bu vakıfta %8'lik bir istirbahdan bahsedilmektedir (*Sicil 3:7-8*).

I. Dünya Harbi sonrasında kurulan para vakıfların diğer vakıflara nazaran oran olarak düşmesi ve var olan para vakıflarının istirbah oranlarının tespit edilememesi ekonomik sıkıntı ve istikrarsızlığı düşündürmektedir. Bu itibarla 1919 yılından sonra Sırp-Hırvat-Sloven krallığında dört farklı para tedavülde idi. Bosna Hersek içinde ise iki, Avusturya Kronu ve Sırp Dinarı kullanılmaktaydı. Kurulduktan kısa bir süre sonra Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı finansal krize dâcâr oldu (Mijatovic, 2014: 28). Krallık, özellikle 1920'li yılların ilk yarısında ciddi bir iktisadî kriz ile karşı karşıya kalmıştır (Paradzic ve Zidar-Smic, 2017: 43). Buna göre iki dünya savaşı arasındaki dönem ekonomik açıdan çalkantılı ve verimsiz olarak nitelenebilir. Ayrıca para vakıfları-

⁴ Vakfiyenin 1930 yılına ait olup olmadığından emin olmadığımızı ifade edelim. Zira Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı 1920 yılında tek paranın tedavülde kalması için karar almıştır. Bu sebepten dolayı bu vakfiye daha eski tarihli de olabilir.

nın gelirin, kefil karşılığında esnafa herhangi bir yüzde üzerine kredi olarak verilmesi söz konusu bile değil. Aksine, gelir banka faizine bağlanmıştır. Bu durum, Allah rızasının gözetildiği vakıf anlayışı ile paradan para kazanmak üzere işleyen faize dayalı sistemin herhalde zorunlu karşılaşmasıdır. Açıkça ki Bosnalı Müslümanlar, çaresiz kaldıkları için ve çok sevdiği vakıf kurumunu ayakta tutmak için bu büyük çelişkiyi göze almışlardır. Yatırdıkları paranın, para olarak değil de hisse senedi olarak bankalarda değerlendirilmesi bu çelişkinin getirdiği yükten kurtulma çabası olsa gerektir. Bu hususu bütünüyle ortaya çıkarabilmek için Saraybosna Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Fıkıh hocası Doç. Dr. Mustafa Hasani beyle görüşme yapıp, konunun fikhî izahını sorduk. Ancak bu olay hakkında kendisi bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmiştir. Bununla yetinmeyerek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde bulunan dinî idarenin kayıt defterlerinde araştırma yapıp, konuyla alakalı bir karar bulmaya çalıştıysak da başarılı olmadık. Doç. Dr. Mustafa Hasani konuyla ilgileneneğini ifade etmiştir. Umarız ki yakın zamanda bu konuda açıklayıcı bir bilgi gelir ve bu uygulamayı gerekçeleriyle beraber anlamış oluruz.

1919 yılında Devlet Hanım tarafından Banya Luka'da vasiyetle kurulan para vakfının uygulaması dikkat çekicidir. Devlet hanım vakfettiği 15 000 Kron'u üç eşit kısma bölüp, bir bölümü kendi iskat-ı salat, defin ve cenaze masrafları için, ikinci bölümü kendi adına bedelen hac yapılması için ve üçüncü bölümü zor durumda bulunan bir cami vakfına vakfetmiştir. Vakfeder iken açıkça gelirden bahsetmiştir ki bunu murabaha-i şer'iyesi diye tanımlamıştır. Buna göre bu paranın diğer vakfın parçası olarak ancak para vakfı şeklinde kalması şart kılınmıştır.

Değerlendirdiğimiz nukûd vakıfları arasında Oraşye kasabasında Hacı Mehmed Cafiç'in muhtemelen 1930 yılında kurduğu 150 000 kron'luk para vakfı en büyük vakıf olarak karşımıza çıkmaktadır. 23 000 kronluk hisse senedi haricindeki paranın tamamının bankada (İlk Müslüman Bankası⁵) değerlendirildiği anlaşılmıştır. Para vakıflarının ban-

kalarda değerlendirilmesinin zorunluluktan olduğunu düşünüyoruz. Zira bilhassa Müslüman esnaf bu dönemde çökmüş, şer'î kurallara uygun para vakıflarından borç alacak tüccarların sayısı iyice azalmıştır. Akar vakıflarının sıkıntıları nispeten daha az olması dolayısıyla, bu dönemde kurulan vakıfların çoğunun akar şeklinde olması, insanların şer'î olarak daha uygun ve daha sakıncasız bir tercihte bulduklarını tahmin ettirmektedir.

Para vakıflarından elde edilen gelirin kullanımına bakılacak olursa, en ziyade eğitim alanında kullanıldığı anlaşılacaktır. Tuzla yakınında bulunan Seljublye karyesinde kurulan para vakıflarının gelirlerinin tamamı köydeki Sibyan Mektebi muallimine şart koşulmuştur. Diğer vakfiyelerdeki şartlara göre ise gelirlerin cami tamirata, cami aydınlatılması, vaaz verilmesi, hatim okunması, Yasin suresinin okunması ve bir kız ve erkek iptidai mektebin ihtiyaçları için kullanılması şart koşulmuştur.

Vakfiyelerin çoğu, özellikle 1910-1920 yılları arasında Osmanlıca olarak yazılmış, sonrakiler ise Boşnakça kaleme alınmıştır. Bunun sebebi, artık bu dönemden sonra Osmanlıca yazabilecek insanların bulunmayışı olsa gerektir.

Sonuç

Osmanlı sonrası dönemin Balkan ülkelerinde yaşayan Müslümanların ne derece zor ve sıkıntılarla dolu olduğu malumdur. Bu dönemde Bosna-Hersek Müslümanları zamanın süper güçlerinden biri olan Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olmuştur. İşgalin hemen başında yeni idare, Boşnakların Osmanlı Devleti ile olan en kuvvetli bağını kesmiş, baş müftü mesabesinde olan Reîsü'l-ulema olarak kendi istediği kişiyi atamıştır. Bununla birlikte derhal vakıf mallarını çeşitli bahanelerle gasp ederek, Boşnakların en önemli maddî imkânlarını yok etmeye başlamıştır. Bunlarla yetinmeyerek zengin Müslüman beylerin ellerindeki toprakları da çeşitli idarî yöntemler kullanarak dönüştürmüş, beylerin mülkiyetinden çıkarmıştır. İşgalci devletin bu idarî tasarruflarına karşın Boşnaklar *vakıf ve meârif otonomisi* için mücadeleye başlamışlardır. Bu mücadeleyi daha etkili kılabilmek için vakıf kurmaya devam etmişlerdir. Bu maksada yönelik sadece 1878-1940 yılları arasında 488 adet vakıf kurmuşlardır. Kurulan bu vakıfların büyük çoğunluğunun akar vakfı olması, Hıristiyan bir idarenin altında yaşamının bir zorunluluğu olarak görülmektedir. Nitekim para vakıflarının bankalarla ilişkilendirilmesi de bu zorunluluğun bir sonucu olsa gerektir.

5 Bosna- Hersek Arşivleri tarafından "Bankalar Tarihi" olarak yapılan çalışmada Prva Muslimanska Banka diye bir bankaya rastlayamadık. Ancak Müslümanların iki büyük cemiyetinden biri olan Gayret tarafından 1921-1942 yılları arasında faaliyet gösteren bir bankadan bahsedilmektedir. İslam Kalkınma Bankası öncülüğünde İslamî kurallara uygun faaliyet gösteren ilk banka olan Bosna Bank International (BBI) ise ancak 2000 yılında kurulmuştur. Ayrıntılar için bkz. <http://www.arhivbih.gov.ba/en/node/42>

488 vakfın sadece 11'i para vakfı olarak tesis edilmiştir. Para vakıflarının kurucularının üçü bayan, sekizi erkek olmuştur. Söz konusu para vakıflarının toplam maddi değeri 169 080 Avusturya-Macaristan kronu ve 18 046 Yugoslavya dinari olmuştur. Vakıfların yedisi Tuzla ve civarında kurulmuştur. En büyük vakıfların bulunduğu başkent Saraybosna'da bu dönemde hiçbir para vakfının kurulmaması dikkat çekicidir. Ayrıca Hersek bölgesinde de bu esnada hiçbir para vakfı kurulmamıştır.

Para vakıflarından elde edilen gelirin en ziyade cami imam ve hatiplerin ihtiyaçları ve eğitim için kullanıldığı görülmüştür. Zira vakıfların büyük bir kısmına el koyan yönetim, vakıf gelirleri sayesinde görev yapan imam ve hatipler bu durumdan olumsuz olarak etkilenmişlerdi. Cami görevlileri, dini hizmetlerle beraber çocuklara temel dini bilgileri öğreten insanlardı. Zira İslam'ın ilk devirlerinden itibaren cami ve mescitler ibadetin yanı sıra hem ilim öğrenilen hem de sosyal hatta siyasi konuların görüşüldüğü yerler olmuşlardır. Hemen her konuda olduğu gibi eğitim alanında da Boşnakların ciddi sıkıntılara maruz kaldıkları açıktır. Bu sebepten dolayı az sayıdaki para vakıflarının hedefi dini

hizmetleri yürüten görevlilerle beraber, çocuklara temel bilgileri öğreten mektep muallimlerini desteklemek olmuştur. Bu hususta Tuzla yakınındaki Selyublye köyünde kurulan üç para vakfı dikkat çekmektedir. Burada tesis edilen üç vakfın da kuruluş amacı köydeki mektep muallimine destek olmak olmuştur. Kuşkusuz diğer köy ve şehirlerde dini hizmetlerde görev yapan insanlar ile mektep muallimlerinin ihtiyaçları daha çok akar vakıfların gelirleri sayesinde karşılanmaktaydı.

Bu vakıflar kuruldukları bölgede insanların dini ve sosyal ihtiyaçlarını giderirken, onların nakit ihtiyaçları konusunda kısmen destek olmuşlardır. Zira gerek Avusturya-Macaristan, gerekse Yugoslavya krallığının Müslüman karşıtı yapısı buna müsaade etmemekteydi. Bu sebepten dolayı para vakıflarının, İslam'da haram olan faize dayalı bankacılık sisteminin bir parçası olarak işletilmesi, bir zaruretin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Öte taraftan gelirleri istirbah edilen vakıflarının parasının kimlere ve niçin verildiği tespit edilememiştir.

Kaynaklar**1- Arşiv Belgeleri (Vakfiyeler)**

Gazi Hüsrevbeg Kütüphanesi, *Sicil 3*.

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

- Bandzoviç, Safet (2006). "Bošnjaci i balkanski muhadžirki pokreti". *Godišnjak "Preporod"*. Sarajevo
- Begiç, Amina (2018). *Oblici discipliniranja u školama u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske (1878-1918)*. (završni diplomski rad), Univerzitet u Sarajevu Filozofski fakultet, odsjek za pedagogiju, Sarajevo.
- Bosna-Hersek Vakfiyeleri* (2016). (Editörler: Mevlüt Çam - Rahman Ademi). T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları. 5 cilt. Ankara.
- Boufarel, Xavier (2010). "Reis i Veo- Jedna vjerska polemika u Bosni i Hercegovini izmedju dva rata". *Historijska traganja*, br. 6, Institut za historiju, Sarajevo, s. 70.
- Cajlakovic, Muhamed (2009). "Nastanak i razvoj institucije vakufa s posebnim osvrtom na vakuf u bih". *Glasnik Rijaseta İslamske Zajednice Bosne i Hercegovine*, br.3-4, Sarajevo. s. 249-256.
- Djurđev, Branislav (1992). "Bosna- Hersek". *TDVİA*. C. 06. İstanbul. s. 304.
- Durmišević, Enes (2011). "Vakufi u razlicitim politickim sistemima". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*. İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo. s. 113.
- Feyziç -Çengić, Fahira (2011). "Vakufi i mediji". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*. İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo. s. 107.
- Furat, Ayşe Zişan (2013). "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)". *OTAM*. 33/Bahar 2013, s. 63-93.
- Kaleşi, Hasan (2014). "15. Yüzyıldan 17. Yüzyılın Sonuna Kadar Yugoslav Ülkelerindeki Doğu Kültürü". *Avrupa'da türk İdaresi ve Tesirleri, Çekoslovak-Yugoslav Tarih Komitesinin Kasım 1975'te Brno'da Düzenledikleri Ortak Konferansta Sunulmuş Olan Bildiriler*. Çev. Ahmet Hamdi Taşlıca. Sistem Ofset Yayıncılık. Ankara. s. 317.
- Kariç, Enes (2011). "Ulema i vakufi". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*. İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo. s. 51.
- Ljevaković, Enes (2011). "İnstitucija vakufa u savremenim fetvama". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*, İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo, 82-83.
- Mahmutović, Suad (2007). "Višedecenijsko uništavanje vakufa u Bosni Hercegovini". *Novi Muallm*. br-32. Sarajevo 29. Decembar. s. 27.
- Mijatović, Bosko (2014). "Zamena Austrisjskih Kruna za dinare 1920. Godine". *İstorija dvadesetog veka 2014-1*. Institut za savremenu istoriju, broj 1. Beograd. s. 28.
- Popovic, Aleksandre (1995). *Balkanlarda İslam*. Türkçesi: Komisyon. İnsan Yayınları. İstanbul.
- Şukriç Nijaz (1988). "Gazi Husrev-begova medresa u vrijeme vladavine Austro-ugarske uprave (1878-1918)". *450 godina Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu*. Sarajevo.
- Salkić, Muhamed (2011). "İslamska zajednica i vakufi". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*. İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo. Sarajevo. s. 28-29.
- Zlatar, Behija (2011). "Znacaj izvora za izucavanje historije institucija vakufa". *Zbornik radova Naucni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini*. İslamska zajednica u Bosni i Hercegovini. Vakufska direkcija Sarajevo. Sarajevo.

3. Elektronik Kaynaklar

<http://vakuf.ba/aktuelnosti/historijat-vakufa-u-bih-trenutno-stanje-i-perspektive/279> (Bosna Hersek Vakıflar Müdürlüğü Resmi Web Sayfası, Erişim Tarihi: 12.07.2017)

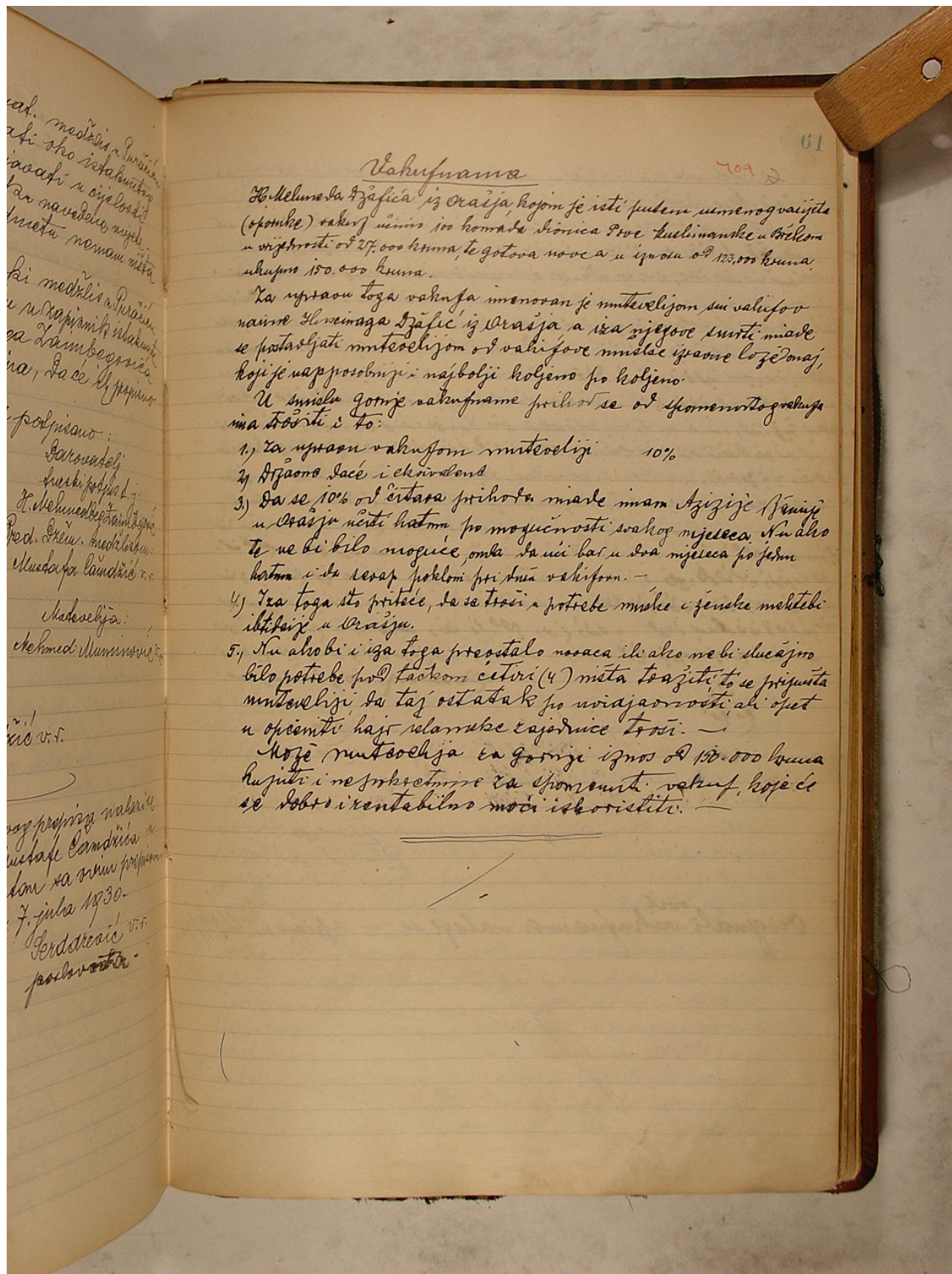
http://euroclio.eu/wp-content/uploads/educational_resources/2014%20Once%20Upon%20a%20Time...We%20Lived%20Together/Croatian/3.%20Ekonomske%20razlike%20u%20p (Erişim Tarihi 12.07.2017)

Paradzik, Irena - Vanja Zidar Šmic, *Ekonomske razlike u prvoj Jugoslaviji*. https://euroclio.eu/wp-content/uploads/educational_resources/2014%20Once%20Upon%20a%20Time...We%20Lived%20Together/Croatian/3.%20Ekonomske%20razlike%20u%20prvoj%20Jugoslaviji.pdf (Erişim Tarihi 10.12.2018)

Ekler:

Ek 1. Vakfiyesi Boşnakça el yazısı olarak yazılan Para Vakfı; Hacı Mehmed Cafiç, Oraşye, Muhtemelen 1930 yılında yazılmıştır.

Ek 3. Dervişe Hacıbegović-Tezkereci Vakfı, Bugojno, 8.05.1937.

256

Broj spisa 949/38

Previsi

Redni br 967

SRESKI ŠERIATSKI SUD U BUGOJNU

Broj: R.112/37

Bugojno dne 8 maja 1937 god.

VAKFIJA zaključnica

Reka je svaka hvata svevišnjem Bogu dž.š.na Njegovi neizmjerim blagoda- tima i dobrotama i neka se izlije Njegov blagoslov na Njegova poslanike i milostika H. Muhameda a.s., te na njegove drugove i sljedbenike! I m i n !

Sreski šeriatski sud u Bugojnu u stvari ukupljenje oporučene jedne tre- dine imetka iz oporučiteljske nerhune Dervişe henume Teskeredžić rođj. Hadžibegović iz Donjeg Vakufa glason pismene vasijetnaza (oporučke) od 21 Šabana 1343 godine po Hidžretu, koja se iz oporučena jedna trećina sastoji iz nepokretnina upisanih u zem. knj. ul. br. 1685 k.o. Donji Vakuf u A. I. mulk neime kat. parcela br. 4/41 kuća sa kucišten u površini od 30 kvadratnih metara i kat. parcela broj 4/53 gradilište sa dvoranom u površini od 30 kvadratnih metara i kat. parcela broj 4/53 gradilište sa nalazede se pri dužniku Ahmetu Basari umrl. Hadži Mustafa iz Sarajeva i gotovine od Din. 11.046. - (jedanaest hiljada četrdeset šest dinara) nalazede se na čuvanju kod marta 1937 broj 2988/37, a na osnovu provedenog propisanog postupke i zapisnika od 26 aprila 1937 broj R.112/1937 ovim proglašuje gore opisane nekretnine, gore opisanu oporučiteljske rečene Dervişe Henume, pa je suglasno mutovelija ovoga vakufa dužnik niže nevedena po vasi muhtar u rečene oporučiteljske Fahrribegu Miralemu kao vakifu i vasi neziran H. Ibrahim ef utenačena naređenja (Šuruti vakif) izurševati.

Naknadno ovoga vakufa kad naplati tražbinu od 4.000. - Din. od dužnika Ahmeda Basare imade istu predati fondu za gradnju Muslimanskog ženskog sirotišta u Sarajevu, isti mutovelija imade za gotovinu dinara 11.046. - koja se nalazi kod Fahrribega Miralema kupiti za vakuf rečene oporučiteljske i vakife koristonosen obje- kat, isti mutovelija imade ukupljenje nepokretnine iznajmljivati i od odušenje neizmjerne (kirije) najprije podmiriti nužne popravke na zgradama, podmiriti državne i ostale poreze, prireze, opštinske dade i namete, onda ostatak čisto kirije imade razdijeliti na 54 (pedeset četiri) sedmaka (dijela) i od ovih pedeset četiri dijela imade davati prema sljedećoj raspodjeli:

- 1/ 14 (četnaest) dijelova imenu Beš džemije u Donjem Vakufu na ime plate nabavne plate.
- 2/ 10 (deset) dijelova dugom muhimu mektebi ibtidatije u Donjem Vakufu na ime plate.
- 3/ 10 (deset) dijelova Buli koja bude podučavala žensku mladež u D. Vakufu na ime plate.
- 4/ 20 (dvadeset) dijelova za nabavku udžbenika eventualno odjeđe i obuđe najsirotačnijoj muslimanskoj djeci koja polaze mektebe u D. Vakufu. Ovaj vakuf imade se zvati i nositi ime - Semoset dječji vakuf H. Dervişe Henume Teskeredžić rođj. Hadži- begović iz Donjeg Vakufa - i se istim imade upredijeti Fahrribeg Miralemu umrl. Ibrahim- bega iz D. Vakufa sad u Sarajevu, a nakon njega imade onovremena vakufska uprava postaviti mutovelijom za ovaj vakuf oposobne i povjerljive dječjaka.

Pobijanje ovog ukupljenja nije dopušteno. Svako ga mora rešpektovati. Povod ovome riješenju je sljedeći: oporučiteljska nerhuna Dervişe henume Teskeredžić rođj. Hadžibegović iz D. Vakufa glason ovome sudu predložene pismene oporuke od 21 Šabana 1343 godine po Hadži iz svoje života i pri potpunoj svijesti pored inih odredaba oporučile je još i jednu trećinu svoga dobra postavivši za vasi muhtara svoje oporuke Fahrribega Mira- lema a za vasi nazira H. Ibrahim ef Bukvu iz D. Vakufa i ujedno ovlastivši ih da oni oporučenu jednu trećinu unovče i od cjelokupnog iznosa da sebi za ovaj trud uzmu 20 ti dio a ostatak da njih dvojice okrenu u što oni nadju za shodno pa da i ukupno. Po ovaj stvari sud je odredio ročiti pozvao Fahrribega Miralema kao vasi muhtara i H. Ibrahim ef Bukvu kao vasi nazira koji su u zapisniku ovoga suda od 26/IV 1937 broj R.112 izjavili da su prema oporuci unovčili oporučenu jednu trećinu ručene jedne trećine uzeli sebi dvadeseti dio, od ostatka da su kupili nekretnine u zem. knj. ul. br. 1685 k.o. D. Vakuf u A. I. mulk neime kat. parcela br. 4/41 i 4/53 za ukupno dinara 37.972. - za vakuf rečene oporučiteljske Dervişe, da su iz oporučene tre- ćine izdali u zajam dinara 4.000. - Ahmetu Basari a da se još nalazi kod Fahrribega Miralema na čuvanju dinara 4.000. - u gotovinu, da oni ukupljenju nevedene nepokretni- ne upisane u zem. knj. ul. br. 1685 k.o. D. Vakuf neime kat. parcela br. 4/41 i 4/53 neve- odno. H. mutovelija imade kad naplati tražbinu dinara 4.000. - i odredjuju šeri dine Basare istu deti u fond za gradnju Muslimanskog ženskog sirotišta u Sarajevu, da imade mutovelija kupiti za gotovinu koja se nalazi na čuvanju kod Fahrribega Miralema ko- ristonoson objekat za vakuf rečene oporučiteljske, da imade mutovelija ukupljene

nekretnine iznajmlj...
poreze i ostale por...
oddušenje neizmjerne...
imade davati 1/14...
imade davati drugom...
imade davati Buli...
imade davati Buli...
jelova imade davati...
Muslimanskog dječji...
nositi ime - Semoset...
iz D. Vakufa - i da...
sed iz Sarajeva, a na...
ze to biti oposobne...
Nakon ovoga...
nevedenu ukupljenj...
non na istu materijal...
izjaviti, da on prima...
Katin vakif...
kupljenja i da sve...
ljeni predmeti ima...
kupljenje obvezat...
ako je u stvari on...
nelaru dovoljno za...
izdati Muhamedovu...
prede kako se je i...
gorajih premetu...
Šeriatski...
stetu dobre stvari...
se za neke propis...
gornje ukupljenja...
Fe nen hadž...

Aksaray'da Bir Kültür Varlığı: Hacı Gayb Türbesi

Zehra Uslu Bülbül*

Öz

Aksaray ili merkezine yaklaşık 35 km mesafede yer alan Yenipınar köyünde bulunan Hacı Gayb Türbesi, plan şeması, biçimi, tasarımı ve mimari öğeleri ile günümüze kadar ulaşabilmiş, II. grup yapı olarak tescil edilmiş bir vakıf kültür varlığıdır. Yapının vakfına, vakıf gelirlerine ve mevcut durumuna dair genel bilgiler veren çalışmalar mevcut olmakla birlikte, mimari anlamda yapıyı konu alan monografik bir araştırma bulunmamaktadır. Türbe, yerinde tespit ve literatür araştırması ile mimari ve tarihçesi bakımından incelenmiştir. Ayrıca, Hacı Gayb Türbesi kendinden gelen izler, yerinde yapılan tespitler, esere ait belge ve bilgi kaynaklarından elde edilen veriler doğrultusunda, günümüze kadar ulaşmış Aksaray ve çevre illerdeki türbeler, zaviye/tekke yapıları ile ilişkili olarak analiz edilmiştir. Bu bağlamda, dönem belirleme/karşılaştırma çalışmalarında kaynak oluşturması için yapı hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılmış, Aksaray dinî mimarisindeki yeri üzerinde durulmuştur. Bu araştırma ile müdahale görmüş olmasına rağmen Hacı Gayb Türbesi'nin mimari özellikleri, planı, tasarımı, yapım tekniği ve malzemesi ile büyük oranda özgünlüğünü koruduğu, Karamanoğulları dönemi dinî mimarisini yansıttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Karamanoğulları Dönemi, Hacı Gayb Türbesi, vakıf, kültür varlığı.

A Cultural Property in Aksaray: Hacı Gayb Tomb

Abstract

Hacı Gayb Tomb located in Yenipınar Village, which is located approximately 35 km away from the Aksaray city centre, has remained standing today with its plan schema, form, design and architectural units. It is a waqf cultural entity and officially registered as a "second group" structure. Although there are some studies that give general information about the waqf, waqf's revenue and the current condition, there is no monographic research on the structure in terms of architecture. The tomb has been examined in terms of history and architecture with on-site assessment and literature research. In addition, considering the facts and implications coming from the tomb itself, observations made on-site and data obtained from the documents and other information sources about the building, Hacı Gayb Tomb has been analysed in relation to the tombs, zaviye/tekke structures which have reached today in Aksaray and neighbouring cities. In this context, it was tried to give detailed information about the building in order to generate a comprehensive reference work for future studies on the period determination and comparisons. Moreover, the tomb's influence on the religious architecture of Aksaray has been emphasized. Although Hacı Gayb Tomb underwent some repairs, this study reveals that it has a great degree of originality with its architectural features, plan, design, construction technique and material and reflects the religious architectural characters of Karamanoğulları period.

Keywords: Karamanoğulları period, Hacı Gayb Tomb, waqf, cultural entity.

* Dr., Mimar, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Ankara/Türkiye; zehrauslubulbul@gmail.com

1. Giriş

Hacı Gayb Türbesi, Aksaray il merkezine yaklaşık olarak 35 km mesafedeki, Aksaray'ın güney doğusunda kalan Yenıınar köyü sınırlarında olup, köyün yaklaşık olarak 2.5 km kuzeybatısındadır. Yenıınar köyü, Niğde il sınırına çok yakın mesafede olup, Güzelyurt, Belısırma, Selime, Helvadere gibi Aksaray'ın geleneksel tarih ve kültürel dokuya sahip alanlarına 0-35 km arasında değişen mesafelerde yer almaktadır. Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü arşivindeki belgelere göre, Hacı Gayb Türbesi'nin bulunduğu parsel, güncel kaydında tekke ve arsası olarak tanımlanırken, birincil belgeler dışındaki ikincil belgelerde ise zaviye olarak geçmektedir. Konyalı (1974: 510-976, 2141) kitabında, yapının vakfı, vakfın tasarrufu, vakfın kaydı, vakıf gelirleri, yapının bulunduğu nahiyeye ve köye dair bilgiler vermektedir. Kitapta, Gaybi Türbesi'ne ait olduğu belirtilen iki adet fotoğraf bulunmaktadır. Ancak bu fotoğraflar yapıya ait değildir. Yörük (2002: 237) doktora tezinde, yapıyı zaviye olarak tanımlamakta, yerini, vakfın tasarrufunu, vakfın gelirlerini ve binanın mevcut olmadığını, yalnızca temelini var olduğunu belirtmektedir. İnbaşı (1997: 179-188) ve Erdoğan'ın (1994: 89-158) çalışmalarında ise yapının ismi, hangi dönemlerde kayıt altına alındığını gösteren listeler ve vakıf gelirlerine ait bilgiler verilmektedir. Yapıyla ilgili mimarî ve sanat tarihi bakımından herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmanın amacı, günümüzde türbe ve mescit mekanlarından oluşan Hacı Gayb Türbesi'nin mimarî özelliklerini irdelemek ve Aksaray tarihçesi, Aksaray'ın dinî mimarisinin gelişimini zaviye/tekke, türbe yapıları özelinde inceleyerek Hacı Gayb Türbesi ile benzerlik gösteren Aksaray, Niğde ve Kayseri'deki türbe, zaviye ve tekke örnekleri ile ilişki kurarak analizini yapmaktır.

2. Tarihçe

Aksaray, sırasıyla Akkadlar, Hititler, Assurlular, Kimmerler, Frigyalılar, Lidyalılar, Medler, Persler, Kapadokyalılar, Makedonyalılar, Romalılar, Bizans İmparatorluğu (Tezcan, 1958: 520,524,526; Özkan, 1994: 163-168), Abbasiler, Anadolu Selçukluları, Danişmendliler, Karamanoğulları, Eratnalılar, Moğollar ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Konyalı, 1974: 119-728; Tezcan, 1958: 526; Şahin, 1989: 291). Roma İmparatorluğu döneminde Kapadokya kralları birer vali derecesine inmiş,

Kapadokya Kralı Archelaos'un ölümünden sonra M.S. 17 yılında Kapadokya bir Roma eyaleti olmuştur (Ramsay, 1960: 314). Romalılar, askerî yolların tutulması ve ticarî hayatın güvenliği gibi konulara önem verdikleri için, konumu nedeniyle Aksaray özel ilgi görmüştür (Konyalı, 1974: 137). Aksaray, son Kapadokya Kralı Archelaos döneminde, Archelais olarak, Bizans kaynaklarında ise Taxara (To'ak Sara) olarak geçmektedir (Şahin, 1989: 291). Anadolu Selçuklu döneminde ve daha sonraki dönemlerde ise II. Kılıçarslan'ın (1156-1192) Aksaray'da beyaz yapı taşından yaptırdığı saraydan adını alarak Aksaray adı devam etmiştir (Oral, 1962: 221). Tarihin pek çok devrinde var olan Aksaray, III. Kapadokya veya küçük Kapadokya bölgesi kentlerindedir (Oral, 1962: 221).

Oral'ın (1962: 222) İbnü'l-Esir'in *El-Kâmil Fi't-Tarih* adlı kitabın 8. cildinden naklettiğine göre, Aksaray ve Konya'da 1077 (H.470) yılında Anadolu Selçukluları tarafından hakimiyet sağlanmıştır (Oral, 1962: 222). Aksaray, ilk Anadolu Selçuklu hükümdarı Süleymanşah döneminde Anadolu Selçuklu topraklarına katılmıştır (Turan, 1971: 47). 1080 (H.477) yılında Kutalmış oğlu Süleyman'ın Konya ve Aksaray hükümdarı olarak adı geçmekte olup, 1106 (H.500) tarihinde de I. Süleyman oğlu I.Kılıçarslan Konya ve Aksaray hükümdarıdır (Oral, 1962: 222). Türklerden önceki durumuna ilişkin yeterli bilgi bulunmayan şehrin Selçuklular devrinde geliştiği görülmektedir (Topal, 2006: 33). II. Kılıçarslan, şehri ikinci bir başkent gibi imar etmiştir (Konyalı, 1974: 302). Oral'ın (1962: 222) *el-Veledü's-Şeffik* adlı kitaptan ve *Anonim Selçukname*'nin 38. sayfasından naklettiğine göre, II. Kılıçarslan camiler, kervansaraylar, bedestenler yaptırmış, kalesini güçlendirmiştir. Bugün çarşı, park ve hükümet binalarının olduğu alan o dönemde kale içinde, iç şehirde kalmaktadır (Oral, 1962: 222). Sur içindeki mahallelerin yeri ve sayısı hakkında kaynaklarda bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak sur içinde en az iki mahallenin kurulmuş olduğu, bunlardan birinin Ulu Cami'nin bugün bulunduğu Hamidiye Mahallesi (Çetintürk, 1986: 2; Görür, 1991: 93), diğeri ise bugün Minarecik Mahallesi olarak bilinen mahalle idi. Yerleşim ve gelişmesi, mimarî eserlerden hareketle sur dışında özellikle kuzey ve batısında yoğunlaşarak mahallelerin kurulduğu anlaşılmaktadır (Topal, 2006: 34). Özcan'ın (2005: 358) Anadolu Selçuklu Devri (12. ve 13. yüzyıllar) Aksaray kent haritasında

da, sur dışı yerleşimin kuzey yönde geliştiği görülmektedir.

II. Kılıçarslan'dan sonra Sultan Alaeddin Keykubad döneminde Aksaray, bir askeri üs haline getirilmiş, çok nüfuslu bir ordu karargahı ve ilim-ticaret merkezi olmuştur (Konyalı, 1974: 302). Selçuklular 1318 tarihinde yıkıldıktan sonra şehir, Eretnalıların kontrolüne geçmiştir (İbn Battuta: 414). İlhanlıların Anadolu'dan çekilmesi ve Selçuklu Devleti'nin yıkılması üzerine kurulan beyliklerden Karamanoğulları, 1366/1367 tarihinde Aksaray'ı elde etmiştir (Oral, 1962: 223; Sümer, 2001: 457). Bu dönemde Aksaray, Karamanoğulları, Osmanlılar ve Kadı Burhaneddin arasındaki siyasi mücadelelerin etkisinde kalmış (Yücel, 1970: 127), Beylikler devrindeki mücadeleler şehrin nüfusunu olumsuz etkilemiştir (Topal, 2006: 209). 14. yüzyılın ortalarından itibaren, beyliklerin kendi merkezlerini oluşturması ile Aksaray'ın Konya ve ülkenin doğusu ile ilişkilerinde zayıflama olmuştur. Surların dışındaki mahalleler küçülmüştür (Baykara, 1996: 50).

Aksaray, 1374 yılında Kadı Burhaneddin'in hakimiyetine geçmiş (Yücel, 1970: 127), Yıldırım Beyazıt zamanında (1397) Osmanlı topraklarına katılmıştır. Yıldırım Beyazıt'ın 1402'de Ankara Savaşı'ndaki mağlubiyeti sonrası tekrar Karamanoğulları hakimiyetine geçmiştir (Şahin, 1989: 291). Karamanoğulları'nın şehre yeniden hakim olmasıyla durum değişmiş, 15. yüzyılın başlarından itibaren mimarî eserlerde artış olmuştur. Fatih Sultan Mehmed zamanındaki Osmanlı-Karamanoğlu mücadelesi, şehrin mimarî gelişimini yeniden yavaşlatmıştır (Texier, 2002: 105). Fatih Sultan Mehmed'in 1468'de Karamanoğulları Beyliği'ne son vermesinden sonra Aksaray kesin olarak Osmanlı Devleti idaresine girmiştir. Fatih, şehirde yaşayanların büyük bir kısmını İstanbul'a yerleştirmiş ve İstanbul'da bir semte bu adı vermiştir (Şahin, 1989: 291).

Aksaray'da, 1476 tarihli vakıf defterinde 11 adet mahalle görülürken, 1500 tarihinde "mahalle" olarak ifade edilen yerleşim birimi sayısı 36'dır. Ancak 'Yenice Köyü' adında bir mahallenin eklenmesiyle bu sayı 37 olmuştur. 1522 yılında mahalle sayısı 38'e çıkmış, 1572 tarihli sürgün defterinde mahalle sayısının 29'a düştüğü, 1584 yılına gelindiğinde 41 mahalle olduğu görülmektedir (Yörük, 2002: 40,41). İlk olarak

1476 tarihli vakıf defterinden tespit edilebilen Aksaray'daki mescit ve mahallelerin 15. yüzyılın ilk yarısında kurulmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Mahallelerin kuruluşunda tekke ve zaviyelerin de önemli olduğu bilinmekte ise de, yapıların ismiyle anılan bir mahalle görülmemektedir (Uzluk, 1958: 58-60). Aksaray kazası II. Beyazıt döneminde (1500'de) 5 nahiyeden, 1522 ve 1584 yıllarında ise 4 nahiyeden oluşmaktadır. Bu beş nahiyeye: Aksaray, Bekir, Eyyübili, Hasandağı ve Sahra'dır. Aksaray, Osmanlı idarî teşkilatında Karaman eyaletine bağlı bir sancaktır. Aksaray Sancağı toplam nüfusu 1500 yılında 8147, 1522 yılında 11713, 1584 yılında ise 23572'dir (Yörük, 2002: 48). Sancaklık statüsünü 17. ve 18. yüzyıllarda da devam ettiren Aksaray, 19. yüzyılda önemini büyük ölçüde kaybetmiş, 19. yüzyıl ortalarından sonra yapılan idarî düzenleme ile Niğde'nin bir kazası haline getirilmiştir. Nitekim 1837'de nüfusu 3000-3500 civarında olup, 19. yüzyıl sonlarında 4000 – 5000'e ulaşabilmiştir (Şahin, 1989: 291).

Hacı Gayb Türbesinin bulunduğu Yenipınar köyü (mahalle), 25 Ekim 1970 tarihli nüfus sayımında Taşpınar Bucağı'na bağlı köyler arasındadır (Konyalı, 1974: 1656). Doğan Yörük'ün (2002: 200) ve İbrahim Hakkı Konyalı'nın (1974: 493-733) Aksaray ilinin Osmanlı padişahları Fatih Sultan Mehmet, Sultan II. Beyazıt, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan III. Murat zamanındaki (1476-1584 tarihli) tahrir defterlerinde ve Aksaray sancağı, kazaları, nahiyeleri, köyleri, Aksaray vakıfları, Aksaray tarihi ile ilgili yapmış oldukları tespit çalışmalarında 'Yenipınar Mahallesi' veya 'Yenipınar Nahiyesi'ne rastlanmamaktadır (Yörük, 2002: 200, Konyalı, 1974: 493-733). Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'ndeki H.1230/M.1814-1815 tarihli ikincil belgelerde zaviyedarlık kayıtları ve hisseli mülkiyet kayıtları, H.1228/M.1813 tarihli muhasebe kayıtları yer almaktadır. *Nezâret-i Celîle-i Evkâf'a Mülhak Niğde Sancağı'na tâbi 'Aksaray kazâsındaki Hacı Gaybi Zaviyesi Vakfı'nın H.1228/M.1813 tarihli muhasebe kaydında köy/ kasaba isimleri olarak Yenipınar karyesi, Helvadere karyesi, Karanlıkaya karyesi, Selime karyesi, İhlara karyesi, Gelveri karyesi geçmektedir (BOA. EM, 1662/106). Bütün bu bilgiler doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin III. Murat devrine kadarki (III. Murat devri dahil) zaman diliminde 'Yenipınar' isminin kullanılmamış olduğu düşünülebilir. 1800'lü yıllardaki belgelerden ise Yenipınar*

karyesi tanımlaması ortaya çıkmaktadır. Hacı Gayb Türbesi'nin vakfiyesi bulunmamaktadır.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde 455 numaralı, Kanuni devrine ait bir ilyazıcı defterinde Konya'nın Aksaray kazası bölümünde Aksaray'a bağlı Hasan Dağı nahiyesindeki köylerden Virancık köyü hakkındaki: "Malikanesi Murat Çelebi Defteri'ne göre Hacı Gaybi'nin evlad vakfıdır. Divanisine kimse dahl etmez. Rüsüm-i ürfiyesi de buradaki zaviyeye sarfolunur. Bu köyde Hacı Gaybi'nin neslinden zaviyenin altı dervişi vardır" (Konyalı, 1974: 616) ifadesinden zaviyenin burada olduğu anlaşılmaktadır. Yörük (2002: 319, 320), 1584 tarihli ve 1522 tarihli haritalarda ise Hasan Dağı nahiyesinde Virancık köyünün yerini tespit etmiştir. Bu tespit zaviyenin bulunduğu yerin 1500'lü yıllardaki adını destekler durumdadır. Virancık köyü, hem Sultan III. Murat hem de Fatih Sultan Mehmet zamanındaki kayıtlara göre Bekir nahiyesinde bulunan Viranşehir köyü (Konyalı, 1974: 575) ile karıştırılmamalıdır.

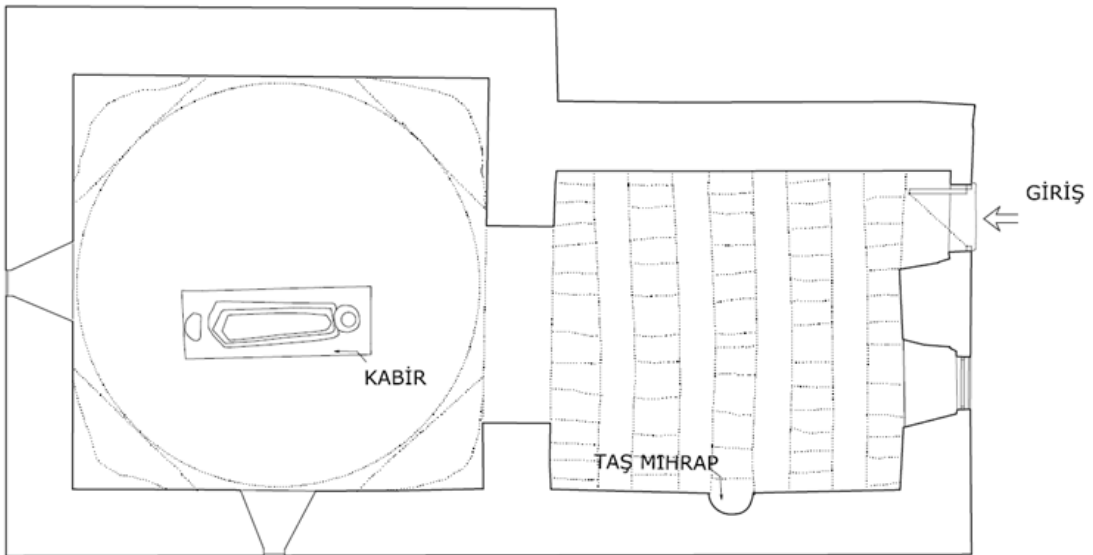
3. Hacı Gayb Türbesi'nin Mimari Analizi

3.1. Planı ve Mimari Özellikleri¹

Yapı mescit ve türbe olmak üzere iki mekandan oluşmaktadır. Yapıya, taş düz atkı kemerli giriş kapısı açıklığındaki demir kapı ile doğudan girilmektedir. Giriş kapısı mescide açılır ve doğu duvarında giriş kapısı yanında, zeminden yaklaşık 58 cm yükseklikten başlayan taş söveli bir pencere açıklığı ve demir malzemeli pencere ve pencere parmaklığı bulunur. Mescidin iç duvarları taş olup, moloz taş örgü sistemi ile yapılmıştır. Ancak iç duvarlarda taş kaybı olan yerlerin çimentolu harç ile doldurulması taş düzeninin bozulmasına ve okunamamasına neden olmaktadır. Derzler sonradan çimentolu harç ile doldurulmuş olup, tuzlanma, sararma ve nem sorunları görülmektedir. Mescidin üstü kesme taş malzemeli beşik tonoz ile örtülmüştür. Beşik tonoz dört adet basık kemerle desteklenerek kaburgalı tonoz örtü sistemi oluşturmuştur.

Mescitte pencere ve kapı kenarları, kemerler, yaklaşık olarak kemerlerin başlangıç hizasından itibaren duvarlar, tonoz ve mihrap kesme taş ile inşa edilmiştir. Mescidin zemini sonradan yapılmış karo döşeme ile kaplıdır (Şekil 1, Resim 1,2).

1 Türbe 2017 yılının mart ayında incelenmiş olduğundan, bu tarihe dair tespitleri içermektedir.

Şekil 1. Hacı Gayb Türbesi plan şeması (Konya Koruma Bölge Kurulu onaylı rölövesinden faydalanılarak yeniden düzenlenmiştir)

Resim 1. Hacı Gayb Türbesi dış görünüşleri (KVBM, 2017)

Resim 2. Hacı Gayb Türbesi mescit kısmından görünüş (solda), taş mihrap (sağda) (KVBMA, 2017)

Mescit kısmından türbe kısmına kesme taş malzemeli sivri kemerli açıklıktan geçilmektedir. Türbe duvarları sıralı moloz taş duvar sistemi ile örülmüştür. Ancak bu mekanda da yapılan çimentolu müdahaleler nedeni ile moloz taş sırası belirgin şekilde algılanamamaktadır. Duvarlarda tuzlanma ve nem sorunu bulunmaktadır. Kareye yakın mekanın üstü sıralı moloz taş

kubbe ile örtülmüştür. Kubbe taşlarının derzlerinde boşalmalar gözlemlenmektedir. Kubbesinin yeniden yapılmış olduğu gözlemlenmektedir. Kare plan şemasından kubbeye geçiş, tromplarla sağlanmaktadır. Tromplar sıralı moloz taş ile trompların kemerleri ve bu mekandaki pencere açıklıkları kesme taş ile örülmüştür (Resim 3).

Resim 3. Mescit kısmı tromp görünüşü (solda), mescit kubbesi (sağda) (KVBMA, 2017)

Mescidin güney duvarındaki mazgal pencere açıklığı zeminden yaklaşık 90 cm yükseklikten başlarken, batı duvarındaki mazgal pencere açıklığı zeminden yaklaşık 120 cm yükseklikten başlar. Bu pencereler metal ızgaralar ile kapatılmıştır.

Türbe içerisinde, kesme taştan yapılmış 70 cm yükseklikteki kaide üzerine yerleştirilmiş mezar taşlarının olduğu kabir yer alır. Kesme taş kaide üzeri kısmi olarak çimento ile sıvanmıştır. Türbe iç mekanında bezeme bulunmamaktadır (Resim 4).

Resim 4. Mazgal pencere (solda), türbe (sağda) (KVBMA, 2017)

3.2. Cepheler

Yapının doğu cephesinde giriş kapısı ve 56x100 cm ebatlarında bir pencere bulunur. Saçaktaki düz silmeleri taş olup, pencere ve kapı söveleri, cephenin dış hatları kesme taş örgü sistemi ile yapılmıştır. Duvarda geriye kalan alan ise kaba yonu ve moloz taş ile inşa edilmiş görünmektedir. Cephede fazlaca çimentolu müdahale dikkati çekmektedir. Mescidin doğu duvarında görülen tüm boşluklar ve malzeme kaybı olan kısımlar çimentolu harç ile sıvanmıştır. Doğü cephesini oluşturan, arka planda kalan türbenin doğü duvarının sağ ve sol yanları kesme taş, mescidin üst örtü kotu üzerinde kalan kısım ise moloz taş ile inşa edilmiştir. Türbenin doğü yönü saçak silmesi düz olarak taş malzeme ile üst örtüsü ise dört yöne eğimli olarak kesme taş ile yapılmıştır. Türbenin doğü cephe saçak silmesi düz şekliyle diğer yönlerden farklı olarak tasarlanmıştır. Türbenin doğü cephesinde duvar ve silmede sarı

renkli çiçeklenmeler, derz boşalmaları, turuncu renkli çiçeklenmeler ve bitkilenme sorunları, üst örtünün doğü yönünde ise çimento harçlı dolgu, bitkilenme, çiçeklenme, kararma gibi malzeme bozulmaları mevcuttur (Bkz. Resim 1).

Güney yönünde sade bir cephe karşımıza çıkmaktadır. Üst örtüsü, duvarı ve saçaktaki silmeleri ile güney cephe tamamıyla kesme taş örgü sistemiyle yapılmış olup, mescit kısmındaki kesme taş silme detayından farklı olarak türbe kısmının silmelerinin düz pahlı kesme taş ile yapıldığı görülmektedir. Türbeye açılan bir mazgal pencere açıklığı metal kafes ile kapatılmıştır. Güney cephesi yarım metre kadar toprakla örtülmüştür. Bu cephede duvarlarda, turuncu renkli çiçeklenme, yosunlanma, tuzlanma, derz boşalmaları ve çimento harçlı derz müdahaleleri, silmede turuncu renkli çiçeklenme ve derz boşalmaları, üst örtünün güney yüzünde ise çimento harçlı derz uygulamaları mevcuttur (Resim 5).

Resim 5. Hacı Gayb Türbesi güney cephesi (KVBMA, 2017)

Yapının batı cephesi, türbe kısmının batı duvarı, düz pahlı silmesi ve üst örtünün batı yüzünden oluşmaktadır. Metal kafesli mazgal pencere yer alır. Cephede kesme taş örgü sistemi uygulanmıştır. Duvarda bitkilenme, turuncu renkli çiçeklenme,

kararma, yosunlanma, silmede derz boşalmaları ve kararmalar mevcutken, üst örtüde yosunlanma, kararma ve yoğun şekilde çimento harçlı derz uygulamaları mevcuttur. Bu cephenin de bir kısmı toprak altında kalmıştır (Resim 6).

Resim 6. Hacı Gayb Türbesi batı cephesi (KVBMA, 2017)

Yapının kuzey cephesi atmosferik olaylardan en fazla etkilenen kısımdır. Cephenin yaklaşık olarak yüksekliğinin yarısına kadarı toprak yığınyla kaplıdır. Cephenin mescit kısmı duvarının sol dış hattı kesme taş ile kalan kısmı ise kaba yonu taş ve moloz taş karışımı örgü sistemi ile örülmüştür. Bu kısmın dışındaki tüm cephe kesme taş ile inşa edilmiştir. Mescit kısmı duvarlarında, nemlenme, çiçeklenme, kısmi kararma, düz kesme taş silmede parça kaybı, yosunlanma, derz boşalması sorunları mevcuttur. Türbe kısmı duvarında çiçeklenme,

sarı ve turuncu renkli çiçeklenme, kararma, yosunlanma, bitkilenme, kavlama (kabarma), düz pahlı silmede yoğun şekilde yosunlanma ve kararma sorunları görülmektedir. Üst örtüde ise çimento harçlı müdahaleler, yosunlanma, kavlama ve tuzlanma yoğun şekilde görülmektedir. Türbenin üst örtüsünde taş alemleri yer alır. Cephelerinde herhangi bir bezeme bulunmamaktadır. Yapının etrafı moloz taş avlu duvarı ile geniş bir şekilde çevrelenmiştir (Resim 7).

Resim 7. Hacı Gayb Türbesi kuzey cephesi (KVBMA, 2017)

4. Karşılaştırmalı Değerlendirme Ve Tarihlendirme

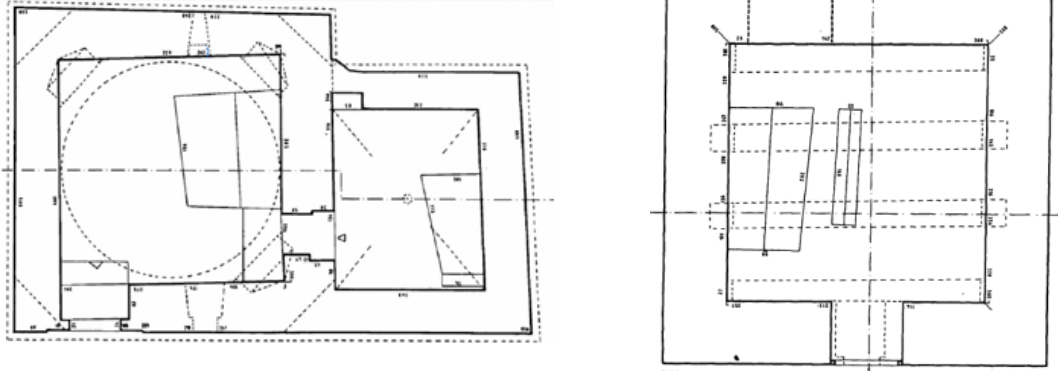
Türbede kitabe veya tarihllemeye yönelik hiçbir yazılı belge bulunmamaktadır. Konyalı (1974: 510-511), Fatih Sultan Mehmet devrine ait H.881/M.1476 tarihli vakıf defterindeki vakıflar arasında olan Hacı Gaybi oğlu Hasan Sofu'nun evlad vakfının vakıflığının (Karamanoğlu) İbrahim Bey'in mektubu (nişanı) ile karşılaştırılmış olduğunu, nasıl sahip olduğuna dair bir bilgi bulunmadığını belirtmektedir (Konyalı, 1974: 510-511).

Yörük (2002: 237), Hacı Gayb Zaviyesinin sadece temelini bulunduğunu belirterek, II. Bayezid döneminde, zaviyenin şeyhliğinin, padişah berati ile Hacı Gaybi evladından Hasan Sofu'nun oğlu Mustafa'nın tasarrufunda olduğunu, Fatih döneminde evlatlık vakıf olarak kaydedilmiş olmasına rağmen 1500 yılından itibaren evlatlık zaviyeye dönüştürülmüş olduğunu bildirir. Vakfın yıllık geliri 1500 yılında 4179 akçe iken, 1522 yılında 2993 akçeye, 1584 yılında ise 11852 akçeye yükselmiştir (Yörük, 2002: 237). Zaviyenin adının geçtiği ve vakfının vakıflığıyla ilgili ulaşılabilen en eski tarih, Karamanoğulları dönemini işaret etmektedir.

Atmosferik olaylarla yapı malzemesinde bozulmaların olduğu, sonradan yapılan onarımlarla çimento içerikli derzlerin yapılmış olduğu görülmektedir. Ancak yapının biçimi (tasarımı), yapım tekniği ve malzemesi yapıdan okunabilmektedir. Yapının biçim, yapım tekniği ve malzeme olarak özgün durumunu büyük oranda koruduğu ancak türbenin olduğu kısımdaki

çimentolu yeni yapım tekniği, kubbesinin yenilenmiş olduğunu ortaya koymaktadır. Türbenin iç ve dış boyutlarındaki, külah biçimi, külah yüksekliğindeki minimalite, türbe tasarımı, mescitteki özgün iç mekan mimarisi (mescidin yapıyla birlikte yapılmış olması durumu, dönem eklentisi olması durumu ya da ilk yapımından çok kısa bir süre sonra eklenmiş olması durumları söz konusu olsa dahi) bizi yapıyı tek başına bir türbe yapısı olarak değerlendirmekten daha çok bitişindeki bir mekanla birlikte tasarlanmış plan şemalarına yönlendirmektedir. Ancak mescit kısmıyla benzer mimari özelliklere sahip yapılar da değerlendirilmiştir.

Güney ve kuzey doğrultusunda uzanan kare formlu iki mekanın birleşiminden oluşmuş dikdörtgen plan şemalı Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Tekkesi'nin Kümbeti, planı, kesme taş örgü sistemi, üst örtüsüyle Hacı Gayb Türbesi ile büyük oranda benzerlik göstermektedir (Şekil 2). Kümbette, ana türbe mekanı tavanı kubbe olup, üstü eşit olmayan sekiz kenarlı kasmağa oturan sekiz yüzlü basık bir külah ile örtülmüştür. Küçük mahallin tavanı ise tonoz olup, üstü tonozun eğimine göre betonla kaplanmıştır (Çal, 1998: 115). Çal (1998: 118) kümbeti veya bunun yerindeki bir yapının en az XV. yüzyıla kadar tarihleneceğini belirtmektedir. Şeyh İbrahim Kümbeti'nin 24 metre batısında yer alan türbe ise kare planı, kesme taş, moloz taş ve kaba yonu taşı duvar örgü sistemi, üç askı kemeri ile desteklenmiş basık sivri kemerli tonozu (Çal, 1998: 118,119) ile Hacı Gayb Türbesi'yle büyük ölçüde benzerdir (Resim 8).

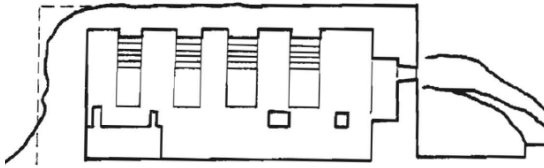
Şekil 2. Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Kümbeti (solda) ve Türbesi (sağda) planı (Çal, 1998: 120, 130)

Resim 8. Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Kümbeti (solda) ve Türbesi (sağda)görünüşleri (Çal, 1998: 121, 124)

Hacı Gayb Türbesi'nin biçimsel özgünlüğünün en iyi algılanabildiği mescit mekanının kaburgalandırılmış tonozundaki destek atkı kemerlerinin benzeri, Karamanoğulları dönemine tarihlenen Aksaray Baydı Hatun Türbesi'nde

(Boran ve Erdal, 2001: 42; Yörük, 2002: 242; Konyalı, 1974: 1436) görülmektedir. Taş malzeme ile inşa edilmiş olan türbenin taş pencere ve kapı sövelerinin Hacı Gayb Türbesi girişine benzerliği de dikkat çekmektedir (Şekil 3, Resim 9).

Şekil 3. Baydı Hatun Türbesi'nin Kesiti (Çetintürk,1986)

Resim 9. Baydı Hatun Türbesi'nin 1974 yılı önceki durumu (Konyalı, 1974: 1436)

14. yüzyılın sonuna tarihlendirilen Şeyh Hamza Tekkesi ve Türbesi (Konyalı, 1974: 1499), eyvanlı ve kapalı iki kare formu mekanın oluşturduğu dikdörtgen bir plan şeması (Bal, 2010: 67) ile Hacı Gayb Türbesi'ne benzemektedir (Resim 10). İki kare formu mekandan oluşan mescidi ve daha küçük boyutlu iki kare mekandan oluşan itikafhanesi ve çilehaneden oluşan iki dikdörtgen plan şemasına sahip (Bal, 2010: 70),

H.815/M.1412 yılına tarihlenen Şeyh Hamit Veli Zaviyesi'nin (Konyalı, 1974: 1212), kesme taş örgü sistemi ile örülmüş olduğu, üst örtüsünün kaba yonu taş ile iki kubbeli olarak inşa edildiği eski fotoğraflarından anlaşılmaktadır. Kemerli kapı açıklıklarında ve pencere çevrelerinde de taş malzeme dikkati çekmektedir. Bu özellikleri ile Hacı Gayb Türbesi'yle benzerdir (Resim 11).

Resim 10. Şeyh Hamza Türbesi'nin görünüşü (solda)(Bal, 2010: 164), 1974 yılı öncesi durumu (orta) (Konyalı, 1974: 1499), cephesi ve haziresi (sağda) (Türbe, 2018)

Resim 11. Şeyh Hamit Veli Zaviyesi (solda) (Bal, 2010: 175), eski fotoğrafları (Konyalı, 1974: 1213)

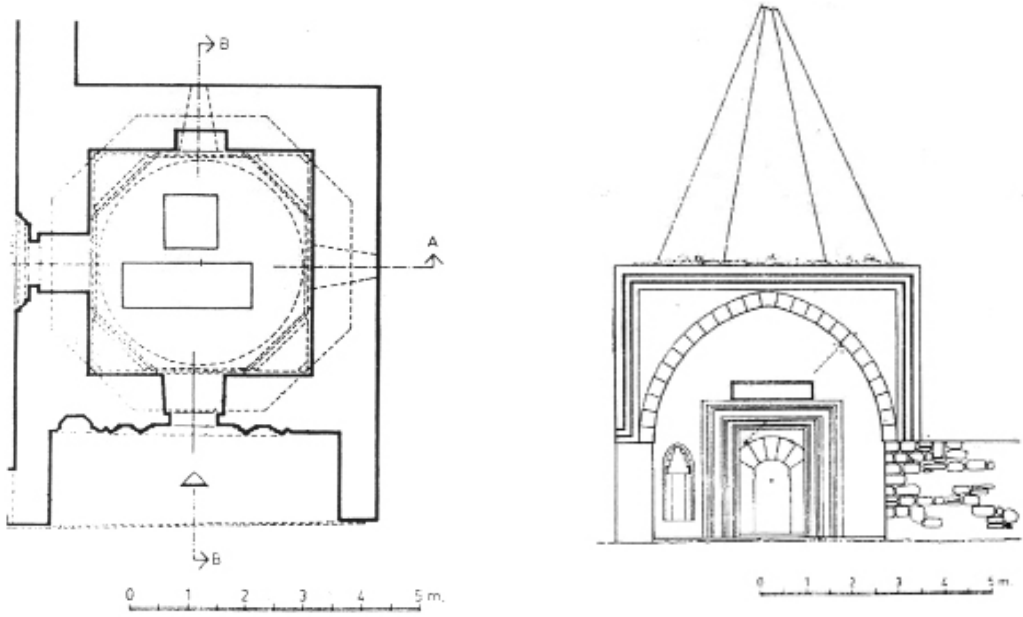
Kayseri Yahyalı Yahya Gazi Kümbeti kare formu plan şeması, iç mekanda kare plandan pandantiflerle geçilen yuvarlak kubbesi ve iki eğimli sekiz kenarlı basık külahı ve kesme taş örgü sistemiyle (Tuncer, 1986: 54-56) Hacı Gayb Türbe'sine benzer. Yapı, Danişmentoğulları Beyliği'ne tarihlenmektedir (Yahyalı, 2018) (Resim 12). Emir Sultan Mescidi'nin batı duvarına

bitişik olarak inşa edilen Emir Sultan Türbesi, kare planlı ve giriş eyvanlı olup, üst örtüsü içten kubbe, dıştan piramidal külahtır. Cephesinde, külahında ve köşelerde kesme taş, duvarlarında ise moloz taş kullanılmıştır. 14. yüzyılın ortalarına tarihlenen Emir Sultan Türbesi (Özbek ve Arslan, 2008: 442), plan şeması, yapım tekniği, malzemesi ve külahıyla Hacı Gayb Türbesi'ne benzemektedir (Şekil 4).

Resim 12. Yahya Gazi Kümbeti görünüşü (Yahyalı, 2018)

Şekil 4. Kayseri Emir Sultan Türbesi (plan ve görünüşü (Cirtil, 2001)

Ayrıca, 16. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen, kare plan şemasına ve eyvanlı giriş düzenine sahip, tek katlı, kubbeli Kayseri Şeyh Seyfullah Türbesi ile H. 765/ M.1364 yılına tarihlenen kare planlı, eyvan girişli Kayseri Ulu Hatun Türbesi de (Özbek ve Arslan, 2008: 462, 444), kare plan şeması ve kesme/moloz taş duvar örgü sistemi ve yapı yükseklikleri ile Hacı Gayb Türbesi'yle benzerlik göstermektedir.

Sonuç

Hacı Gayb Türbesi mimarî ve tarihçesi bakımından incelenmiş, mescidin ya da türbe ile bitişiğindeki diğer bir mekanın olduğu zaviye, tekke ve türbe örnekleri, Hacı Gayb Türbesi'nin her iki mekanından birinin mimari özelliklerini taşıyan türbe ve zaviye örnekleri tespit edilerek irdelenmiştir. İnceleme sonucunda türbenin, Aksaray ve çevre illerdeki bazı türbe ve zaviyeler ile ortak mimari özellikler taşıdığı, üslup benzerliklerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitlere vakıflık tarihlmesi de eklenerek değerlendirildiğinde, günümüzde mevcut olmayan zaviyenin bir bölümü olabilecek olan Hacı Gayb Türbesi'nin 15. yüzyıl Karamanoğulları yapısı olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hacı Gayb Türbesi, mevcut şekliyle günümüze kadar gelebilmiş az rastlanırlar örneklerdendir. Çünkü türbeye mimarî anlamda büyük oranda benzeyen Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Tekkesi'nin dışında başka bir örneğe henüz rastlanmamıştır. Türbenin yakın çevresinde araştırma kazılarının yapılması durumunda, ortaya çıkabilecek temel kalıntılarından elde edilecek plan düzeni ile dönemini yansıtan yeni verilere ulaşmak mümkün olabilir. Yapı mevcut haliyle, var olup keşfedilmemiş, özellikle küçük yerleşim birimlerinde olması muhtemel Beylikler dönemi ve Karamanoğulları dönemi yapılarına örnek teşkil edebilecek bir yapıdır. Yapının çevresinde yapılabilecek arkeolojik çalışmanın dışında, malzeme bozulmalarının esere özgü yöntemlerle giderilmesi, çoğunlukla büyük malzeme kayıplarının olmadığı yapıda ve özellikle mescit kısmında özgün biçim ve malzemenin korunarak bakım çalışmalarının yapılması durumunda, günümüze ulaşabilmiş bir dönem yapısının Aksaray dini mimari tarihindeki yerinin devamı sağlanmış olacaktır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA): BOA.EM 1662/106.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Bal, Seval (2010). *Aksaray İl Merkezindeki Tarikat Yapıları*. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

Baykara, Tuncer (1996) . "Ulu Cami Selçuklu Şehrinde İskanı Belirleyen Bir Kaynak Olarak". *Belleten*, LX/227. Türk Tarih Kurumu Basımevi. Ankara. s. 35-58.

Boran, Ali ve Erdal, Zekai (2001). "Aksaray'da Üç Camii", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. Sayı:7. Erzurum. s.42

Cirtil, S (2001). *Eratna Beyliği Mimarisi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Konya.

Çal, H (1998). "Niğde Güllüce Köyü Şeyh İbrahim Tekkesi'nin Kümbeti ve Türbesi". *Vakıflar Dergisi*. S. 27. Ankara. s.115-130

Çetintürk, E. Nihal (1986). *Aksaray (Niğde) ve Çevresinde Türk Eserleri*. Ankara Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi. Ankara.

Erdoğan, M. Akif (1994). "Karaman Vilayeti Zaviyeleri". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, s. 89-158.

Görür, Muhammet (1991). *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.

İnbaşı, Mehmet (1997). "XVI. Yüzyıl Başlarında Aksaray Şehri". *Edebiyat Bilimleri Dergisi*, 24(1). Erzurum. s. 179-188

İbn Battuta (2004). *İbn Battûta Seyahatnamesi*. Çev. A. Sait Aykut. İstanbul. Yapı Kredi. s. 414.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi*. İstanbul. Fatih Yayın Evi Matbaası. KVBMA (2017), Fotoğraf, Konya Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.

Oral, Mehmet Zeki (1962). "Aksaray'ın Tarihi Önemi ve Vakıfları". *Vakıflar Dergisi*. S: V, s. 221-223.

Özbek, Yıldırım ve Arslan, Celil (2008) *Kayseri Taşınmaz Kültür Varlıkları Envanteri*. Kayseri Büyükşehir Belediyesi. Aydoğdu Ofset Matbaacılık ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti. Kayseri s. 442.

Özcan, Koray (2005). *Anadolu'da Selçuklu Dönemi Yerleşme Sistemi ve Kent Model(ler)i.*, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi. Konya.

Özkan, Süleyman (1994). "Aksaray İli Arkeoloji Araştırmalarına Toplu Bir Bakış". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, IX, s. 159-172.

Ramsay, William Mitchell (1960). *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*. Çev. Mihri Pektaş. Millî Eğitim Bakanlığı. Ankara.

Sümer, Faruk (2001). "Karamanoğulları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*. C. 24. İstanbul. s. 454-460.

Şahin, İlhan (1989). "Aksaray". *TDVİA*. C. 2, İstanbul. s. 291-292.

Texier, Charles (2002). *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*. Çev. Ali Suat; Latin Harflerine Aktaran Kazım Yaşar Kopruman; Sadeleştiren Musa Yıldız. C. III. Ankara.

Tezcan, Burhan (1958). "Aksaray ve Çevresinde Derlenen Eserler". *Belleten*. C. XXII/88. s. 517-525.

Topal, Nevzat (2006). *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*. Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Niğde.

Tuncer, Orhan Cezmi (1986). *Anadolu Kümbetleri*. C. III. Ankara. s. 54-56.

Turan, Osman (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul. Turan Neşriyat Yurdu Yayınları.

Uzluk, F. Nafiz (1958). *Fatih Devrinde Karaman Eyâleti Vakıfları Fihristi*. Doğu Limited Şirketi Matbaası. Ankara.

Yörük, Doğan (2002). *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi. Konya.

Yücel, Yaşar (1970). *Kadı Burhaneddin Ahmed ve Devleti (1344-1398)*. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları. Ankara.

3. Elektronik Kaynaklar

Türbe (2018), <https://www.turbeler.org/turbe-detay-889> (Erişim Tarihi: 13.03.2018)

Yahyalı(a) (2018). <http://yahyalı.bel.tr/yahyalı/> (Erişim Tarihi: 21/11/2018)

Yahyalı(b) (2018). <https://mapsights.com/yahyalı/yahya-gazi-turbesi/18317301> (Erişim Tarihi: 21/11/2018)

Giresun Merkezde Yok Olmuş Bir Vakıf Eseri: Sultan Selim (Hüdavendigâr) Camisi

Gazanfer İltar* - Mehmet Fatsa**

Öz

Giresun şehrinin bilinen ilk Cuma camisi olarak değerlendirilen Sultan Selim Camisi, Liman sahası bitişiğindeki Taşbaşı Parkı'nın olduğu alanda 15. Yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiştir. Müslüman Türklerin ilk iskân alanı mahiyetindeki Sultan Selim Mahallesi bu cami çevresinde teşekkül etmiş ve adını günümüze kadar korumuştur. Ancak cami ve vakfına ait yapılardan hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Tahrir kayıtlarına göre aslında buraya cami yapma teşebbüsünün ilk olarak Şehzâde Abdullah'ın Trabzon valiliği sırasında başladığı anlaşılmaktadır. Kayıtlarda "Câmi'-i Hüdâvendigâr" diye de anılan bu yapıya dair bilgi veren kaynaklar daha çok 16. ve 19. yüzyıllara ait olup 17. ve 18. yüzyılda bir suskunluk söz konusudur. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren çizim ve fotoğraf gibi görsellerle caminin tarihî serüveni, camiye ait yapılar ve vakıflarının tespiti, görevlileri, mimari özellikleri gibi hususlar bu yazının konusunu oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Giresun, Yavuz Sultan Selim, Hüdavendigâr, vakıf eseri, cami.

A Lost Waqf Monument in Central Giresun: Sultan Selim (Hüdavendigâr) Mosque

Abstract

Sultan Selim Mosque, known as the first mosque of Giresun allowing Friday prayers to be performed, was founded in the field of Taşbaşı Park next to the harbor at the end of the 15th century. Sultan Selim district, the first settlement area of Muslim Turks, existed around the mosque and kept its name until today. However, there is no historical ruin left today belonging to the mosque and its waqf. According to the state archives, it is understood that the first attempt to build a mosque here was during Şehzâde Abdullah's governorship in Trabzon. The archives giving information about this mosque and referring to it as "Cami'-i Hüdâvendigâr", belong to the 18th and 19th centuries. Notably, there were not many archives from the 17th and 18th century. This work covers the historical journey of the mosque, with the photographs and drawings since the second half of the 19th century, its waqf, staff and the evaluation of its architectural features.

Keywords: Giresun, Yavuz Sultan Selim, Hüdavendigâr, waqf monument, mosque.

* Dr. Öğretim Üyesi, Giresun Üniversitesi Görele Güzel Sanatlar Fakültesi Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Bölümü; Giresun/Türkiye; gazanferiltar@gmail.com

** Daire Bşk., Giresun Üniversitesi Kütüphane Dokümantasyon Daire Başkanlığı; Giresun/Türkiye; mehmetfatsa@hotmail.com

1. Giriş

Anadolu'nun pek çok yerinde doğal afetler ve koruma bilincinden uzak imar faaliyetleri gibi nedenlerle, kültür mirasımız olan tarihi yapıların önemli ölçüde yok olduğu ya da özgün şeklini kaybederek günümüze gelebildiği görülmektedir. Tarihin ortak hafızası niteliğindeki bu yapıların, özellikle son yıllarda şehirlerdeki ticarî ranta kurban edilmesi, sosyal hafızanın da tahribi anlamına gelmiştir. Karadeniz Bölgesi'nde eski yerleşim alanlarında bu durumun örneklerini görmek mümkündür. Trabzon merkezde Hatuniye Külliyesi, Gümüşhane'de Süleymaniye Camisi, Şebinkarahisar'da Taş Mescit ve Giresun merkezde Sultan Selim (Hüdâvendigâr) külliyesi bu duruma verilebilecek örneklerden birkaçıdır.¹

Tarihi eser tahribatının en fazla yaşandığı merkezlerden biri olan Giresun'da, Osmanlı dönemine ait fizikî durumunu muhafaza ederek günümüze kadar gelebilen yedi adet cami vardır. Bunlar sırasıyla Hacıhüseyin, Kapu (Seyyid Mehmed Paşa), Hacı Mikdad, Kale (Hacı Muhiddin), Gemilerçekeği (Tortumzâde), Çınarlar ve Soğuksu camileridir. Sultan Selim (Hüdâvendigâr), Hasandede, Çıtlakkale ve Hacısıyami camileriyle Kasım Bey ve Behramoğlu mescitleri ise tarihi kayıtlarda adı geçmesine rağmen günümüzde mevcut olmayan mabetlerdir. Söz konusu mabetlerden Hasandede Camisi'nin Teyyaredüzü Mahallesi'nde, Çıtlakkale Camisi'nin aynı adla anılan mahallede karayolu ile deniz arasında, Hacısıyami Camisi'nin günümüzdeki Hatun Camisi'nin yerinde, Behramoğlu Mescidi'nin de Hacıhüseyin Mahallesi'nde olduğu eski belgelerde geçen ifadelerden anlaşılmaktadır.² Buna karşın Kasımbey Mescidi'nin bulunduğu yerin nereye

1 Söz konusu yerlerde kaybolan eski eserlerle ilgili olarak bkz. Ömer İskender Tuluk, "Harap Şehrin Kayıp Mekânları: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'un Tarihsel Topografyası", *CIEPO-22 SYMPOSIUM, (4-8 October 2016 Trabzon), Bildiriler Kitabı 2*, (Editörler: K. İnan-M. Tosun-D. Çolak), Trabzon 2018, s. 221-250; Haşım Karpuz, "Trabzon'un İlk Anıt Fotoğraflarının Değeri", *Journal of Black Sea Studies Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 18, s. 113-130; Gazanfer İltar - Mehmet Fatsa, "Şebinkarahisar'da Metruk Bir Mabet: Taş Mescit" *Electronic Turkish Studies*; Summer 2017, Vol. 12 Issue 19, p. 103-126, 24 p.

2 Bkz. BOA, EV. d, 12206, v. 1b-10b; EV. MKT, 30/35; 148/ 27; 2229/ 3; 41/ 29; 3287/ 89; 168/12; 467 / 62; EV. MKT. CHT, 130/ 82; 509/92; 71 / 1294; 321 / 88; EV. MH, 148/26; vd. Hacısıyami Camisi'nin 19. yüzyıl ortalarında mevcut olduğu anlaşılmaktadır (bkz. EV. MKT. CHT, 509/92; EV MKT, 30/35; VGM, VD, 593, s. 115/108).

tekabül ettiği -şimdilik- belli değildir.³ Şu kadar var ki, 19. yüzyılın ortalarında düzenlenen vakıf muhasebe kayıtlarında Kasım Bey Vakfı'na ait gelirlerin, Sultan Selim Camisi Vakfı'na aktarıldığına dair bilgilere rastlanır.⁴

Şehir merkezinde, kendi adıyla anılan mahallenin merkezi konumundaki Hacısıyami Camisi, taş-aşşap bir yapı iken 1957'de bir deniz taşması sonucu şadırvanı ile birlikte yıkılmış, yerine inşa edilen basit yapı ise 1980-81 yıllarında (minare hariç) yıkılarak, Bozbağ ailesinin katkılarıyla Hatun Camii adıyla yeniden inşa edilmiştir.⁵ Dolayısıyla tarihî Hacısıyami Camisi de böylece unutulmuştur.⁶Hacısıyami Mahallesi sakinlerinden Topçuoğlu İbrahim Ağa tarafından 1918 yılında inşa edilen Çıtlakkale Camisi, 1940 yılında Ali Rıza Ekmekçi'nin gayretleri ile yenilenmiş, Sahil Yolu'nun geçişi sırasında da tamamıyla yıkılmıştır.⁷

Mevcut olmayan camilerden kuşkusuz en önemlisi, "Câmi'-i Hüdâvendigâr" diye de anılan Sultan Selim Camisi'dir. Bu yapı, günümüzde Liman sahasındaki Taşbaşı Parkı olarak anılan alanda inşa edilmiş, şehrin bilinen ilk Cuma camisidir.⁸Giresun merkezde Müslüman Türklerin ilk iskân alanı olan Sultan Selim Mahallesi de bu mabet etrafında teşekkül etmiştir. I. Selim'in şehzadelik yıllarının hatırası olarak mahalle, adını bugün muhafaza etse de cami ve müstemilatına ait binalardan kayda değer bir örnek kalmamıştır. Tarihî simgesel özellikleri sebebiyle yerel kamuoyunda önemsenen ve yeniden ihyası bile gündeme gelen

3 Kayda konu olan Kasım Bey, Trabzon'un fethinden sonra sancak beyliğine getirilen Gelibolu valisi olmalıdır. Bu zatın adına "Giresun çarşısında kain bir adet dükkan vakfı" bulunduğu haber verilmiştir (BOA, EV.BRT, 3/9; EV.d, 12206, v. 1b; H. Bostan, Trabzon, s. 49; Giresun merkezde bu zat adına bir ibadethane olduğu 1874 tarihli bir belgede "mütevellisi bulunduğum, Giresun kazasında Kasım Bey Cami'-i Şerifi..." denilerek işaret edilmiştir (EV. MKT, 737 / 126).

4 EV.d, 12206, v. 6b.

5 Süleyman oğlu Mahmut Bozbağ, d. 1950-Giresun; Yeni inşa edilen caminin proje müellifi Ali Bahat'tır (Bkz. Cami içindeki yapı kitabesi).

6 Hacısıyami Camisi'nin inşa tarihini henüz tespit edebilmiş değiliz. Ancak 1847, 1858 ve 1901 tarihlerinde söz konusu caminin vakfına ait bilgilere ulaşılabilmektedir (EV.d, 12206, v. 7a; EV. MKT, 30/35; EV. MKT.CHT, 509/ 92).

7 VGMa, 610, s. 70/96; Hüseyin Çınar, "Osmanlı'nın Son Döneminde Giresun Merkezde Geliri Fındık Bahçesi Olan Vakıflar", *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu*, (09-11 Ekim 2008),I, Ankara 2009, s. 321; Yıkılan caminin kitabe fotoğrafı hususi arşivimizdedir.

8 Feridun Emecen, fetihten (1461) hemen sonra Kale içinde muhafızların ihtiyacını karşılamak üzere bir mescidin yapılmış olabileceği ihtimalini kuvvetli görür (Emecen, 1996: 81).

Sultan Selim Camisi'nin, akademik bir disiplin içinde ele alınarak, tarihi serüveninin ortaya konması ve mevcut karinelere bakarak mimari özelliğinin fiğüre edilebilmesi, tartışmalara son vermek bakımından bir zaruret halini almıştır.

Sultan Selim Camisi hakkında halk arasında kayda değer bir bilgi yoktur. Bunun başlıca nedeni, Cumhuriyet devrinde yaşanan mübadeleler ve göçlerle şehrin demografik yapısındaki değişimin yarattığı hafıza kaybıdır (Fatsa vd. 2015: 638). Popüler ve bilimsel bazı çalışmalarda, kısıtlı olarak verilen bilgiler haricinde bu konu etraflıca ele alınarak incelenmiş değildir. Buna rağmen, caminin yıkılış aşamalarına şahitlik eden bazı kişilerin nakillerinden, vesika muhteviyatından ve şehre ait eski görsellerden yararlanarak söz konusu caminin fiziki durumu ve mimari özellikleri hakkında nispeten bir netice ortaya koymak mümkündür. İşte bu çalışmada söz konusu caminin bir yandan tarihî serüveni diğer taraftan da mimarî özellikleri tespit edilmeye çalışılacak, konunun doğru bir zeminde ele alınması sağlanacaktır.

2. Tarihçe

Giresun şehrinin fethinden sonraki beşerî durumu hakkında ilk önemli ayrıntı 1486 tarihli tahrir defterinde yer alır. Buna göre Kale içi yerleşimden ibaret şehirde, sivil nüfus olarak 114 erkek ve 22 dul kadın Hıristiyan'a mukabil 4 Müslüman erkek nüfus tespit edilmiştir. Ayrıca 30 kadar Osmanlı askeri de Kale'de muhafız yazılmıştır. Kale'nin güvenliğini sağlayan bu küçük garnizonun ve aileleriyle birlikte burada yaşamaya başlayan sivil Müslümanların basit de olsa bir ibadethane inşa etmiş olmaları icap eder. Ancak tahrir defterinde bu ihtimali teyit edecek bir karine mevcut değildir (MAD, 828, s. 37-38, 585-615). Burada bir Cuma camisine ihtiyaç doğuracak şartlar, esasen 15. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Bilindiği gibi ülkenin yönetimi ve Safevî etkisiyle mücadele konusunda babası II. Bayezid ile anlaşmazlığa düşen Trabzon Valisi Şehzade Selim, oğlu Kanunî için bir sancak talebinde bulunmuş ve bir şehzadenin oturmasına uygun hale gelmesi için de Giresun'a nüfus nakline başlamıştır. Bu yüzden kısa sürede şehirde Müslüman nüfus artmış ve 1515 yılı itibarıyla toplam nüfus 1.500 kişiye ulaşmıştır. Böylece Kale dışındaki ilk Müslüman yerleşimi sahilde şekillenmeye başlamış ve Müslüman ahalinin toplu ibadet ihtiyacını karşılamak için burada bir cami

inşa edilmiştir (Emecen, 2015: 18). 1515 tarihinde tamamlanan tahrir defterinde söz konusu cami ile ilgili şu bilgilere yer verilmiştir:

Vakf-ı Câmî'-i Hazret-i Hüdâvendigâr, der Kal'a-i Giresun.

Bir kıt'a hammâm, der nefis-i Kal'a-i Giresun, fî-sene: 200 / Âsiyâb, der kurb-i Kal'a-i Giresun, bâb:3, eşhûr(?).

Tahmînen üç bin akçe ile ta'mîr olunur. Mezkûr değirmenin meremmeti için hükmi şerif mücebince ta'yîn olunan kimesneler, müddâm değirmeni meremmet ideler. Avarız teklîf olunmaya.

Cemaât-i Mülâzımân-ı Camî'-i Hazret-i Hüdâvendigâr, der Kal'a-i Giresun.

Mevlânâ Menteş, hatib / Ümmet veled-i Taceddin, müezzin / Himmet Fakîh veled-i Mahmud, müezzin, ez-karye-i Uzgur / Süleyman veled-i Ümmet Fakîh, muarîf, ez-karye-i Uzgur / Mevlânâ Mehmed bin Eşref, müderris-i hasbî, der-cüzhân, ez-karye-i Seyyid / Pervende veled-i İsmail, der-cüzhân, ez-karye-i Uzgur / Mustafa veled-i İbrahim, der-cüzhân, ez-karye-i Uzgur / Hacı Abdullah Fakih veled-i Hasan, der-cüzhân, ez-karye-i Kayadibi / Ramazan Fakîh veled-i Abdullah Fakih, der-cüzhân, ez-karye-i Kayadibi / Hasan Fakîh veled-i Seydi Fakîh, der-cüzhân, ez-karye-i Kayadibi / Ali Fakîh veled-i Hasan, der-cüzhân, ez-karye-i Kayadibi / Yusuf Fakîh veled-i Pir Ahmed Fakîh, der-cüzhân, ez-karye-i Kayadibi / İsmail Fakîh veled-i Hamza, der-cüzhân, ez-karye-i Ürper / Seydi Ahmed Fakîh veled-i Pir Ahmed, der-cüzhân, ez-karye-i Çandırılı / Seydi Ali Fakîh veled-i Seydi Ahmed, der-cüzhân, ez-karye-i Sarban / Mehmed veled-i Kasım, der-cüzhân, ez-karye-i Sarban / Hamza veled-i İbrahim, meremmetî, ez-karye-i Kısırcalu / Ali veled-i Seydî, meremmetî, ez-karye-i Kısırcalu.

Mezkûrlar, câmî'-i mezkûr mülâzımları olub, her Cum'a gelüb tilâvet edüb Pâdişâh-ı âlem-penâha hayır du'â etdükleri sebebeden avârız teklîf olunmaya deyu deftere sebt olundu (MAD, 828, s. 37-38, 585-615).

Görüldüğü gibi 1515 yılı itibarıyla Kale yakınlarında "Hazret-i Hüdâvendigâr" şeklinde nitelenen Şehzade Selim adına yapılan cami, Müslümanların topluca ibadet edebilecekleri fizikî donanımına ve yeterli personele sahip durumdadır. Cami

bünyesinde bir imam (hatip) ve üç müezzın (biri muarriif) sürekli görev yapmakla mükelleftir. Cuma ve bayram namazları gibi topluca eda edilen ibadetlerin icrası sırasında, bazıları müderris 12 kişinin buraya gelip Kur'an (tilâvet) merasimi tertiplediği, devrin padişahına da dua etmekle mükellef sayıldıkları belirtilmiştir. Ayrıca iki kişi

de caminin bakım ve onarımından sorumlu tutulmuştur (bkz. Tablo-1). Caminin bakım onarım giderleri konusunda da bir yaklaşık maliyet tespitinde bulunulmuş, bu rakam "tahminen üç bin akçe ile ta'mîr olunur" şeklinde ifade edilmiştir (BOA, TT 52, s. 620; TT 387, s. 363).

Tablo 1: 1515 Tarihinde Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi'nin Personel Durumu

	Adı	Görevi	Köyü	Açıklama
1	Mevlana Menteş	Hatip	Belirtilmemiş	Çevre köylerden gelen <i>cüzhanlar</i> , Cuma günleri Camiye gelip Kuran (hatim) tilaveti yapmakla ve devrin Padişahına dua etmekle görevli gösterilmiştir. Ayrıca Hasan oğlu Hacı Abdullah Fakih ve oğlu Ramazan Fakih Kayadibi köyünde imamdır. Eşref oğlu Mevlana Mehmed ise Seyyid köyündeki medresenin müderrisidir.
2	Taceddin oğlu Ümmet	Müezzın	Belirtilmemiş	
3	Mahmud oğlu Himmet Fakih	Müezzın	Uzgun	
4	Ümmet Fakih oğlu Süleyman	Muarriif	Uzgun	
5	Eşref oğlu Mevlana Mehmed	Müderris/ Cüzhan	Seyyid	
6	Ismail oğlu Pervende	Cüzhan	Uzgun	
7	İbrahim oğlu Mustafa	Cüzhan	Uzgun	
8	Hasan oğlu Hacı Abdullah Fakih	Cüzhan	Kayadibi	
9	Abdullah Fakih oğlu Ramazan Fakih	Cüzhan	Kayadibi	
10	Seydi Fakih oğlu Hasan Fakih	Cüzhan	Kayadibi	
11	Hasan oğlu Ali Fakih	Cüzhan	Kayadibi	
12	Pir Ahmed Fakih oğlu Yusuf Fakih	Cüzhan	Kayadibi	
13	Hamza oğlu İsmail Fakih	Cüzhan	Urper	
14	Pir Ahmed oğlu Seydi Ahmed Fakih	Cüzhan	Çandırılı	
15	Seydi Ahmed oğlu Seydi Ali Fakih	Cüzhan	Sarban	
16	Kasım oğlu Mehmed	Cüzhan	Sarban	
17	İbrahim oğlu Hamza	Meremmeti	Kısırcalu	
18	Seydi oğlu Ali	Meremmeti	Kısırcalu	

Kaynak: BOA, TT 52, s. 620; TT 387, s. 363.

Dikkat çeken başka bir ayrıntı da cami personelinin köyleriyle ilgilidir. Biri hariç bugün de aynı adla anılan köylerin tamamı merkez ilçeye bağlı, şehre yakın mesafedeki yerlerdir. Kısırcalu köyü bugün Çıtlakkale Mahallesi'nin bir kısmına tekabül ederken, Kayadibi şimdiki Gedikkaya çevresinde, denizle bağlantılı biçimde iskâna açılmıştır.⁹ Sarban, Ülper ve Çandırılı köyleri ise yine aynı adla Aksu Deresi'nin aşağı havzasındadır.

Şehri kuşatan bu köylerde Çepniler yaşamaktadır. Kayadibi köyünden gelip "cüzhân" olarak görev yapan Hacı Abdullah Fakih ile oğlu Ramazan Fakih, esasen kendi köylerinde hizmet etmekle ve halk tarafından saygı duyulan kişiler olarak

takdim edilmektedir.¹⁰ Seyyid köyünde oturan Eşref oğlu Mevlana Mehmed ise köyünde faal olan medresede müderristir (Fatsa, 2008: 23-28). 1530 tarihli muhasebe defterinde bu bilgiler özetle tekrar edilirken, Sultan Selim Camisi imamının günlük 5 akça geliri olduğu bilgisine de yer verilmiştir. 1547'de Küçük köyünde oturan Hasan oğlu Mustafa'nın buradaki görevi, "sermahfil-i Câmî-i Giresun" şeklinde ifade edilmiştir (BOA, TT 387, s. 760-761; TT 255, s. 452).

⁹ "Kayadibi karyesinde Gedikkaya nâm mahal" denilerek köyün sahile indiğine işaret edilmiştir (GŞS 8128, v. 66b).

¹⁰ "Mezkûr Hacı Abdullah sâlih ve mütediyyin kimesne olub Hüdavendigâr Hazretlerinin Giresun'da olan câmîinde cüzhân olmağın hüküm verilmiş. Dutageldükleri yerlerine ve yurtlarına mutasarrıf olub kendü ve oğulları hükm-i şerîf müktezâsinca râiiyet olunub Padişâh-ı âlem-penâhın devâm-ı devleti duâsına iştiğâl göstereler" (TK, KK 43, v. 136a).

Tablo 2: 1515'te Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi Vakfı

	Vakıf Gayrimenkul	Bulunduğu Yer	Gelir Miktarı (Akçe)
1	Hamam (bir adet)	Giresun Kalesi içinde	200
2	Değirmen (üç adet)	Giresun Kalesi yakınında	Belirtilmemiş
3	Zemin (6 parça arazi)	Giresun Kalesi yakınında	Muhtelif miktarlarda
Kaynak: BOA, TT. 52, s. 620; BOA, TT 387, s. 761.			

Camiye tahsis edilen vakıf yerler hakkında bilgi verilirken, tahrir defterinde geçen “zemin-i der pîş-i Kal‘a-i Giresun, ber-mûceb-i mektûb-i zaîm-i Sultan Abdullah” (BOA, TT 52, s. 620) ibaresi, aslında buraya cami yapma teşebbüsünün çok önceden başladığına;¹¹ Şehzâde Abdullah’ın Trabzon valiliği sırasında Kale yakınlarında bir miktar araziyi bunun için vakfettiğine işaret etmektedir.¹²

16. yüzyılın başlarında yapılan bu kayıtlardan anlaşılmaktadır ki Sultan Selim Camisi, Kale’nin kuzey batısından sahile doğru Müslüman yerleşmesini yönlendirirken,¹³ şehrin gelişmesinde de anahtar rolü oynamıştır. Bununla birlikte söz konusu kayıtlardan caminin ne zaman yapıldığını gösterecek kesin bir tarih çıkarmak mümkün olamamaktadır (Emecen, 2015: 18).

Sultan Selim Camisi’nin bakım onarım giderleriyle, personelinin işesini karşılamak için şehirde bir hamam, Kale yakınlarında üç adet değirmen ve Kazancı İbrahim tasarrufunda altı parça yer (zemin) tahsis edilmiştir. Söz konusu vakıf akarın kim/ler tarafından yapıldığı -elde bir vakfiye olmadığı için- henüz belli değildir (BOA, TT 52, s. 620; TT 387, s. 760-761; TT 288, s. 743).

Ancak gerek tahrir defterlerinde ve gerekse ilerleyen zamanlarda düzenlenen perakende vakıf evrakında, caminin I. Selim tarafından yaptırıldığı açık bir dille ifade edilmiştir. Bu bilgi, asıl vakıf tahsisinin de Trabzon’da şehzadeliliği sırasında I. Selim tarafından yapıldığını göstermektedir. Tahsis

işlemine dair bilgiler içeren vakıf senedinin elde olmaması, cami ve müstemilatı ile ilgili noktaların karanlıkta kalması anlamına gelmiştir.

1579 yılı sonbaharında gezdiği Giresun şehir merkezi hakkında bilgi veren Trabzonlu seyyah Aşık Mehmed, *Menâzirü’l Avâlim* adlı eserinde bu câmiden *Cuma Câmi* olarak bahseder (Emecen 1998: 25). 1682 tarihli avarız kayıtlarında Giresun merkezde bu ibadethane “Cami’-i Kebîr” şeklinde nitelenmiş, ancak burada görev yapanlarla vakıf gelirleri hakkında bilgi verilmemiştir (BOA, MAD, 2697, v. 91b.) İlerleyen yıllarda cami eksenli yoğunluğun arttığı, dolayısıyla ortaya çıkan yeni ihtiyaçları karşılamak için gelir getirici ilave tedbirlerin alındığı anlaşılmaktadır. 1515 tarihinde 200 akçe olan hamam gelirinin 1554’de 500 akçeye yükseldiği haber verilmiştir (BOA, TT 52, s. 620; TT 387, s. 761). 1583 tarihli tahrir kayıtlarında câmiye ait bir kervansaray, bir hamam, bir pazaryeri ile sayısı belirtilmemiş dükkânlar; dört göz değirmen, fındık ve üzüm bahçelerinin olduğu haber verilmiş, ancak bunlardan elde edilen gelirin miktarı hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁴ Buna karşın cami imamının bir yıllık görevi karşılığında 33 sikke filori aldığı kaydedilmiştir (Bostan, 2012: 442, 453 / TŞS 1818: 72b).Yine çevre köylerden gelen ulemanın Cuma günleri burada bir araya gelerek Kur’an tilavetiyle meşgul oldukları haber verilmiştir. Her hafta yapılan bu dini merasime, yöre halkının teveccüh gösterdiği, özellikle Kayadibi köyünde oturan âlim ve mütedeyyin bir şahsiyet olarak Hacı Abdullah’ın bu dini merasimin verimli geçmesinde etkin olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Hacı Abdullah’ın ölümünden sonra da sırasıyla oğulları Ali Fakih ve Hacı Ahmed’in bu görevi icra ettikleri tahrir defterinde vurgulu biçimde ifade edilmiştir (TK, KK, 43, v. 136a, 138b,

11 Cami için seçilen bu yerde vaktiyle bir kilise olduğuna dair mahalli gazetelerde çıkan rivayeti doğrulayacak herhangi bir karineye rastlanılamamıştır (Rivayet için bkz. Ömer Küçük (1969), “Taşkıranın (Ticaret Lisesi) Yapılması”, Halk Eğitimi, Sayı: 79, s. 8).

12 Şehzade Abdullah hakkında bkz. Hoca Saadeddin Efendi, Tâcü’t-Tevârih, (İsmet Parmaksızoğlu), İstanbul 1979, II, s. 68, 141.

13 Caminin sahilde olduğu “sahil-i bahri cihetinde vâki’ Sultan Selim Camii” şeklinde tarif edilmektedir (EV. BRT, 3/9).

14 Bkz. TK, KK, nr. 43, s. 138b, 138a-141b. (“Nefs-i Giresun’da Bendehor mahallesinde, iki Rum mirehor-u cami-i Sultan Selim Han” yazılmış. / TK, nr. 43, v. 141b.)

141b). Kayadibi, Kısırcalu ve Uzgur gibi yakın köylerde yaşayan halkın caminin bakım ve onarım işinde görevlendirildiği ifade edilerek (TK, KK, 43, v. 136a, 137a-138b, 141b). bu yapının şehirdeki Müslümanlar için önemi ve merkezî niteliğine işaret edilmiştir.

ilerleyen yıllarda söz konusu camiye yapılan görevli atamaları ve bakım onarımına ilişkin bazı yazışmalar dışında pek fazla bilgi yoktur. 1796 tarihinde Mustafa Halife ve 1803 tarihinde de Hafız Ahmed adlı şahısların buraya imam-hatip olarak atandığı ifade edilmiştir. 1827 yılında Topaloğlu Süleyman Ağa söz konusu caminin çeşme ve suyollarının tamiri için muhtelif yerlerde bulunan fındık bahçesinin gelirlerini vakfetmiştir (VGMA,

580, s. 331/174). 1844'te yapılan vakıf kayıtlarında Mehmed Emin oğlu Ahmed Efendi'nin müteveli, Hafız Talip Efendi'nin vaiz, Ömer Halife'nin imam ve Hacı Sadullah oğlu Salih Efendi'nin de müezzin olarak görev yaptıkları haber verilmiştir (VGMA, 155, s. 64/490; BOA, EV. d, 12206, s. 5b; EV. BRT, 3/9; HAT, 1485 / 51). Yine aynı tarihte söz konusu caminin onarımı için Kasım Bey vakfından yeterli miktarda nakit para ayrıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca Trabzon gümürüğü mukataasından da bir miktar para ile Giresun merkezde arsa ve dükkân kiralalarının; bazı köylerden elde edilen darı ve fındık gibi akarın imamet ve hitabet ciheti ile çeşmelerin onarımı için tahsis edildiğinden bahsedilmiştir (BOA, EV. d, 12206, v. 5b-6b).

Tablo3: Sultan Selim Camisi Görevlileri ve Görev Yılları

	Görevli Personel	Görevi	Görev Yılı (Yaklaşık)	Açıklama
1	Mevlana Menteş	İmam-Hatip	1515	Camide görev yapan hatipler, günlük 4 Akça işe alırlar.
2	Taceddin oğlu Ümmet	Müezzin		
3	Mahmud oğlu Himmed Fakih	Müezzin		
4	Ümmet Fakih oğlu Süleyman	Muarraf		
5	Mevlana Ahmed veled-i Siyami Mustafa Fakih	İmam-Hatip, Hatib-i Cami	1583	
6	Hasan oğlu Mustafa	Ser mahfil	1547	
7	Seyyid Hafız Ahmed Halife	Hitabet	1803	
8	Mehmed Emin oğlu Ahmed	Mütevelli	1844	
9	Hafız Talip Efendi	Hitabet (Vaizlik)		
10	Ömer Halife	İmamet		
11	Hacı Sadullah	Müezzin		
12	Hafız Salih Efendi	Cüzhan		
13	Seyyid Ömer Efendi	Ferraş		
14	Mustafa oğlu Ahmed Şerif	Kayyim		
15	Süleyman oğlu Abdülkadir ve Hasan	Suyolcu (Çeşmeci)		
16	Hüseyin Zühdü Efendi ve Mehmed Emin Şükrü Efendi	Cüzhan	1860	Babaları Hafız Salih Efendi'nin vefatı üzerine yerine oğulları geçmiştir.
17	Tokatlı Ömer Efendi	İmam-Hatip	1872	Ömer Efendi'den sonra Küçük Yusuf Efendi imam-hatip olarak atanmış. 1903'te vaiz efendinin günlük 8 akça, müezzinin ise 0,5 akça aldığı haber verilmiştir.
18	Küçük Yusuf Efendi	İmam-Hatip	1888	

Kaynak: BOA, TT 52, s. 620; TT 255, s. 452; TK, KK, 43, v. 139a-b; BOA, EV. d, 12206, v. 5b-6b; HAT, 1485 / 51; EV.MKT, 76; CHT, 221/69; 539/1; EV.BRT, 3/9; BEO, 603 / 45216; 869 / 65122; GŞS 1430, s.75.

1852’de Giresun’un Ordu kazasına bağlanmak istenmesi üzerine hazırlanan bir haritada, sahilde Giresun Kalesi / şehri, Ada üzerindeki yapılar ile Sultan Selim Camisi, küçük bazı detayları ile resmedilmiştir (Şekil 1). Buna göre caminin kuzey cephesinde iki katlı bir son cemaat yeri olup, burası alt katı üç kemerli ve açık, üst katı beş küçük pencere ile aydınlatılan, üzeri 4 omuzlu kırma

çatı ile örtülü bir yapı olarak gösterilmiştir. Ayrıca caminin doğu cephesinde ana yapıya bitişik tek şerefeli bir minare bulunmaktadır (BOA, İ.MVL, 8778). Bu tarihte başka camiler de olmasına rağmen Hacıhüseyin Camisi ve Seydi Vakkas Türbesi ile birlikte Sultan Selim Camisi de ön plana çıkarılmıştır.

Şekil 1:1852’de Giresun şehri ve Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi

1860’ta Sultan Selim Camii’nde cüzhan olan Salih Efendi’nin vefatı üzerine oğulları Hüseyin Zühdü ve Mehmed Emin Şükrü Efendi bu göreve getirilmiştir. 1869’da Mehmed oğlu Ömer Efendi’nin vefat ettiği, oğlu Yusuf Efendi’nin ise yaşının küçük, ilminin yetersiz olması nedeni ile imamlik yapacak durumda olmadığı; bu tarihte Tokatlı diğer Ömer Efendi’nin, imamlik makamına vekâleten getirildiği ifade edilmiştir.¹⁵ Rüşt yaşına ulaşan Yusuf Efendi’nin 1888 yılında bu göreve getirildiği, imamet ve hitabet cihetine taalluk eden *yevmi dört akçenin* Trabzon Gümrüğü mukataasından karşılandığı haber verilmiştir (BOA, EV. MKT, 76; EV. MKT.CHT, 221/69; 234/50; EV. BRT, 3/9).

1890’lı yıllarda caminin onarımıyla ilgili olarak halkın talepleri gündeme gelmiştir. Nitekim 1895 tarihinde “kasabanın sahil-i bahr cihetindeki Sultan Selim Camii’nin” tamirinin yapılabilmesi için talepte bulunulduğu, Evkaf Nezareti’nce yapılan değerlendirmede caminin imamet ve hitabet cihetinin Trabzon gümrüğünden karşılandığı, onarım için gereken miktarın, varsa caminin vakıf gelirlerinden karşılanmasının gerektiği, aksi halde konunun padişaha arzının gerekeceği ifade edilmiştir. 1896 tarihinde ise onarım için yaklaşık maliyet hazırlandığı ve bu miktarın 175.000 kuruşa tekabül ettiği haber verilmiştir (BOA, EV.MKT. CHT, 234 / 50; EV.BRT, 3/9; BEO, 603 / 45216; 869 / 65122; GŞS 1430, s.75). 1906 ve 1908 tarihli yazışmalarda *câmi’-i şerifin harâbiyetinin* arttığı, içinde namaz kılınamayacak hal aldığı, acilen onarım gerektiği bildirilmiş, ancak vakfiyesinin

¹⁵ Bkz. BOA, EV.MKT.CHT, nr. 239 /76; EV.MH, nr. 999/ 96; VGMA, 155, s. 154/1133; Tokatlı Ömer Efendi, Tokat’ın Debbağhâne-i atik Mahallesi’ndendir. Giresun’da Hacı Hüseyin Mahallesi’nde meskündür. (GŞS 1403, s. 6).

mukayyet olmadığı ve bu durumun padişaha arzının gerektiği belirtilmiştir (BEO, 2822 / 211643; EV.MKT.CHT, 234/49; EV.BRT, 3/9). Bu bilgi, geçen yıllara rağmen onarım işinin gerçekleşemediğini, sorunun artarak devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 4: 1844'te Sultan Selim Camisi personeli ve suyolları (çeşme) onarımı cihetine yapılan tahsisler

Vakıf Gelirler	Miktarı (krş.)	Tahsis Nedeni
Uzgun köyünde Bayezid Bahçesi fındık geliri	190	İmamet
Seldeğirmeni köyünde bir miktar fındık bahçesi geliri		
Seyyid köyünde bir miktar fındık bahçesi geliri		
Hisareriş köyünde Çakıroğlu fındık bahçesi geliri		
Hisareriş köyünde Abdioğlu fındık bahçesi geliri		
Gürederesi köyünde darı tarlasından elde edilen gelir		
Uzgun köyünde darı tarlası geliri		
Gürederesi köyünde bir miktar fındık bahçesi geliri	37	Hitabet (Vaizlik)
Uzgun köyünde Bayezid oğlu fındık bahçesinin hasılatı	85	Müezzinlik
Batlama Deresi kenarında bir darı tarlasının hasılatı	14	Cüzhanlık
Akköy (Bulancağ)'ta Hacıömeroğlu Bahçesi. Gedikkaya, Saytaş Mevkisi ile Uzgun Çakalini mevkisinde birer fındık bahçesi. Ayrıca Çarşıda Arif Ağa'nın dükkân kirası.	405	Cami yanında bulunan çeşme ve suyollarının onarımı
Kaynak: BOA, EV. d, 12206, v. 5b-6b.		

3. Cami Çevresindeki Yapılar

1515 tarihli tahrir defterinde caminin giderlerini karşılamak üzere üç adet değirmen ve bir de hamamın inşa edildiğine yukarıda işaret etmiştik (BOA, TT 52, s. 620; TT 387, s. 761.). Bu yapıların yerlerinin günümüzde kadastral ölçülerle tespitinin mümkün olmadığı malumdur. Faruk Sümer, değirmenlerin sahile yakın Kayadibi köyünde olduğuna işaret eder (Sümer, 1992: 70). Hamamın, kasaba içinde bir yerde bulunduğu tahrirde geçen "bir kıta hamam, der nefsi Kal'a-i Giresun" şeklindeki tanımlamadan anlamak mümkündür (BOA, TT 52, s. 620). 1852 tarihli bir haritada Giresun dört burçlu kalesi, sivil yapılar arasında bir türbesi ve minareli iki camisi ile¹⁶ küçük bir şehir olarak tasvir edilmiştir (BOA, İ. MVL (İrade Meclis-i Vala), 8778). Bu haritadan, Sultan Selim Camisi'nin konumu ve fiziki durumu hakkında az da olsa bilgi edinmek mümkün olmaktadır. Denize doğru yarımada şeklinde

uzanan Sultan Selim Mahallesi'nin en belirgin yapısı olarak çizilen cami, iki katlı, üç kemerli son cemaat yeri ile dikkat çekmektedir. Çevresinde ise herhangi bir yapı işaretlenmemiş veya buna gerek görülmemiştir (Şekil 1).

Giresun eski fotoğraflarının toplandığı albüm tarzı bir çalışmada cami ve çevresini gösterir birkaç fotoğraf yer alır (Işık vd., 2011: 111-116). 1877-1933 yılları arasına tarihlenen bu fotoğraflarda cami ve çevresi detaylı olarak görülmektedir. Buna göre caminin doğusunda şahideli mezar taşlarının bulunduğu hazire, kuzey istikametinde iki katlı bir yapı, şadırvan; batı ve kuzeyinde ise taştan inşa edilmiş sıbyan mektebi ve medrese olduğu düşünülen yapılar görülmektedir. Caminin güney batı yönünde ise Hacı Miktaf Camisi, çok sayıda han ve sivil yapılar dikkat çekmektedir (Fotoğraf 1-6). Giresun şehrinin belki ilk vakıf yapılarının inşa edildiği bu küçük yarımada üzerindeki camiye çevreleyen binaların mahiyeti hakkında kesinliği

¹⁶ Kanaatimizce söz konusu çizim, şehrin gerçek muhtevasını anlatmaktan ziyade, sadece coğrafik konumunun tespiti için yapılmıştır.

olan bilgilere ulaşabilmiş değiliz.¹⁷ Buna karşın burada kadim bir medrese ile zengin bir kütüphane, şadırvan ve bir de sıbyan mektebinin varlığı vesikalarla haber verilmiştir. 1844 tarihli vakıf defterinde, Kayadibi köyü Sülügölü Mevkii'nde bir bahçenin, Sultan Selim Camisi yanındaki medresede görev yapan müderris efendilere işe için vakfedildiği, Müderris Hacı Hüseyin Efendi'nin burada görev yaptığı; aynı tarihli bir kadı sicilinde cami şadırvanının bakımı ve onarımı için bağışlar yapıldığı haber verilmiştir.¹⁸ Ayrıca cami yakınında bulunan sıbyan mektebine Dumanoglu ailesi tarafından vakıf tahsis edildiğine dair kısa bir bilgi notu da eklenmiştir (VGMA, 614, s. 106/59).

Söz konusu medresenin ilk inşa tarihi ve banisi hakkında şimdilik bilgi sahibi değiliz. Bu yapının yüzyıllar içinde yıkılıp yenilediği anlaşılmaktadır. Farklı tarihlerde düzenlenmiş olan vakıf belgelerinde aynı medresenin farklı adlarla anılması bunu göstermektedir. 19. yüzyılda düzenlenmiş belgelerde bu medreseye atfen "Giresun kazasında Sultan Selim Han Cami'-i şerifi kurbunda / ittisalinde vâki' sahibü'l-hayrâtan Aliefendi-zâde Mustafa Efendi'nin bina eylediği medrese"(BOA, EV. MH, 46/56; *EV.d*, 12206, v.8a; GŞS 1433, s. 134, vd.) veya "el-Hac Mehmed Efendi Hazretleri'nin nefsi-i Giresun kasabasında vâki' Cami-i Kebir mahallesinde bina ve ihya buyurdıkları medrese-i atikanın"; yahut "Sultan Selim Cami'-i şerifi civârında kâin (Üçüncü-zâde) Ömer Paşa Medresesi" (BOA, EV. MKT. CHT, 130/82; EA.SMHD.I, 215/16001; C.MF, 12562; GŞS 1427, s. 121; MVL, 524 /63) denilerek bu duruma işaret edilmektedir. Yine konuyla ilgili önemli bir ayrıntıya yer verilmekte, medresenin camiye yakın (ilişik) konumuna atıf yapılmaktadır. Hatta Hafız

17 Giresun'da Osmanlı Vakıfları adlı çalışmamızı hazırlarken bilgisine başvurduğumuz merhum Gazeteci Hasan Öğütçü (1927-2015), Cami ve çevresi hakkında bazı bilgiler nakletmiş, cami yıkıldıktan sonra minaresinin Şeyh Kerameddin Camisi'ne, revaklarının Çınarlar Camisine ve Şadırvan'ın da Hacı Hüseyin Camisi yanına nakledildiğini; Caminin kuzeyindeki tek katlı yapının Sıbyan Mektebi, kuzeybatıdaki yapının ise medrese olduğunu ifade etmiştir. Bu bilgi, kendisinden izin alınarak H. Öğütçü'nün sağlığında tarafmdan yayımlanmıştır. (Bkz. M. Fatsa, Osmanlı Vakıfları, s. 28/49); Konu eski belediye başkanı Ali Rıza Erkan'ın oğlu Abdurrahman Erkan (d. 1925-Giresun) tarafından da doğrulanmıştır. Çeşme kaydı için bkz.EV.d, 12206, v. 7b.

18 Söz konusu belgeler için bkz. BOA, EV. d, 12206, v. 7a-b; GŞS 1407, s.115, 119, 272; GŞS 1428, s. 276; GŞS 1430, s. 72; GŞS 1433, s.134; Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü, Giresun Vilayeti Siyâkât Defteri, 2255, s.1-2; Ayrıca bkz. Karaman (1999: 56).

Mehmed Talip Efendi gibi, camide görevli bazı şahısların söz konusu medresede de tedrisat ile meşgul olduğu ve tedrisat işesinin Sultan Selim Camisi vakfından karşılandığı beyan edilmiştir (BOA, EV. MKT. CHT, 130/82; GŞS 1407, s. 115, 119, 272; GŞS 1427, s. 121; GŞS 1428, s. 276; GŞS 1433, s. 134, vd.). Maarif Salnamesinde, Müderris Hacı İsmail Efendi'nin 1719 tarihinde tesis ettiği kütüphanenin de yine bu civarda olduğuna dair bilgiler verilmiştir¹⁹.

Bütün bu veriler, zamanla Sultan Selim Camisi çevresinde, kadim bir medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, hazire, şadırvan, kademhane ve vakıf yapılarından oluşturulmuş küçük bir külliyein ortaya çıktığını göstermektedir.

4. Caminin Yıkılışı

Sultan Selim (Hüdavendigâr) Camisi ve çevresindeki yapıların yıkılış tarihleri konusunda da fazla bilgi yoktur. 1928 tarihli eski bir fotoğrafta cami ve etrafındaki yapıların mevcudiyetini koruduğu görülmektedir (Fotoğraf 5). Mayıs 1930 tarihli mahalli bir gazetede ise "Çarşı Camii, ağzını havaya açmış, semadan merhamet dileniyor" denildikten sonra, sakfi (çatı) duvarlarının inhidama mail (çökme tehlikesi) olmasından söz edilerek yangın görmüş bir bina görünümünde olduğu ifade edilmektedir (Yeşil Giresun, 1930: 205). Bu kısa bilgi 1930 yılı baharında Sultan Selim Camisi'nin kullanılmayacak vaziyette olduğunu göstermektedir (Fotoğraf 6). 1933 yılında ise cami, mezarlık ve çevresindeki yapıların ortadan kaldırılıp burada *Küçük Yalı Parkı* adıyla bir mesire alanı oluşturulduğu haber verilmiş, görsel malzemelerle de bu durum tespit edilmiştir (Fotoğraf 7, 8).²⁰ Tevatür bilgilerle de bu durum doğrulandığına göre Sultan Selim Camisi ve çevresindeki yapılar 1930-1933 yılları arasında yıkılmıştır.²¹ Nitekim Cumhuriyetin 10. Yılı anısına hazırlanan bir kitapçıkta, *Venedik Sahili* şeklinde nitelenen mevkide, 1933'te parkın

19 1903 tarihli salnamede Giresun kazasında 690 kitaplı Sultan Selim Camisi Kütüphanesi'nin bulunduğu kaydedilmektedir. (*Yurt Ansiklopedisi*, V, İstanbul 1982, s. 3121 / O. Karaman, agt, s. 72); Caminin yanındaki yapılardan birinin Rum okulu olduğuna dair rivayet ise teyide muhtaçtır (Küçük, agm, s. 8).

20 Bkz. *Aksu Mecmuası*, Sayı 1, (Eylül 1933), s. 31; Giresun Ticaret ve Sanayi Odası, *Cumhuriyetin Onuncu Yılında Giresun*, (İşk) Matbaası, Giresun 1933, s. 286; Işık-Derivoşlu (2011: 28, 117).

21 Tevatür bilgiler Gazeteci Hasan Öğütçü (D. 1927), Eşraftan Abdurrahman Erkan (D. 1928)'dan alınmıştır.

hizmete sunulduğu bilgisine yer verilmiştir (GTO 1933: 286). 1947 yılında bu alanın mülkiyetinin Giresun Belediyesi'ne ücretsiz olarak geçtiği bildirilmektedir (BCA, 113.29.3).

5. Caminin Mimari Şekli

1933 yılında tamamı ile ortadan kaldırıldığı anlaşılan caminin mimari biçimine dair bilgi veren birkaç görsel vardır. Bunlardan en eskisi 1852 tarihli haritadır (Şekil 1). Buradaki tasvirden, caminin mekân kurgusuna göre tonozlu son cemaat yeri ve harimden oluşan kırma çatılı bir yapı olduğu, yapının kuzeydoğu köşesinde tek şerefeli konik külahlı taş bir minaresinin yer aldığı anlaşılır. Bu şekli ile caminin; Giresun Merkez Çınarlar, Keşap Karabulduk/Karşıyaka ve Tepeköy camileri ile aynı tarzda inşa edilmiş olduğu söylenebilir (İltar, 2017: 403).

Elimizde camiye gösterir en eski fotoğraf 1877 yılına aittir (Fotoğraf 1). Bu fotoğrafta cami çevresi ve caminin kuzey cephesi kısmen algılanmaktadır. 1900'lü yılların hemen başında çekilen fotoğraflarda ise son cemaat yerinin kuzey yönüne doğru genişletildiği görülür (Fotoğraf 2-4). 1925 yılında çekilen bir fotoğrafta yapının güney ve batı cepheleri kısmen görülmektedir (Fotoğraf 5). 1932 yılına ait fotoğraf incelendiğinde camiye müdahalenin başladığı, doğusundaki hazirede bulunan mezar taşlarının sökülerek kaldırıldığı ve akabinde de caminin yıkılmaya başlandığı anlaşılır (Fotoğraf 6-7). 1933 yılına gelindiğinde cami, çevresindeki yapılar ve hazire artık tamamı ile yok olmuş, yerine şimdilerde Taşbaşı Parkı olarak bilinen Küçük Yalı Parkı yapılmıştır (Fotoğraf 8-9).

Elde edilen görsel veriler desteği ile caminin yaklaşık boyutları, cephe düzenlemesi, pencere biçimi, çatı şekli gibi mimari biçimlenişi ve minaresinin şekli gibi konularda bir takım çözümlenmeler yapılmış, buna göre caminin cephe düzeni ve planı bakımından yok olmadan önce şöyle bir mimari biçime sahip olduğu değerlendirilebilir:

- Son cemaat yeri ve harimden oluşur.
- İki katlı olan son cemaat yerinin doğu ve batısı harim beden duvarının devamı şeklinde olup, kuzeyi 2 adet kolonla taşınan üç yuvarlak kemerli revak şeklindedir. Son cemaat yeri üst katında düşey dikdörtgen biçimli ve yuvarlak kemer açıklıklı 5 adet pencere yer alır. Fotoğraflarda görülen son cemaat yeri sonraki dönem ekidir.

- Harimin kuzey cephesindeki giriş ve pencereleri gösterir herhangi bir fotoğrafa ulaşılamamıştır. Buradaki kapı ve pencereler, tescilli camilerdeki örneklerden hareketle karşılaştırmalı çalışma yöntemi sonucu önerilmiştir.

- Batı cephesi subasman seviyesine kadar taş, araları derzli olup, bu seviyenin üstünde kalan bölümleri sıvalı ve boyalıdır. Cephenin kuzeyinde harime geçiş sağlanan dar bir kapı ve güneye doğru düşey dikdörtgen biçimli ve düz atkı taş açıklıklı 4 adet alt sıra pencereleri yer alır. Pencere söveleri kesme taştır. Üst sıradaki 3 adet pencere aynı tarzda ancak daha küçük boyutludur.

- Yapının güney cephesinde simetrik olarak yerleştirilmiş 2 adet alt, 2 adet üst sıra penceresi bulunur. Doğu ve batı cephelerdeki pencerelerden farklı olarak buradaki alt sıra pencereleri yuvarlak kemer açıklıklı, üst sıra pencereleri ise yuvarlak biçimlidir.

- Yapının doğu cephesi, batı cephesi ile aynı tarz bir düzenlemeye sahiptir. Alt sırada 5, üst sırada ise 3 adet pencere yer alır.

- Cepheler üstte kısa tutulmuş taş saçakla tamamlanır.

- Caminin üzeri 4 omuzlu kırma çatı ile örtülüdür.

- İç mekâna dair herhangi bir veri elde edilemediği için kesit önerisi yapılmamıştır. Ancak Giresun camilerinin tipolojik özellikleri daha önceden tarafımızca belirlendiği için, iç mekânda olması gereken mihrap, minber, kürsü, son cemaat yeri gibi birimlerin biçimleri karşılaştırmalı çalışma yöntemi ile önerilebilir.

- Yapının minaresini gösterir birkaç adet fotoğraf vardır. Minarenin kareküp kaide / kürsü bölümü saçak seviyesine kadar yükselir. Pabuç kısmı iki kademeli bir silme ile kaideden ayrılır ve daralarak gövde kısmı ile birleşir. Gövde bölümü onaltıgen şekillidir. Gövdenin başlangıcı ile bitişinde bilezik olarak da tabir edilen birer adet taş silme vardır. Şerefe altı profilli silmeler şeklinde alttan üste doğru genişleyerek devam eder. Şerefe korkulukları taştandır. Petek kısmı onaltıgen olan minarenin külahı konik biçimli olup üzerinde alem vardır. Halk arasında, cami yıkıldıktan sonra minare malzemelerinin Şih Camisi'nin minaresinin yapımında kullanıldığı, şadırvanın Hacı Hüseyin Camisi bahçesine taşındığı yönünde rivayetler söz konusudur.

6. Sonuç

Yazılı belgeler, görsel malzemeler ve saha çalışmasıyla sağlanan verilerden elde edilen sonuca göre, Giresun şehrinin ilk Cuma camisi ve vakıf eserinin Sultan Selim (Hüdavendigar) Camisi olduğu söylenebilir. Cami yapımı ile ilgili teşebbüslerin Şehzade Abdullah'ın Trabzon Valiliği (Ölümü 1483/Konya) sırasında başladığı, vakıf tahsisinde geçen "ber-mûceb-i za'îm-i Sultan Abdullah" ibaresinden anlaşılmaktadır. 1486 tarihli tahrirde cami ile ilgili herhangi bir kayıt bulunmazken 1515'te bahsedilmesi, caminin 1486 ile 1515 yılları arasındaki bir tarihte inşa edildiğini gösterir.

Cami ve çevresinde zamanla inşa edilen medrese, sıbyan mektebi, kütüphane, çeşme, kademhane gibi yapılar ve hazire, bulunduğu alana küçük bir külliye kimliği kazandırmış, böylece kent merkezinde İslam şehir geleneğinin bir örneği teşekkül etmiştir.

Yapmış olduğumuz arşiv çalışmalarında külliye dair bilgi veren, özellikle 16. ve 19. yüzyıla tarihlenen çok sayıda kayda ulaşılmış, bu kayıtlardan hareketle

külliye görev yapan personelin durumlarına ilişkin bilgiler elde edilmiştir. 17. ve 18. yüzyıl kaynaklarında bir suskunluk olduğu görülmüştür. 19. yüzyıldaki yazışmaları içeren perakende evrak, çizim ve fotoğraflar yapının fiziki durumu ile ilgili önemli bilgiler sağlamıştır.

Külliye gelir sağlayan vakıfların verimliliğinin giderek azalması ve şehrin güneye doğru genişleyerek başka camilerin ve vakıf müesseselerin kurulması sonucunda cami çevresindeki beşeri yoğunluk azalmıştır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında ise bu kurumları ihya için gösterilen çabalardan bir sonuç elde edilemeyince külliye metruk bir vaziyet almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomik sıkıntılara bağlı olarak eski eserlere yeterince ilgi gösterilememesi sonucu 1930-1933 yılları arasında bu yapılar tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Boşalan alana ise Küçük Yalı Parkı (Taşbaşı Parkı) adıyla bir mesire alanı düzenlemesi yapılmıştır. Külliye ait yapılar her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da mevcut verilerden hareketle Sultan Selim (Hüdavendigar) camisinin mimari biçimlenişi bu çalışma doğrultusunda yeniden projelendirilmiştir.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA):

Tapu Tahrir Defteri (TT): 52, 255, 288, 387.

Maliyeden Müdevver Defter (MAD): 2697, 828.

Evkaf Defteri (EV.d): 12206

Evkaf Mektûbî Kalemi (EV. MKT): 30/35; 76/1; 148/ 27; 2229/ 3; 41/ 29; 3287/ 89; 168/12; 467 / 62; 737 / 126.

Evkaf Mektûbî Cihat Kalemi (EV. MKT. CHT): 130/ 82; 509/92; 221/69; 71 / 1294; 321 / 88; 509/92; 239 /76; 234 / 50.

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV. MH): 148/26.

Evkaf Muhasebe Kalemi (EV. MH): 46/56, 999/ 96.

-İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL): 524/63, 8778.

(C.MF): 12562.

(EA.SMHD.I): 215/16001.

(EV. BRT): 3/9.

(BEO): 603 / 45216; 869 / 65122; 2822 / 211643.

(HAT): 1485 / 51.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (=BCA): 113.29.3.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): Def. 614, Def. 155.

Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-u Kadime Arşivi (TK): Tapu Tahrir Defteri (TT) 43.

Giresun Şer'iyye Sicilleri (GŞS): 1403, 1407, 1427, 1428, 1430, 1433, 8128.

Trabzon Şer'iyye Sicilleri (TŞS): 1818.

Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi: Giresun Vilayeti Siyâkât Defteri, nr. 2255.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Aksu Mecmuası(1933). Sayı 1 (Eylül), s. 31.

Bostan, M. H. (2012). *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*. Ankara.

Çınar, H. (2009). "Osmanlı'nın Son Döneminde Giresun Merkezde Geliri Fındık Bahçesi Olan Vakıflar". *Uluslararası Giresun ve Doğu Karadeniz Sosyal Bilimler Sempozyumu, (09-11 Ekim 2008)*. I, Ankara. s. 321.

Emecen, Feridun (1996). "Giresun", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C. XIV, İstanbul. s. 79-84.

Emecen, Feridun (2015). "Tarihî Bir Liman Kenti Giresun", *Geçmişten Günümüze Giresun*. İstanbul. s. 18.

Emecen, Feridun (1998). "Clavijo'dan Fallmerayer'e Giresun'da Seyyahlar". *Giresun Kültür Sempozyumu*. s. 25.

Fatsa, Mehmet (2008). *Giresun Yöresinde Osmanlı Vakıfları ve Vakıf Eserler*. Giresun.

Fatsa, Mehmet- Hali, İbrahim Sarıtaş (2015). "Giresun Merkezde Osmanlı Devri Vakıf Eser Kitabeleri". *Geçmişten Günümüze Giresun*. İstanbul. s. 638.

Giresun Ticaret Ve Sanayi Odası (1933). *Cumhuriyetin Onuncu Yılında Giresun*. Işık Matbaası. Giresun.

Halk Eğitimi Halkın Eğitimi ve Kültür Dergisi (1969). Sayı: 79 (Temmuz), s. 8.

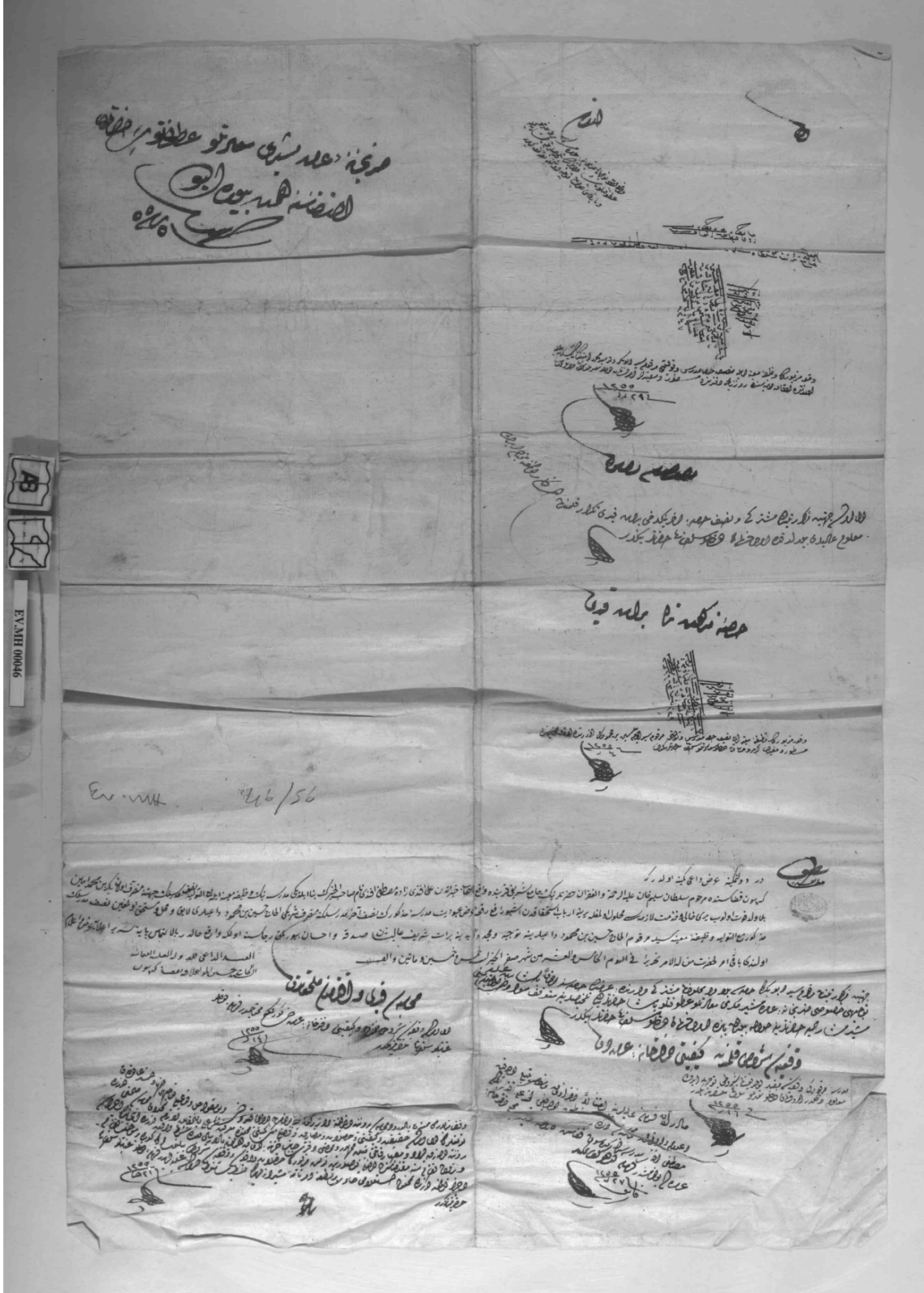
- Hoca Saadeddin Efendi (1979). *Tâcü't-Tevârih*, (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), II, İstanbul.
- Işık, Ali – Tuncer Dervişıoğlu (2011). *Ey Gidi Giresun*. Ankara.
- İltar, Gazanfer (2017). "Giresun Camilerinde Tipoloji Deđerlendirmesi". *Çağımızda Cami Mimarisinde Arayışlar Uluslararası Sempozyumu*. (GRÜ İslami İlimler Fakóltesi). s. 403.
- Karaman, Oktay (1999). *Giresun Kazası (1850-1900)*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi). Erzurum.
- Karpuz, Haşim (2015). "Trabzon'un İlk Anıt Fotoğraflarının Değeri". *Journal of Black Sea Studies Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. Sayı: 18, s. 113-130.
- Küçük, Ömer (1969). "Taşkışlanın (Ticaret Lisesi) Yapılması". *Halk Eğitimi*, Sayı: 79, s. 8.
- Sümer, Faruk (1992). *Tirebolu Tarihi*. Tirebolu Kültür ve Yardımlaşma Derneği, İstanbul.
- Tuluk, Ömer İskender (2018). "Harap Şehrin Kayıp Mekânları: 20. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Trabzon'un Tarihsel Topografyası". *CIEPO-22 SYMPOSIUM, (4-8 October 2016 Trabzon), Bildiriler Kitabı 2*, (Editörler: K. İnan-M. Tosun-D. Çolak). Trabzon. s. 221-250.
- Yurt Ansiklopedisi* (1982). V, İstanbul, s. 3121.
- Yeşil Giresun* (22 Mayıs 1930), Sayı:205.

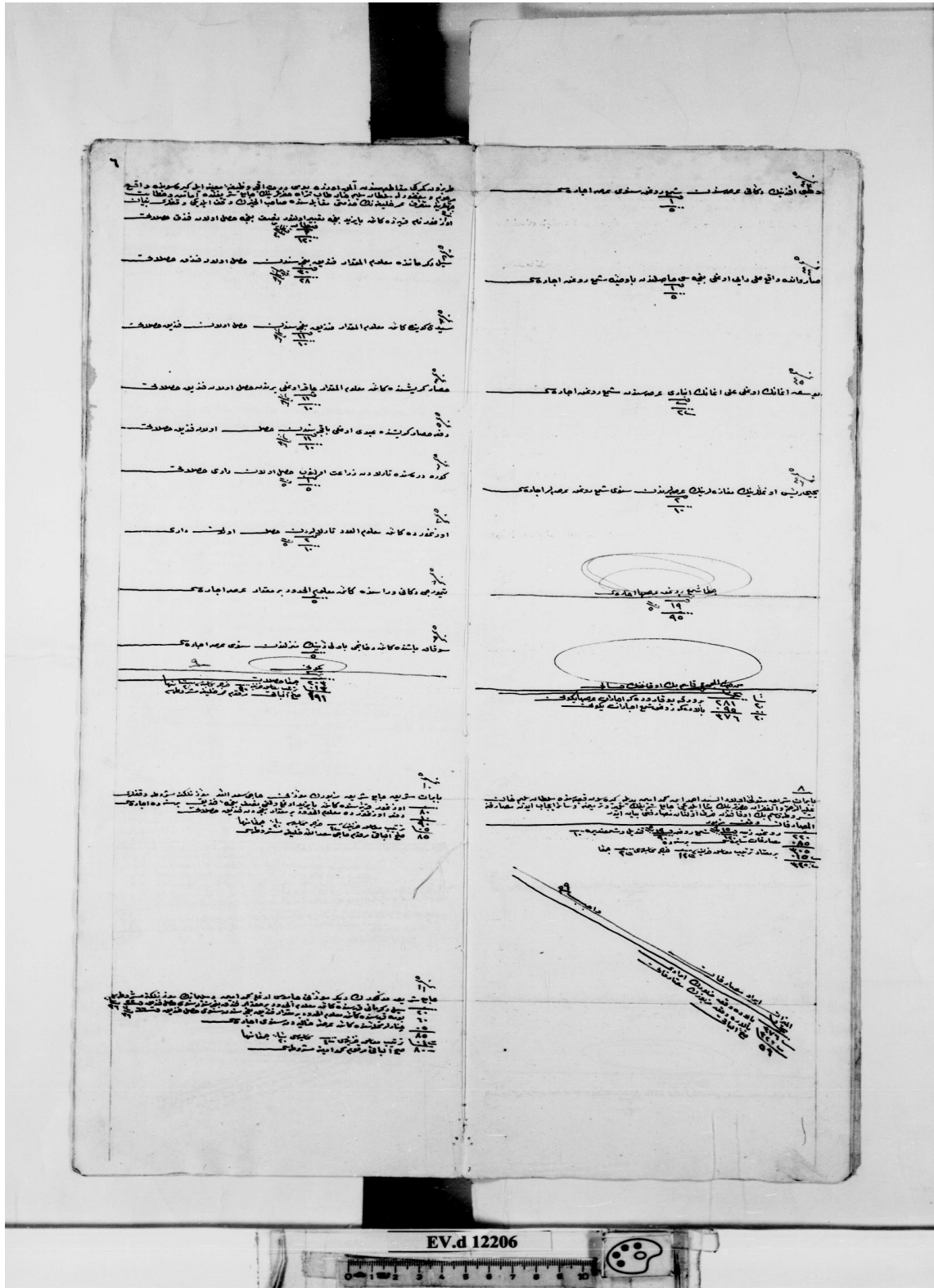

Belge 4: Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi yakınında bulunan Aliefendizâde Mustafa Efendi Medresesi (BOA, EV.MH, 46/56)

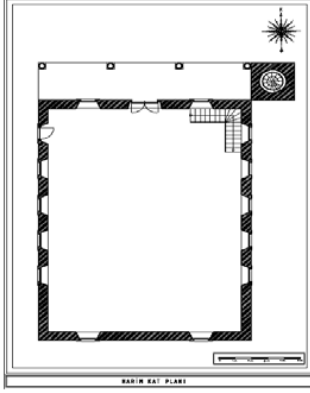

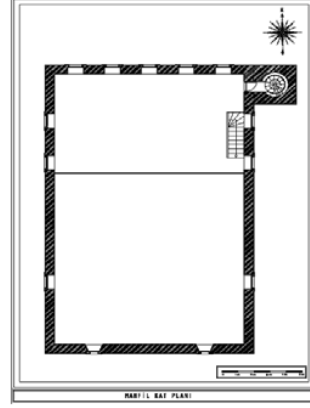
Belge 5: Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisine Ait Vakıf Muhasebe Kaydı (BOA, EV.d, 12206, s. 5b-6a)

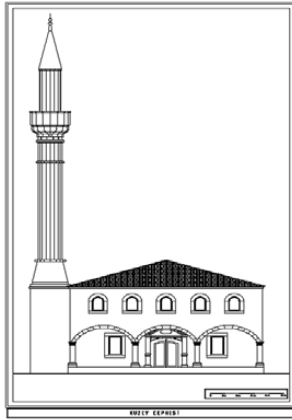
EKII: Çizimler

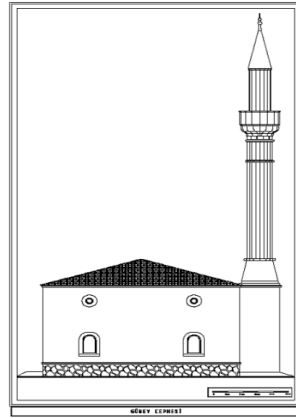
Çizim 1. Harim Kat Planı

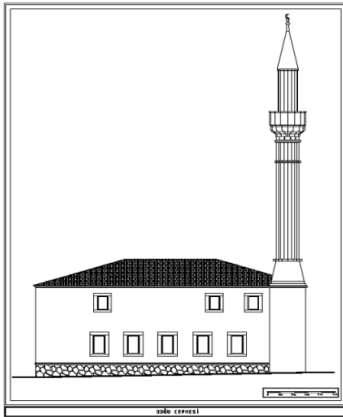
Çizim 2. Mahfil Kat Planı

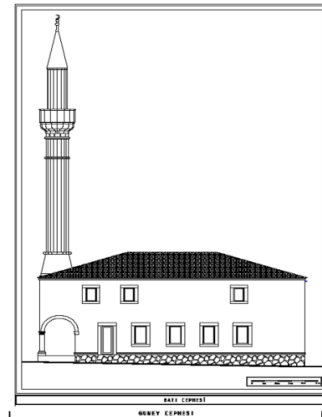
Çizim 3. Kuzey Cephe

Çizim 4. Güney Cephe

Çizim 5. Doğu Cephe

Çizim 6. Batı Cephe

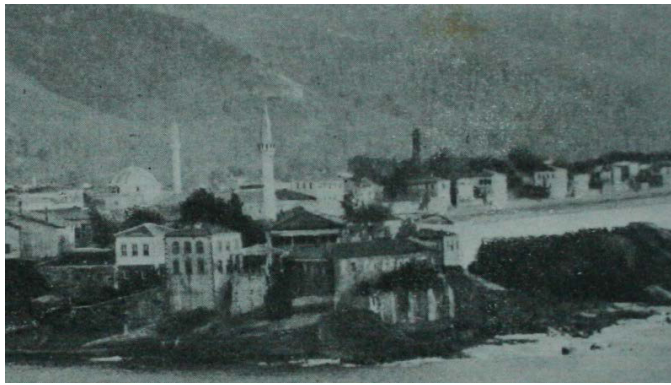
EK III: Fotoğraflar

Fotoğraf 1. 1877'de *Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi ve çevresi* (M. Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 2. *Cami ve çevresinin doğudan görünümü* (M. Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 3. *Cami ve çevresinin kuzeyden görünümü* (M. Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 4. *Sultan Selim (Hüdâvendigâr) Camisi'nin Kale'den görünüş (1900'lü yıllar) (M. Fatsa Arşivi)*

Fotoğraf 5. *Cami ve çevresinin batıdan görünümü (H. Gazi Menteşoğlu Arşivi)*

Fotoğraf 6. *Cami haziresinden mezarların kaldırıldığını gösteren fotoğraf / 1932 (H. Gazi Menteşoğlu Arşivi)*

Fotoğraf 7. Cami haziresinden mezarların kaldırıldığını gösteren fotoğraf / 1932 (M. Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 8. Caminin yerine inşa edilen Küçük Yalı Parkı (M. Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 9. Küçük Yalı Parkı'nın günümüzdeki hali (Taşbaşı Parkı)

Tahir Paşa ve Mudanya'daki Eserleri

M. Fatih Müderrisoğlu*

Öz

Mudanya, kurulduğu tarihten günümüze Bursa'nın denize açılan kapısı, iskelesi konumunu sürdürmüş, kendine has coğrafi- topoğrafik yapısının dışında, ticari ve kültürel ortamı ile de her dönemde önemini korumuştur. Koloni yerleşimi olarak tarih sahnesine çıktığı Antik Çağdaki Myrleia/Apemea kentinin bazı kalıntıları halen görülebilmektedir. Bizans döneminde Rum nüfusun yoğun yaşadığı Mudanya, 1321'de Osmanlılar tarafından fethedilir. Osmanlı döneminde idari açıdan Hüdavendigar/ Bursa Eyaletinde kaza merkezi olarak belirlenen şehir, zamanla farklı baniler tarafından dini, ticari ve sivil nitelikli yapılar inşa ettirilerek imar edilir. Bu bağlamda Bursa merkez ve özellikle Mudanya'ya yaptırdığı eserlerle tanınan Tahir Paşa, Osmanlı Sarayı ve Bursa eyalet meclisi nezdinde siyasi ve dini yönüyle etkin bir nüfusa sahipti. Kendisine verilen paşalık rütbesinin dışında, son görevi surre eminliği/surre alayları eminliği iken 1870'de vefat eder. Paşa'nın 1286 H./1869 M. tarihli vakfiyesi, gerek Mudanya gerek Tahir Paşa'nın kendi soyu ile ilgili önemli bilgiler içermesi açısından kayda değerdir. Tahir Paşa'nın Mudanya ilçesinde günümüzde müze-ev olarak değerlendirilen konağı ile yine kendi adıyla tanınan çifte hamamı yapılan onarımlar sonucu iyi durumdadır ve bu makalenin de ana temasını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Tahir Paşa, Bursa, Mudanya, Tahir Paşa Müze Evi, Tahir Paşa Hamamı.

Tahir Pasha and His Works in Mudanya

Abstract

Since its establishment, Mudanya has maintained its position as the gateway and pier of Bursa to the sea and has maintained its importance in every period with its commercial and cultural environment apart from its geographic and topographic structure. Some ruins of the ancient city of Myrleia/ Apamea of the Ancient Age, where Mudanya came to the stage of history as a colonial settlement, are still visible. Mudanya, densely populated by the Greeks in the Byzantine period, conquered by Ottomans in 1321. The city, which was determined as "kaza" center in Bursa Hüdavendigar Province in administrative terms during the Ottoman period, was constructed with religious, commercial and civilian buildings by different persons. In this context, Tahir Pasha, known for his works in Bursa and especially in Mudanya, had an effective influence, with his political and religious aspects, on Ottoman palace and Bursa provincial council. He died in 1870 in İstanbul while he was "surre emir" besides holding the rank of pasha. Pasha's 1286 H/1869 CE dated waqf certificate charter is noteworthy that it contains some information about both Mudanya and his own lineage. This study mainly touches upon Tahir Pasha's mansion in Mudanya, now used as a museum, and the Turkish bath named after him that are in good condition as a result of repair works.

Keywords: Ottoman, Tahir Pasha, Bursa, Mudanya, Tahir Pasha Museum House, Tahir Pasha Bath.

* Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü; Ankara/Türkiye; mfatih@hacettepe.edu.tr

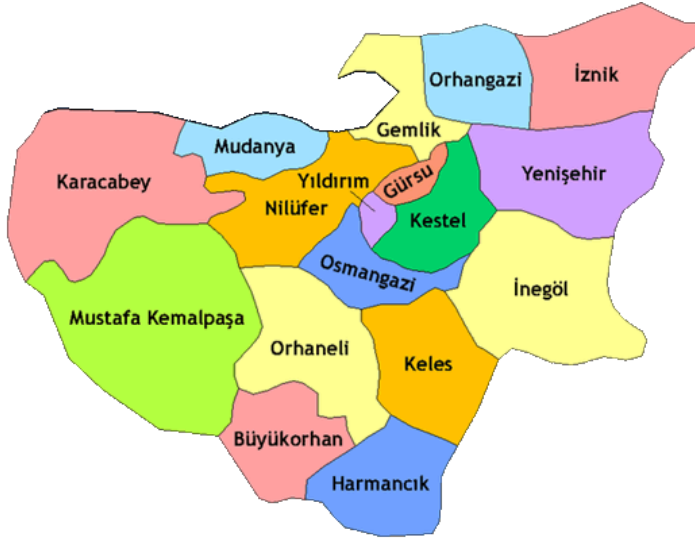
Mudanya'nın Coğrafi Konumu ve Topoğrafyası:

Mudanya, Marmara Bölgesinde il merkezi Bursa'nın 29 km. kuzeybatısında Marmara Denizi kıyısında yer alan bir sahil yerleşimidir (Şekil 1).

Şehir dokusu gözlemlendiğinde sırtını/güneyini tepelere, önünü/kuzeyini ise denize verecek şekilde konumlandığı anlaşılır (Fot. 1). 1924'deki mübadele öncesinde Türk mahalleleriyle geleneksel dokuyu; Rum mahalleri ile ızgara plan adıyla tanımlanan düzgün mahalle dokusuyla gelişmiş bir şehir planı yansıtmaktaydı. Bu doku zaman içinde bazı değişiklikler geçirmiş olsa

da Giritliler Mahallesi adıyla bilinen eski Rum Mahallesi halen geçmişin izlerini yansıtmaktadır.

Mudanya, tarihi boyunca kendisi gibi sahil yerleşimi Gemlik ile birlikte Bursa'nın iskelesi olmuştur (Şekil 1). Özellikle Mudanya, İstanbul ile Bursa arasındaki kuvvetli bağ kurulmasında hiç şüphesiz tarihte daha büyük rol üstlenmişti. Siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler doğrudan Mudanya iskelesi üzerinden sağlanmaktaydı. Günümüzde bu bağımlılık daha çok deniz taşımacılığı ve turizmle bağlantılıdır. Gemlik ise Bursa'nın ihracat ve ithalat yükünü üstlenmiş durumdadır.

Şekil 1. Bursa İl Haritası, (google.com.tr).

Resim 1. Mudanya Denizden Görünüm, (otelyorum.com.tr).

Tarihsel Süreç:

Mudanya'nın kuruluşu ve ev sahipliği yaptığı kültürler, arkeolojik veriler ile eski kaynaklar yoluyla anlaşılmaktadır. Kabul gören anlayışa göre, Batı Anadolu kıyılarında ticaretle geçimini sağlayan Ege bölgesindeki bazı ada ve şehir devletleri, Marmara Denizi kıyılarında koloniler kurmuştur. Mudanya'nın yerleşime açılması ise Antik tarihçi Plinius'a göre Ionia kentlerinden Colophon'un bir kolonisi olarak Myrleia adıyla kurulmuştur (Doğancı, 2007: 14-17; Güner, 2014: 7). Koloni kurma dönemi tahminen M.Ö. 750'lerden başlayarak yaklaşık iki yüzyıl civarında sürmüştür.

Myrleia adıyla kurulan antik yerleşimin (Strabon, 1987: 25, 42-43; Umar, 1993: 585) bazı arkeolojik verilere göre Mudanya'nın Hisarlık adıyla bilinen tepesi üzerine konulduğu, denize doğru da genişleyerek bir de limana sahip olduğu düşünülür (Oğuzoğlu: 2013). Bithynia bölgesinde yer alan antik yerleşim ardından Frig, Lidya, Pers ve Roma kültürlerinin izlerini sürmüştür. Bir zamanlar kente verilen Apamea adının ise Bithynia krallarından birinin eşinden kaynaklandığı iddia edilir (Yalman, 2013: 60-63).

Doğu Roma/Bizans döneminde Rum nüfusun yoğun şekilde yaşadığı Mudanya, 1321'de Bursa'nın fethinden beş yıl önce o tarihlerde şehzade olan Orhan Bey tarafından alınmış, böylece Bursa'nın fethi kolaylaşarak deniz üzerinden gelebilecek yardımın önü kesilmiştir. Osmanlı döneminde 1530 yılında yapılan bir tahririne göre, 13 mahalle, 235 hane ile 35 bekâr nüfustan (Oğuzoğlu, 2013: 65) oluşmaktaydı. Mudanya, geçimini ipekçilik ve ipek ticareti, zeytincilik, bağcılık ve balıkçılıktan sağlamıştır. 17. yüzyılda Mudanya'ya uğrayan Evliya Çelebi, özetle Orhan Gazi'nin fethinden, eski kaleden, bakımlı, gelişmiş-işlek doğal limanından ve gümrüğünden söz etmektedir. Ayrıca kadılık merkezi olan şehrin cami, mescit, han, hamam, sıbyan mektebi ile iki yüz dükkânın bulunduğu bahsedilen Çelebi, sirkisinin de meşhur olduğundan söz etmektedir (Evliya Çelebi, 2005).

Seyyah ve tarihçi J. von Hammer'in aktarımına göre 1818 de Mudanya, İstanbul'dan deniz yoluyla gelenlerin Bursa öncesi ilk iskeleye indiği yerdir. Seyyah, şehrin voyvodalıkla yönetildiğinden, Bursa'nın depo kenti konumunda olduğundan, meyve ve sebzesinin çokluğundan, kadı ile gümrük görevlisinin bulunduğu ve Apamea kentinin kalıntılarından söz etmektedir (Yalman, 2013: 71).

H. 1310/M. 1892-93 tarihli Hüdavendigâr salnamesine göre, merkezin 16 mahallesinde 1192'si Müslüman ve 2808'i gayrimüslim olmak üzere toplam 4000 kişi yaşamaktadır. Çevresinde ise 4868'i Müslüman, 1179 gayrimüslim olmak üzere 16661 kişi bulunmaktadır. Salnameye

kayıtlı 7 cami, 3 okul ve değirmen, birer tekke, iskele, gümrük, istasyon, salhane, gaz deposu, 31 kahvehane, 91 mağaza, 143 dükkan ve 920 ev, 4 kilise, ikişer otel, hamam, fabrika, eczane, 7 han, 16 yağhane ve 13 fırın karşımıza çıkmaktadır (Yalman, 2013: 75) 19. yüzyılda ticarî önemi artan Mudanya'ya Fransızlar tarafından öncelikle gümrük, gar ile bazı meşruta binaları inşa ettirilmiş, ardından Mudanya-Bursa arasına demiryolu hattı döşenerek tren seferleri başlatılmış ve seferler 1953 yılına kadar devam etmiştir. Bu yüzyılda Batılılar tarafından Montanea adıyla tanınan Mudanya'nın ismi zamanla Mudanya'ya dönüşmüş olmalıdır.

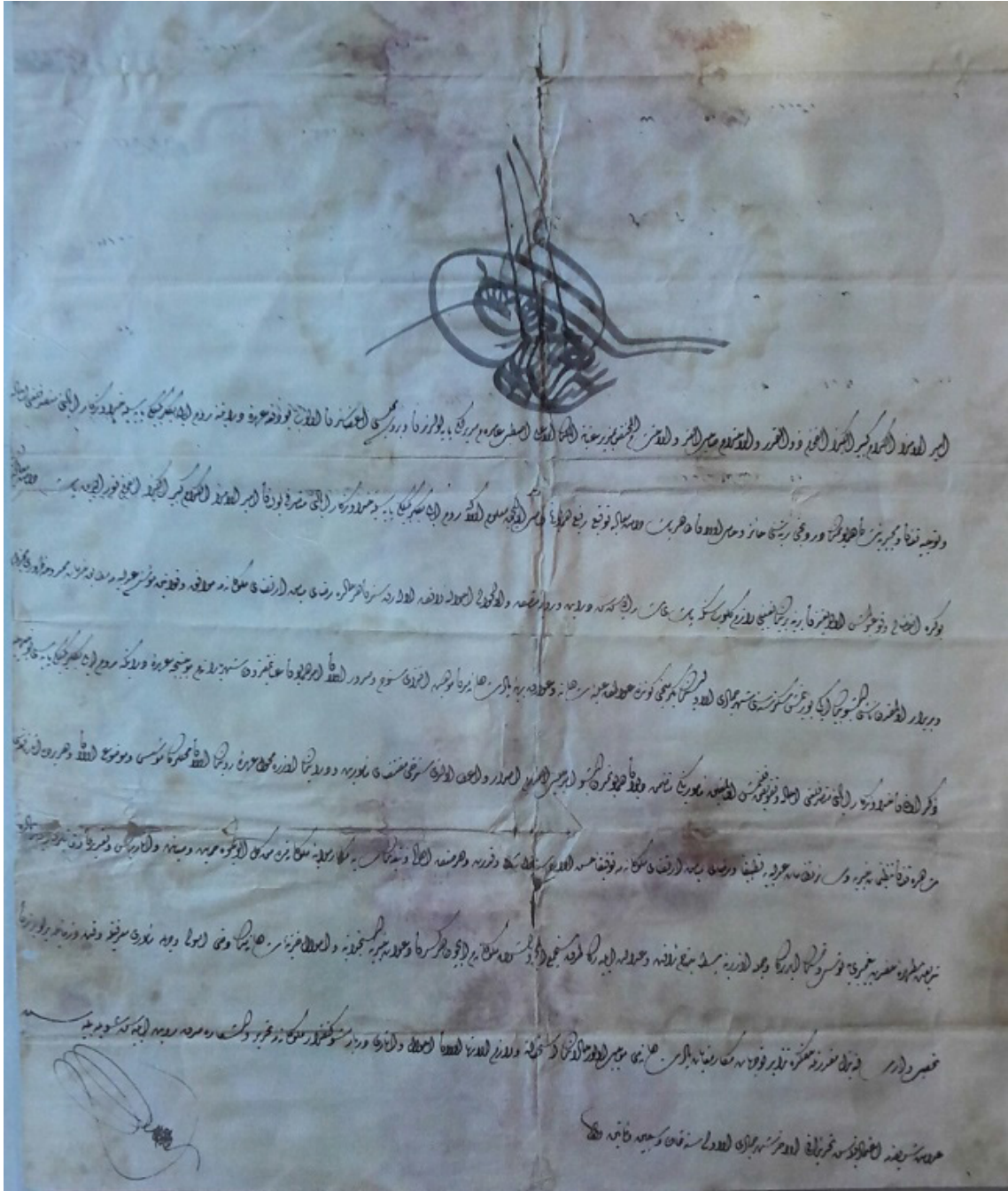
1920-22 yılları arasında Yunan işgaline uğrayan şehir (Oğuzoğlu, 2013: 28), kurtuluşunun ardından 1924'de, Mübadele nedeniyle Türkler ve Rumlar arasında nüfus değişimine sahne olmuştur. Bu olayın yansıması olarak da şehrin ticarî, sosyal ve kültürel ortamında farklılaşmalar olmuştur. 3-11 Ekim 1922 tarihleri arasında yapılan Mudanya Mütarekesi ise Ankara hükümetinin zaferi ve ileri de kurulacak Cumhuriyete giden adım olarak kabul edilir.

Bânî Tahir Paşa:

Bursa'lı olduğu anlaşılan Tahir Paşa (d. ? – öl. 1870)'nin kimliği hakkında mevcut bilgiler Sultan II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde yaşadığı şeklindedir. 1840'da Hüdavendigâr/Bursa Eyaleti'nde meclis üyesi/voyvoda iken 1843'de kapıcıbaşılık rütbesindedir. 1855 büyük Bursa depremini Saray'a bildiren kişi olmuş, ardından Rumeli beylerbeyi payesiyle paşalık rütbesine uygun görülerek 1861'de Bursa mutassarıflığı vazifesine getirilmiştir. Bursa ayanı olarak da tanınan Tahir Paşa ile ilgili mevcut Rumeli beylerbeyi ve Hüdavendigâr mutassarrafının görevden azledilerek yerine Bursa vilayet meclisi azası Tahir Paşa'nın atanmasına dair H. 20 Cemaziyevvel 1278/M. 23 Kasım 1861 tarihli ferman bulunmaktadır¹ (Resim 2). Tahir Paşa devlet bürokrasisinde yıllara göre kademe kademe yükselmiştir.

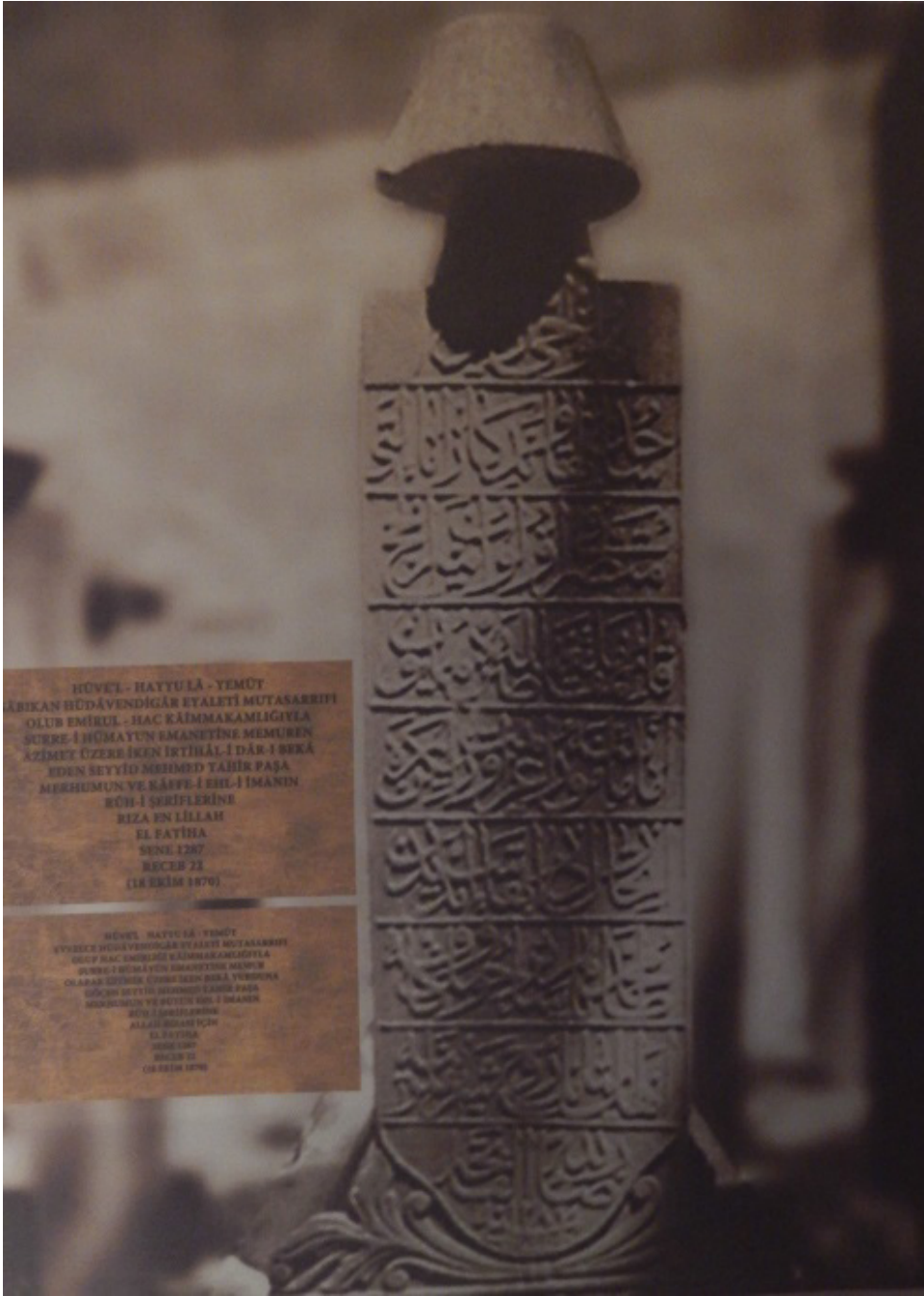
Paşa'nın son vazifesi ise bazı özel donanıma sahip kişilere verilen surre eminliği/surrealayları'nın başı görevidir. Görev başında H. 22 Recep 1287/M. 18 Ekim 1870'de vefat eden Tahir Paşa'nın mezarı İstanbul Eyüp'tedir (Resim 3). Mezar taşından özetle, Paşa'nın Hüdavendigâr eyaletinde mutasarrıf olduğu ve surre alayları başı iken 1287'de öldüğü yazılıdır (Öcalan, 2014: 81). Tahir Paşa'nın yaşamı incelendiğinde siyasi/sivil bağlantıları olduğu kadar tarikat ve tekkeler aracılığıyla dinî çevresi de olduğu (Resim 2) anlaşılmaktadır.

1 Tahir Paşa'nın atanma fermanını günümüz Türkçesine sadeleştirerek çeviren Hasan Demirtaş'a teşekkür ederim.

Resim 2. Tahir Paşa'ya Gönderilen Ferman (Müderrişoğlu 2018)

Resim 3. Tahir Paşanın Mezar Taşı, (Müze Arşivinden)

Tahir Paşa, Sultan Abdülaziz'i gerek Bursa gerekse Mudanya'daki konaklarında ağırlayacak kadar Saray'a yakındır. Damadı aracılığıyla da Emîniyye (nakşi dergahı) tarikatla yakın durmuştur.

Tahir Paşa' nın Vakfiyesi: Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) 619 nolu defterin 108. sayfa ve 60. sırasına kayıtlı Hüdavendigâr Mutasarrıfı Ahmet oğlu Mehmet Tahir Paşa'nın vakfına ait bir vakfiye sureti bulunmaktadır. Vakfiyeden özetle şu bilgiler mevcuttur:

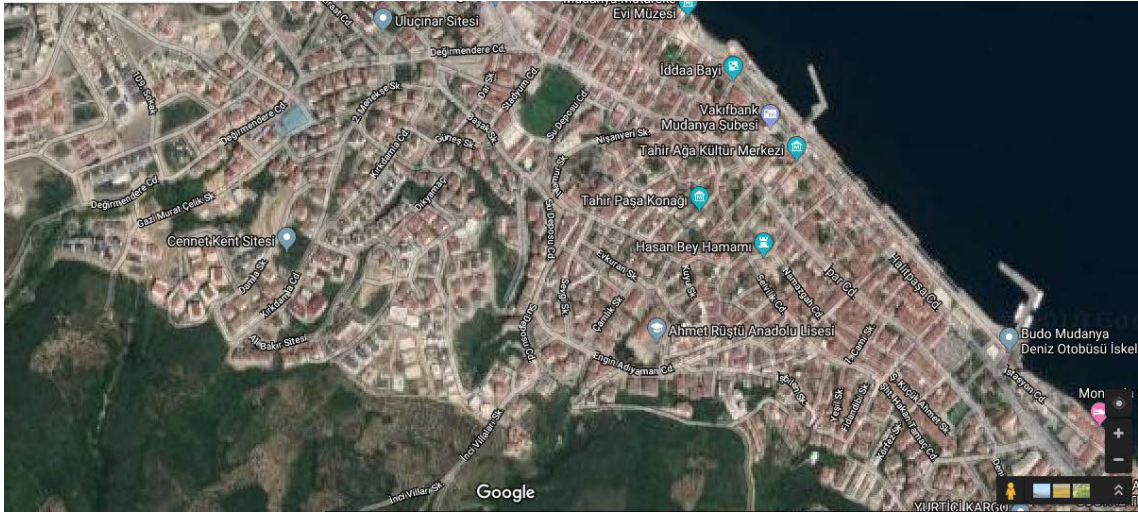
Mahrûse-i Bursa'da Ebuşahne Mahallesi'nde ev, Medine-i Mudanya'nın çeşitli yerlerindeki zeytin bahçeleri, konum ve dönüm hesabıyla verilmektedir. Bunun dışında Yağhane, simitçi dükkânından söz edilmekte ve mütevellî tayini yapılmaktadır. Mudanya'da Cam-i Atik'in ve dört çeşmenin tamirine yapılan 5.000 kuruşluk harcamanın dışında, camilerde bazı özel günlerde mevlût okunması ve ikram yapılması da istenmektedir. Ayrıca ramazanda hatim indirilip görevlilere ücret ödenmesi, halveti tarikatının zaviyesinde dua okunup personeline ikram yapılması ve Müslüman dul kadınlara 2.000 kuruş dağıtılması da vakfiyede konu edinilmektedir.

Tekke-i Cedid Camii imamlarının dua okuması karşılığında senede 600 kuruş ödenmesi ve Cam-i Atik imamlarının dua okumasına ise 120 kuruş verilmesi vakfiyede karşımıza çıkan diğer bilgilerdir. Paşa, vakfiyesinde kızı Remziye hanımın mütevellî olmasını talep etmekte, damadı Seyyid Seyh Mehmet Efendi'yi de mütevellî heyetinde görmek istemektedir. Daha sonra vakfın evladının evladına intikalini arzulanmaktadır. Şahitlerden sonra vakfın tarihinin H. 1286 / M. 1870 olduğu belirtilmektedir (VGMA, 619, 108/60).²

Mudanya Tahir Paşa Konağı:

Mudanya'da dik ve eğimli bir alan üzerinde, şehre ve denize üstten bakacak şekilde konumlanan Tahir Paşa Konağı/müze-evi, kentin Şükrü Çavuş Mahallesi Köşk Sokak 7/A adresindedir (Şekil 2). İlk yapımı başoda kitabesinden yola çıkılarak 18. yüzyıl başına tarihlenen konağın, maalesef ilk banisi bilinmemektedir. İkinci banisi Tahir Paşa'nın, konağı nasıl ve hangi yol ile sahip olduğu ise sorun teşkil etmektedir.

2 Vakfiye kaydı tarafımızdan sadeleştirilerek günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Şekil 2. Mudanya Tahir Paşa Konağı ve Hamamı'nın Konumu, (google maps).

Anıtsallığı ile çevresinde dikkat çeken konağın, etrafı maalesef tarihsel değeri olmayan yapılarla kuşatılmıştır (Resim 4). Yapı Tahir Paşa'nın üçüncü kuşak torunlarından Agah Bursalı ve Menduh Gökçen'e ait iken 2012'de Mudanya Belediyesi'ne devredilmiştir. 2013 yılında ilkin alt katı kütüphane amacıyla kullanılmış ancak verimli olmayınca sonradan tamamıyla müze-ev olarak değerlendirilip halkın ziyaretine açılmıştır.

Zemin üzerine ikinci kata sahip konak zaman içinde yeni yaşam biçiminden dolayı birkaç ailenin konut içinde oturması bölünmelere ve merdiven değişikliğine neden olmuş, farklı kullanımlar nedeniyle aslı planı değiştirilerek günümüze ulaşmıştır. Bakımlı bahçesi (Resim 4) ile birlikte 905 m²lik alanı kapsayan konak, şüphesiz inşa edildiği dönemde denizden ve çevresinden daha rahat görülmektedir.

Resim 3. Tahir Paşa Konağı Ana Cephe, (Müderrisoğlu 2018).

Tahir Paşa Konağı, gerek yaşı gerek ise mimari, bezeme ve içinde sergilenen seçkin ve değerli eserlerle şüphesiz sadece Mudanya'nın ve bölgenin değil Türkiye'de bulunan tarihi konaklar arasında ilk sıralarda yer alır. Özellikle Fransa'dan getirtilen avize, el yapımı dövme gümüş mineli saat, koltuk

takımları, abanoz ağacından sandalyeler, Tahir Paşa'nın giysileri, tören kostümü ve kılıcı dikkati ilk çeken müze eşyalarıdır. Konak ikinci katta yer alan başodanın giriş kapısı üzerinde karşımıza çıkan birbirine bitişik dört ayrı parça halinde Osmanlıca kitabesine göre 1724'de tarihlenir.

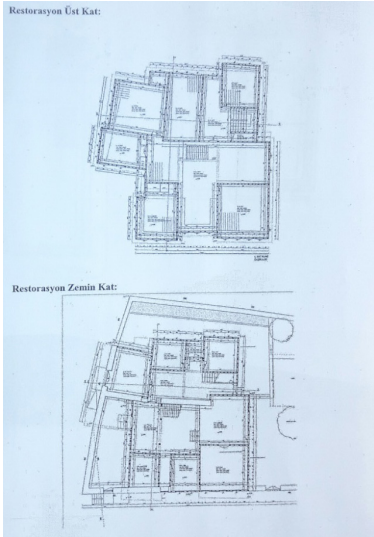

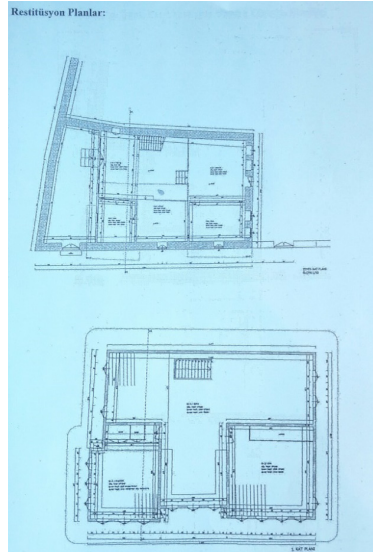
Resim 5. Tahir Paşa Konağı Bahçeden Görünüm, (Müderrişoğlu, 2018).

Mimari Tanıtım: Fazlaca değişiklik geçiren konak planı açısından özgün halini kaybetmiştir (şek. 3-4). Yapı, zemin, st kat, geniş bir bahçe ve güvenlik elemanının bulunduğu tek meknli bir hacim ve heladan oluşur. Zamanla ise içi selamlık, haremlık, mutfak ve hizmetkrlar olmak üzere çeşitli bölümlerden oluşmaktaydı. Orijinalde 

kapılı olduğu sanılan konağa günümüzde önce kuzeybatıdaki avlu kapısı ile girilir. Ardından batıdaki selamlık kapısıyla içeriye giriş sağlanır. Çok sayıda pencere ile aydınlatılan konağın bazı odalarında tepe pencerelerine rastlanır (Yalman, 2013: 210-12).

şekil 3. Tahir Paşa Konağı Restorasyon Planı (Feyza AKSOY Arşivinden).

şekil 4. Tahir Paşa Konağı Resttsyon Planı (Feyza AKSOY Arşivinden).

Başoda: Yapıda ikinci katta kuzeydoğu köşededir. İçin zorlukla okunan dört satırlık kitabesi H. 1137 / M. 1724 tarihli dir (Resim 7). Cephede çıkması/cumbası eli böğründeler ile desteklenmiştir. Giriş kapısının üzerinde kazındığı

Resim 7. Tahir Paşa Konağı Başoda Kitabesi, (Müderrişoğlu 2016).

Transkripsiyonu:	Günümüz Türkçesi
Bu bâba..... idüb safâ kesb eyle gel cânâ	Bu kapıyı ..... et, gel cana sefa kazan
..... sim ü zer eyle ..... dilber-i râ'nâ	..... Gümüş ve altın eyle ..... her güzele
İlahî feyz-i Lütfunla kerem – bâbın küşâd eyle	Allah'ım! Lütfunun bereketiyle cömertlik kapısını açık tut
Bu hane sâhibinin dâima ümrün müzdâd eyle	Bu ev sahibinin ömrünü daima uzun et
Sene H. 1137 / M. 1724 – 25	(Öcalan 2014:87)

Giriş kapısından sonra klasik düzende tipik bir Türk odasına girilir. Tavanda aynalı kemer ile ayrılan seki altı, iki yanda dolap, dolapların oranları, pencere ve tepe pencereleri, rafları, aynalı kemer ve tavanı ile özellikli ve ayrıcalıklı bir mekân anlayışı dikkati çeker. Üst taraftaki süslemeler alçı kabartma tekniğindedir (Dayıgil, Olgun 1939: 116). Duvarlar kalem işi tekniğinde sivri kemerli nişlerin içine

yerleştirilen çiçek ve meyve motifleri ile bezelidir (Gültekin, 2008: 16-17), (Resim 8). Bezemesinde Lâle döneminin etkili yeni bir sanat ve tutkusunun izleri görülür. Tavan, tepe pencereleri ve dolaplar gibi kısımlar süslenerek natüralist ve yaprak motifleri ile bezemeye hareket verilmiştir (Altınay 2014). Duvardaki zenginlik tavana da yansımıştır.

Resim 8. Tahir Paşa Konağı, Başoğa Bezemelerinden Görünüm, (Kuyucuoğlu 2016).

Konakta kullanılan malzemeye gelince; yapı zemin kat taş üst kat ahşap çatkı ile birlikte kerpiçten örülmüştür. Sadelik, yalınlık göze çarpar. Taşlık hariç iç mekânlarda yer döşemesi ahşaptır. Tavan kaplamaları çıtalı ahşap ve duvar kaplamaları sıva ve boya şeklindedir. Günümüzde bir parçası mevcut olmasından dolayı avluda mermer selsebil olması olasıdır. Çatısında Avrupa'dan getirilen kiremitler kullanılmıştır. Cephe süslemesinde sadelik ön plandadır. Vitraylar dışında herhangi bir süsleme göze çarpmaz.

Müze Düzenlemesi: Tahir Paşa müze–evi, alt ve üst katlarda bulunan beşer oda ve sofalar ile farklı seksiyonlar halinde düzenlenmiş sergileme birimleriyle ziyaretçilerine hizmet vermektedir. Sofalardaki sergilemede daha çarpıcı eserlere yer verilerek konukların beğenisine sunulmuştur.

Alt katta kişisel arşivlerinden sağlanan eski fotoğraflar, mutfak eşyaları, müzik aletleri ve Girit kültürüne ait eserler karşımıza çıkar. Üst katta ise Tahir Paşa ve soyuna ait günümüze ulaşan yaşı 100 ile 300 yıl arasında değişen objelere yer verilir.

Alt katın girişindeki ilk oda protokole, aydınlık olan hol Mudanya ile ilgili eski fotoğraflara ve kütüphaneye, bir oda küçük el sanatları giyim – kuşam ve Girit kültürüne ait danteller ile mübadele fotoğraflarına ayrılmıştır. Ayrıca mutfak kısmında konu ile ilgili çeşitli eşyalar teşhir edilmektedir.

Üst kata merdivenle çıkıldığında doğudaki ilk odada aile fertlerine ait yatak odası düzenlemesi yapılmıştır. Oturma odasında kristal camlı ayna, Fransa'dan getirilen XV. Louis stilinde salon takımı, altın yıldızlı şamdanlar, mineli saat gibi eserler görülebilir. Deniz manzaralı oda ise dönemin günlük kullanım eşyaları çini tabak, tepsi, kahve değirmeni ve fincanlara ev sahipliği yapar.

Başodanın karşı ekseninde yer alan odada aileye ait fotoğraflara, giysilere, kristal cama, şamdana, tepsi vb. taşınabilir küçük eşyalara yer verilir. Başodada Tahir Paşa'ya ait sigaralık, tütsü, silah vb. objeler sergilenmektedir. Ancak oda içinde Lâle dönemi çiçek bezemesinin öne çıkması eşyaların görünümünü gölgelemektedir.

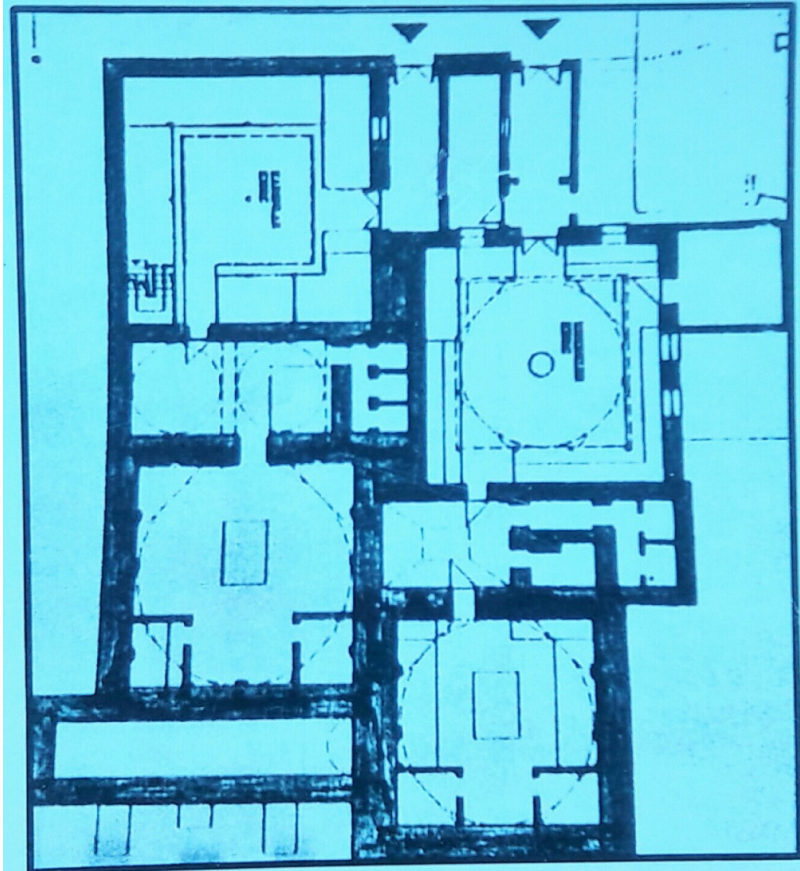
Sofada, tarihi oldukça eskiye giden yemek odası

takımları ve Avrupa porselenleri izleyenlerin beğenisini kazanmaktadır. Sofada Tahir Paşa ve ailesine ait en özgün eserler sergilenmektedir. Bu bağlamda kristal aynalı dolap, ithal çini soba, nargile, orijinal ticari belgeler, altın yaldızlı ördekli/ejderli avize, Tahir Paşa'nın bir kostümü, Paşa'ya armağan edilen nişan, Kafkasya kökenli Şeyh Şamil tarafından kendisine hediye edilen Çerkes Yamıcsı ve yine Paşa'ya ait silahlar teşhir edilir ki sergilenen

çok sayıdaki eser arasında en göze çarpan eserler bu bölümde yer almaktadır.

Tahir Paşa / Nur / Aşağı Hamam

Tahir Paşa'nın Bursa'da günümüze ulaşmayan köşkü ile Mudanya'da müzeye dönüştürülen konağının dışında Mudanya'da Çarşı içinde bir de hamamı bulunmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Tahir Paşa Çifte Hamamı Planı, (Erbay, 2015)

Halk arasında Tahir Paşa, Nur ve Aşağı Hamam gibi üç farklı isimle tanınan çifte hamam, cadde kenarında denize yakın konumda köşe başında yer almaktadır (Resim 9). Erkekler bölümünün doğusunda giriş kapısı üzerinde bulunan 45x80

cm. boyutlarındaki yedi satırlık kitabeye göre, Bursa meclis azası Tahir Ağa tarafından 1870-71 yılında yaptırılmıştır (Resim 10). Kitabenin son satırındaki "Kim Tahir Ağa ismi ebced hesabıyla 1287 H. tarihini verir" (Acun, 1986: 465).

Resim 9. *Tahir Paşa Hamamı Yan Cepheden Görünüm, (Müderrisoğlu, 2016).*

Resim 10. *Tahir Paşa Hamamı Kitabe (Kuyucuoğlu, 2016).*

Transkripsiyonu:

1. Cenâb-ı bû'l-himem Tâhir Ağa kim ehl-i dânişten
Brusa meclisi a'zalığıyla oldu ol dilşâd
2. Vücûh-ı eşrâf-ı Brusa İstabl-ı Âmire pâye
Hemsâz-ı ahâli-i fâiku'l-akrân sâhib-ı dâd
3. Bu zâtın tab'-ı mi'mariyesi meşhûr-ı âlemdir
Olundu emr ü re'yiyle nice ebniyeler inşâd
4. Ahâli-i Mudanya cûy-ı Lütfundan ola seyrâb
Derûn-ı çârşûda bir hamam yaptı nev-icâd
5. Bu hamâmın akan her lülesinden mâ-ı tâhirdir
Olur halvetleri her müşteriye bir neşât-âbâd

6. Cihân durdukça dursun bânisiyle bezm-i âlemde
Binâ vü bânisinden menfa'at görsün bûtün ubbâd
7. Yazarken cevherin târih Sâlim, âbiyle yazdım

Bu nev germ-âbe kim Tâhir Ağâ kıldı bu yıl bünyâd
Son yıllarda Bursa Büyükşehir Belediyesi tarafından yapılan onarım sonrasında 2016 da, ipek böcekliği ile ilgili sergileme alanına dönüştürülen yapı, serginin Bursa'ya nakli nedeniyle günümüzde eski işlevi hamam olarak değerlendirilmektedir.

Hamamın erkekler kısmı kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Kuzey duvar ekseninde yer alan kapıyla soyunma/soğukluk mekânına girilir. Üzeri bir kubbeyle örtülü kare mekân galeriyle çevrilidir. Güney duvarda eksenin batsındaki kapıdan dikdörtgen planlı bir mekâna geçilir. Burası helâ ve temizlik bölümüdür, üzeri de aynalı tonozla örtülüdür. Bu bölümden pandantif geçişli kubbeyle örtülü merkezinde göbek taşı bulunan sıcaklık bölümüne ulaşılır. Sıcaklıkta iki halvet ile arkasında ki su deposu göze çarpar (Yalman, 2013: 176-77)

Kadınlar kısmına ise kuzey duvarı eksenindeki bir kapıyla önce soyunma mekânına girilir. Mekân dört yöne direkler üzerine oturan iki katlı bir galeriyle çevrilidir. İlık bölümü kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. İçinde hela ve yıkanma alanı yer alır. Sıcaklık bölümü ise kare planlıdır ve üzeri pandantif geçişli kubbe ile örtülüdür. Merkezinde göbek taşı etrafında kurnalar göze çarpar (Acun, 1986: 464-66).

Değerlendirme ve Karşılaştırma

Mudanya, sadece kendi bünyesine değil eski başkent ve aynı zamanda ticaret kenti Bursa'nın

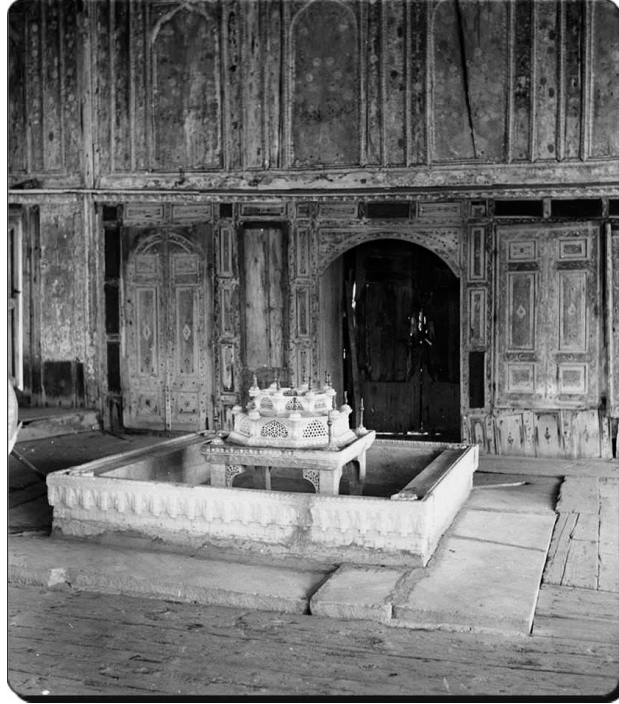
denize bir bakıma dışa açılan kapısı olması itibarıyla gelişmiş bir kent örneği yansıtmaktaydı. Halkının bir bölümünün Rumlardan oluşması da şehre dinamizm getirmekteydi. Bu bağlamda şehirde oluşan artı para, yalı, konak, ev benzeri konutların sayısal ve nitelik olarak artmasına neden olmuş, günümüzde müzeye dönüştürülen Mütareke ve Tahir Paşa müze evleri bu bağlamda inşa edilmiştir. Şüphesiz günümüze ulaşmayan veya harabe durumdaki konakları da düşünmek gerekir.

Aslında Tahir Paşa Konağı plan şeması, bezeme anlayışı ve banisinin kimliği düşünülürse Mudanya'da benzersiz kalmaktadır. Zaman içinde konak bazı değişiklikler geçirmiş olsa da başoda düzenlemesiyle Türkiye'deki ancak bir kaç konakla karşılaştırılabilir. Odanın bezemeleri incelendiğinde kalem işi, alçı kabartma, malakari tekniğinde yapılmış süslemelerin örneklerine üslupsal açıdan çok az yerde rastlamaktayız. Lâle devrinin (1718-30) tipik karakteristik örneği natüralist figürler, çiçek ve meyveler Tahir Paşa Konağı'nın başodasında son derece canlı ve aydınlık bir şekilde gözlemlenmektedir. Bu tip süslemelerin ilk örneğine 1705 tarihli İstanbul Topkapı Sarayı Harem dairesi içinde yer alan Sultan III Ahmed'in Yemiş odasında lake tarzında görmekteyiz (Kuban, 2007: 426; Resim 11). Yine İstanbul'da Boğaz'da konumlanan Amcazade Yalısı (Kuban 2007:488-489), (Resim 12), benzer şekilde Birgi Çakırağa Konağı (Kuban, 2007:478; Resim 13), Tokat Latifoğlu Konağı (Özgen 2007), (Fot.14) ve Denizli Acıpayam Yazır Köyündeki konak (Sözen 1975:313) ile Tekirdağ'daki Rakoczi Konağı (Res.15) karşılaştırılabilecek diğer örneklerdir.

Resim 11. İstanbul Topkapı Sarayı Harem Yemişodası (pinterest ru).

Resim 12. İstanbul, Boğaziçi Amcazade Yalısı (sabah.com.tr).

Resim 13. İzmir/Birgi Çakırağa Konağı (pinterest.ru).

Resim 14. Tokat Latifoğlu Konağı (muzeografi.com).

Resim 15. Tekirdağ Rakoczi Konağı Müze Evi (trakyanet com).

Sonuç

Antik Çağdan günümüze farklı uygarlıklara ev sahipliği yapan Mudanya, öncelikle yakınında yer alan Osmanlıların ilk başkenti ve İpek Yolu'nun Anadolu'da sonlandığı şehir Bursa ile her yönden ilişki içindedir. Bu bağlamda Mudanya'da Bursa ölçeğinde olmasa da ticari açıdan zengin, kültürel ve sosyal ortamı gelişmiş, çeşitli yapılarıyla mimari açıdan donatılmış çok kültürlü bir yerleşme özelliği yansıtmaktadır.

Rus tüccara ait iken Ekim 1922'de Mütareke gibi tarihi bir olaya ev sahipliği yapan Beyaz Ev/ Mütareke Müze Evi günümüzde şehrin en çok tanınan binasıdır. Benzer şekilde Tahir Paşa ve ardılarının yaşamlarını sürdürdükleri konak da günümüzde onarım sonrası yeni müze anlayışını yansıtmaya ilgi görmektedir. Mudanya için önemli bir mimari faaliyet de henüz Osmanlı'da demiryolu projeleri yeni gündemde iken önce gar, gümrük ve meşruta binaları yapılarak sonrasında

Mudanya-Bursa tren hattı döşenerek iki yerleşim arasında tren yolculuğu başlatılmıştır. Böylece Bursa kadar Mudanya'nın da önemi vurgulanmıştır.

Tarihi kayıtlara göre, Tahir Paşa'nın 1863'de Osmanlı padişahı Abdülaziz ile bir Batılı elçiyi Bursa ve Mudanya'daki köşk ile konaklarında ağırlamıştır. Bu bağlamda Avrupa menşeli eşyalar getirtmesi gerek Paşa nezdinde gerek Mudanya şehri açısından son derece çarpıcı bir olaydır. Sultan Abdülaziz de ev sahipliği karşılığında altın cep saati ve tabakları Paşa'ya, kimi hediyeleri de Paşanın damadına sunmuştur.

Bursa Tahtakale'de İnebey Hamamı yanındaki günümüze gelmeyen Tahir Paşa Köşkünün, bir kaynağa göre oldukça anıtsal olduğu, alt katında taştan büyük bir avlu ile üst katında camekânlı dört salonunun bulunduğu belirtilir. Hatta on sekiz odalı olduğundan işgal kuvvetleri tarafından bir ara hastane olarak da kullanıldığı da ifade edilir (Demirağ 2000:165).

Aslında müze-ev, tipik bir etnografya müzesi konseptinden ziyade kent müzesi özelliği yansıtır. Ayrıca Paşa'nın şeceresi ile ilintili belge ve eşyalarla adeta devrin kent soylusu/burjuva yaşam biçiminin uzantısı bir ailenin neredeyse iki yüzyıllık yaşamlarından da kesitler sunmaktadır.

Tahir Paşa müze evi mimarisiyle, bezeme anlayışı ile sabit ve taşınabilir eşyalarının seçkinliğiyle gezerek öğrenilecek bir düzende ziyaretçisini ağırlamaktadır. *

Sonuçta, Tahir Paşa gibi Bursa' da köşk, Mudanya' da konak ve hamam yaptıran, kentteki bazı yapıların onarımına da katkı sağlayan, Fransa'dan mobilya ve aksesuarlar getirecek kadar mali açıdan güçlü; konutlarında tanınmış simaları ağırlayacak kadar siyasi ve dini yönden de etkin bir bani ile karşılaşmaktayız. Ölümünün ardından soyağacından gelenlerin hâlâ konağa ve Mudanya'ya sahiplenmeleri de sık rastlanan bir durum değildir.

* Mudanya Tahir Paşa ve Mudanya'daki Eserleri adlı çalışmada yardımlarını esirgemeyen Sn. Fatih Kuyucuoğlu, Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi mezunu öğrencilerinden Sn. Semih Erbay ile müze müdürü Sn. Naci Kocakaya'ya ayrı ayrı teşekkürleri borç bilirim.

Kaynaklar

- Acun, Hakkı vd. (1986). "Mudanya İlçesi". *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler*, IV: s. 464 – 66. Ankara: VGM Yay.
- Ağyol, Rıza (2002). *Mudanya Şehri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Akman, A.H. (1971). "Sultan Aziz'in Bursa Seyahati". *Hayat*, 9: s. 14 – 15.
- Akkılıç, Yılmaz (2002). "Tahir Paşa Konağı". *Bursa Ansiklopedisi*. IV: s. 1775.
- Altınay, Ahmet Refik (2014). *Lale Devri*. İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yay.
- Anonim (2002). "Tahir Paşa". *Bursa Ansiklopedisi*. III: s. 1178 – 79.
- Anonim (2011). *Bursa, Kültür Varlıkları Envanteri. Anıtsal Eserler*. Bursa: Bursa Büyükşehir Bel. Yay.
- Anonim (2012). *Dünden Bugüne Mudanya*. Bursa: Mudanya Bel. Yay.
- Çiftçi, Cafer (2012). *Osmanlı Döneminde Mudanya İskelesi ve Gümrüğü*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Dayıgil, Feyzullah ve Zarif Orgun (1939). "Mudanya'da Tahir Paşa Köşkü ve Eski Evler". *Arkitekt: Yaşama Sanatı*. IX/5-6: s. 113 – 121.
- Demirağ, Banu (2013). "300 Yıllık Tarihi Miras: Tahir Paşa Konağı". *Bursa'da Zaman*. 2/8: s. 82-92.
- Doğancı, Kamil (2007). *Antik Dönemde Mudanya*. İstanbul: Mudanya Belediyesi Yay.
- Eldem, S. Hakkı (1989). *Türk Evi Osmanlı Dönemi*. I – III. İstanbul: T.A.Ç. Yay.
- Erbay, Semih (2015). *Mudanya'da Tahir Paşa Konağı Müze Evi*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayımlanmamış Lisans Tezi.
- Evliya Çelebi (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (haz. Yücel Dağlı), İstanbul YKB. Yay.
- Kara, Mustafa (2012). *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Karakaş, Dilek Yıldız (2013). "Bursa'da Tahir Paşa Konağı". *Bursa'da Yaşam*. s. 296 – 302.
- Kuban, Doğan (2007). *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yem Yay.
- Lowry, Heath W. (2004). *Seyyahların Gözüyle Bursa 1326 – 1923*. (Çev. Serdar Alper). İstanbul: Eren Yay.
- Oğuzoğlu, Yusuf (2007). *Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Bir kent: Mudanya*. Bursa: Gaye Kitabevi.
- Oğuzoğlu, Yusuf (2013). *8500 Yıllık Uygarlığın İzinden Bursa Tarihi*, Bursa: Akmat Matb.
- Öcalan, H. B. (2014). "Tahir Paşa Konağı'ndaki Kitabevi ve Mezar Taşı Münasebetiyle". *Bursa'da Zaman*. s. 9: 86 – 88.
- Özgen, Mutlu (2007). "Tokat Latifoğlu Konağı". *Vakıflar Dergisi*, 30: 485 – 502.
- Satıcı, Emre (2006). "Meclis Üyeliğinden Paşa'lığa Tahir Ağa". *A.Ü.DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/40: 225 – 244.
- Sözen, Metin, vd. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*. Ankara: Türkiye İş Bankası Yay.
- Sözen, Metin (1990). *Devletin Evi SARAY*. İstanbul: Sandoz Kültür Yay.
- Strabon (1987). *Coğrafya. Anadolu (Kitap: XII, XIII, XIV)*. (çev. Adnan Pekman). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yay.
- Tayla, Hüsrev (1978). "Mudanya Evleri ve Tahir Paşa Konağı". *TTOK Turing*, 63/342: 7 – 12.
- Tuğlacı, Pars (1985). *Osmanlı Şehirleri*. İstanbul: Milliyet Yay.
- Umar, Bilge (1993). *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkilap Kitabevi.
- Yalman, Bedri (2013). *Mudanya*. Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay.
- Yıldız, Dilek (2007). *Mudanya Tahir Paşa Konağı. Ulusal Zaferimizi Taçlandıran Bir Kent Mudanya*. Bursa: Gaye Kitabevi.

Vakıflar Dergisi Yayın İlkeleri

Vakıflar Dergisi, Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Haziran sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurtiçi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Vakıflar Dergisi, Vakıf kurumu ve vakıf kurumu ile ilgili kültürel zenginlikleri, Vakıf yolu ile teşekkül etmiş kültür varlıklarını, Vakıfların tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymakta; Vakıflarla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlamaktadır.

Vakıflar Dergisi'nde, sosyal bilimler alanında, Vakıf ve Vakıf Kültürünün tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

Vakıflar Dergisi'ne gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Vakıf ve Vakıf Kültürü ile ilgili eser ve şahsiyetleri tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin Vakıflar Dergisi'nde yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiri-ler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

Vakıflar Dergisi'ne gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına tekrar iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite, en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve yayın kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

Vakıflar Dergisi'nde yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı Vakıflar Genel Müdürlüğüne devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

Vakıflar Dergisi'nin yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir, Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, onu en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve koyu harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı koyu, adresler ise normal ve eğik karakterde harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta (e-mail) adres(ler) i belirtilmelidir.

3. Özet: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özeti altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir.

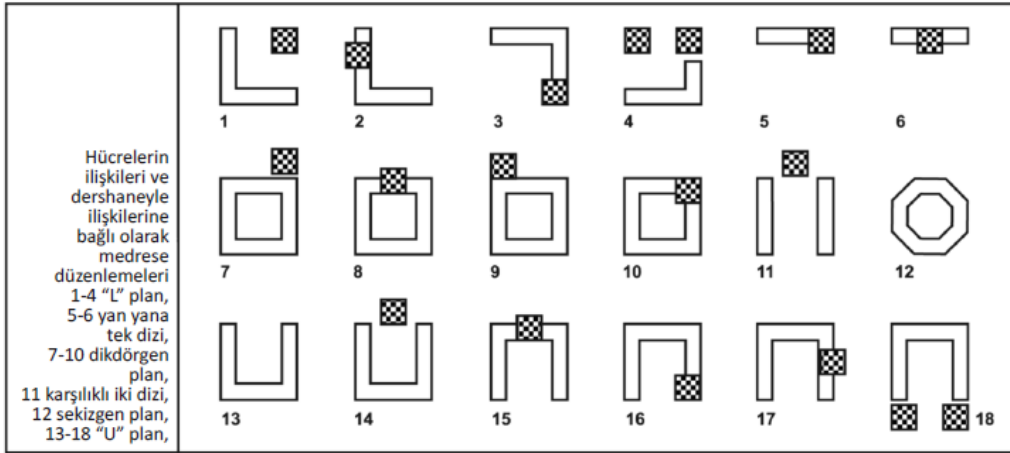
4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm. kâğıtlara, MS Word programında, Times New Roman yazı karakteri ile, 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm. boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar 10.000 kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti+eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir ve gerektiği takdirde başlıklar numaralandırılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük, koyu karakterde yazılmalı; alt başlıkların sonunda iki nokta üst üste konularak aynı satırdan devam edilmelidir.

Tablo 1: Katılımcıların Mezun Oldukları Lise Türlerine Göre Öğretmenliğe Atanma Durumları

Atanma Durumu	Mezun Olduğu Lise Türü										Toplam	
	GL		AL		SL		AOL		KMLÇGE		f	%
	f	%	F	%	f	%	f	%	f	%		
Atandı	143	44.1	102	53.7	143	46.6	97	49.7	14	20.9	499	46.1
Atanamadı	181	55.9	88	46.3	164	53.4	98	50.3	53	79.1	584	53.9
Toplam	324	100	190	100	307	100	195	100	67	100	1083	100

$$\chi^2 = 23.10 \quad sd=4 \quad p < .01$$

Şekil 1. Yapı yerlerini gösteren çizimler.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise tablo numarasının altına, tam sola dayalı, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmeli. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo ve şekil örnekleri sunulmuştur.

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü (en az 300 dpi) baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır. Şekil, çizelge ve resimler toplam yazının üçte birini aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler. Bu imkâna sahip olmayanlar, bunlar için metin içinde aynı boyutta boşluk bırakarak içine şekil, çizelge veya resim numaralarını yazabilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Alıntılar tırnak içinde verilmeli; beş satırdan az alıntılar satır arasında, beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır. (Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15). Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır: (Gökay vd. 2002).

Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı; yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir. Dipnotlarda kaynak göstermek için, metin içi kaynak gösterme yöntemleri kullanılmalıdır.

Kaynaklar kısmında ise, birden fazla yazarlı yayınların diğer yazarları da belirtilmelidir.

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

“Tanpınar (1976:131), bu konuda ...”

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların adı; yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

“Köprülü (1926).....” (Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir.

İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak aşağıdaki şekillerden birinde yazılmalıdır. Kaynaklar, bir yazarın birden fazla yayını olması halinde, yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise (1980a, 1980b) şeklinde gösterilmelidir:

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). *Kavâid-ı Lisân-ı Türkî 1893*. Ankara: TDK

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951).“Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. *İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV* (3): 189-213.

Yazıların Gönderilmesi

Yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, biri orijinal, diğer ikisi fotokopi olmak üzere (fotokopilerde yazarı tanıttıcı hiçbir bilgi olmamak üzere) üç nüsha olarak, yazılabilir diskiyle birlikte Vakıflar Genel Müdürlüğü adresine gönderilir. Yazarlarına raporlar doğrultusunda geliştirilmek ve/veya düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak disketi ve orijinal çıktısıyla en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılır. Yayın Kurulu, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapabilir.

The Foundations Journal

The Foundations Journal

Publication Principles

The Foundations Journal is published bi-annually in June and December. At the end of each year, the annual index of the journal is prepared and published in the issue of June. The journal is sent to the domestic and foreign libraries, international index institutions and subscribers which are determined by the Editorial Board, in a month after its publication.

The Foundations Journal reveals the institution of waqf and cultural richness related to the institution of waqf, the cultural heritage formed by waqf, historical and current realities of waqfs in a scholarly manner, it is published in order to publicize the international level scientific studies related to the waqfs.

In the Foundations Journal, the articles in the field of social sciences, dealing with waqf and historical and current problems of the waqf culture in a scholarly perspective and proposing solutions to this issue are included.

The manuscripts to be sent to the Foundations Journal are required to be an original work filling a gap in its field or evaluating the previously published works, revealing new and remarkable views of research. The manuscripts, introducing documents, works and personalities related to waqf and the waqf culture, announcing new events are also published.

In order for the manuscript to be published in the Foundations Journal, it is required not to be published previously elsewhere, or not to be accepted to be published. The conference proceedings presented at a scientific meeting before might be accepted if clearly indicated.

Assessment of Manuscripts

All manuscripts sent to the Foundations Journal are first examined by the Editorial Board in terms of compliance with the publication principles of the journal. Not deemed appropriate ones are returned back to the author for revision. The most important criteria in the assessment of the manuscripts submitted for publication are academic objectivity and scientific quality. The ones selected for assessment are sent to two referees in the relevant field. The names of referees are kept confidential and the reports are saved for five years. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article might be sent to a third referee or the Editorial Board might give the final decision by analyzing the referee reports. The authors take into consideration the criticisms and suggestions of referees and the Editorial Board. If there are issues that they do not agree with, they have the right to appeal including the reasons. The manuscripts which are not accepted for publication are not returned to their authors.

Copyright of the manuscripts accepted for publication in the Foundations Journal is transferred to the General Directorate of Foundations. The responsibility of the opinions and writing preferences in the published articles belong to the authors. Text or photograph quotations can be done by giving citations.

Writing Language

The writing language of the Foundations Journal is Turkey Turkish. However, the articles which are written in English and other Turkish dialects might be included in each issue provided that they do not exceed the one third of the journal. If necessary, the articles in Turkish dialects might be published after they are translated to the Turkey Turkish by the decisions of the Editorial Board.

Writing Rules

Care must be taken to present articles as follows:

- 1. Title:** There must be a title that is compatible with the content, expressing it the best and it should be written in bold letters. The title of manuscript must be between maximum 10-12 words.

Name(s) and address(es) of author(s): The name(s) and lastname(s) of the author(s) must be written in bold letters and the address(es) must be written in normal and italic letters; the institution(s), communication and e-mail address(es) of author(s) must be specified.

Abstract: At the beginning of manuscript, there must be Turkish and English abstracts expressing the subject in a concise way and consisting at least 75, maximum 150 words. In the abstract, utilized references, figure and table captions must not be included. The key words consisting with at least 5, maximum 8 words must be given by leaving a blank line below the bottom of abstract. At the end of the manuscript, there must be title, abstract and key words in English; in case of not being sent, they are added by the Journal.

Main text: It must be written on A4 size (29.7 cm. papers), in MS Word program, with Times New Roman characters, 12 point, and with 1.5 line spacing. 2.5cm of page margin must be used and the pages must be numbered. Research and review manuscripts must not exceed 10000 words. The parts that are required to be emphasized in the manuscripts must be written in italic, not in bold letters. In the text, dual highlighting; such as, italic letters in quotation marks must not be included.

Section Headings: In the manuscript, in order to ensure a regular transfer of the information, main, intermediate and sub-headings can be used and if necessary, headings can be numbered. The main heading (main sections, references and appendices) in capital letters; intermediate and sub-headings only the first letters capital and bold character; by adding a colon after a sub-heading same line should be continued on.

Tables and Figures: Tables must be numbered and captioned. Vertical lines must not be used in tables. Horizontal lines must be used only for separating the sub-headings. Table number must be written at the top, normal and left-justified while table caption must be written below the table number as left-justified in italic, the first letter of each word being capital. Tables must be cross-referenced in their relevant places in the text. Figures must be prepared suitable for black and white printing. Figure numbers and captions must be centralized at the bottom of figure. The figure number must be in bold and italic ending with a full stop. Next to it, figure caption must be written normal, the first letter being capitalized. The following table and figure examples are presented.

Table 1:

Teacher Appointment Conditions of Participants According to Type of High School Graduated

Photographs: The right of designing visuals in the articles to be published in the Foundations Journal belongs to the Editorial Board. High resolution (at least 300dpi) printing quality scanned photographs must be sent separately to the manuscript. Figure and table captioning rules apply to photographs. Figures, tables and photographs must not exceed one third of the manuscript. Authors who have the technical capabilities of guaranteeing publication of figures, tables and photographs with the same quality can insert them into the relevant position in the text. Those who do not have these capabilities can leave the same size space for them in the text by writing figure's, table's or photograph's number in the space.

Quotation and Citations: Quotations must be given in quotation marks; quotations less than five lines must be written between the lines, quotations longer than five lines must be written 1.5 cm inside from the right and the left line, as block and with a single line spacing and 1 point smaller. References in the text must be written in parentheses as follows.

(Köprülü 1944), (Köprülü 1944: 15)

For the publications with more than one author, only the first author's last name and 'et al.' must be written in the text.

(Gökay et al. 2002)

Footnotes must be avoided as much as possible; it must be used only for the explanations and auto-numbering must be used. Citations in footnotes must be done the same way of citation in the text.

In references section, the name of the authors of the publication with multiple authors must be given.

If the name of the author is cited in the text, only the publication year must be given.

“Tanpınar (1976:131), on this issue...”

For the works with not specified date, only the author’s name; for the works with not specified author, encyclopedia, etc., the name of the work must be written.

In quoting from secondary references, the original reference must be mentioned, as well.

“Köprülü (1926) .....” (from Çelik 1998).

Personnel communications must be cited in the text by last name and date, also it has to be given in references. For the internet addresses, the access date to the source must be given and these addresses must also be given in references section.

www.tdk.gov.tr/bilterim (15.12.2002)

References: At the end of the text, it must be written in alphabetical order of author’s last name by applying one of the methods given below. In case of an author having more than one publication, references must be listed according to publication dates; publications belonging to the same author in the same year must be given as (1980a, 1980b):

Karahan, Leyla ve Ülkü Gürsoy (2004). Kavaid-i Lisan-ı Türki 1893. Ankara: TDK.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). Azeri Edebiyatının Tekâmülü. İstanbul, MEB Yay.

Shaw, Stanford (1982), Osmanlı İmparatorluğu. Çev. Mehmet Harmanlı, İstanbul: Sermet Matb.

Timurtaş, F. Kadri (1951). “Fatih Devri Şairlerinden Cemali ve Eserleri”. İÜ Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi IV (3): 189-213.

Submission of Manuscripts

Three copies of manuscript; one being an original and two photocopies (photocopies not including any informative knowledge on the author) prepared according to the rules mentioned above in addition to its re-writable CD is submitted to General Directorates of Foundations’ address. The manuscripts that are sent back to their authors for revision or for improvements based on the referee reports are re submitted to the Journal by fixing the required revisions along with the original printed manuscript and its CD at most in a month. The Editorial Board might do some minor corrections that have nothing with the main structure of the manuscript.

İletişim Bilgileri / Contact Information:

T.C.

Vakıflar Genel Müdürlüğü

Kültür ve Tescil Daire Başkanlığı

Vakıflar Dergisi

Atatürk Bulvarı. No:10 06050 Ulus / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 5096000 • Faks: (0312) 324 47 22

e-posta:vakiflaryayin@yahoo.com • yayin@vgm.gov.tr

web:

www.vgm.gov.tr

<http://dergipark.gov.tr/vakiflar>